

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 15/57 (2024)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 3 від 21 березня 2024 року)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar, Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакцій-ної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Випуск 15/57. 182 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.15/57>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 15/57 (2024)

“Helvetica”
Publishing House
2024

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(March 21, 2024, Minutes № 3)

“Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series” was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category “B”) of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

The state registration of mass media Certificate: KB No 21249-11049P of 27 February, 2015.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author’s texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House “Helvetica”, 2024. Issue 15/57. 182 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.15/57>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Батюк Тарас, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галів Микола, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Ільницький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Лазурко Лідія, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Медвідь Оксана, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Петречко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Batiuk Taras, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Futala Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Haliv Mykola, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Iinytskyi Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Lazurko Lidiia, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin (Poland).

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Medvid Oksana, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Павло БЕРЕСТ	
Удільні князі Берестейські за часів Великого князівства Литовського і Руського.....	9
Володимир ГАЛИК, Олег КЕКОШ	
Освітні інституції Дрогобича у комунікативному просторі Івана Франка	21
Ольга ЛІСОВСЬКА	
Красназвач діяльність Миколи Комарницького.....	32
Оксана МЕДВІДЬ	
Українська молочарська кооперація у Східній Галичині в першій третині ХХ ст. в дослідженнях учасників кооперативного руху	41
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ГЛІБЩУК	
Селянське питання і аграрні перетворення у роки української революції (1917–1921) в працях сучасної румунської та польської історіографії.....	49
Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Олег ЄГРЕШІЙ	
Інтернування митрополита Андрея Шептицького у Познані 1923 р.: громадський резонанс	58
Тарас БАТЕНКО	
До питання формування дисципліни «Історична кліматологія» (пам'яті Емануеля Ле Руа Ладюрі, 1929–2023)	69
Сергій МІЛЮТІН	
Спротив колишніх вояків армії УНР і повстанців-самостійників хлібозаготівельним заходам 1932–1933 рр. (за матеріалами Державного архіву Кіровоградської області)	82
Лідія ЛАЗУРКО	
Проблеми селянства у міжвоєнній Польщі на сторінках львівського часопису «Wiśń i Państwo» (1938–1939)	89
Михайл ГРАНД	
Діяльність Костя Паньківського в роки нацистської окупації України (1941–1944).....	97
Лідія БІЛЧЕНКО	
Дивізія Ваффен-СС «Галичина»: формування та участь у боях на фронтах Другої світової війни (1943–1945).....	106
Оксана ГОРБАЧИК	
Ідеологія та стратегія Хезболли в контексті антагонізму з Ізраїлем	113
Ольга ЛАВРУТ	
Шкільні дитячі організації УРСР у контексті «перебудовчих» процесів наприкінці 1980-х – початку 1990-х років	120
Руслана ПОПП, Андрій КІРДА	
Міграційні процеси в науковому середовищі України (1991–2023).....	127
Василь ФУТАЛА	
Персонологічна проблематика у творчому доробку Степана Гелея	135
Людмила ТЕПТЮК	
Сучасна українська історіографія з історії села Медведівка Черкаського району Черкаської області.....	143
Валентина НАДОЛЬСЬКА, Світлана ГАВРИЛЮК	
Міжнародний досвід упровадження музейної інклюзії.....	151
Viktoria TELVAK, Vitalii TELVAK, Fady YATSENYUK	
Discussion of problems of theory and methodology on the pages „Kwartalnika Historycznego” before 1914.....	158

РЕЦЕНЗІЇ

Володимир ГАЛИК	
Мандри по Львівщині з Іваном Франком.....	170
Володимир ДРАГАН	
Стефан Ковалів виходить із забуття	173
Володимир ГАЛИК, Олег КЕКОШ	
Формула долі Петра Франка.....	176

CONTENTS

Pavlo BEREST	
The partial knyazes (dukes) of Brest in the days of the Grand Duchy of Lithuania and Rus' (Old Ukrainian)	9
Volodymyr HALYK, Oleh KEKOSH	
Educational institutions of Drohobych in the communicative space of Ivan Franko	21
Olga LISOVSKA	
Mykola Komarnytskyi's activity in local studies	32
Oksana MEDVID	
Ukrainian dairy cooperative in Eastern Galicia in the first third of the 20th century in the studies of participants of the cooperative movement	41
Vasyl ILNYTSKYI, Mykola HLIBISCHUK	
Peasant issues and agricultural transformations in the years of the Ukrainian revolution (1917–1921) in the works of modern Romanian and Polish historiography	49
Igor RAIKIVSKYI, Oleh YEHRESHII	
Internation of metropolitan Andrei Sheptytsky in Poznan (1923): public resonance	58
Taras BATENKO	
To the question of the formation of the discipline “Historical climatology” (in memory of Emmanuel Le Roy Laduree, 1929–2023)	69
Serhiy MILYTIN	
Resistance of former soldiers of the UNR army and self-reliant insurgents to grain procurement measures in 1932–1933 (based on materials from the State Archive of Kirovohrad Oblast)	82
Lidiia LAZURKO	
Problems of the peasantry in interwar Poland on the pages of the Lviv journal “Wieś i Państwo” (1938–1939).....	89
Mykhail GRAND	
The activities of Kost Pankivsky during the nazi occupation of Ukraine (1941–1944)	97
Lidiia BILICHENKO	
Waffen-SS division “Halychina”: formation and participation in battles on the fronts of World War II (1943–1945)	106
Oksana HORBACHYK	
Ideology and strategy of Hezbollah in the context of antagonism with Israel	113
Olga LAVRUT	
School children's organizations Ukrainian SSR in the context of “restructuring” processes in the late 1980s – early 1990s	120
Ruslana POPP, Andriy KIRDA	
Migration processes in the scientific environment of Ukraine (1991–2023)	127
Vasyl FUTALA	
Personological problems in the creative work of Stepan Heley	134
Liudmyla TEPTIUK	
Modern Ukrainian historiography on the history of Medvedivka village, Cherkasky district, Cherkasky region	143
Valentyna NADOLSKA, Svitlana HAVRYLIUK	
International experience of museum inclusion	151
Viktoria TELVAK, Vitalii TELVAK, Fadey YATSENYUK	
Discussion of problems of theory and methodology on the pages „Kwartalnika Historycznego” before 1914.....	158

REVIEWS

Volodymyr HALYK	
Traveling around Lviv region with Ivan Franko	170
Volodymyr DRAHAN	
Stefan Kovaliv emerges from oblivion	173
Volodymyr HALYK, OIEH KEKOSH	
The formula of Petro Franko's fate	176

УДК 94(477.4)*41

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.1>

Павло БЕРЕСТ

аспірант, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, корп. П1, м. Київ, Україна, індекс 01015 (berest@gmail.com)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5218-4812>

Бібліографічний опис статті: Берест, П. (2024). Удільні князі Берестейські за часів Великого князівства Литовського і Руського. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 9–20. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.1>

УДІЛЬНІ КНЯЗІ БЕРЕСТЕЙСЬКІ ЗА ЧАСІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО І РУСЬКОГО

Анотація. *Мета дослідження* – простудіювавши наявні історичні та наукові джерела, здійснити аналіз, упорядкувати та сформуванати уточнений перелік князів, що володіли удільним Берестейським князівством і Берестейщиною за часів занепаду Королівства Русі та входження цих земель до складу Великого князівства Литовського і Руського (Українського). **Методологія** дослідження ґрунтується на застосуванні принципів системності, об'єктивізму, науковості та міждисциплінарного підходу. Серед застосованих загальнонаукових і спеціальних методів дослідження можна виділити історико-порівняльний, історико-генетичний, аналізу і синтезу й інші дотичні методи. **Наукова новизна** полягає в узагальненні даних, пов'язаних з іменами володарів удільного Берестейського князівства в добу боротьби за спадщину і землі Королівства Русі та становлення Великого князівства Литовського і Руського (Українського), а також у формуванні уточненого й доповненого переліку удільних Берестейських князів. **Висновки.** Проаналізовано зміну правлячих династій і сформовано особистий список правителів Берестейщини. Узагальнено й оновлено реєстр українських королів і князів, які ставали володарями Берестейського уділу в XIII–XV століттях. Протягом існування українських державних утворень Великого князівства Київського (Київської Русі) та Королівства Русі й після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського і Руського (Давньоукраїнського) Берестейщина була складовою частиною етнічних українських теренів, а Берестейське удільне князівство входило до складу українських князівств Володимирського, пізніше Великого князівства Волинського. Лише із середини XV століття, після поразки Великого князя Руського Свидригайла, Берестейщину відколюють від інших українських земель і приєднують до Великого князівства Литовського.

Ключові слова: історія Берестейщини, князі Берестейські, Королівство Русі, Велике князівство Литовське і Руське (Українське), Берестейське князівство.

Pavlo BEREST

Postgraduate student, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, 9, Lavrska St., Kyiv, Ukraine, 01015 (berest@gmail.com)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5218-4812>

To cite this article: Berest, P. (2024). Udilni kniazi Beresteiski za chasiv Velykoho kniazivstva Lytovskoho i Ruskoho [The partial knyazes (dukes) of Brest in the days of the Grand Duchy of Lithuania and Rus' (Old Ukrainian)]. *Problemy humanitarnykh nauk : zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series*, 15 (57). 9–20. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.1> [in Ukrainian].

THE PARTIAL KNYAZES (DUKES) OF BREST IN THE DAYS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND RUS' (OLD UKRAINIAN)

Summary. *The purpose of the study is to analyze, compile and form a revised list of the princes who ruled the fief of Brest and Beresteyschyna (Berestia) during the decline of the Kingdom of Rus and the incorporation of these lands into the Grand Duchy of Lithuania and Rus' (Old Ukrainian). **Research methodology.** The methodology of this study is based on the application of the principles of systematicity, objectivity, scientificity and interdisciplinary approach. The general scientific and special research methods used include historical and comparative, historical and genetic, analysis and synthesis, and other related methods. **The scientific novelty** lies in the generalization of the data related to the names of the rulers of the appanage of Berestia partial principality in the period of struggle for the inheritance and lands of the Kingdom of Rus' (Old Ukraine) and the formation of the Grand Duchy of Lithuania and Rus' (Old Ukrainian); and formation of an updated and supplemented list of the partial princes of Brest.*

Conclusions. *The change of ruling dynasties is analyzed and a personal list of rulers of Brest region (Berestia) is compiled. The register of Ukrainian kings and princes who became partial rulers of the Berestia in the thirteenth – fifteenth centuries is summarized and updated. During the existence of the Ukrainian state formations of the Grand Duchy of Kyiv (Kyivan Rus') and the Kingdom of Rus' (Old Ukraine), and after the Ukrainian lands became part of the Grand Duchy of Lithuania and Rus' (Old Ukrainian), Beresteyschyna was an integral part of ethnic Ukrainian territories, and the Berestia principality was part of the Ukrainian principalities of Volodymyr, later the Grand Principality of Volhynia. It was only in the mid-fifteenth century, after the defeat of Grand Duke of Rus' Švitrigailo, that Berestia was split off from other Ukrainian lands and annexed to the Lithuania.*

Key words: *history of Berestia, princes of Brest, Kingdom of Rus' (Old Ukrainian), Grand Duchy of Lithuania and Rus' (Old Ukrainian), Principality of Brest (Berestia).*

Постановка проблеми. Минуле Берестейських земель, зокрема період існування удільного Берестейського князівства, нерозривно пов'язане з історією українського народу та вітчизняної державності. Берестейщина, як історична етнічна українська територія, від початку виникнення Великого князівства Київського (Київської Русі), усього етапу діяльності Королівства Русі та в період становлення Великого князівства Литовського і Руського (Давньоукраїнського) перебувала у складі цих українських державних утворень. Проте окремих докладних досліджень, присвячених цій тематиці, в українській сучасній історіографії недостатньо. А в польській, литовській та інших закордонних наукових працях акцентується увага на приналежності Берестейщини до відповідних країн і замовчуються чи недостатньо досліджуються факти та періоди багатовікової приналежності Берестейщини до давньоукраїнських держав. З огляду на вищеозначене у статті зроблено крок до актуалізації історичних фактів, систематизації та упорядкування переліку удільних володарів Берестейського князівства в період XIII–X століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропонована вашій увазі праця є продовженням висвітлення тематики «Зміна династій князів Берестейських у контексті дослідження історії становлення Берестейського князівства» (Берест, 2023, с. 236–251) і розглядає період існування Берестейського уділу за часів Королівства Русі та Великого князівства Литовського і Руського (Українського). Ці історичні питання знайшли своє відображення в працях Л. Войтовича (2006 і 2011), Ю. Гаврилюка (1990 і 2002), В. Леонюка (1996), А. Рахуби, Г. Лулевича, П. Романюка та ін. (2020), О. Дзярновича (2009) та інших науковців.

Мета дослідження – здійснити критичний аналіз наявних історичних і наукових джерел, системно впорядкувати та сформулювати уточнений перелік князів, що володіли удільним Берестейським князівством і Берестейщиною за часів Великого князівства Київського, Королівства Русі та входження цих земель до складу Великого князівства Литовського і Руського (Давньоукраїнського).

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1050-х років, часів правління Тріумвірату Ярославичів, Турівські та Волинські землі, включно з Берестям, входили до уділу титулярного короля Русі, князя Турівського і Володимирського Ярополка Ізяславича, сина старшого сина Ярослава Мудрого – Великого князя Київського Ізяслава I Ярославича.

Після вбивства короля Ярополка (1086 рік) – під час його змагання за Київський трон із п'ятим сином Ярослава Мудрого князем Всеволодом Ярославичем і його сином Володимиром Всеволодовичем (Мономахом) – за володіння Берестейськими землям відбувалася боротьба між Ізяславичами, які закріпились на Турівщині й Пінщині, Мономаховичами (пізніше Мстиславичами та Романовичами), що забрали Берестейщину й Волинь від нащадків Ярополка Ізяславича, а також із представниками Ростиславичів, Ольговичів та інших українських удільних князівських династій. Усі ці династії під час міжусобиць у Великому князівстві Київському (Київській Русі) претендували також і на Велико-Княжий Київський престол.

Так, 1142 року брати Володимир Давидович та Ізяслав Давидович – сини князя Новгородського і Чернігівського Давида Святославича, що за законами старшинства, 1113 року, після смерті Великого князя Київського Святополка II Ізяславича, мав посісти Велико-княжий престол, але Володимир Мономах, захопивши владу в Києві, не дав йому це зробити, – за компромісом із Великим князем отримали у своє володіння Берестя, Дорогичин, Вщиж та Орміну (Войтович, 2006, с. 372, 376).

Наприкінці 1170-х років відбувалося протистояння за Берестейщину між Мінським князем Володимиром (сином князя Мінського і Полоцького Володара Глібовича; онуком Анастасії Ярополківни, доньки короля Русі Ярополка Ізяславича) і князем Шумським Васильком, онуком Володимира Мономаха. Відомо, що ще дід Володимира – Мінський князь (1101–1119) Гліб Всеславич, що був одружений з Анастасією Ярополківною, донькою короля Русі, Турівського і Волинського князя Ярополка Ізяславича, намагався розширити свої володіння, у тому числі й на Берестейщину (Войтович, 2006).

Спочатку князь Володимир Володарович здобув Берестя і Дорогичин, проте на допомогу Васильку прийшов його тесть польський князь Болеслав IV Кучерявий і Лешек Мазовецький – син Болеслава IV і української княжни В'ячеслави Всеволодівни, правнучки Володимира Мономаха (Войтович, 2006, с. 285). Як бачимо, міжусобна боротьба за удільні князівства між українськими князями династіями призвела до можливості інтервенції поляків на наші землі й подальші їх претензії на українські прикордонні території.

Під час цієї боротьби Берестя якийсь час залишалося в руках князя Володимира. Лише близько 1181 року Василько став ненадовго князем Берестейським, проте після чергової поразки втік до Польщі (Войтович, 2006, с. 491). Брав участь у цих змаганнях за Берестейський уділ і князь Святослав Мстиславич, ще один представник династії Мономаховичів, якому допомагав польський князь Казимир II, що близько 1182 року напав на Берестя. Їм протистояли князь Белзький Всеволод Мстиславич і князь Володимирський Роман Мстиславич (засновник української королівської династії Романовичів), що закликали на допомогу проти поляків – ятвягів і половців. Польські війська Казимира II та дружини князя Святослава здобули тимчасову перемогу, та Святослав став князем Берестейським, проте невдовзі він загинув (Гаврилюк, 1990, с. 3–4).

Ще 1170 року Великий князь Київський Мстислав II Ізяславич взяв присягу у свого молодшого брата Ярослава II Ізяславича не забирати у його синів їх уділи. Новий Великий князь Київський Ярослав II Ізяславич цієї угоди додержав, і Володимирським князем став Роман Мстиславич. А подальший поділ Волинських уділів між синами Мстислава II і Ярослава II Ізяславичів відбувався в межах їх удільних князівств. Так, у 1180 році за синам Мстислава II були закріплені Володимирське, Берестейське і Белзьке князівства (Войтович, 2006, с. 33).

Отже, бачимо, що Берестейські землі з XI століття належали до Турівського (пізніше Турово-Пінського) удільного князівства й одночасно перебували під пильною увагою Великих князів Київських. Наприкінці XII століття Берестя стало належати до земель Волинських князів. Берестя було укріпленою фортецею, що часто захищалося від нападів сусідів – ятвягів, поляків і литовців. Іншими важливими містами Берестейщини були Дорогичин над Бугом, Кам'янець на Лосні, Мельник над Бугом, Кобринь та Більськ, які з часом виділилися в окремі удільні князівства (Крип'якевич, 1984).

Близько 1183 року в Бересті починає правити князь Роман Мстиславич, що поступово консолідує всі Волинські, Галицькі, Київські й інші українські землі в одну державу і стає Великим

князем Київським і Володарем Русі. Хоча Мінські князі продовжували претендувати на Дорогичин і Берестя, як і інші удільні українські князі. Польські князі, що були пов'язані династичними шлюбами з українськими князівнами, також висували свої претензії на Берестя й інші прикордонні терени. Можливо, що до цієї боротьби залучалися також ятвяги й литовці (Войтович, 2011, с. 236).

Правління Романа Мстиславича було величним, і 1204 року Папа Римський запропонував Володарю Русі королівську корону, але, на жаль, трагічно завершилося загибеллю монарха в 1205 році, у поході проти поляків. По ньому залишилося двоє малолітніх синів – Данило і Василько, що поки не могли правити, і це призвело до нових міжусобиць за українські землі між сусідами. 1209 року Берестейщину зайняв князь Краківський Лешек Білий, який був одружений на княжні Гремиславі Інгварівні з Мономаховичів. Але мешканці Берестя скликали загальне віче та просили поставити їм князем або Данила, або Василька Романовичів (Гаврилюк, 1990, с. 4).

До боротьби за українські землі залучилися й угорці, що окупували Закарпаття та Галичину. 1215 року Коломан, син короля Угорщини Андрія II, був коронований на «короля Галичини». Проте князь Мстислав Удатний, представник Смоленської молодшої гілки Мономаховичів, у серпні 1219 року зумів вигнати угрів і стати Галицьким князем. Того ж року княжна Ганна Мстиславна (донька Мстислава Удатного) вийшла заміж за князя Данила Романовича (Войтович, 2011, с. 241). Цей шлюб був результатом порозумінням гілок молодших Смоленських і старших Волинських Мономаховичів, і поступово, об'єднаними зусиллями, вони спромоглися повернути під свій контроль усю Волинь і Галичину, а Данило Романович став Великим князем Київським (1239–1241).

Співправління Данила і Василька Романовичів у Королівстві Русі характеризується прикладом єдності та згоди між двома братами. Після відвоювання захоплених поляками й угорцями українських прикордонних земель брати визначили уділи своїх володінь. Так, Данило Романович посів Галичину, Холмщину і Перемишля, а Василько Романович – Волинь і Берестейщину (Гаврилюк, 1990, с. 4). Отже, Василько Романович був удільним князем Берестейським у 1208–1210 та 1219–1228 роках (Войтович, 2006, с. 494) і володів Берестейщиною в пізніші часи, аж до своєї смерті, передавши її у спадок синові Володимирі (Баран, 2010, с. 41–42).

Відомо також, що 1229 року князі Данило і Василько, пішовши походом на допомогу польському князю Конраду Мазовецькому, який був одружений із княжною Агафією, донькою Волинського князя Святослава Ігоровича, залишили Берестя на Пінського князя Володимира (з гілки Турово-Пінських Ізяславичів), щоб він обороняв місто від ятвягів і литовців. Проте союз Романовичів із Конрадом тривав недовго, і вже 1235 року він напав на Дорогичин і Мельник. Зібравши війська, Данило Романович 1238 року вигнав поляків із Побужжя та повернув Дорогичин і Мельник до своїх володінь, а Василько Романович контролював Берестя, Більськ і все Володимирське князівство (Гаврилюк, 1990, с. 6).

У цей час починається не лише протистояння за прикордонні землі, але й періодична співпраця українських і литовських князів. Так, збереглися відомості про князя литовського Товтивіла, що був при дворі короля Русі Данила Романовича і мав уділ у Полоцькій землі та в Жемайтії. Як союзник Данила Романовича він брав участь у поході 1253 року на підтримку претензій князя Романа Даниловича на Австрійську спадщину. Також збереглися літописні записи про брата Товтивіла і племінника Великого князя Литовського Міндовга – Едивіла, що також мав уділ у Жемантії та брав участь у поході 1253 року в Чехію (Войтович, 2006, с. 595).

Тут слід пояснити, що перша князівська династія Австрії (976–1246) Бабенбергів занепадала по чоловічій лінії, після загибелі в бою з угорцями князя Фрідріха II. Згідно з іншими джерелами, Фрідріх II Бабенберг був убитий у битві на річці Лейте «королем Русі» Ростиславом Михайловичем (який був союзником угорців і чоловіком доньки угорського короля Бели IV) – сином Великого князя Київського Михайла Всеволодовича, онуком Володаря Русі Романа Мстиславича, що свого часу був князем Новгородським (1230–1231), Галицьким (1237–1238) і Луцьким (1240) і претендував на престол Данила Романовича (Войтович, 2006, с. 418–419). Якби там не було, австрійський трон і титул успадкувала донька старшого брата князя Фрідріха II – попереднього князя Австрійського Генріха, що помер близько 1227 року, – Гертруда

Бабенберзька. Після цього починається боротьба сусідів за спадщину та землі Бабенберга між угорцями, імператором Священної Римської імперії та королем Богемії. Навесні 1252 року відбувається шлюб між Гертрудою Бабенберг і князем Романом, сином короля Русі Данила, після чого українські та литовські війська вступають у боротьбу за австрійський престол. Проте 1254 року цей похід завершується невдачею, Австрія тимчасово відходить королю Богемії, а Штирія – угорцям. Шлюб Романа і Гертруди було анульовано, і той повертається до батька (Войтович, 2011, с. 265). Існує версія, що король Данило був невдоволений діями сина Романа в Австрії та відправив його на далеку периферію своєї держави. Вважається, що від сина Романа Даниловича, Михайла, походять князі Друцькі. Їх нащадками були князь Семен Дмитрович Друцький, його син князь Іван Баба, князі Бабичі й інші.

Про співпрацю українських і литовських князів згадує і Л. Похилевич: воєвода монголо-татарського хана Батия Койдан (Кайдан), довідавшись, що союзник короля Данила Романовича Жемантійський князь Едивіл (Ердзивіл) оволодів після Батиевого розорення українськими удільними князівствами Новогрудським, Підляським, Берестейським, Дорогочинським та іншими, пішов на нього походом. Князь Ердзивіл, зібравши українські, жемантійські та литовські дружини, вийшов на зустріч монголам. Супротивники зішлись там, де Прип'ять впадає в Дніпро. Прикриті лісами й пущами українські та литовські дружини розбили вороже військо. Сам Кайдан врятувався з малим загоном. Це була перша відома перемога українсько-литовських об'єднаних сил над монголо-татарами в середині XIII століття (Похилевич, 1864, с. 144).

З виходом на політичну сцену сина короля Русі Данила Романовича – князя Шварна Даниловича – піднімається на новий рівень період дружньої співпраці литовських та українських князів. 1255 року Шварн Данилович одружився з донькою Великого князя Литовського (1253–1263) Міндовга та сестрою Великого князя Литовського (1264–1267) Войшелка, котрий уступив Шварну Даниловичу литовський трон (Войтович, 2006, с. 502). Ще за життя короля Данила (помер 1264 року) Дорогичин і Мельник, Белзь і Червенські міста були уділом Шварна Даниловича, що мав свій осідок у Холмі (Гаврилук, 1990, с. 7).

У білорусько-литовських літописах збереглися відомості про боротьбу Великого князя Литовського (1267–1269) Шварна Даниловича і його старшого брата Лева Даниловича за землі та владу. Також згадується князь литовський Куковой, який допомагав Шварнові Даниловичу супроти Луцького князя Мстислава Даниловича під час боротьби за Берестя, Мельник, Городно та Новогрудок (Войтович, 2006, с. 595). Відомим історичним фактом є те, що після смерті (1269 року) дядька і союзника Шварна, Волинського князя Василька Романовича, дуже швидко помер (був убитий) і сорокарічний Великий князь Литовський і князь Холмський Шварно Данилович.

Володимирським і Берестейським князем стає Володимир Василькович, який, будучи бездітним, заповів свої володіння князю Мстиславові Даниловичу. Це не сподобалося королю Русі (1269–1301) та Великому князю Київському (1271–1301) Леву Даниловичу, що прагнув сконцентрувати всі українські землі у своїх руках. Його син князь Юрій Львович близько 1288 року здійснив спробу захопити Берестя, Кам'янець і Більськ. Але, після того як князь Мстислав Данилович нагадав про заповіт князя Володимира Васильковича, пригрозив апеляцією до монголо-татарської орди та закликав на допомогу Пороського князя Юрія – дружини Юрія Львовича покидають Берестейщину (Войтович, 2006, с. 503, 527).

Після цих подій, 1289 року, князь Мстислав Данилович об'їхав Берестя, Більськ і Кам'янець, щоб відновити міста, які були зруйновані нападом Юрія Львовича, та поставити нові застави (Крип'якевич, 1984). Князь Мстислав Данилович помер після 1292 року, і по ньому всі Волинські володіння перейшли під руку короля Лева Даниловича. З 1301 року Юрій Львович стає королем Русі (1301–1315) та єдиним володарем української держави від Берестя, Перемишля й Закарпаття до Київщини, Переяславщини й Північного Причорномор'я. Спадкоємцями та співправителями королівства Русі були два його сини Андрій II Юрійович – король Русі, князь Галицький і Володимирський (1308–1323) та Лев II Юрійович – князь Луцький (1308–1323). Вони ввійшли в союз із Київським князем Станіславом Івановичем і протисто-

яли нападам на українські землі військ Литовського князя Гедиміна. 1323 року, в одній з битв із загарбниками Андрій і Лев II загинули. Відомо також, що того ж 1323 року під Берестям стояло велике литовське військо (Войтович, 2011).

Збереглися літописні відомості, що в 1323–1325 роках правителем Королівства Русі був Володимир Львович, син короля Лева II. У цей же час починає розгортатися протистояння між поляками, угорцями й литовцями за українські землі. На деякий час завдяки досягнутому компромісу між галицько-волинським боярством, Польщею, Литвою та Ордою володарем Королівства Русі став Юрій II Болеслав, син королівни Марії Юріївни, доньки короля Русі Юрія Львовича, що була одружена з Мазовецьким князем Тройденом.

Іншим претендентом на український трон був князь Любарт-Дмитро (син Великого князя Литовського Гедиміна), що близько 1323 року одружився з Ганною-Буче з династії Романовичів, донькою Володимирського князя. Перша відома грамота короля Юрія II Болеслава датується 1325 роком, що вказує на можливий початок його правління, а також опосередковано підтверджує версію про володарювання у 1323–1325 роках Володимира Львовича. Є також припущення, що в цей час Любартові Гедиміновичу була передана східна частина Волині з Болоховим. Існує і теорія, що результатом порозуміння Польщі та Литви в 1325 році було приєднання до Литви Берестейської землі та Підляшшя. Але пізніші факти стверджують, що в той період до поділу Волинських земель ще не дійшло й Берестейщина залишалася частиною українського Волинського князівства. Навіть відповідно до пізнішої угоди 1352 року Берестейська земля продовжувала бути частиною Волині (Войтович, 2011, с. 384).

Убивство 1240 року Володаря Русі Юрія II Болеслава остаточно завершує правління в українських землях представників української королівської династії Романовичів і розпочинає етап боротьби за спадщину Королівства Русі між поляками, литовцями й угорцями. Під час цієї війни з Польщею та Мазовією в 1349–1351 роках князь Любарт Дмитро зміг повернути собі Володимир, Белз, Берестейську землю та Холмщину. Слід підкреслити, що весь час свого правління князь Любарт-Дмитро боровся за збереження незалежності українських земель, тому не був звичайним васалом Великого князівства Литовського, а лише їх союзником. Те, що князь Любарт-Дмитро був суверенним володарем, засвідчує і факт карбування ним власних грошей. 1352 року у війну за українські землі вступили угорські війська. Уклавши союз, польсько-угорські окупаційні загопи підійшли до Володимира та Луцька. У цих умовах князь Любарт-Дмитро змушений був звертатися по допомогу до Литви (Войтович, 2011, с. 377–378). За свою допомогу зведені брати Любарта Кейстут та Ольгерд Гедиміновичі зажадали від нього Берестейське та Дорогичинське князівства, після чого вступили у війну проти поляків й угорців на боці Великого князя Волинського (1340–1383) і князя Галицького (1340–1349, 1353–1354, 1376–1377) Любарта-Дмитра. А відповідно до угоди 1366 року між Великим князем Литовським Ольгердом і поляками була, серед іншого, підтверджена належність удільного Берестейського князівства Кейстутіві (Rachuba, 2020, с. 6).

1382 року польський князь Януш Мазовецький невдало облягав Берестя. Він вважав себе претендентом на українські уділи: Дорогичин, Мельник і землі Берестейщини, оскільки був сином Земовита III, рідного брата бездітного короля Русі Юрія II Болеслава, й онуком Марії Юріївни (доньки короля Русі Юрія I Львовича).

Отже, бачимо що до своєї смерті 1383 року Любарт-Дмитро титулувався Великим князем, а Волинь залишалася суверенною державою (Войтович, 2011, с. 378). Хоча тиск із боку Литви та посідання удільних українських князівств Гедиміновичами збільшувалися, що призводило до їх поступової «мирної окупації». Як наслідок цих дій, син Любарта-Дмитра, наступний Великий князь Волинський (1384–1390) Федір Любартович стає литовським васалом. У серпні 1384 року Великий князь Литовський Ягайло Ольгердович надає князю Вітовтові Кейстутівичу Волинські володіння його батька (Берестя, Волковиськ, Дорогичин, Кам'янець, Мельник, Сурож), які той втратив 1382 року під час претензій на престол Великого князівства Литовського. Таке надання означало, що Великий князь Федір Любартович уже не є сувереном власних земель, а був підлеглим Литви. Після укладання Кревської унії (1385) з Польщею для

Литви відпала потреба в існуванні формально незалежного державного утворення Великого князівства Волинського. Угорщина, Польща й Литва де-факто поділили українські землі Королівства Русі: Закарпаття окупувала Угорщина, Галичина і Холмське князівство були включені до складу Польщі, поки що зберігаючи певну автономію; Белзьке князівство посів недавній супротивник Ягайла Ольгердовича – Мазовецький князь Земовит Земовитович. А 1388 року князь Вітовт зайняв Луцьк, що до цього був столицею суверенного Великого князівства Волинського часів володаря Любарта-Дмитра (Войтович, 2011, с. 385). Вітовту також було повернуто частину уділів його батька, серед яких Гродно, Берестя, Кам'янець, Волковиськ, Дрогичин і Мельник. У документах 1386–1389 років Вітовт титулував себе князем Берестейським і Гродненським. Однак уже 1389 року, після чергового конфлікту з королем Польщі (та своїм двоюрідним братом) Володиславом II Ягайлом князь Вітовт змушений був покинути свої володіння, а Берестейщиною заволодів особисто король Ягайло, який призначив своїх старост (намісників) у Бересті, Кам'янці та Вільно. А Дорогичинська земля з Дорогичином, Більськом, Мельником, Суражом і частина Берестейщини були передані князю Янушу Мазовецькому. Після Острівської угоди 1392 року між Ягайлом і Вітовтом Берестя і Кам'янець були довічно приєднані до володінь Вітовта (Rachuba, 2020, с. 6–7). При цьому остаточно було забрано у Великого князя Федора Любартовича всі Волинські землі й надано взамін Сіверське князівство (Войтович, 2011, с. 385).

Ще із часів Великого князя Волинського Любарта-Дмитра на його землі почали переселятись українські шляхетські родини з Перемишля, Холмщини, Червленьких міст, Закарпаття, Галичини, що були противниками польсько-угорської окупації Королівства Русі. Князь Вітовт Кейстутович, спираючись на цю українську еліту, домогся відновлення Великого князівства (Войтович, 2011, с. 385).

1390 року місту Берестю було надано Магдебурзьке право. Поступово князь Вітовт ліквідував на території України найбільші удільні князівства: Волинське, Київське, Новгород-Сіверське, Подільське й інші та до 1394 року створив замість них звичайні провінції, у яких правили великокнязівські намісники (Леонюк, 1996, с. 349). 1393 року Вітовт займає Кам'янець-Подільський і Подільське князівство. З 1398 року Вітовт приймає титул Великий князь Литовській і Руській (Українській) та розширює кордони своєї держави до Дністра, Молдови, берегів Чорного моря, Київщини, Чернігівщини та Нижнього Подніпров'я.

На початку грудня 1409 року в Бересті відбулася зустріч короля Польщі Володислава Ягайло, Великого князя Литовського і Руського (Українського) Вітовта, хана татар Кипчака Салладіна й архієпископа Миколи Тромби, які планували боротьбу з Тевтонським орденом. Під час Грюнвальдської битви 1410 року Берестейщина виставила власну хоругву. З 1413 року Берестя стало резиденцією старости в новоствореному Троцькому воєводстві Великого князівства Литовського і Руського (Леонюк, 1996, с. 349). Незважаючи на періодичні грабунки міста тевтонськими лицарями та кримськими татарами, Берестя продовжує відновлюватися та розвиватися завдяки своєму вигідному розташуванню на перехресті важливих торгових і водних шляхів, а також його прикордонному розташуванню.

Загальновідомо, що після укладання Городельської унії 1413 року протягом 1413–1513 років Берестя входило до Троцького воєводства, адміністративної одиниці Великого князівства Литовського і Руського. У цьому Троцькому (Трокайському) воєводстві були Ковенський, Більський, Новогрудський, Дорогичинський, Мельницький, Берестейський, Каменецький, Турівський та інші повіти, а також Кобринське, Пінське, Дубровицьке, Городецьке, Слуцьке й інші князівства.

У жовтні 1430 року після смерті Великого князя Литовського і Руського Вітовта його наступником стає князь Свидригайло, молодший брат короля Польщі Володислава Ягайла, син Великого князя Ольгерда та його дружини княжни Уляни. По материнській лінії Свидригайло був правнуком короля Русі Юрія I Львовича. За підтримки української і білоруської шляхти й князів Свидригайло розпочинає проводити незалежну політику, що викликало невдоволення литовських і польських магнатів, які підняли в Литві заколот проти Свидригайла та проголосили Великим князем Литовським Сигізмунда Кейстутовича, брата Вітовта. Луцький намісник

і Пінський князь Олександр Ніс, що був союзником Свидригайла, у квітні 1433 р. очолив похід на Холмщину й Берестейщину. Проте здобути Берестейський замок йому завадили війська Мазовецького князя, що підійшли на допомогу литовцям.

Отже, після правління у Великому князівстві Литовському і Руському князя Свидригайла Берестейська Кам'янецька інші прикордонні землі опинилися під владою молодшого брата Вітовта – князя Сигізмунда Кейстутовича (Rachuba, 2020, с. 7). У ці роки фактично існувало дві держави – Литва та Велике князівство Руське (Українське). Будучи Великим князем Руським (1430–1445) і Великим князем Волинським (1440–1452), Свидригайло намагався боротися за незалежність українських земель, проте програв об'єднаним силам поляків й литовців.

Цим протистоянням спробував скористатись і князь Болеслав IV Варшавський-Мазовецький, що був сином литовсько-української княжни Ганни (з роду Гедиміновичів або Гольшанських) і онуком Януша Мазовецького, який свого часу претендував на землі Берестя. 1440 року, після смерті князя Сигізмунда Кейстутовича, мазовецькі війська окупували Підляшшя та Берестя. У 1440–1444 роках Болеслав IV вважався володарем Берестейщини, поки литовський воєвода Ян Гаштольд не зайняв Дрогочин і Мельник. 1446 року князь Болеслав IV за грошовий викуп остаточно відмовився від своїх претензій на ці землі на користь Великого князівства Литовського.

Останнім умовним удільним князем Берестейським можемо називати Василя Ярославича Серпуховського (онука княгині Олени, доньки Великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича), який, втікши з Московії, переховувався у Великому князівстві Литовському і Руському (Українському) та 1446 року отримав від Великого князя Литовського Казимира Ягелона значні земельні маєтки: Стародуб, Гомель, Брянськ і Мстиславль та інші. Хоча він не скористався цим наданням, повернувшись невдовзі до Московії. Отже, близько 1456 року удільне Берестейське князівство було фактично ліквідоване.

1511 року в Бересті утворено староство, відтоді тут відбуваються соймики (Леонюк, 1996, с. 350). У серпні 1513 року Іван Семенович Сапіга отримав від Великого князя Литовського Сигізмунда I привілей на воєводство Підляське та Берестейське. 10 липня 1520 року Сигізмунд I призначив Януша Костевича новим Підляським воєводою, ще раз оголосивши про створення воєводства й уточнивши його територію, яка мала включати Дорогочин, Більськ, Мельник, Берест, Кам'янець і Кобрин з навколишніми землями (Rachuba, 2020, с. 9–10).

А 1566 року було створене окреме Берестейське воєводство Великого князівства Литовського зі столицею в Бересті та з повітами Берестейським і Пінським, що дало змогу виділити ці історичні українські землі в окрему адміністративну одиницю. 1569 року було укладено Люблінську унію, відповідно до якої Польське королівство та Велике князівство Литовське утворювали спільну державу – Річч Посполиту. Білоруські землі залишались у складі Великого князівства Литовського, а більшість українських земель мали перейти під пряме управління польських королів. Під час укладання цієї унії Волинська делегація офіційно виступила з вимогою повернути Берестейське воєводство з-під юрисдикції Литовського князівства та доєднати до Волині, на що поляки й литовці не дали згоди, і Берестейщина продовжила бути відділеною від інших історичних українських земель, перебуваючи під юрисдикцією Вільна (Леонюк, 1996, с. 350). Хоч і до Люблінської унії, і після неї, і за часів Гетьманщини на Берестейщині та Пінщині переважало не лише українське сільське населення, але й більшість шляхти становили саме українці (Гаврилюк, 2002).

Підсумовуючи все вищесказане, можемо констатувати, що не лише протягом існування українських державних утворень Великого князівства Київського (Київської Русі) та Королівства Русі, але й після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського і Руського (Давньоукраїнського) Берестейщина була складовою частиною етнічних українських теренів, а Берестейське удільне князівство входило до складу українських князівств Володимирського, пізніше Волинського. Лише із середини XV століття, після поразки Великого князя Руського Свидригайла, Берестейщину відколюють від інших українських земель і з часом остаточно приєднують до Великого князівства Литовського у складі Речі Посполитої.

Висновки. Вивчивши наявні історичні та наукові джерела, можемо запропонувати уточнений перелік королів і князів, що володіли удільним Берестейським князівством та Берестейщиною за часів Великого князівства Київського, Королівства Русі, а також Великого князівства Литовського і Руського (Давноукраїнського):

Династія Ізяславичів

Ярополк Ізяславич (1078–1086), Турівський і Володимирський князь, титулярний король Русі; **Ростислав Мстиславич** (до 1087–1093), удільний Берестейський князь, син Мстислава Ізяславича; Святополк II Ізяславич – Турівський князь (1088–1093), Великий князь Київський (1093–1113); **Мстислав Святополкович** (1093–1097), удільний Берестейський князь; **Ярослав Ярополкович** (1099–1102), удільний Берестейський князь, до цього з 1079 р. – Луцький князь; **Вячеслав Ярополкович** (1102–1104), удільний Берестейський князь.

* Гліб Всеславич, Мінський князь (1101–1119), прагнув об'єднати під своєю владою навколишні землі, у тому числі Турівщину й Берестейщину. Був одружений на Анастасії Ярополківни, дочці короля Русі, князя Турівського і Володимирського Ярополка Ізяславича.

Династія Мономаховичів

Святополк Мстиславович (1140), удільний Берестейський князь, Луцький (1150–1151) і Володимирський князь (1149, 1151–1154), син Мстислава I Великого.

Династія Ольговичів

Ігор Ольгович (1142–1146), Берестейсько-Дорогичинський князь, Великий князь Київський (1146).

* Володимир Давидович та Ізяслав Давидович – отримали уділи Берестя, Дорогичин, Вщиж, Орміну.

Династія Мономаховичів

Володимир Андрійович (1154–1156), удільний Берестейський князь, син князя Володимирського (1119–1135) Андрія Доброго, онук Володимира Мономаха.

** Ярополк Ізяславич – князь Буський і Шумський (1157–1168), син Ізяслава II Мстиславича.

Близько 1157 року Берестейський уділ остаточно переходить від Турівського князівства, у якому закріпилися представники роду Ізяславичів, до Володимирського князівства, де правила Волинська гілка Мономаховичів – Мстиславичі.

* Мстислав II Ізяславич (1156–1170), Володимирський (Волинський) князь, Великий князь Київський (1167–1170), син Ізяслава II, онук Мстислава I, батько Володаря Русі Романа Великого, засновника династії Романовичів.

Володимир Мстиславич (1170), удільний Берестейський князь, син Мстислава II.

Святослав Мстиславич (1170–1180), удільний Берестейський князь, син Мстислава II.

Василько Ярополкович (?–1182), удільний Берестейський князь, також князь Шумський (1168–1180) і Дорогичинський (1180–1182), син Ярополка II, онук Володимира Мономаха.

Династія Ізяславичів Полоцьких

* Володимир Володаркович (1177–1182) претендував на Берестя, князь Полоцький, син Володаря Глібовича, онук Анастасії Ярополківни, доньки короля Русі, Турівського і Волинського князя Ярополка Ізяславича.

* Святополк Юрійович – князь Турівський (1170–1190), син князя Турівського і Пінського Юрія Ярославича, онук князя Володимирського Ярослава Святополковича, правнук Великого князя Святополка II Ізяславича.

Династія Романовичів

Близько 1188 року починається процес консолідації Волинських, Галицьких, Київських та інших українських земель під проводом князя Романа Мстиславича, що фіналізувався 1201 року, коли Роман Мстиславич став Великим князем Київським.

Роман Мстиславич – Володимирський (Волинський) князь (1170–1205), Галицький князь (1187–1188, 1199–1205), Великий князь Київський (1201, 1204), титулувався Володарем і Самодержцем Русі.

Данило Романович – Галицький князь (1205–1206, ..., 1230–1264), Волинський князь (1205–1208, 1215–1238), Великий князь Київський (1239–1241), король Русі (1253–1264).

1210 року Берестя захопили Конрад Мазовецький і Лешек Краківський, але вже 1213 року війська Данила Романовича виганяють поляків із Берестя.

Василько Романович (1208–1210, 1219–1228), князь Берестейський, Луцький князь (1229–1238), Волинський князь (1238–1269), співправитель Королівства Русі.

1210 року Берестя захопили Конрад Мазовецький і Лешек Краківський, але вже 1213 року війська Данила Романовича виганяють поляків із Берестя.

Династія Ізяславичів

Володимир (Святополкович або Володимирович) – близько 1227–1229 років князі Данило й Василько, йдучи в похід, залишили в Бересті Пінського князя Володимира.

Близько 1265 року згадується литовський князь

* Едивіл (Ердзівіл), що володів Берестейським та іншими сусідніми уділами та

* Куковой, литовський князь, що допомагав Шварнові Даниловичу супроти Луцького князя Мстислава Даниловича під час боротьби за Берестя, Мельник, Городно та Новогрудок.

Шварн Данилович – Великий князь Литовський (1267–1269), що вів боротьбу з Мстиславом Даниловичем за Берестя, Мельник, Городно та Новогрудок.

Володимир Василькович (1269–1288), князь Волинський, якому належав й Берестейський уділ.

Мстислав Данилович (1289 – після 1292), князь Берестейський, князь Луцький і Володимирський (Волинський).

Лев Данилович (1292–1301), Володимирський (Волинський) князь, король Русі (1269–1301), Великий князь Київський (1271–1301); **Юрій I Львович** (1301–1308), король Русі, Галицький і Володимирський князь; **Андрій II Юрійович** (1308–1323), співправитель Королівства Русі, князь Галицький і Володимирський; **Лев II Юрійович** (1308–1323), співправитель Королівства Русі, князь Луцький; **Володимир Львович** (1323–1325), (можливий) правитель Королівства Русі, син співправителя Королівства Русі Лева II; **Юрій II Болеслав** (1325–1340), правитель Королівства Русі, син Марії Юріївни, доньки короля Русі Юрія Львовича.

** Януш Мазовецький (1382–1390), князь Підляський, претендував на Берестя, Дорогочин, Мельник та інші сусідні землі. Рідний племінник короля Русі Юрія II Болеслава, онук Марії Юріївни (доньки короля Русі Юрія Львовича).

Після занепаду української королівської династії (по чоловічій гілці) Романовичів починається окупація етнічних українських земель Королівства Русі сусідніми польськими, угорськими та литовськими військами. На Берестейщині та Волині закріплюється влада представників династії Гедиминовичів.

Дмитро Любарт (1340–1383), претендент на трон Королівства Русі, Великий князь Волинський, князь Галицький, чоловік Агрипини-Буші (доньки Лева II Юрійовича), син Великого князя Литовського Гедимина.

Кейстук Гедиминович (бл. 1352–1382), князь Берестейський, князь Троцький, Гродненський, Великий князь Литовський (1381–1382).

Федір Любартович (1383–1385), князь Берестейський, Великий князь Волинський (1383–1390).

Вітовт Кейстутівич (1385–1389, 1392–1430), князь Берестейський, Великий князь Литовський і Руський (1398–1430).

* Свидригайло Ольгердович – Великий князь Литовський (1430–1435), Великий князь Руський (1430–1445) і Великий князь Волинський (1440–1452).

Інші пов'язані династії

** Болеслав IV Мазовецький (1440–1444) – князь Підляський, претендував на Берестейщину, онук Януша Мазовецького.

** Василь Ярославич (1446–1456) отримав землі на Берестейщині, поки перебував у Великому князівстві Литовському і Руському; син князя Ярослава Володимировича, онук Серпуховсько-Боровського й Углицького князя Володимира Андрійовича та княгині Олени, дочки Великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича.

Удільних князів Берестейських більше не було з 1456 р.

Джерела та література

- Баран, О.** (2010). Містобудівнича політика князя Володимира Васильковича у світлі Галицько-Волинського літопису. *Актуальні питання сходознавства, славістики, україністики: (пам'яті Омеляна Пріцака)*. Київ: ВПЦ НАУКМА. С. 41–47.
- Берест, П.** (2023). Зміна династій князів Берестейських в контексті дослідження історії становлення Берестейського князівства. *UNIVERSUM*. № 2. С. 236–251.
- Войтович, Л.** (2011). *Галицько-волинські етюди*. Біла Церква : Вид. О. Пшонківський. 460 с.
- Войтович, Л.** (2006). *Княжа доба: портрети еліти*. Біла Церква : Вид. О. Пшонківський. 782 с.
- Гаврилюк, Ю.** (2002). Берестейщина – регіон у лабетах геополітики. *Пам'ятки України: історія і культура*. Київ. № 3-4. С. 61–82.
- Гаврилюк, Ю.** (1990). Історія Пудляша (Берестейські Землі) в X–XIV століттях. Гайнувка. 8 с.
- Дзярнович, О.** (2009). Берестейський повіт до та після реформи 1565–1566 рр.: до історії адміністративно-територіальних одиниць у Великому князівстві Литовському. *Ukraina Lithuanica*. Київ. Т. 1. С. 43–53.
- Крип'якевич, І.** (1984). *Галицько-Волинське князівство*. Київ : Наукова думка. 176 с.
- Леонюк, В.** (1996). *Словник Берестейщини*. Львів : Видавнича фірма «Афіша». Т. 1. 360 с.
- Похилевич, Л.** (1864). *Сказанія о населенных местностях Киевской губернии*. Київ : Типографія Києво-Печерської Лаври. 763 с.
- Rachuba, A. (red.).** (2020). *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: Spisy. Tom VIII. Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*. Oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczolt, A. Radaman, A. Rachuba, P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym. Warszawa : IH PAN, 2020. 405 p.

References

- Baran, O.** (2010). Mistobudivnycha polityka kniazia Volodymyra Vasylykovycha u svitli Halytsko-Volynskoho litopysu [The prince Volodymyr Vasylykovich town-planning policy in the Halytsko-Volynski chronicle]. *Aktualni pyttannia skhodoznavstva, slavistyky, ukrainistyky*. Kyiv: VPC NaUKMA. Pp. 41–47 [in Ukrainian].
- Berest, P.** (2023). Zmina dynastii kniaziv Beresteiskykh v konteksti doslidzhennia istorii stanovlennia Beresteiskoho kniazivstva [The change of dynasties of the Princes of Brest in the context of the study of the history of partial principality of Brest]. *UNIVERSUM*. № 2. Pp. 236–251 [in Ukrainian].
- Voitovych, L.** (2011). Halytsko-volynski etyudy [Galician-Volyn etudes]. Bila Tserkva: Vyd. O. Pshonkivskiyi. 460 p. [in Ukrainian].
- Voitovych, L.** (2006) Kniazha doba: portrety elity [The princely era: portraits of the elite]. Bila Tserkva : Vyd. O. Pshonkivskiyi. 782 p. [in Ukrainian].
- Havryliuk, Yu.** (2002). Beresteishchyna – rehion u labetakh heopolityky [Beresteishchyna – a region in the clutches of geopolitics]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia i kultura*. Kyiv. № 3–4. Pp. 61–82 [in Ukrainian].
- Havryliuk, Yu.** (1990). Istoriia Pudliasha (Beresteiski Zemli) v X–XIV stolittiakh [The History of Pudlyash (Brest Lands) in the X–XIV centuries]. Hajnówka. 8 p. [in Ukrainian].
- Dziarnovych, O.** (2009). Beresteiskiyi povit do ta pislia reformy 1565–1566 rr.: do istorii adm.-ter. VKL [Brest district before and after the reform of 1565–1566: to the history of administrative-territorial units in the Grand Duchy of Lithuania]. *Ukraina Lithuanica*. Kyiv. №. 1. Pp. 43–53 [in Ukrainian].
- Krypiakievych, I.** (1984). Halytsko-Volynske kniazivstvo [Galicia-Volyn principality]. Kyiv: Nauk. dumka, 1984. 176 p. [in Ukrainian].

- Leonyuk, V.** (1996). *Slovník Beresteishchyny* [Dictionary of Beresteyschina]. Lviv: Vydavnycha firma "Afisha". T. 1. 360 p. [in Ukrainian].
- Pokhylevych, L.** (1864). *Skazaniia o naselennykh mestnostiakh Kievskoi huberniy* [Tales of the inhabited localities of the Kyiv province]. Kyiv: Typohrafiia Kyievo-Pecherskoi Lavry. 763 p. [in Ukrainian].
- Rachuba, A. (red.)**. (2020). *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego* [Officials of the Grand Duchy of Lithuania]: *Spisy. Tom VIII. Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*. Oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, A. Rachuba, P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym. Warszawa: IH PAN, 2020. 405 p. [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 16.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

Володимир ГАЛИК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (galykvol@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9761-7661>

Олег КЕКОШ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (oleh.kekosh@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5551-5664>

Бібліографічний опис статті: Галик, В., & Кекош, О. (2024). Освітні інституції Дрогобича у комунікативному просторі Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15/57. 21–31. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.2>

ОСВІТНІ ІНСТИТУЦІЇ ДРОГОБИЧА У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. Мета дослідження. На основі сучасної франкознавчої історіографії та творчої спадщини Івана Франка, ставимо собі за мету охарактеризувати місце освітніх закладів Дрогобича у життєвому та творчому просторі великого українського генія – Івана Франка. **Методологія дослідження** базується на використуванні загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності та системності. Разом з тим, в ході дослідження даної проблеми, використанні історико-порівняльній й історико-системній методи. Основу джерельної бази становлять насамперед, різножанрові праці Івана Франка, де ним висвітлено історію та особливості функціонування освітніх інституцій Дрогобича. **Наукова новизна** запропонованої статті проявляється у тому, що вперше, на основі різностороннього аналізу творчої спадщини Івана Франка та сучасної франкознавчої історіографії, реалізовано спробу більш комплексного висвітлення місця освітніх інституцій Дрогобича у комунікативному просторі Івана Франка. **Висновки.** В процесі проведеного дослідження, констатовано, що Іван Франко навчався у дрогобицькій василіянській школі при церкві Святої Трійці у період від 1 вересня 1864 р. до 13 липня 1867 р. За весь час навчання у ній, як, учень, він показав себе здібним, і талановитим та, незважаючи на своє сільське походження, зумів отримати повагу як серед учнів, так і серед шкільного навчально-педагогічного колективу. Доведено, що у дрогобицькій василіянській школі, І. Франко означив свої перші переконання, здебільшого котрих дотримувався упродовж усього життя. Вагомим є те, що саме у Дрогобицькій головній школі у І. Франка сформувався хист до літературної діяльності, і саме у її стінах він почав писати перші поетичні твори. Ще одним важливим констатуючим фактором є те, що, саме в час навчання І. Франка у Дрогобицькій гімназії (від осені 1867 р. до літа 1875 р.), відбулося становлення його літературної діяльності – юний І. Франко почав писати вірші та оповідання трьома мовами: українською, німецькою і польською, а разом із тим багато перекладав з німецької, грецької та польської. Побіжно, у гімназійні роки, відбулося формування в І. Франка таких рис, як етнограф та фольклориста. Загалом про гімназію і навчання у ній І. Франко полишив низку автобіографічних творів, мемуарів та наукових праць: «Борис Граб», «Гірчичне зерно», «Рутенці», «Спомини із моїх гімназійних часів», «Допис про Дрогобицьку гімназію», «Ученицька бібліотека в Дрогобичі» тощо, що дозволило в повному обсязі зрозуміти, яке ж місце мали освітні заклади Дрогобича у його комунікативному просторі і як вони вплинули на його подальшу багатогранну діяльність.

Ключові слова: Іван Франко, освітні інституції, комунікативний простір, Дрогобич, навчання, Василіянська школа при церкві Святої Трійці, Дрогобицька вища гімназія імені Франца-Йосифа, багатогранна діяльність, творча спадщина.

Volodymyr HALYK

PhD of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (galykvol@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9761-7661>

Oleh KEKOSH

PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Correctional Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (oleh.kekosh@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5551-5664>

To cite this article: Halyk, V., & Kekosh, O. (2024). Osvitni instytutstii Drohobycha u komunikatyvnomu prostori Ivana Franka [Educational institutions of Drohobych in the communicative space of Ivan Franko]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15/57. 21–31. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.2> [in Ukrainian].

EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF DROHOBYCH IN THE COMMUNICATIVE SPACE OF IVAN FRANKO

Summary. The purpose of the research. Based on modern French historiography and the creative heritage of Ivan Franko, we aim to characterize the place of educational institutions in Drohobych in the living and creative space of the great Ukrainian genius – Ivan Franko. **The research methodology** is based on the use of general scientific principles of historicism, objectivity and systematics. However, in the study of this problem, the use of historical-comparative and historical-systemic methods. The basis of the source base is, first of all, various genres of works by Ivan Franko, where he highlights the history and features of the functioning of educational institutions in Drohobych. **Scientific novelty** of the proposed article is manifested in the fact that for the first time, based on a comprehensive analysis of Ivan Franko's creative heritage and modern French historiography, an attempt was made to cover Drohobych's educational institutions in Ivan Franko's communicative space. **Conclusions.** In the course of the research, it was stated that Ivan Franko studied at the Basilian school in Drohobych at the Church of the Holy Trinity from September 1, 1864 to July 13, 1867. During the entire period of study there, he proved to be a capable, talented student and his rural origin, gained respect both among students and among the school teaching staff. It is proved that in the Basilian school of Drohobych, I. Franko formulated his first beliefs, which he mostly adhered to throughout his life. It is important that it was at the Drohobych Main School that I. Franko swore an aptitude for literary activity, and it was within its walls that he began to write his first poetic works. Another important statement is that it was during the study of Ivan Franko in Drohobych gymnasium (from the autumn of 1867 to the summer of 1875) that his literary activity took shape. It was here that the young I. Franko began to write poems and short stories in three languages: Ukrainian, German and Polish, and also translated a lot from German, Greek and Polish. At the same time, during high school years, I. Franko formed such traits as ethnographer and folklorist. In general, I. Franko left a number of autobiographical works, memoirs and scientific works about the gymnasium: «Boris Grab», «Mustard grain», «Rutentsi», «Memories from my high school times», «Letter about Drohobych gymnasium», «Student Library in Drohobych», etc., which allowed us to fully understand the place of educational institutions in Drohobych in its communicative space and how they influenced its further multifaceted activities.

Key words: Ivan Franko, educational institutions, communicative space, Drohobych, education, Basilian school at the Church of the Holy Trinity, Drohobych Franz Joseph Gymnasium, multifaceted activity, creative heritage.

Постановка проблеми. Освітні заклади Дрогобича часу Івана Франка, мали чи не ключовий вплив на формування його свідомості, багатогранної діяльності, а особливо творчої. Це закономірно, адже у стінах дрогобицьких освітніх інституцій, Іван Франко отримав найголовніші ази різнобічних знань, котрі впродовж усього свого життя та багатогранної діяльності тільки розширював, поглиблював та удосконалював. В Дрогобичі він навчався у Головні

школі при церкві Святої Трійці, у місті проходило і його навчання в Вищій гімназії імені Франца-Йосифа. Пізніше, після навчання у дрогобицьких освітніх закладах, уже як зрілий письменник і суспільний діяч, І. Франко частенько звертався до їх характеристики, акцентуючи на професійній діяльності своїх вчителів, долі учнів-однокласників із якими підтримував контакти як і в час свого навчання у Дрогобичі, так і після. З огляду на це, І. Франко при нагоді, часто навідувався у місто свого дитинства та юності, провідував знайомих йому людей, багаторазово згадував місця котрі відвідував під час навчання у Дрогобичі, а найбільше ті, де йому доводилося проживати в дитячі та юнацькі роки.

Аналіз досліджень. Вибрані аспекти досліджуваної нами проблеми представлено у низці досліджень франкознавців у тому числі і наших. При написанні даної статті нами простудійовано вітчизняну і зарубіжну (здебільшого франкознавчу) історіографію, а також різножанрові дослідження та розвідки про контакти Івана Франка із освітніми інституціями Дрогобича в його час. Цінними у даній площині є праці В. Галика (Галик, 2017), Р. Горака і Я. Гнатива (Горак, 2001a,b), Я. Грицака (Грицак, 2006), М. Шалати (Шалата, 2015), О. Німилевич (Німилевич, 2010), Я. Ольхового (Ольховий, 2005), З. Култуса (Kultys, 1908), М. Мсцівуєвського (Mściwujewski, 1929). Основу джерельної бази дослідження склали безпосередньо праці Івана Франка та матеріали фонду Івана Франка Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ВРФТ ІЛ).

Мета статті. Через призму ґрунтовного переосмислення творчої спадщини Івана Франка та франкознавчої історіографії, ставимо собі за мету визначити місце та вплив освітніх закладів Дрогобича у життєвий шлях та процес формування багатогранного творчого простору Івана Франка.

Виклад основного матеріалу. У Дрогобицьку головну школу при церкві Святої Трійці Іван Франко потрапив на початку вересня 1864 р., після того, коли полишив навчання, при закінченні першого класу, в школі Ясениці Сільної через те, що потерпав від свавілля інших учнів. У василіянській школі Дрогобича І. Франко провчився в період від вересня 1864 р. до літа 1867 р.

У часи Івана Франка, так звана нормальна школа в Дрогобичі (звичайна школа) була однією із ланок освіти старої Австрії, котра була не обов'язковою. Її міг закінчувати кожен, хто у майбутньому мав намір продовжувати навчання у гімназії. Разом із тим, можна було обійтися навчанням тільки у такій школі, а згодом скласти вчительський іспит та стати вчителем народних шкіл або ж навіть і без нього займати посаду службовця середнього рівня («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 14; Горак, 1995, с. 12–14).

На момент вступу І. Франка до дрогобицької школи, навчання у ній було ще німецькомовне, але пізніше, спілкування між самими вчителями та учителями з учнями велося уже польською мовою. Руською (так званою українською) мовою, викладали тільки руську й релігію для греко-католиків. У Дрогобицькій головній школі, разом із отцями-василіянами, вчителями були ще й світські особи. Щодо учнів, то до них належали і греко-католики, і римо-католики, і євреї (Грицак, 2006, с. 84).

Інспектування тодішніх шкіл у Галичині проводила Крайова комісія, а за дрогобицькою василіянською школою, нагляд проводився ще й із сторони управи ЧСВВ, Єпископського Ординаріату й влади міста. Акцентуватимемо, що дрогобицька василіянська школа була цілком прозорою для зовнішнього контролювання. На проведення щопіврічних іспитів формувалися комісії із деканів, бургомістрів, а також інших величних персон міста, і разом із тим, в період проведення екзамену, на ньому мали змогу бути присутніми батьки чи навіть інші, будь-які зацікавлені особи. Дана особливість навчального процесу у шкільному закладі, забезпечувала повну неупередженість й об'єктивність, а це, в свою чергу схвально відображалось на учнях. Для прикладу скажемо, що І. Франка у час його навчання, два рази карали переведенням на так звану «ослячу лавку» у зв'язку із тим, що без дозволу вчителя читав на уроці та захоплював книгу під парту, проте кожного разу, після складання іспитів, будучи враженою від його знань, екзаменаційна комісія повертала Іванові Франкові місце за першою партою (Галик, 2017, с. 41–43; Грицак, 2006, с. 84; Шалата, 2015, с. 180).

Про особисті враження від навчання у василіянській школі, Іван Франко полишив чимало мемуарів, нарисів, художніх творів, котрі написав на їх основі. Для прикладу, в оповіданнях *«Schönschreiben»* (*«Красне писання»*) та *«Отець-гуморист»* автор веде мову про виняткову жорстокість учителів по відношенні до учнів у дрогобицькій школі при церкві Святої Трійці. Час навчання у школі окреслений і у змістовній канві твору І. Франка *«У столярні»*. Дещо пізніше, Іван Франко говорить, що йому *«пощастило в наймолодших літах», тоді, коли «ще ходив до ...нормальної школи, що містилася в монастирі отців-василіан при церкві святої Трійці в Дрогобичі...»* (Франко, 1983а, с. 51).

Менш відомі мемуари Івана Франка *«Мої знайомі жиди»* дають можливість ознайомитися із його враженнями про життя й побут тодішніх шкіл у Галичині, зокрема, отримати відомості про традиції єврейських родин. Івана Франка вражала особлива ментальність єврейської родини. Селянський син із раннього дитинства був ознайомленим із устроєм життя на селі, котрий опирався на батьківський авторитет та покірність дітей. Натомість, у єврейській родині І. Франко бачить інший сюжет відносин, де батько перебуває у досить ближчих стосунках зі своїми синами та й всіма іншими членами родини загалом. Тобто, він був буцімто старший брат, підтримував у діяльності, прагненнях і планах, де так чи інакше, брали безпосередню участь усі члени родини. У вище згаданих спогадах конкретніше з'ясовуються взаємовідносини І. Франка з дрогобицькими євреями, з котрими він навчався у нормальній школі. Для прикладу, він згадує: *«Тут було ...багато жидів-учнів, але отці держали їх в окремих лавках, так що ми не могли безпосередньо стикатися з ними. І вони держалися збоку від нас, говорили здебільша незрозумілим для нас жаргоном, і таким робом ми, хоч у тому самому класі, були майже зовсім незнайомі з собою»* (Франко, 2001, с. 340–341).

В період навчання у нормальній школі, І. Франка перестрів перший великий стрес. Тут мова йде про те, що якраз при кінці першого року навчання, навесні 1865 р., помирає його батько – Яків Франко. Про це із великим жалем і болем згадував І. Франко в особистому листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.: *«По двох роках батько віддав мене до Дрогобича до т[ак] зв[аної] німецької або нормальної школи у василіан до другого класу, де я, по-музицьки вбраний, боязливий, несмілий та часто немитий хлопець, цілий курс бувши посміховищем у класі і, перетерпівши досить від деяких нелюдських учителів (гл[яди] «Schönschreiben»), при кінці першого курсу на превелике диво цілого класу і своє власне одержав першу локацію. На екзамені, котрий був властиво тільки парадом, був і мій батько, – я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб одержати нагороду (книжку), то я почув, що він голосно заплакав. В два місяці опісля, на самий великдень, він умер, покинувши господарство в розстрою і в довгах, молоду матір і четверо дрібних дітей. Мати мусила швидко вийти заміж, щоб запобігти цілковитому розстроєві господарства...»* (Франко, 1986, с. 241).

Саме смерть батька вкрай болюче зачепила малого І. Франка, а особливо те, що ця подія сталася саме вночі з Великодньої суботи на неділю (тобто з 15 на 16 квітня 1865 р.). Тому, саме в нормальній школі І. Франко написав свій дебютний поетичний твір, який присвятив смерті батька, назвавши *«Великдень»*. На превеликий жаль, цей свого роду перший Франковий поетичний твір до нас не дійшов, але знаємо про ще один його вірш під такою ж назвою, проте інший за змістом та датований аж 1881 р. (Грицак, 2006, с. 85–86).

Таким чином, саме у Дрогобицькій головній школі І. Франко здійснив свого роду перші кроки на літературній ниві діяльності. Цьому запомагало те, що окремі шкільні вчителі захочували І. Франка до писання, а особливо о. І.-Ю. Німилевич. Взагалі, у своїх *«Причинках до автобіографії»* І. Франко пише про вибраних із них: *«я з приємністю можу згадати імена молодого монаха Крушельницького, що вчив нас у другому класі, отця-катехита Красицького, отця-ігумена Барусевича і пізнішого ігумена отця Немилевича, талановитого проповідника, а також старенького вчителя так званої «штуби», то є першого класу, русина Чернигевича, одинокого світського вчителя, що дослужив у тій школі до своєї смерті і який для непослушних та галасливих дітей у своїм класі не мав тяжчої кари, як поколотити їх по чолі своєю неголеною бородою»* (Франко, 1980, с. 38).

З-поміж вищезгаданих І. Франком учителів, великою шаною у нього користувався саме о. І.-Ю. Німилевич, котрий ще перед посадою директора Дрогобицької нормальної школи (з 1873 р.) учителював у цьому навчальному закладі і навчав І. Франка. Разом із тим зазначимо, що І. Франка із отцем Іваном-Юліаном Німилевичем поєднували родинні зв'язки, оскільки брат бабці священика М. Твардовської був чоловіком сестри бабусі І. Франка по материнській лінії – К. Кімакович. Одночасно мати о. І.-Ю. Німилевича, К. Романська, була сестрою Є. Романської (у першому шлюбі Кошицька, а в другому – Гучинська), у котрій і проживав на квартирі І. Франко в період свого навчання у Дрогобицькій нормальній школі (Ольховий, 2005, с. 16–17; Ольховий, 1987, с. 3).

Поміж І. Франком та його вчителем о. І.-Ю. Німилевичем склалися вельми приятні відносини. Отець особисто, за словами низки дослідників його діяльності, завзято дбав про наповнення фондів монастирської бібліотеки, збирав книги з монастирів навколо Дрогобича, які були ліквідовані йосифінськими розпорядженнями, займався справою збереження старої ікони тощо. Іван Франко у цей час уже також став цікавитися старовинними книгами й рукописами, які священик йому дружелюбно позичав. За словами франкознавців, між І. Франком та о. І.-Ю. Німилевичем була свого роду захоплива злагода: за усяку позичену книгу І. Франко повинен був написати поезію, яка мала бути присвячена одному із святих. Позаяк І. Франко випозичав дуже багато, то пізніше в о. І.-Ю. Німилевича з'явився цілий збірник релігійних Франкових віршів, доля яких до сьогодні є незнаною (Галик, 2017, с. 50, 56; Горак, Гнатів, 2001а, с. 130; Німилевич, Зимомря, 2010, с. 17–18).

Загалом, І. Франко гречно ставився до свого наставника. Як ми зауважували вище, І. Франко називав о. І.-Ю. Німилевича геніальним провідником, а у статті «*В інтересі правди*» про ігумена писав, що він був «*господарем у четвертій класі*» і згадував про нього, як про світлу, гуманну та симпатичну людину, котра вміла «*впоїти*» дітям не страх, а «*замилування*» до науки та до правдивого, працьовитого життя (Франко, 1983b, с. 230).

Важливий період у житті та діяльності Івана Франка припадає на час його навчання у Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа I (з осені 1867 р. до літа 1875 р.).

Щодо відкриття гімназії у Дрогобичі, то хочемо акцентувати на тому, що історія її заснування є досить складною. За окремими даними її було засновано ще у 1775 р., але внаслідок Терезіанських та Йосифінських реформ в галузі науки та освіти її було закрито у 1784 р. австрійською владою. Боротьба за відновлення чи створення гімназії у Дрогобичі в другій половині XIX ст. розпочалася за сприянням тодішнього бургомистра міста Ігнація Невядомського, проте центральним промотором ідеї гімназії й основним, хто заступався за неї на всіх щаблях тогочасної складної чиновницької австрійської машини, був його тодішній секретар Ян Зих («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 20; Горак, 2011, с. 167–269; Mściwujewski, 1929, s. 29–30).

Конститутивною завадою була так звана система Баха, яка тривала аж до 1860 року. Відношення уряду до середніх шкіл мало чим відрізнялося від ставлення попереднього уряду, і бахівський чиновник так само був прихильником думки, що для імперії вдосталь тих спеціалістів та «*вчених*», яких «*понаплоджували*» тогочасні гімназії, а відповідно відкривати нові зовсім немає змісту. Беручи до уваги дану ситуацію і наперед знаючи, як зреагує уряд на прохання відкриття гімназії у Дрогобичі, гміна міста постановила відправити звернення безпосередньо до самого Франца-Йосифа із закликом дозволити Дрогобичу відкрити міську гімназію, приурочивши подію до чудесного зцілення цісаря 1853 року. Не дивлячись на старання, робота в площині відкриття гімназії, затягнулася аж на 5 років. 16 квітня 1858 року Дрогобичу було все ж таки дозволено організувати міську гімназію із правом на функціонування з 1 вересня 1858 р. («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 20–21; Горак, Гнатів, 2001b, с. 23–27).

Уже тоді коли І. Франко приступив до навчання у Дрогобицькій гімназії, то якраз восени 1867 р., через введення у дію австрійської конституції, було відмінено тілесні покарання учнів та запроваджено, замість німецької, польську мову викладання, а українська мова вивчалася як окремий предмет (Грицак, 2006, с. 90–91). Дана реформа спричинилася до створення серйозної

проблеми для вчителів, левова частка яких досягла освіти німецькою мовою, а окремі, ледве могли говорити польською. Польськомовних підручників не було, відповідно не була розроблена термінологія, а тому вчителі змушені були замінювати особистими лекціями відсутні книжки й на ходу формувати новий понятійно-термінологічний апарат. Ще одним негативним явищем, була заміна німецьких учителів польськими, які були патріотично налаштованими. *«Це, – писав І. Франко у своїх спогадах, – був переломний момент, важкий для слабких, але сприятливий для сильних, бо давав їм поле для власної оригінальної праці, не надто обмеженої правилами»* («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 69; 70).

На основі окреслених обставин, можна з'ясувати, чому у Дрогобицькій гімназії було чимало водночас й слабких, й сильних учителів: реформа буцімто відтискувала середняків, зміцнюючи натомість обидва вектори. Часткову роль відігравав міський статус гімназії: місто не могло надавати вчителям той рівень зарплатні, який мали вчителі державних гімназій. Допоки гімназію не було переведено на державне фінансування у 1871 р., число бажаючих зайняти місце вчителя, було недостатнім. Найкращі виїздили з Дрогобича, на зміну їм прибували молодші вчителі, котрі у більшій мірі не мали закінченої університетської освіти (Kultys, 1908, s. 23–24).

Франкові однокласники, а це зазвичай панські діти, реально з презирством ставилися до вбогого селянського хлопця, який пізніше в українській культурі став *«сільським самородком»*. Разом із тим, з-поміж Франкових ровесників-однокласників, як і в нормальній школі, було чимало євреїв. У своєму творі *«Мої знайомі жиди»* І. Франко пише: *«Щойно в гімназії мав я нагоду пізнати ближче кількох шкільних товаришів-жидів. У першій черзі називаю Ісаака Тігермана. Це був найкращий математик у нашому класі й ішов через усю гімназію як один із найвизначніших учнів... Між жидами-учнями, що ходили разом зі мною до Дрогобицької гімназії, хоч і не в тому самому класі, були такі, що пізніше здобули добре ймення в мистецтві й науці. Там був Моріц Готліб, пізніший талановитий маляр, близький свояк мого товариша Ісаака Тігермана, як і цей завчасно забраний смертю. Там був Л. Монат, публіцист, що сьогодні проживає у Відні. Там був Лев Штернбах, уже в гімназії чудова дитина філологічних здібностей, теперішній визначний грекіст і професор Краківського університету»* (Франко, 2001, с. 341–342).

Перший рік навчання у гімназії, стартував в І. Франка, як і у василіянській школі – із *«ослячої»* лави, проте, різнобічні здібності й талант, а також настирливість, жадання до знань та наполеглива працьовитість, допомогли йому заслужити лідерство у колі своїх однокласників з класу. За вагомі успіхи у навчанні, зважаючи на поганий матеріальний статок, Крайова шкільна влада відсторонила І. Франка від плати за навчання на основі його клопотання до установи від 25 лютого 1868 р. (ВРФТ ІЛ, №. 2416. арк. 3).

У вступі до твору *«Рутенці»* І. Франко відзначав, що він ніколи не страхався шкільної науки, а навпаки отримував від неї нові приємні враження і вона сприяла розширюванню обсягу його знань. Взаємовідносини вчителів із учнями у гімназії були, безперечно ліберальними, хоча практично ніколи не доходили до приятельського рівня: вчителі гімназії майже без винятку дивилися на учнів із зверхністю (Франко, 1978b, с. 7).

За міркуваннями І. Франка, гімназія все ж таки не могла абсолютно угамувати його жадання до знань. Із змістовної канви оповідання *«Борис Граб»* є очевидним, що Франко-гімназист вкрай відрізнявся від своїх товаришів – з одного боку бідним убранням та неохайністю, з іншого – *«обдарованістю, <...> надзвичайною пам'яттю, що всі виклади вчителів запам'ятовував відразу в школі, не вчився дома нічого...»* і адекватно одержував високі локації у класі (Франко, 1978a, с. 179).

В період навчання у Дрогобицькій гімназії, у шостому класі, І. Франка перестріло наступне нещастя – 1 червня 1873 р. у віці 38 років померла його мати Марія Кульчицька і він уже перетворився на круглого сироту. Про свій тогочасний стан, він із важкою журбою розповідає у власному життєписі, поміщеному у змісті листа до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. (Франко, 1986, с. 242). Фактично не маючи засобів до життя і побуту, І. Франко вдавався до заробітків, про що писав у *«Причинках до автобіографії»*: *«Ніяких таких ощадностей у мене, що жив тими віктуалами, які привезено мені з дому, і мало що заробив приватними лекціями,*

не було. *Грошей у мене аж до сьомої класи, в якій я одержав стипендію, було звичайно дуже мало*) (Франко, 1983с, с. 39). У контексті висловленого І. Франком зауважимо, що стипендію Франкові-гімназисту було призначено у січні 1875 р. (ВРФТ ІЛ, №. 2416. арк. 17).

Незважаючи на особисті скрутні обставини у гімназійні роки, І. Франко став формувати власну бібліотеку, і уже до кінця навчання у Дрогобичі, вона нараховувала приблизно до 500 одиниць (Франко, 1979, с. 318). Про основне джерело їх надходження І. Франко казав: *«...книжки я переважно одержував від товаришів за те, що вироблював письмові задачі, не занедбуючи власної науки, 5 або й більше задач на одну тему, і всі так відмінні одна від другої, що вчитель не пізнавав, що се чужа, а не ученикова робота»* (Франко, 1983с, с. 40).

3-поміж книг у Франковій бібліотеці, було чимало таких, які вважалися дефіцитом у гімназії, і тому помешкання з Франковою бібліотекою перетворилося на часте місце збору дрогобицьких гімназистів. Воднораз, бібліотека І. Франка приваблювала і одного місцевого бібліофіла Лімбаха, котрий був батьком одного із гімназистів, а адекватно, й І. Франко одержав перспективу послуговуватися ще однією власною збіркою багатоманітних книг, про що розлого розповідав у своїх спогадах *«Гірчичне зерно»* (Франко, 1979, с. 319–332).

Разом із тим, варто зауважити, що у період навчання І. Франка, Дрогобицька гімназія, не беручи до уваги окремих учителів, була укомплектована педагогами-професіоналами. Найбільш приємливими для І. Франка були Іван Верхратський та Юлій Турчинський, беззлобними словами пригадував І. Франко свого класного керівника, доктора Дрогобицької гімназії Миколу Антоневича, вчителя математики Едварда Міхонського, катехита отця Олексія Торонського, вчителя польської та німецької мови і натуральної історії Теофіла Юркевича, вчителів природознавства Едварда Гюккеля й Емерика Турчинського та багатьох інших (Франко, 1979, рр. 316–317). Взагалі, про свої взаємовідносини з окремими вчителями у гімназійні роки І. Франко детально розповідає в автобіографічних творах *«Борис Граб»*, *«Гірчичне зерно»*, де, зокрема, значну увагу присвячує своїм взаєминам з Едвардом Міхонським (Франко, 1978а, с. 177–190; Франко, 1979, с. 316–332).

Із різножанрової творчої спадщини І. Франка довідуємося, що І. Верхратський почав ознайомлювати його з творами українських класиків: М. Шашкевича, Марка Вовчка, С. Руданського, О. Стороженка, Панаса Мирного. Особливий вплив на І. Франка-гімназиста зробив *«Кобзар»* Т. Шевченка, який доклався до процесу формування його патріотичності, волелюбства, демократичного світогляду тощо (Спогади про Івана Франка, 2011, с. 77; Гандзюк, Федорак, Федунків, 2016, с. 50–54).

За сприяння Юлія Турчинського у гімназійні роки І. Франко почав читати твори західноєвропейських класиків – У. Шекспіра, Ф. Шіллера, А. Міцкевича, Й.-В. Гете, Ежена Сю, Ю. Словацького, А. Коцеби та інших. Саме це й зумовило становлення літературної діяльності Івана Франка у період навчання в Дрогобицькій гімназії. Про це в автобіографії І. Франко писав: *«Почав я писати – віршем і прозою – дуже вчасно, ще в нижчій гімназії»*. У контексті зауважимо, що вже у 7 класі гімназії (1874 р.) Іван Франко на сторінках журналу *«Друг»* опублікував свій сонет *«Пісні народні»* (Франко, 1979, с. 318; Франко, 1986, с. 242–243]. Про активне співробітництво І. Франка з журналом *«Друг»* свідчить і його спілкування з В. Давидяком упродовж 1874–1875 рр., якому редакційний комітет журналу доручив листуватися вже з молодим письменником (Галик, 2017, с. 93).

Будучи ще учнем молодших класів гімназії, І. Франко полум'яно став збирати народну творчість, яку записував від ремісників, торговців, міщан, ченців, навіть жебраків. Здебільшого І. Франко, записував фольклорні перли дрогобичан на Зварицькому передмісті. Тут була велика толока, і сюди на гаївки приходили учні гімназії, де зазвичай бував І. Франко з товаришами. У листі до М. Драгоманова 1890 р. І. Франко згадував про дебют своєї фольклорно-збиральницької практики: *«Ще в нижчій гімназії я почав збирати пісні народні, спершу від своєї матері, а опісля і в Дрогобичі розпитував свідущих людей (ремісників і т. і.), так що швидко мав мілко списані два товсті зошити, вміщаючи 800 номерів, правда, в значній часті коломинок. Менший зошит я послав у «Просвіту» і опісля случайно віднайшов його в третій руках, а більший таки в Дрогобичі у мене пропав»* (Франко, 1986, с. 243).

Менший збірник, що його відшукав сам І. Франко, містив записи пісень і коломийок із його рідного села Нагуєвичі. Він зробив ці записи 1868 р., будучи ще дванадцятирічним студентом. Більший збірник, загублений у Дрогобичі приблизно 1874 році, несподівано знайшовся у 1954 р. У цій підшивці містяться друга і третя частини фольклорних записів І. Франка з сіл Нагуєвичі, Ясениця Сільця, а також Дрогобича, про що сказано на початку рукопису. Збірник має заголовок: «*Збірник пісень народних. Частина друга. Зібрав Іван Франко. 1871*» («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 31). Значна частина записів, особливо коломийок (найбільше записано у Дрогобичі), припадає на 1870-ті рр. Тоді І. Франко пропонує важливі теоретичні висновки щодо розвитку пісенності в Дрогобичі того часу («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 31–32).

У час навчання у Дрогобицькій гімназії І. Франко реалізував свою першу учнівську мандрівку, метою якої було збирання етнографічного матеріалу на теренах Бойківщини. Ця вандрівка позначилася високою продуктивністю, бо збирачеві поталанило записати чимало народних пісень, коломийок і оповідань (багато матеріалу було віднайдено ним у Дрогобичі). Вона обійняла маршрут, який виходив від Стрия, відтіля до Синевідська, Побука, Бубнища, Тисова, Церківни, Старого Мізуня, Велдіжа, Лолина. З Лолина – в Дрогобич, звідти в Опаку, Смільну, Тур'є, Волосянку. Після навчання у гімназії, будучи уже студентом філософського факультету Львівського університету, в 1876 р. у часописі «*Друг*» І. Франко зпровадив розділ «*Із уст народу*» де і друкував зібраний фольклорний матеріал («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 32; Франко, 1986, с. 244).

Згодом, Іван Франко став одним із перших, хто порушив проблему історії освітніх інституцій Дрогобича ХІХ ст. У згаданому контексті цікавим є його «*Допис про Дрогобицьку гімназію*». За словами І. Франка, Дрогобицька гімназія за останні 12 років ХІХ ст., у порівнянні з іншими у Галичині, суттєво змінилася. Конструкція професорського активу у цей час вкрай видозмінилася і приманювала до себе молодь з інших міст. Поштовх до цього варто вбачати в тому, що тут між молоддю формувалося товариське життя, вирувало щире заняття наукою і навіть новочасними проблемами політики. Гімназійні учні не тільки ознайомилися із літературою в бібліотеці, а й засновували товариства, котрі перетворювалися на осередки руху. Усяке товариство мало власну бібліотеку, де можна було брати в позику книги. Здебільшого товариства існували недовго, – до часу, доки їх засновники навчалися у гімназії. Дану статтю про Дрогобицьку гімназію Іван Франко опублікував після трьох років по її закінченні у журналі «*Дзвін*» 1878 року, («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 36–40) де у висновках до неї зауважив: «*Гімназія Дрогобицька, колись оживлена, весела, хоть, розуміється, не без плямок, – тепер представляє «мерзость запустіння». Понуро, скучно іде наука, – молоді люди виходять з неї або чистими недоумками, або передчасними практиками та егоїстами. Ци швидко буде інакше? Здало би ся, але нема надії*» («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 40).

У своїх «*Споминах*» про гімназійні часи І. Франко немало уваги уділив аналізові життя й побуту дрогобицьких гімназистів. Наприклад, він засвідчує, що учні Дрогобицької гімназії в другій половині 60-их і в першій половині 70-х років ХІХ ст. поза межами школи жили гуртками, крім місцевих, що проживали у своїх родині і здебільшого не вливалися до гурткового життя. Поза місцеві прожили на квартирах (так званих стаціях) – у більшій мірі по розбіжних передмістях у міщан та міщанок і, адекватно до тих квартир, створювалися між ними гуртки. У подібних гуртках відбувалися в'юнкі бесіди, а в менших учні займалися лектурою позашкільних книжок, коли один читав голосно, а інші слухали. І. Франко з товаришем Йосифом Райхертом, сином німецького колоніста, у вищій гімназії читав драми У. Шекспіра, Ф. Шіллера та Й.-В. Гете. З його старшим братом Філіппом Райхертом, який із самбірської гімназії перейшов до Дрогобича, він один рік жив на спільній квартирі в домі боднаря Корпака (Франко, 1983а, с. 50–51).

Цікавою є й розповідь Івана Франка про ученицьку бібліотеку в Дрогобичі (1878 р.). Статистичні дані, які тут наводить І. Франко, витягнуті з бібліотечних каталогів, дають елементарні уявлення про тенденції, за якими розгорталася наука у гімназіях. Наприклад, вони

деталізують поведінку учнів у вільний час, тобто тоді, коли вони самотужки і вільно думали та вчилися («Там город преславний Дрогобич лежить...», 2008, с. 41–47).

На кінець підкреслимо, що Дрогобицьку гімназію імені Франца-Йосифа, І. Франко закінчив 26 липня 1875 р. Саме тоді йому було вручено атестат зрілості, так зване матуральне свідоцтво, де було зазначено: «Вимоги, поставлені законом, іспитований виконав, отже, почесно і отримує внаслідок цього похвальне свідоцтво зрілості, яке дає йому право відвідувати університет» (ВРФТ ІЛ, №. 2416. арк. 19).

В цілому, про своє навчання у Дрогобицькій гімназії І. Франко висловився в передмові до твору «Рутенці»: «Гімназіальні студії, які пройшов я в Дрогобичі, при всій бідності, серед якої довелося мені жити як ученикові з-під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадувався дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій життєпис» (Франко, 1978b, с. 7).

Висновки. Таким чином, зроблене нами дослідження абсолютно слугує аргументом того, що освітні заклади Дрогобича обійняли вагоме місце у житті та комунікативному просторі Івана Франка. Навчаючись у дрогобицькій василіянській школі при церкві Святої Трійці (від 1 вересня 1864 р. до 13 липня 1867 р.), Іван Франко представив себе як здібний і талановитий учень та, незважаючи на своє сільське походження, зумів здобути авторитет як серед учнів, так і відповідно поміж шкільного навчально-педагогічного колективу. Навчаючись тут, він визначив свої авангардні переконання, котрих переважно дотримувався упродовж усього життя. Вагомим є те, що саме у Дрогобицькій головній школі у І. Франка залявся хист до літературної діяльності, і саме у її стінах він почав писати свої перші поетичні твори. Водночас, період навчання І. Франка у дрогобицькій гімназії, допоміг становленню його літературної діяльності. У гімназії І. Франко став писати вірші та оповідання трьома мовами: українською, німецькою і польською, а також багато перекладав з німецької, грецької та польської. У часі гімназійних років, відбулося й формування І. Франка як етнографа та фольклориста. Загалом про гімназію і навчання у ній І. Франко залишив низку автобіографічних творів, спогадів та наукових праць, змістовне наповнення яких, слугує поясненням того, який вплив на нього зробило навчання у гімназії та яку роль в цьому плані відіграло спілкування із викладацьким середовищем й гімназистами. Вже після навчання у дрогобицьких освітніх закладах, І. Франко почав твердо роздумувати про свою викладацько-літераторську кар'єру і, ставши студентом філософського факультету Львівського університету приступив до реалізації своїх задумів, виплеканих ще у шкільні та гімназійні роки.

Джерела та література

- ВРФТ ІЛ – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
- Галик, В. (2017). *Дрогобич у житті та творчій спадщині Івана Франка : альбом-путівник*. Дрогобич : Видавництво ТзОВ «Трек-ЛТД».
- Гандзюк, Р., Федорак, В., Федунків, З. (2016). *Путівник по місцях перебування й увічнення пам'яті Івана Франка на Прикарпатті*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ.
- Горак, Р. (1995). *Адреси юності Івана Франка в Дрогобичі*. Трускавець : «Франкова криниця».
- Горак, Р., Гнатів, Я. (2001a). *Іван Франко. Цілком нормальна школа*. Львів : Видавництво отців Василіян «Місіонер», 2001. Книга друга.
- Горак, Р., Гнатів, Я. (2001b). *Іван Франко. Гімназія*. Львів : Видавництво отців Василіян «Місіонер», 2001. Книга третя.
- Горак, Р. (2011). *Дрогобич – місто юності Івана Франка: Книга-путівник*. Х. : Майдан.
- Грицак, Я. (2006). *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. К. : Критика, 2006.
- Німилович, О., Зимомря, М. (2010). *Веселка просвітленої пам'яті*. Дрогобич : Посвіт, 2010.
- Ольховий, Я. (1987). Тут жив великий Каменяр. *Радянське слово*. № 66. С. 3.; № 67. С. 3.
- Ольховий, Я. (2005). Дрогобицькі станції Великого Каменяра. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло. Вип. 9. С. 73–78.
- Спогади про Івана Франка (2011). Упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. Львів: Каменяр.
- «Там город преславний Дрогобич лежить...» (2008). (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич) / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. Дрогобич : Коло.

- Франко, І.** (1978a). *Борис Граб. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. Т. 18. С. 177-190.*
- Франко, І.** (1978b). *Рутенці. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка, Т. 15. С. 7-41.*
- Франко, І.** (1979). *Гірчичне зерно (Із моїх споминів). Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. Т. 21. С. 316-332.*
- Франко, І.** (1980). *Причинки до історії руської літератури XVIII віку. Дрогобицький збірник рукописних апокрифічних оповідань. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. Т. 27. С. 16-22.*
- Франко, І.** (1983a). *Спомини з моїх гімназійних часів. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. Т. 39. С. 50-54.*
- Франко, І.** (1983b). *В інтересі правди. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. Т. 39. С. 227-232.*
- Франко, І.** (1983c). *Причинки до автобіографії. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. Т. 39. С. 36-44.*
- Франко, І.** (1986). *Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. Т. 49. С. 236-252.*
- Франко, І.** (2001). *Мої знайомі жиди. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50-ти томах. Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів. С. 335-348.*
- Шалата, М.** (2015). *Іван Франко у школі при церкві Святої Трійці. Франкознавчі студії. Дрогобич : Коло. Вип. 6. С. 173-190.*
- Kultys, Ż.** (1908). *Historia gimnazyum drohobyckiego. Drohobycz.*
- Mściwujewski, M.** (1929). *Królewskie wolne miasto Drohobycz. Lwów-Drohobycz: Z drukarni i litografji Piller-Neumanna we Lwowie.*

References

- VRFT IL – Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. [Department of Manuscripts and Textology of the Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine].
- Halyk, V.** (2017). *Drohobych u zhytti ta tvorchii spadshchyni Ivana Franka : albom-putivnyk* [Drohobych in the life and creative heritage of Ivan Franko: an album-guide]. Drohobych : Vydavnytstvo TzOV «Trek-LTD» [in Ukrainian].
- Handziuk, R., Fedorak, V., Fedunkiv, Z.** (2016). *Putivnyk po mistsiakh perebuвання u uvichnennia pamiaty Ivana Franka na Prykarpatti* [Guide to the places of stay and perpetuation of the memory of Ivan Franko in Prykarpattia]. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV [in Ukrainian].
- Horak, R.** (1995). *Adresy yunosti Ivana Franka v Drohobychi.* [Addresses of Ivan Franko's youth in Drohobych]. Truskavets: «Frankova krynytsia» [in Ukrainian].
- Horak, R. & Hnativ, Ya.** (2001a). *Ivan Franko/ Tsilkom normalna shkola.* [Ivan Franko. Quite a normal school]. Lviv : Vydavnytstvo otsiv Vasyliian «Misioner». Knyha druha [in Ukrainian]
- Horak, R. & Hnativ, Ya.** (2001b). *Ivan Franko. Gimnaziia.* [Ivan Franko. Gymnasium]. Lviv: Vydavnytstvo otsiv Vasyliian «Misioner». Knyha tretia [in Ukrainian].
- Horak, R.** (2011). *Drohobych – misto yunosti Ivana Franka: Knyha-putivnyk.* [Drohobych – the city of Ivan Franko's youth: A guidebook.]. Kh.: Maidan, 272 s. [in Ukrainian]
- Hrytsak, Ya.** (2006). *Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856 – 1886).* [A prophet in his homeland. Franco and his community (1856 – 1886)]. K.: Krytyka [in Ukrainian].
- Nimylovych, O. & Zymomria, M.** (2010). *Veselka prosvitlenoi pamiaty.* [Rainbow of enlightened memory]. Drohobych: Posvit, 100 s. [in Ukrainian].
- Olkhovyi, Ya.** (1987). *Tut zhyv velykyi Kameniar.* [Here lived the great Stonemason]. *Radianske slovo.* № 66. S. 3.; № 67. S. 3. [in Ukrainian]/
- Olkhovyi, Ya.** (2005). *Drohobytski stantsii Velykoho Kameniar.* [Drohobych stations of the Great Stonemason]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk.* Drohobych: Kolo. Vyp. 9. S. 73–78 [in Ukrainian].
- Spohady pro Ivana Franka,** (2011). [Memories of Ivan Franko]. *Uporiad., vstup. sl., prym. M. I. Hnatiuka. 2-he vyd., dop., pererob.* Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
- «Tam horod preslavnyi Drohobych lezhyt...»**, (2008.) [There the glorious city of Drohobych lies...] (*Vybrani pratsi Ivana Franka pro Drohobych*) / *Uporiadkuvannia, peredmova i komentari Volodymyra Halyka.* Drohobych : Kolo [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1978a). *Borys Hrab [Borys Hrab]. Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh.* K. : Naukova dumka. T. 18. S. 177–190 [in Ukrainian].

- Franko, I.** (1978b). Rutentsi [Ruthenians]. *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*. K. : Naukova dumka, T. 15. S. 7–41 [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1979). Hirchychne zerno (Iz moikh spomyniv) [Mustard grain (From my memories)]. *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*. K. : Naukova dumka. T. 21. S. 316–332 [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1980). Prychynky do istorii ruskoï literatury XVIII viku. Drohobytskyi zbirnyk rukopysnykh apokryfichnykh opovidan [Reasons for the history of rutenion literature of the XVIII century. 1. Drohobych collection of handwritten apocryphal stories]. *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*. K. : Naukova dumka. T. 27. S. 16–22 [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1983a). Spomyny z moikh himnaziinykh chasiv [Memories from my high school days]. *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*. K. : Naukova dumka. T. 39. S. 50–54 [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1983b). V interesi pravdy [In the interest of truth]. *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*. K. : Naukova dumka. T. 39. S. 227–232 [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1983c). Prychynky do avtobiohrafii [Comments to autobiography]. *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*. K. : Naukova dumka. T. 39. S. 36–44 [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1986). Lyst do M. Drahomanova vid 26 kvitnia 1890 r. [Letter to M. Drahomanov dated April 26, 1890]. *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*. K. : Naukova dumka. T. 49. S. 236–252 [in Ukrainian].
- Franko, I.** (2001). Moi znaiomi zhydy [My Jewish acquaintances]. *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*. Uporiad. Z. T. Franko, M. H. Vasylenko. Lviv. S. 335–348 [in Ukrainian].
- Shalata, M.** (2015). Ivan Franko u shkoli pry tserkvi Sviatoi Triitsi. [Ivan Franko at the school at the Church of the Holy Trinity]. *Frankoznavchi studii*. Drohobych : Kolo, Vyp. 6. S. 173–190 [in Ukrainian].
- Kultys, Ż.** (1908). *Historia gimnazyum drohobyckiego*. [History of Drohobych gymnasium]. Drohobycz [in Polish].
- Mściwujewski, M.** (1929). *Królewskie wolne miasto Drohobycz*. [Royal free city of Drohobych]. Lwów-Drohobycz: Z drukarni i litografji Piller-Neumanna we Lwowie [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

УДК 908(477.46)(092)Ком(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.3>

Ольга ЛІСОВСЬКА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28 м. Умань, Україна, індекс 20300
(lisovskaolya@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6290-7869>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1781918/olga-lisovska/>

Бібліографічний опис статті: Лісовська, О. (2024). Краєзнавча діяльність Миколи Комарницького. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15 (57). 32–40. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.3>

КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ КОМАРНИЦЬКОГО

Анотація. Стаття присвячена дослідженню життя та краєзнавчої діяльності М. Ф. Комарницького. Відновлено й уточнено основні періоди біографії знаного краєзнавця, журналіста, літературознавця, бібліографа. Автор розповідає про внесок вченого в становлення та розвиток краєзнавства на Уманщині. Як краєзнавець, Микола Федорович брав активну участь у підготовці збірки «Умань», енциклопедичного видання «Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область», «Шевченківського словника», збірки «Поет революції» про І. Ю. Кулика. Протягом життя готував до друку власну книгу нарисів-розповідей «Алеями та стежками Софіївки», яка була присвячена уманським сторінкам біографій деяких українських і російських письменників XIX та XX століть. Книга залишилася неопублікованою як за життя М. Ф. Комарницького, так і після його смерті. Окрема увага приділена бібліографічній діяльності вченого, адже багато часу Микола Комарницький присвятив збиранню та зберіганню історичних джерел. **Мета дослідження** – розширення й узагальнення інформації про життя та краєзнавчу діяльність Миколи Федоровича Комарницького шляхом аналізу наявних архівних документів і публікацій (про автора та самого автора). **Методологія дослідження** базується на принципах історизму та наукової об'єктивності, загальнонаукових і спеціальних історичних методах: аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному, а також на методі історичної реконструкції. **Наукова новизна** полягає в тому, що на основі аналізу архівних, автобіографічних даних, наукової та епістолярної спадщини Миколи Комарницького проаналізовано внесок ученого в розвиток краєзнавства Уманщини. **Висновки.** Микола Федорович Комарницький – незвичайна, унікальна людина, неперевершений краєзнавець, який зробив великий внесок у дослідження історичного минулого Уманщини та нашої держави загалом. Результатом його багаторічної роботи стало накопичення науково цінних праць, публікацій, переданих у наукові установи, архіви та музеї, що дає змогу глибше зануритися в історію Уманщини. Основна частина його досліджень і документів зберігається в Черкаському обласному архіві у фонді Комарницького М. Ф. (Ф.Р-3990), що чекає ще свого дослідника. М. Ф. Комарницький є яскравим прикладом представника наукової інтелігенції XX ст.

Ключові слова: М. Ф. Комарницький, Умань, Уманщина, краєзнавство, журналістика, бібліографія.

Olga LISOVSKA

PhD. (History), Assistant, Assistant Professor of History of Ukraine Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., Uman, Ukraine, postal code 20300 (lisovskaolya@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6290-7869>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1781918/olga-lisovska/>

To cite this article: Lisovska, O. (2024). Kraieznavcha diialnist Mykoly Komarnytskoho [Mykola Komarnytskyi's activity in local studies]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 32–40. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.3> [in Ukrainian].

MYKOLA KOMARNYTSKYI'S ACTIVITY IN LOCAL STUDIES

Abstract. *The article is devoted to M. Komarnytskyi's life and his activities in local studies. The main periods of the biography of the famous local historian, journalist, literary critic, and bibliographer have been restored and clarified. The author pays attention to the scientist's contribution to the formation and development of local studies in Uman region. As a local historian, Mykola Fedorovych took an active part in the preparation of the collection "Uman", the encyclopaedic edition "History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR. Cherkasy Region", "Dictionary of Shevchenko's works", and the collection "Poet of the Revolution" about I. Kulyk. For a long time, he had been preparing his book of essays and stories "Along Alleys and Paths in Sofiivka Park", which was dedicated to Uman periods of life of some Ukrainian and Russian writers of the 19th and 20th centuries. The book remained unpublished both during Komarnytskyi's lifetime and after his death. Special attention is paid to the bibliographic activities of the scholar, as Mykola Komarnytskyi devoted much time to collecting and preserving historical sources. **The purpose of the study** is to expand and summarise information about the life and local studies of Mykola Komarnytskyi by analysing available archival documents and publications (about the author and by the author himself). **The research methodology** is based on the principles of historicism and scientific objectivity, general scientific and special historical methods such as analysis, synthesis, problem-chronological method, and historical reconstruction. **The scientific novelty** is presented by the fact that the archival, autobiographical, and scientific data as well as Mykola Komarnytskyi's epistolary heritage were examined to highlight the scholar's contribution to the development of local studies of Uman region. **Conclusions.** Mykola Komarnytskyi was a unique person, an unsurpassed researcher of local studies who had a great influence on the local history investigation of both Uman region and the whole country. The result of his great work during many years was the accumulation of scientifically valuable works, publications, which were transferred to scientific institutions, archives and museums and allow people to know more about the history of Uman region. His researches and documents are stored in Cherkasy City Archives in fund of M. F. Komarnytskyi (F.P-3990), which is still waiting for its researcher. M. Komarnytskyi is a vivid example of the scientific intelligentsia representative of the 20th century.*

Key words: *M. F. Komarnytskyi, Uman, Uman region, local studies, journalism, bibliography.*

Постановка проблеми. Микола Федорович Комарницький належить до когорти визначних краєзнавців Уманщини, які зробили неоціненний внесок у дослідження нашої історії. Вивчення постаті Миколи Комарницького – вченого-краєзнавця, історика, журналіста, літературознавця, бібліографа, громадського діяча – сьогодні має особливу актуальність, оскільки це сприяє зміцненню національної самосвідомості та відновленню історичної пам'яті українського народу.

Аналіз досліджень. Збираючи в архівах матеріал стосовно становлення та розвитку краєзнавства Уманщини, постійно на очі траплялися документи, пов'язані з діяльністю Миколи Федоровича Комарницького. Особливо багата, представлена в архівах, його епістолярна спадщина, яка містить цінний фактичний матеріал, а от узагальнених публікацій щодо його краєзнавчої діяльності немає.

Миколі Комарницькому присвячені дописи в деяких енциклопедичних виданнях, де розкрито багатогранність його особистості та багатовекторність діяльності як науковця, невтомного збирача і зберігача історичних джерел, публічної особи і громадського діяча (Калюжний, 1990; Торгалю, 2014).

Деяка інформація про Миколу Федоровича та його біографія є на шпальтах газети «Уманська зоря». Здебільшого це статті, присвячені святкуванню ювілейних дат від дня народження краєзнавця (Кулібаба, 1999; Павленко, 1999; Слюсаренко, 2004; Павленко, 2009).

Найбільш ґрунтовно біографію М. Ф. Комарницького висвітлено в краєзнавчих виданнях різного роду – «Педагогічне краєзнавство» (Лисогора, 2009), «Краєзнавство Черкащини» (Шуйська, 2018).

Метою статті є розширення й узагальнення інформації про життя та краєзнавчу діяльність видатного вченого шляхом аналізу архівних документів і наявних публікацій (про автора та самого автора).

Виклад основного матеріалу. Народився Микола Комарницький 7 листопада 1899 року в с. Трипілля на Київщині (нині село Обухівського району Київської області). У 1907 році він разом із родиною переїхав до міста Умань. Навчався Микола Федорович в Уманській чоловічій гімназії, яку закінчив у 1918 році із золотою медаллю. Продовжив здобувати освіту на природничому відділенні фізико-математичного факультету Київського університету (Лисогора, 2009).

Від 1920 по 1924 рік проходив службу в Уманському окружному військоматі, де став військово-робітничим кореспондентом місцевої газети «Робітничо-селянська правда». У липні 1923 р. була опублікована його перша стаття про створення комсомольського осередку при військоматі (УКМ, Д-370).

У 1928 р. з'явився його нарис-спогад «В годы империалистической войны» в московському журналі «Октябрь» (Комарницький, 1928). Після цього його ім'я стало відомим далеко за межами України.

Після демобілізації Микола Комарницький працював у фінансових установах міста Умані – відділенні Укрінбанку та Уманській окрспоживспілки, але разом із тим займався краєзнавчою та журналістською діяльністю, які так його вабили. З 1931 року Микола Федорович став науковим співробітником Уманського державного історичного архіву. Цього ж року став депутатом II Всеукраїнського з'їзду архівних працівників. З 1931 по 1941 рік брав активну участь у роботі секції наукових працівників Умані, був співробітником Центрального кооперативного музею в місті Києві.

З початком Німецько-радянської війни М. Ф. Комарницький з 10 липня 1941 року мобілізувався до діючої армії, де до кінця липня 1942 року воював на Південному фронті. Потрапивши в полон, аж до травня 1945 року перебував у концентраційних таборах України та Німеччини. Після війни Микола Федорович перебував у радянських таборах і спецпоселенні на Уралі (Лисогора, 2009).

У жовтні 1946 р. М. Ф. Комарницький повернувся в Умань, де працював у різних організаціях. Займався краєзнавчою роботою, неодноразово, публікував свої дослідження в пресі. Микола Федорович передав музею народної освіти міста Умані свої документи й альбоми пісень, записані батьком у кінці XIX ст. (УКМ, Д-49), а також свої статті, написані у 20-ті – 40-ві роки XX ст.

Почав листуватися з письменниками Юрієм Смоличем (ДАЧО, ф. 3990, оп. 2, спр. 86, 86 арк.) і Леонідом Первомайським, Володимиром Сосюрою (ДАЧО, ф. 3990, оп. 4, спр. 79, 79 арк.) і Петром Панчем, скульптором Галиною Петрашевич і майстром кераміки Дмитром Головком.

1951 року М. Ф. Комарницький став співробітником газети «Уманська зоря». У цей період він із головою поринув у роботу дослідника-краєзнавця. Микола Федорович був автором добірки статей до ювілеїв видатних діячів і знаменних подій на Уманщині, вів щомісячну хронологічну рубрику «Події, що відбулися в Умані у різні роки», публікував цікаві факти з життя міста до 1917 року (Лисогора, 2009).

У 1957 р. М. Ф. Комарницький став членом Спілки журналістів СРСР. Його статті та дослідження друкувалися в журналах «Жовтень», «Радуга», «Радянський архів», «Военно-історичесий журнал» (Комарницький М. Ф. Статті, нотатки, вірші, опубліковані в пресі (1946 – 50-ті роки). Усього за більш ніж 60 років кореспондентської діяльності було надруковано майже тисячу різних статей М. Ф. Комарницького (Комарницький, 1965–1984).

Як краєзнавець, Микола Федорович брав активну участь у підготовці збірки «Умань», енциклопедичного видання «Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область», «Шевченківського словника», збірки «Поет революції» (про І. Ю. Кулика). Щодо «Історії міст і сіл», то Комарницький був включений до авторського колективу не одразу. Лише в травні 1964 року його було введено в районну редакційну комісію разом із директором Уманського краєзнавчого музею

П. І. Абакумовим (ДАЧО, ф. 4178, оп. 1, спр. 8, арк. 1). Також у Протоколі засідання Уманської міської комісії від 24.12.1968 щодо написання історії Умані серед авторів нарису знаходимо прізвище М. Ф. Комарницького (ДАЧО, ф. 4178, оп. 1, спр. 5, арк. 27).

Друзі, колеги Миколи Комарницького називали його «краєзнавцем від Бога» та «живою енциклопедією Умані». Будучи людиною дуже скромною, він не вимагав за свою працю ніяких винагород та похвал [Малиновська, 1980, с. 28].

Своїєї родини Микола Федорович не мав. Мешкав із сестрами на вулиці Кулика, 23 в Умані. У листі до Олени Григорівни Смолич від 15 березня 1973 року знаходимо таку інформацію про будинок: «...Попереду знесення нашого «хутора» – старого вишневого саду разом з нашою старою хатою, в якій ми прожили понад 70 років...» (ДАЧО, ф. 3990, оп. 2, спр. 102, арк. 5).

Є ряд спогадів, де описуються зустрічі Миколи Комарницького з представниками тогочасної інтелектуальної еліти України в саду біля будинку (наприклад, з Іваном Драчем, Миколою Бажаном) (Павленко, 2009, с. 3). Підтвердження спілкування та теплих стосунків між ними знаходимо в статті Марини Павленко (у цитаті про М. Ф. Комарницького Степана Павленка): «Микола Федорович Комарницький в усіх відношеннях незвичайний, унікальний чоловік, неперевершений краєзнавець, великий друг не лише Бажана, але й багатьох інших письменників і діячів культури старшого покоління». (Павленко, 2018).

Краєзнавчі доробки Миколи Федоровича містяться в численних архівах, музеях, наукових закладах. В інституті літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається складений Комарницьким покажчик літератури про громадянського діяча і поета І. Ю. Кулика, у колишній бібліотеці СРСР імені Леніна – список Уманських періодичних видань і покажчик літератури про дендропарк «Софіївка» та про командира 2-го кавалерійського корпусу Г. І. Котовського, у державній публічній бібліотеці імені М. Є. Салтикова-Щедріна (м. Санкт-Петербург) – картотека Уманської періодики 1904–1960 рр. (Лисогора, 2009).

Більшу частину своїх матеріалів Комарницький М. Ф. передав музеям і архівам. Основна частина його досліджень і документів зберігається в Черкаському обласному архіві у фонді Комарницького М. Ф. Це фонд Ф.Р-3990, який нараховує 626 одиниць зберігання й охоплює матеріали за 1847–1983 рр., включно з документами з історії Уманщини XVI–XX століть, міст і сіл Черкаської області; матеріали про селянські рухи XIX ст. в Звенигородському й Уманському повітах; про діяльність декабристів; про землеволодіння й економічне становище селян Уманського повіту до жовтня 1917 р., про колективізацію та історію розвитку освіти, преси, культури, охорони здоров'я, промисловості, культурно-освітніх установ і підприємств Черкащини; про підземні ходи в м. Умані; історію водолікування на Україні і Черкащині; землетруси 1829 і 1983 рр. в Умані, Одесі й інших містах. Також у фонді можна ознайомитися з документами Уманського державного історичного архіву: витягами з деяких фондів, знищених під час Німецько-радянської війни 1941–1945 рр.; списком поміщиків Уманського повіту; документами з історії Німецько-радянської війни 1941–1945 рр., про звільнення Черкащини від німецько-фашистських загарбників, діяльність партизан і підпільників, Героїв Радянського Союзу – уродженців Черкащини.

Фонд Комарницького містить списки періодичних видань, що виходили в Умані в 1904–1934 рр. (ДАЧО, ф. 3990, оп. 1, спр. 54, 6 арк.), переліки літератури про соціально-економічний розвиток міст і районів Черкащини; статті, нариси Комарницького М. Ф. Також завдяки зусиллям Миколи Федоровича тут доступні для дослідників документи про перебування на Черкащині Всеукраїнського старости Г. І. Петровського (1959–1978), польського поета Адама Міцкевича, американського письменника Теодора Драйзера в м. Києві (1927). Фонд містить матеріали, зібрані М. Ф. Комарницьким, про польських поетів С. І. Гошинського (ДАЧО, ф. 3990, оп. 2, спр. 6, 25 арк.), С. Трембецького (ДАЧО, ф. 3990, оп. 2, спр. 65, 7 арк.), Ю. Б. Залеського; письменника-гумориста О. Вишню, художника Д. Ф. Головка, поетів В. М. Сосюру (ДАЧО, ф. 3990, оп. 4, спр. 79, 79 арк.), Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Л. Українку та ін.

Ряд документів було передано Уманському краєзнавчому музею, а саме: біографічні документи (грамоти, вітальні листи, медалі та посвідчення до них (УКМ, Д-374), документи про нав-

чання в гімназії, коротка автобіографія (УКМ, Д-338), різноманітні довідки, видані М. Ф. Комарницькому); статті та бібліографія (написані матеріали та друковані тексти про різноманітні події з життя міста, його історію, видатних людей, підприємства та організації, про революційні події на Уманщині, визволення Умані та дружні зв'язки з порідненими містами) (УКМ, Д-370); листи до В. Сосюри, Д. Головка, сестрам Гоменюк, листування з архівами; фотографії різного історичного періоду; книги з особистої бібліотеки М. Ф. Комарницького (Лисогора, 2009).

Цінною для відновлення та черпання інформації щодо життя та краєзнавчої діяльності Миколи Комарницького є його епістолярна спадщина. Так, із листування з Г. Ю. Храбаном за 1958 рік ми дізнаємося про роботу Уманського краєзнавчого музею, про підведення підсумків зробленого музеєм у справі археології. Григорій Юхимович радився з М. Ф. Комарницьким стосовно опису бібліографії Софіївки та історії Умані (ДАЧО, ф. 3990, оп. 1, спр. 216, 18 арк.).

У листуванні Миколи Комарницького з Юрієм Смоличем ми знаходимо інформацію, що краєзнавець особисто з письменником не зустрічався, хоча листи були доволі теплими. В одному з них Юрій Смолич розповідає про відвідування Умані з М. Рильським і про враження від міста та людей. Також саме із цих листів дізнаємося, що Микола Комарницький теж писав вірші й надсилав їх Ю. Смоличу для рецензії, на що отримав таку відповідь: «...Загалом Ваші вірші стоять на цілком пристойному рівні. Але треба мати на увазі й те, що сучасна радянська поезія досягла дуже високого рівня. Тому і я висловлюю свої критичні зауваження...» (ДАЧО, ф. 3990, оп. 2, спр. 86, арк. 7).

Листування М. Ф. Комарницького з Ганною Трохимівною Миронюк за 1974 рік дає змогу зробити висновок, яку неоціненну роль краєзнавець відіграв у створенні Ладижинського сільського краєзнавчого музею, особливо щодо обладнання приміщення та наповнення експонатами (ДАЧО, ф. 3990, оп. 1, спр. 162, арк. 40).

З листів Олені Григорівні Смолич дізнаємося про проблеми зі здоров'ям у Миколи Федоровича, зокрема те, що коли йому було 79 років, він не міг вільно рухатись, навіть із паличкою (ДАЧО, ф. 3990, оп. 2, спр. 102, арк. 11). З листа від 13.11.1978 стає відомо, що М. Ф. Комарницький, за порадою М. П. Бажана, почав готувати до друку власну книгу нарисів-розповідей «Алеями та стежками Софіївки». Вона присвячена уманським сторінкам біографій деяких російських і українських письменників XIX та XX століть. У цій книзі є нарис «Уквітні рідному місту», присвячений Ю. Смоличу, який раніше був опублікований у газеті «Черкаська правда»: «Я йду алеями і стежками Софіївки, милуючись красою уманського парку, а мені вважається, ніби поруч йде малий хлопчик Юра, міцно тримаючись за руку матері, і з радісним дитячим сміхом ловить долонями сріблясті краплі води, що долітають до алеї Нижнього Ставу з паці Змії, яка згорнулася на камені серед ставу» (Передрукував 11.12.1978) (ДАЧО, ф. 3990, оп. 2, спр. 86, арк. 8). Роботу над цією книжечкою Микола Федорович хотів завершити до 1 січня 1979 р., що далі робити з нею, не знав, оскільки не було знайомих у видавництві. На жаль, ця книга залишилась неопублікованою як за життя М. Ф. Комарницького, так і після його смерті. З листа від 12.12.1978 дізнаємося, що ліва рука Миколи Федоровича вже не працює і що друкує однією правою (ДАЧО, ф. 3990, оп. 2, спр. 102, арк. 14).

У 1982 році М. Ф. Комарницькому Виконавчим комітетом Уманської міської Ради народних депутатів було присвоєно персональну пенсію місцевого значення. У протоколі Ради було зазначено: «Тов. Комарницький Микола Федорович, 1899 року народження, безпартійний, член Спілки журналістів СРСР, відомий краєзнавець, автор численних статей з найрізноманітніших питань історії української культури, минулого м. Умані та Черкаської області. Його праці, які друкуються в місцевій, республіканській пресі, заслужили загальне визнання, використовуються в наукових дослідженнях радянських вчених, мають велике виховне значення для підростаючого покоління. За всю, більш як піввікову журналістську і краєзнавчу діяльність т. Комарницький М. Ф. брав активну участь в здійсненні радянсько-українських енциклопедичних видань, де виступав як і автор статей, і як консультант з окремих питань. Тов. Комарницький М. Ф. являється пенсіонером по старості, розмір пенсії 52 крб. Інших джерел для існування немає...» (ДАЧО, ф. 3070, оп. 2, спр. 6, арк. 66).

Помер М. Ф. Комарницький 31 жовтня 1984 року. Похований на Міщанському кладовищі в м. Умані.

Висновки. Отже, Микола Федорович Комарницький – незвичайна, унікальна людина, неперевершений красназнавець, який зробив великий внесок у дослідження історичного минулого Уманщини та нашої держави загалом. Результатом його багаторічної роботи стали науково цінні праці, що дають змогу глибше зануритися в історію міста Умань і Уманщини. М. Ф. Комарницький є яскравим прикладом представника наукової інтелігенції ХХ ст. Становлення його як особистості, характер його наукових зацікавлень, напрямів наукової і суспільної діяльності визначалися його походженням, роками навчання, соціокультурною ситуацією та політичними подіями, що відбувалися в Україні у ХХ ст. На вибір життєвої позиції Миколи Комарницького також мало вплив спілкування з непересічними особистостями того часу як особисто, так і в листуваннях. Історик активно співпрацював із тогочасними українськими вченими, красназнавцями, письменниками на тлі регіонального дослідження історії України. Величезний пласт матеріалу, зібраний Миколою Федоровичем і переданий до наукових установ, є неоціненною послугою українській історичній науці та може бути корисним сучасним історикам.

Джерела та література

- Бакалдин, Ю.** (голов. ред.). (1957). *Умань: історико-географічний та економічний нарис* / Уманський МК КП України, Кабінет політичної освіти, Уманський красназнавчий музей; голов. ред. Ю. А. Бакалдин. Черкаси: Облвидав. 151 с. : фото; портр.
- ДАЧО** – Державний архів Черкаської області.
- Калюжний, Д.** (1990). Комарницький Микола Федорович. *Українська літературна енциклопедія: в 5 т.* / Редкол.: І. О. Дзеверін (відповід. ред.) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, Т. 2: Д-К. 576 с.: іл. С. 528–543. URL: <http://litopys.org.ua/ulencycl/ule71.htm>
- Комарницький, М.** (1928). В годы империалистической войны. *Октябрь*.
- Комарницький, М.** (1965). Поет-декабрист і уманська Софіївка. *Уманська зоря*. 28 вересня.
- Комарницький, М.** (1967). Леся Українка в Умані. *Уманська зоря*. 20 грудня.
- Комарницький, М.** (1970). Вони були в Умані в березні 1944 року [В. Катаєв, Б. Полевой, Д. Канєвський]. *Уманська зоря*. 14 березня.
- Комарницький, М.** (1970). Всеволод Вишневецький в Умані: з літературної біографії Уманщини. *Уманська зоря*. 19 грудня.
- Комарницький, М.** (1971). Зупинка перед брамою: до 80-х роковин відвідин Умані О. М. Горьким. *Уманська зоря*. 9 липня.
- Комарницький, М.** (1971). Письменник згадує Умань [П. Панч в Умані]. *Уманська зоря*. 3 липня.
- Комарницький, М.** (1972). Уманські місяці Мирослава Ірчана [укр. письменник]. *Уманська зоря*. 14 липня.
- Комарницький, М.** (1973). Поетеса дзвінкого хисту [до 75-річчя з дня народження Олени Журливої (навчалась в Уманській гімназії)]. *Уманська зоря*. 23 червня.
- Комарницький, М.** (1975). Арештант № 4 [декабристи в Умані, С. Волконський]. *Молодь Черкащини*. 27 грудня.
- Комарницький, М.** (1976). Будинок декабристів треба реставрувати. *Уманська зоря*. 10 грудня.
- Комарницький, М.** (1976). Уманські роки Северина Гощинського [польський гром. діяч, революціонер, письменник, поет-романтик (1801–1876)]. *Уманська зоря*. 16 листопада.
- Комарницький, М.** (1976). Умань на рубежі 18–19 століть. *Уманська зоря*. 26 листопада.
- Комарницький, М.** (1977). Дитинство Юрія Смолича в Умані. *Уманська зоря*. 15 січня.
- Комарницький, М.** (1978). З історії ставків уманської «Софіївки». *Уманська зоря*. 28 липня.
- Комарницький, М.** (1979). Пам'яті поета-партизана [М. Шпак – до 70-річчя від дня народження]. *Уманська зоря*. 23 лютого.
- Комарницький, М.** (1979). Сакаганський на уманській сцені: до 120-річчя від дня народження. *Уманська зоря*. 15 травня.
- Комарницький, М.** (1979). Три дні в Умані: з літературної біографії Уманщини [Бажан, Терещенко та інші письм. в Умані]. *Уманська зоря*. 2 лютого.
- Комарницький, М.** (1980). У «Софіївці» в серпні 1945-го. *Уманська зоря*. 30 серпня.
- Комарницький, М.** (1981). «Софіївка» в українській радянській поезії. *Уманська зоря*. 22 квітня.
- Комарницький, М.** (1981). Вони мешкали в Умані [декабристи]. *Уманська зоря*. 9 грудня.

- Комарницький, М.** (1982). Вона в нас співала і грала: співачка Марія Іванівна Ливиненко-Вольгемут на уманській сцені. *Уманська зоря*. 13 лютого.
- Комарницький, М.** (1982). Зустріч Івана Кулика з Максимом Горьким [до 85-річчя уманчанина І. Кулика – українського письменника, гром. і парт. діяча]. *Уманська зоря*. 22 січня.
- Комарницький, М.** (1982). Чарівна «Софіївка». *Літературна Україна*. 23 вересня.
- Комарницький, М.** (1984). Леонід Смілянський в Умані [з літературної біографії Уманщини]. *Уманська зоря*. 28 лютого.
- Комарницький, М.** (1995). Карпенко-Карий на уманській сцені. *Черкаський край*. 12 жовтня.
- Кулібаба, Л.** (1999). Краєзнавець, журналіст, людина: до 100-річчя від дня народження М. Ф. Комарницького. *Уманська зоря*. 6 листопада.
- Лисогора, В.** (2009). Комарницький М. Ф. – уманський історик, краєзнавець, бібліограф. *Педагогічне краєзнавство*. URL: https://kraeznavstvo.at.ua/news/komarницький_mf/2009-10-08-33
- Малиновська, Т.** (1980). Щедрий серцем і душею... *Журналіст України*. № 12. С. 28.
- Павленко, М.** (2009). Два ювілеї на одну уманську осінь [до 105-річчя з дня народження Миколи Бажана та 110-річчя з дня народження Миколи Комарницького]. *Уманська зоря*. № 93–94. С. 3.
- Павленко, М.** (2018). «Яблуня в Умані» Івана Драча в краєзнавчо-літературознавчому контексті. *Мистецько-літературний портал «Захід – Схід»*. № 18. URL: <http://zahid-shid.net/index.php?rt=akt&num=18&start=2>
- Павленко, С.** (1999). Епоха Миколи Комарницького: ювілейні дати славних людей Уманського району. *Уманська зоря*. 11 листопада.
- Слюсаренко, О.** (2004). Життя віддане Умані: історик, краєзнавець, бібліограф Микола Федорович Комарницький. *Уманська зоря*. 6 листопада.
- Торгалю, Ю.** (2014). Комарницький Микола Федорович. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-4268>
- УКМ** – Уманський краєзнавчий музей.
- Шуйська, Л.** (2018). Комарницький Микола Федорович [краєзнавець, колиш. житель м. Умань]. *Краєзнавство Черкащини* [зб.]. / Черкас. обл. орг. Нац. Спільки краєзнавців України [упоряд.: В. М. Мельниченко та ін. Черкаси, № 12. С. 224–225.

References

- Bakaldin, Yu.** (holov.red.). (1957). Uman: istoryko-heohrafichnyi ta ekonomichnyi narys [Uman: the essay on history, geography and economics] / Umanskyi MK KP Ukrainy, Kabinet politychnoi osvity, Umanskyi kraieznavechyi muzei; holov. red. Yu. A. Bakaldin. Cherkasy: Oblvydav. 151 s.: foto; portr [in Ukrainian].
- DAChO** – Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State archive of Cherkasy region] [in Ukrainian].
- Kaliuzhnyi, D.** (1990). Komarnytskyi Mykola Fedorovych [Komarnytskyi Mykola Fedorovych]. *Ukrainska Literaturna Entsyklopediia: V 5 t. / Redkol.: I. O. Dzeverin (vidpovid. red.) ta in.* Kyiv: Holov. red. URE im. M. P. Bazhana, T. 2: D-K. 576 s.: il. S. 528–543. URL: <http://litopys.org.ua/ulencycl/ule71.htm> [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1928). V hody ymperyalystycheskoi voyny [During the imperialist war]. *Oktiabr* [in Russian].
- Komarnytskyi, M.** (1965). Poet-dekabryst i umanska Sofiivka [Decembrist poet and Sofiivka park in Uman city]. *Umanska zoria*. 28 veresnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1967). Lesia Ukrainka v Umani [Lesia Ukrainka in Uman city]. *Umanska zoria*. 20 hrudnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1970). Vony buly v Umani v berezni 1944 roku [V. Kataiev, B. Polievoi, D. Kanievskiy] [They stayed in Uman city in March 1944 [V. Kataiev, B. Polievoi, D. Kanievskiy]]. *Umanska zoria*. 14 bereznia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1970). Vsevolod Vyshnevskiy v Umani: z literaturnoi biohrafii Umanshchyny [Vsevolod Vyshnevskiy in Uman: from the literary biography of Uman region]. *Umanska zoria*. 19 hrudnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1971). Zupynka pered bramoiu: do 80-kh rokovyn vidvidyn Umani O. M. Horkym [The stopping before the gate: to the 80th anniversary of O. M. Gorky's visit to Uman city]. *Umanska zoria*. 9 lypnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1971). Pysmennyk zghaduie Uman [P. Panch v Umani] [The writer is recalling Uman city [P. Panch in Uman city]]. *Umanska zoria*. 3 lypnia [in Ukrainian].

- Komarnytskyi, M.** (1972). Umanski misiatsi Myroslava Irchana [ukr. pysmennyk] [Myroslav Irchan's months in Uman city [Ukrainian writer]]. *Umanska zoria*. 14 lypnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1973). Poetesa dzvinkoho khystu [do 75-richchia z dnia narodzhennia Oleny Zhurlyvoi (navchalas v Umanskii himnazii)] [The poetess of sonorous talent [to the 75th anniversary of Olena Zhurlyva (studied at Uman gymnasium)]]. *Umanska zoria*. 23 chervnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1975). Areshtant № 4 [dekabrysty v Umani, S. Volkonskyi] [Prisoner number 4 [Decembrists in Uman city, S. Volkonskyi]]. *Molod Cherkashchyny*. 27 hrudnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1976). Budynok dekabrystiv treba restavruvaty [The Decembrists' house should be restored]. *Umanska zoria*. 10 hrudnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1976). Umanski roky Severyna Hoshchynskoho [polskyi hrom. diiach, revoliutsioner, pysmennyk, poet-romantyk (1801–1876)] [Severyn Hoshchynskyi's years in Uman city [Polish public figure, revolutioner, writer, romantic poet (1801–1876)]]. *Umanska zoria*. 16 lystopada [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1976). Uman na rubezhi 18–19 stolit [Uman at the turn of the 18th and 19th centuries]. *Umanska zoria*. 26 lystopada [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1977). Dytynstvo Yurii Smolycha v Umani [Yurii Smolych's childhood in Uman city]. *Umanska zoria*. 15 sichnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1978). Z istorii stavkiv umanskoï "Sofiivky" [From the history of the ponds in Uman park "Sofiivka"]. *Umanska zoria*. 28 lypnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1979). Pamiati poeta-partyzana [M. Shpak – do 70-richchia vid dnia narodzhennia] [To memory of the poet-partisan [M. Shpak – to his 70th anniversary]]. *Umanska zoria*. 23 liutoho [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1979). Saksahanskyi na umanskii stseni: do 120-richchia vid dnia narodzhennia [Saksahansky on Uman's stage: to the 120th anniversary]. *Umanska zoria*. 15 travnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1979). Try dni v Umani: z literaturnoi biohrafii Umanshchyny [Bazhan, Tereshchenko ta inshi pysm. v Umani [Three days in Uman city: from the literary biography of Uman region [Bazhan, Tereshchenko and other writers in Uman city]]. *Umanska zoria*. 2 liutoho [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1980). U "Sofiivtsi" v serpni 1945-ho [In Sofiivka park in August 1945]. *Umanska zoria*. 30 serpnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1981). "Sofiivka" v ukrainskii radianskii poezii [Sofiivka park in Ukrainian soviet poetry]. *Umanska zoria*. 22 kvitnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1981). Vony meshkaly v Umani [dekabrysty] [They lived in Uman [Decembrists]]. *Umanska zoria*. 9 hrudnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1982). Vona v nas spivala i hrala: spivachka Mariia Ivanivna Lyvynenko-Volhemut na umanskii stseni [She sang and played here: the singer Mariia Ivanivna Lyvynenko-Volhemut on Uman's stage]. *Umanska zoria*. 13 liutoho [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1982). Zustrich Ivana Kulyka z Maksymom Horkym [do 85-richchia umanchanyna I. Kulyka – ukrainskoho pysmennyka, hrom. i part. diiacha] [Meeting of Ivan Kulyk with Maksym Gorky [to the 85th anniversary of Ivan Kulyk, Uman citizen, Ukrainian writer, public and party activist]]. *Umanska zoria*. 22 sichnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1982). Charivna "Sofiivka" [Magic Sofiivka park]. *Literaturna Ukraina*. 23 veresnia [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1984). Leonid Smilianskyi v Umani [z literaturnoi biohrafii Umanshchyny] [Leonid Smilianskyi in Uman city [from the literary biography of Uman region]]. *Umanska zoria*. 28 liutoho [in Ukrainian].
- Komarnytskyi, M.** (1995). Karpenko-Karyi na umanskii stseni [Karpenko-Kary on Uman's stage. *Cherkaskyi krai*. 12 zhovtnia [in Ukrainian].
- Kulibaba, L.** (1999). Kraieznavecs, zhurnalist, liudyna: do 100-richchia vid dnia narodzhennia M. F. Komarnytskoho [The local historian, journalist, personality: to the 100th anniversary of M. Komarnytskyi]. *Umanska zoria*. 6 lystopada [in Ukrainian].
- Lysohora, V.** (2009). Komarnytskyi M. F. – umanskyi istoryk, kraieznavecs, bibliohraf [M. F. Komarnytskyi – Uman historian, researcher in local studies, bibliographer]. *Pedahohichne kraieznavestvo*. URL: https://kraieznavestvo.at.ua/news/komarnickij_mf/2009-10-08-33
- Malynovska, T.** (1980). Shchedryi sertsem i dusheiu... [Generous in heart and soul...]. *Zhurnalist Ukrainy*. № 12. S. 28 [in Ukrainian].
- Pavlenko, M.** (2009). Dva yuvilei na odnu umansku osin [do 105-richchia z dnia narodzhennia Mykoly Bazhana ta 110-richchia z dnia narodzhennia Mykoly Komarnytskoho] [Two anniversaries for

- one Uman autumn [to the 105th anniversary of Mykola Bazhan and 110th anniversary of Mykola Komarnytskyi]]. *Umanska zoria*. № 93–94. S. 3 [in Ukrainian].
- Pavlenko, M.** (2018). “Iablunia v Umani” Ivana Dracha v kraieznavcho-literaturoznavchomu konteksti [Ivan Drach’s “Apple Tree in Uman city” in the context of local history and literature]. *Mystetsko-literaturnyi portal “Zakhid Shkid”*. № 18. URL: <http://zahid-shid.net/index.php?rt=akt&num=18&start=2> [in Ukrainian].
- Pavlenko, S.** (1999). Epokha Mykoly Komarnytskoho: yuvileini daty slavykh liudei Umanskoho raionu [The era of Mykola Komarnytskyi: anniversary dates of glorious people of Uman region]. *Umanska zoria*. 11 lystopada [in Ukrainian].
- Sliusarenko, O.** (2004). Zhyttia viddane Umani: istoryk, kraieznavets, bibliohraf Mykola Fedorovych Komarnytskyi [The life devoted to Uman city: the historian, researcher in local studies, bibliographer Mykola Komarnytskyi]. *Umanska zoria*. 6 lystopada [in Ukrainian].
- Torhalo, Yu.** (2014). Komarnytskyi Mykola Fedorovych [Komarnytskyi Mykola Fedorovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak* [ta in.]. NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-4268> [in Ukrainian].
- UKM** – Umanskyi kraieznavchyi muzei [Uman Museum of Local Studies] [in Ukrainian].
- Shuiska, L.** (2018). Komarnytskyi Mykola Fedorovych [kraieznavets, kolysh. zhytel m. Uman] [Komarnytskyi Mykola Fedorovych [local historian, former resident of Uman city]]. *Kraieznavstvo Cherkashchyny* [zb.]. / Cherkas. obl. orh. Nats. Spilky kraieznavtsiv Ukrainy [uporiad.: V. M. Melnychenko ta in. Cherkasy, № 12. S. 224–225 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, Україна
вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-976>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О. (2024). Українська молочарська кооперація у Східній Галичині в першій третині ХХ ст. в дослідженнях учасників кооперативного руху. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 41–48. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.4>

**УКРАЇНЬСЬКА МОЛОЧАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ
В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ. В ДОСЛІДЖЕННЯХ УЧАСНИКІВ
КООПЕРАТИВНОГО РУХУ**

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати науковий доробок українських істориків, безпосередніх учасників кооперативного руху щодо висвітлення розвитку молочарських кооперативних установ Східної Галичини в першій третині ХХ ст., показати їх внесок у поширення кооперативної ідеї на території Східної Галичини у міжвоєнний період. **Методологія дослідження** спирається на загально визначені принципи історизму, системності, науковості, авторської об'єктивності. **Наукова новизна** полягає у висвітленні поглядів українських дослідників, безпосередніх учасників кооперативного руху, щодо становлення та розвитку молочарської кооперації, перспективи та шляхи її поступу у Східній Галичині в першій третині ХХ ст. **Висновки.** Вагомий внесок у вивчення функціонування української молочарської кооперації на західноукраїнських землях здійснили історики української діаспори, безпосередні учасники кооперативного руху. Директор «Маслосоюзу» А.Палій. Він викладав своє бачення розвитку молочарської кооперації на сторінках кооперативних видань Галичини. Принципи діяльності молочарської кооперації розкрив Є. Храпливий. Він займався дослідженням розвитку та стану сільськогосподарських кооперативних організацій на етнічних українських землях Польщі та пропагував використання передового досвіду європейських країн. М. Хронов'ят у численних замітках характеризував діяльність українських молочарських об'єднань та давав практичні рекомендації щодо покращення їх роботи. Значний фактичний матеріал з розвитку кооперативного руху містять праці І. Витановича, К.Коберського «Буквар кооперації» та збірник статей «Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.».

Ключові слова: кооперативний рух, історіографія, Крайовий Союз Молочарський, Маслосоюз, Ревізійний Союз українських кооперативів.

Oksana MEDVID

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-976>

To cite this article: Medvid, O. (2024). Ukrainiska molocharska kooperatsiia u Skhidnii Halychyni v pershii tretyni XX st. v doslidzhenniakh uchasnykiv kooperatyvnoho rukhu [Ukrainian dairy cooperative in Eastern Galicia in the first third of the 20th century in the studies of participants of the cooperative movement]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 41–48. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.4> [in Ukrainian].

UKRAINIAN DAIRY COOPERATIVE IN EASTERN GALICIA IN THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY IN THE STUDIES OF PARTICIPANTS OF THE COOPERATIVE MOVEMENT

Summary. The purpose of the research. The purpose of the study is to analyze the scientific work of Ukrainian historians, direct participants of the cooperative movement, regarding the development of dairy cooperative institutions of Eastern Galicia in the first third of the 20th century, to show their contribution to the spread of the cooperative idea on the territory of Eastern Galicia in the interwar period. **The scientific novelty** consists in highlighting the views of Ukrainian researchers, direct participants of the cooperative movement, regarding the formation and development of the dairy cooperative, its prospects and ways of progress in Eastern Galicia in the first third of the 20th century. **Conclusions.** Historians of the Ukrainian diaspora, direct participants of the cooperative movement, made a significant contribution to the study of the functioning of the Ukrainian dairy cooperative in the western Ukrainian lands. Director of «Maslosoyuz» A. Palii. He presented his vision of dairy cooperative development on the pages of cooperative publications of Galicia. E. Khraplyvy revealed the principles of dairy cooperative activity. He researched the development and state of agricultural cooperative organizations in the ethnic Ukrainian lands of Poland and promoted the use of the best practices of European countries. In numerous notes, M. Khronovyat characterized the activities of Ukrainian dairy associations and gave practical recommendations for improving their work. Considerable factual material on the development of the cooperative movement is contained in the works of I. Vytanovych, K. Kobersky «Cooperative Primer» and the collection of articles «Regional Economic Society «Silsky Gospod» in Lviv 1899–1944».

Key words: cooperative movement, historiography, Molocharsky Regional Union, Butter Union, Revision Union of Ukrainian Cooperatives.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української економіки відродження кооперативної ідеї має важливе значення, адже ефективний спосіб організації економічного господарювання є одним з основних шляхів до національного збагачення. Один з активних учасників кооперативного руху в Східній Галичині в першій третині ХХ ст. Ю. Павликовський небезпідставно вважав, що «кооперація українська причинялася і причиняється своєю працею до повного господарського відродження нації» (Павликовський, 1934).

Розвиток українського кооперативного руху в Східній Галичині у 20-х рр. ХХ ст. ставив мав на меті покращити соціально-економічне становище населення, дбав про збереження національних традицій і зростання національної свідомості народу. Економічні процеси на західноукраїнських землях, зокрема функціонування різних типів кооперативних організацій наприкінці ХІХ – в першій половині ХХ ст. викликає значний інтерес дослідників.

З проголошенням незалежності України та проведенням економічних перетворень з'явилося чимало праць з історії українського кооперативного руху першої третини ХХ ст., який був однією з форм захисту населення від визисків з боку австро-угорської, а згодом польської влади. В умовах бездержавності українці активно розвивали різні види кооперації, зокрема і молочарську кооперацію. Важливе значення для з'ясування різних аспектів діяльності молочарської кооперації у Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. має вивчення історіографії цієї проблеми, зокрема

Аналіз досліджень. В останні десятиліття зросла зацікавленість українських істориків дослідженням економічних процесів на західноукраїнських землях в першій половині ХХ ст. З'явилася велика кількість праць українських науковців з історії українського кооперативного руху, тому дослідження його історіографії викликає значне зацікавлення вітчизняних істориків.

Основні тенденції дослідження західноукраїнської кооперації, в тому числі й споживчої, розглянув В.Футала у статті «Господарсько-кооперативний рух Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст.: сучасні дослідження та інтерпретації» (Футала, 2011). В Терещенко у статті «Західноукраїнський кооперативний рух 20–30-х рр. ХХ ст. в сучасній вітчизняній історіографії» проаналізував основні тенденції розвитку сучасної вітчизняної історіографії західноукраїнської кооперації 20–30-х рр. ХХ ст. (Терещенко, 2012).

Історіографію дослідження українського кооперативного руху, в тому числі й молочарського, подано у дисертаціях О. Пасіцької (Пасіцька, 2019), З. Струк (Струк, 2001), Л. Родіонової

(Радіонова, 2001), О. Шміло (Шміло, 2006) та ін., в яких побіжно характеризуються праці безпосередніх творців української молочарської кооперації А. Качора, А. Палія, Є. Храпливого.

Мета статті – проаналізувати науковий доробок учасників кооперативного руху щодо висвітлення розвитку молочарських кооперативних установ Східної Галичини в першій третині ХХ ст.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

– проаналізувати теоретичний доробок українських кооператорів щодо молочарського кооперативного руху;

– показати внесок відомих кооперативних діячів у поширення кооперативної ідеї в Східній Галичині у міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Значне місце в українському кооперативному русі в 20–30-х рр. ХХ ст. належить молочарській кооперації, яка відродилася в середині 1920-х років. Над цією проблематикою працювали українські історики, громадські діячі та безпосередні учасники кооперації. У міжвоєнний період українські дослідники значну увагу звертали на самоорганізацію населення Східної Галичини. Значну цінність мають збірники статей «Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.». Зокрема, відомий громадсько-політичний діяч К. Левицький аналізував діяльність кооперативних установ та закликав їх до співпраці (Левицький, 1934).

Директор українського Кооперативного ліцею Ревізійного союзу українських кооперативів у Львові, науковець І. Витанович у монографії «Історія українського кооперативного руху» проаналізував діяльність молочарських кооперативних установ Східної Галичини. Він стверджував, що кооперація «допомагала зміцнити здоровий патріотизм населення, збагатила його реальнішим змістом» (Витанович, 1964, с. 480–481). Дослідник вказував, що біля витоків молочарської кооперації стояв відомий композитор та громадський діяч О. Нижанківський зі Стрия. Під впливом Є. Олесницького Нижанківський вирішив, «сховати на час диригентську батуту до футерала й замінити її молочарською кружлівкою» (Витанович, 1964, с. 151). Також І. Витанович характеризує діяльність молочарських спілок на Стрийщині в перше десятиліття ХХ ст., організацію Крайового Молочарського Союзу у Стрию та його реорганізацію у «Маслосоюзу».

Цінний матеріал щодо розвитку кооперативного молочарства міститься у монографії А. Качора «Мужі ідеї і праці». Автор подає характеристику головних творців «Маслосоюзу» Андрія Палія та Андрія Мудрика, з якими спільно розвивав цю гілку кооперації. Він вказував, що «весь тягар відповідальності за долю української молочарської кооперації в Західній Україні, точніше кажучи на всіх українських землях окупованих Польщею, впав на плечі двох осіб, а саме: інж. Андрія Палія і Андрія Мудрика... Вони оба зараз же, з початком 1925 року, почали думати як, і якими засобами, можна було б випроводити українське кооперативне молочарство на «ширші води», щоб воно могло дорівнювати молочарству західноєвропейських народів» (Качор, 1974). Також А. Качор у вказаній праці охарактеризував етапи створення та методи діяльності «Маслосоюзу», висвітлив труднощі в організації молочарства в Східній Галичині та показав негативний вплив економічного тиску польського уряду на діяльність українських кооперативів. Автор наводить статистичні дані щодо збільшення чисельності українських кооперативних молочарень та розглядає наслідки розбудови «Маслосоюзу». Він зауважив, що діяльність організації проводилася в чотирьох напрямках: «1. Організаційно-технічна допомога об'єднаним кооперативам. 2. Збут молочної продукції і забезпечення кооперативів необхідним обладнанням. 3. Технічно-інвестиційне обслуговування. 4. Агрономічно-ветеринарна допомога» (Качор, 1974).

А. Качор також вказував на прояви ворожого ставлення польської влади до української кооперації. Зокрема, 1 листопада 1928 р. після святкування річниці проголошення ЗУНР поляки «відповіли масовим знищенням українських установ і крамниць «Маслосоюзу», а польська преса накинулася з жахливою лайкою на українців, а особливо на «Маслосоюзу», мовляв, що «Маслосоюзу» одержує 54 великі фонди із закордону і замість господарської діяльності займається політично-революційною роботою, а авта «Маслосоюзу» замість масла возять амуніцію і зброю» (Качор, 1974).

Директор «Маслосоюзу» А. Палій публікував численні аналітичні статті на сторінках 13 кооперативних видань Галичини, в яких наголошував на необхідності розвитку молочарської кооперації: «молочарську кооперативу належить трактувати, як промислове підприємство, яке для своєї рентабельності мусить переробляти таку кількість сирівцю, на яку підприємство розраховане. Чим більше промислове підприємство, та має більший вклад капіталу в інвестиції (будинки, машини) то для своєї рентабельності мусить мати повну переробку сирівцю» (Палій, 1930). Також він вказував на перешкоди щодо розвитку молочарських кооперативних об'єднань: «в примітивних молочарнях, з низькою якістю продукції, без добрих молочарів не можна було навіть мріяти про високоякісне виробництво. Треба було шукати якогось виходу з цього безвиглядного становища. Не можна було допускати до застою, а може навіть до провалу започаткованої роботи...» (Палій, 1930). Його розвідки «Рентабельність молочарні», «На новий шлях організації кооперативного молочарства», «Завдання нашого молочарства», «Гартуймось у вогні праці» та ін. містять фактичний матеріал щодо становища та розвитку української молочарської кооперації Східної Галичини.

В другій половині 1920-х рр. активний учасник та дослідник молочарського кооперативного руху Є. Храпливий опублікував низку праць, зокрема «Молочарське книговодство», «Наші молочарські кооперативи в 1925 році», «Основи кооперативного молочарства» та ін. В цих розвідках автор дослідив принципи організації та діяльності українських молочарських кооперативів. Також він заохочував селян до вирощування молочної худоби та розробив практичні рекомендації щодо підготовки галицького селянства для роботи в цій галузі. Є. Храпливий займався дослідженням розвитку та стану сільськогосподарських кооперативних організацій на етнічних українських землях Польщі та пропагував використання передового досвіду європейських країн. У 1926 р. він став редактором журналу «Українське молочарство», а згодом – «Кооперативне молочарство». На сторінках цих видань він постійно публікував статті з проблеми кооперативного молочарства і пропагував створення великих районних молочарських спілок. Є. Храпливий вказував, що «молочарство може розвиватися правильно, коли молочарня переробляє велику кількість молока новітніми технічними засобами, а для цього необхідний гріш і велика кількість молока» (Храпливий, 1927).

Інженер-агроном, а згодом – член дирекції «Маслосоюзу» М. Хронов'ят у численних замітках характеризує діяльність українських молочарських об'єднань та дає практичні рекомендації щодо покращення їх роботи. Зокрема, на початку 1930-х рр. більшість районних молочарень зіткнулися з проблемою вступних внесків, які були непосильні для галицьких селян. Було запропоновано внести зміни до Статуту «Маслосоюзу», а відтак і змінити пайові внески. З цього приводу М. Хронов'ят писав: «25 зл. уділу та 5 зл. вписового – це на тодішні відносини й не була така легка до сплати справа. Тому то застосовано в практиці довготермінову сплату уділів, але не готівкою, а удержанням при виплаті по 1 грошові від кожної доставленої літри молока. Таким чином доставці непомітно сплачували припадаючі на них уділи, багатші (ті, що мали більше молока) скорше, бідніші – повільніше. Ті, що сплатили повний перший уділ, сплачували в цей саме спосіб і дальші уділи, якщо мали більше, ніж одну корову» (Хронов'ят, 1933).

Ю. Павликовський, голова Наглядової Ради «Маслосоюзу», на сторінках журналу «Кооперативна республіка» позитивно оцінював роботу молочарської кооперації в середині 1920-х рр.: «Рік 1926 – це рік повної консолідації західноукраїнського кооперативного молочарства» (Павликовський, 1928). Він також розкрив засади діяльності українських кооперативних установ всіх напрямків на території Східної Галичини у 20–30-х рр. ХХ ст., наголошував, що кооперація «є однією з віток життя – змагань українського народу» (Павликовський, 1934).

Висновки. Вагомий внесок у вивчення функціонування української молочарської кооперації на західноукраїнських землях здійснили історики української діаспори, безпосередні учасники кооперативного руху. Директор «Маслосоюзу» А. Палій. Він викладав своє бачення розвитку молочарської кооперації на сторінках кооперативних видань Галичини. Принципи діяльності молочарської кооперації розкрив Є. Храпливий. Він займався дослідженням розвитку та стану

сільськогосподарських кооперативних організацій на етнічних українських землях Польщі та пропагував використання передового досвіду європейських країн. М. Хронов'ят у численних замітках характеризував діяльність українських молочарських об'єднань та давав практичні рекомендації щодо покращення їх роботи. Значний фактичний матеріал з розвитку кооперативного руху містять праці І. Витановича, К. Коберського «Буквар кооперації» та збірник статей «Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.».

Джерела та література

- Бородаєвський, С.** (1925). *Історія кооперації*. Прага.
- Витанович, І.** (1964). *Історія українського кооперативного руху*. Нью-Йорк : Товариство українських кооператорів.
- Витанович, І.** (1998). *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти (збірник статей)*. (Т. 1.). Львів: Укоопспілка, Інститут українознавства НАН України, ЛКА, 421–433.
- Дмитренко, В.** (1935). Чи контролює молочність веде до поліпшення годівельного матеріалу? *Ілюстрований господарський календар «Сільський господар»*. Львів.
- Жук, А.** (1937). Початки українського кооперативного молочарства в Галичині. *Кооперативне молочарство*. Ч. II.
- Західноукраїнська кооперація в 1926 році. Огляд, статистика і звіт про діяльність РСУК.* (1928). Львів.
- Качор, А.** (1965). *Батьки й піонери українського кооперативного молочарства та їх успіхи. Календар-альманах Українського Народного Союзу на рік 1965*. Видавництво «Свобода», Джерзі Ситі – Нью-Йорк.
- Качор, А.** (1974). *Мужі ідеї і праці. Андрій Палій і Андрій Мудрик творці «Маслосоюзу» і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні*. Вінніпег; Торонто; Клівленд: Братство Маслосоюзників.
- Коберський, К.** (1939). *Буквар кооперації: Для вжитку самоосвітників, кооперативних курсів, вишколу хліборобської молоді*. Львів.
- Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.* (1970). Нью-Йорк : [Б. в.].
- Красвий Молочарський Союз. Звіт з діяльності і замкнення рахунків за 1929 р.* (1930). Львів.
- Красвий Молочарський Союз «Маслосоюз» в Стрию. Звіт з діяльності і замкнення рахунків за 1927 рік.* (1928). Львів.
- Матейко, Р.М.** (укладач). (2001). Андрій Палій – будівничий і керманіч «Маслосоюзу». *Статті, спогади, листи*. Тернопіль: «Економічна думка».
- Мудрик, А.** (1933). Як основувати районну молочарню. *Господарсько – кооперативний часопис*. Ч. 1–2.
- Мудрик, А.** (1935). Значіння молочарської кооперації для населення. *Календар «Сільського господаря» на 1935 рік*.
- Мудрик, А.** (1937). Піонерська праця «Маслосоюзу» в бринзярській ділянці. *Кооперативне молочарство*. Ч.12.
- Павликовський, Ю.** (1921). Наша сільськогосподарська організація під теперішню хвилю і в майбутнім. *Кооперативна республіка*. Ч. 1.
- Павликовський Ю.** (1928). Галичина після війни 1914–1920. *Кооперативна Республіка*. Ч. 1. 167–170.
- Павликовський Ю.** (1934). На профілях етапів кооперативної думки і чину. (З нагоди 30-ліття Центрального Об'єднання Української Кооперації Р.С.У.К.) *Кооперативна Республіка*. Ч. 1.
- Палій, А.** (1925). Від чого буває криза в торгівлі маслом. *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч. 23–24.
- Палій, А.** (1925). Значіння молочарської централі. *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч. 7.
- Палій, А.** (1925). Завдання нашого молочарства. *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч. 27.
- Палій, А.** (1927). Найблищі завдання. *Кооперативне молочарство*. Ч. 12.
- Палій, А.** (1929). Краєва Центральна Кооперативного Молочарства «Маслосоюз». *Календар «Сільського господаря» на 1929 рік*.
- Палій, А.** (1930). На новий шлях організації кооперативного молочарства. *Кооперативне молочарство*. Ч. 2.
- Палій, А.** (1930). Яким має бути наше молочарство? *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч. 3.
- Панич, Т.** (1934). Із споминів першого молочаря. *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч. 39.
- Пасіцька, О.** (2019). *Соціально-економічна діяльність українців Галичини (1919–1939)*. Львів.

- Родіонова, Л.** (2001). Роль товариства «Сільський господар» у розвитку сільського господарства західно-українських земель (20–30-ті роки ХХ ст.) (автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук). Київ, 25 с.
- Савчук, Б.** (1999). *Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.)*. Івано-Франківськ: Плай.
- Струк, З.** (2000). *Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)*. Львів : ВЦ Львів. ун-ту.
- Струк, З.** (2001). *Українські виробничо-торговельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939)* (автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук). Львів.
- Терещенко, В.** (2012). Західноукраїнський кооперативний рух 20–30- х рр. ХХ ст. В сучасній вітчизняній історіографії. *Україна-Європа-Світ*, 290–295
- Футала, В.** (2011). *Господарсько-кооперативний рух Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст.: сучасні дослідження та інтерпретації*. Тернопіль
- Храпливий, Є.** (1925). Погляд на кооперативне молочарство. *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч. 50.
- Храпливий, Є.** (1927). *Наші молочарські кооперативи в 1925 р.* Львів.
- Храпливий, Є.** (1927). *Основи кооперативного молочарства*. Львів: Накл. РСУК.
- Хронов'ят, М.** (1933). Кооперативне молочарство на західноукраїнських землях. *Календар «Сільського господаря» на 1933 р.*
- Шміло, О.** (2006). *Українська молочарська кооперація Галичини у міжвоєнній Польщі (1921–1939 рр.)* (автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук). Львів.
- Янович М.** (1929). Дещо про фінанси і торгівлю «Маслосоюзу». *Кооперативне молочарство*. Ч. 4.

References

- Borodayevs'kyu, S.** (1925). *Istoriya kooperatsiyi. [History of cooperation]*. Praha. [in Ukrainian].
- Vytanovych, I.** (1964). *Istoriya ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu. [History of the Ukrainian cooperative movement]*. New-York : Tovarystvo ukrayins'kykh kooperatoriv [in Ukrainian].
- Vytanovych, I.** (1998). *Ukrayins'ka kooperatsiya: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty (zbirnyk statey). [Ukrainian cooperation: historical and socio-economic aspects (collection of articles)]*. (Т. 1.). Lviv: Ukoopspilka, Instytut ukrayinoznavstva NAN Ukrayiny, LKA [in Ukrainian].
- Dmytrenko, V.** (1935). Chy kontrolya molochnosti vede do polipshennya hodivelnoho materialu? [Does control of milk yield lead to improvement of feeding material?] *Ilyustrovanyy hospodars'kyu kalendar «Sil'skyu hospodar»*. Lviv [in Ukrainian].
- Zhuk, A.** (1937). Pochatky ukrayinskoho kooperatyvnoho molocharstva v Halychyni. [The beginnings of Ukrainian cooperative dairy farming in Galicia]. *Kooperatyvne molocharstvo. CH.II* [in Ukrainian].
- Zakhidnoukrayinska kooperatsiya v 1926 rotsi. Ohlyad, statystyka i zvidomlennya z diyalnosti RSUK. [Western Ukrainian cooperation in 1926. Overview, statistics and reports on the activities of the RSUK.]* (1928). Lviv [in Ukrainian].
- Kachor, A.** (1965). Batky y pionery ukrayinskoho kooperatyvnoho molocharstva ta yikh uspiky. [Fathers and pioneers of Ukrainian cooperative dairy farming and their successes]. *Kalendar-almanakh Ukrayinskoho Narodnoho Soyuzu na rik 1965.*[Vydavnytstvo «Svoboda», Dzherzi Syti – New-York [in Ukrainian].
- Kachor, A.** (1974). *Muzhi ideyi i pratsi. Andriy Paliy i Andriy Mudryk tvortsi «Maslosoyuzu» i modernoyi ukrayinskoyi molocharskoyi kooperatsiyi v Zakhidniy Ukrayini. [Men's ideas and works. Andriy Paliy and Andriy Mudryk are the creators of «Maslosoyuz» and the modern Ukrainian dairy cooperative in Western Ukraine]*. Vinnipeh; Toronto; Klivlend: Bratstvo Maslosoyuznykiv [in Ukrainian].
- Koberskyu, K.** (1939). *Bukvar kooperatsiyi: Dlya vzhytku samoosvitnykiv, kooperatyvnykh kursiv, vyshkolu khliborobskoyi molodi. [Cooperation primer: For the use of self-educators, cooperative courses, training of agricultural youth.]* Lviv [in Ukrainian].
- Krayevyy Molocharskyu Soyuz. Zvit z diyalnosti i zamknennya rakhunkiv za 1929 r.[Regional economic society “Sil'skyi gospodar” in Lviv 1899–1944 (1970). (1930). Lviv [in Ukrainian].*
- Krayevyy Molocharskyu Soyuz «Maslosoyuz» v Stryyu. Zvit z diyalnosti i zamknennya rakhunkiv za 1927 rik. [Regional Dairy Union “Maslosoyuz” in Strya. Report on activities and closing of accounts for 1927].* (1928). Lviv [in Ukrainian].
- Mateyko, R.M.** (ukladach). (2001). *Andriy Paliy – budivnychyy i kermanych «Maslosoyuzu». Statti, spohady, lysty. [Andriy Paliy is a construction worker and helmsman of “Maslosoyuz”]*. Ternopil: «Ekonomichna dumka» [in Ukrainian].

- Mudryk, A.** (1933). Yak osnovuvaty rayonovu molocharnyu [How to establish a district dairy] *Hospodarsko-kooperatyvnyy chasopys. CH.1–2* [in Ukrainian].
- Mudryk, A.** (1935). Znachynnya molocharskoyi kooperatsiyi dlya naselennya [The importance of the dairy cooperative for the population]. *Kalendar «Silskoho hospodarya» na 1935 rik* [in Ukrainian].
- Mudryk, A.** (1937). Pionerska pratsya «Maslosoyuzu» v brynzyarskiy dilyantsi [Pioneering work of “Maslosoyuz” in the Brynzyar region]. *Kooperatyvne molocharstvo. CH.12* [in Ukrainian].
- Pavlykovs'kyi, YU.** (1921). Nasha silskohospodarska orhanizatsiya pid teperishnyu khvylyu i v maybutnim. [Our agricultural organization under the present wave and in the future]. *Kooperatyvna respublika. CH. 1* [in Ukrainian].
- Pavlykovs'kyi YU.** (1928). Halychyna pislya viyny 1914–1920. [Galicia after the 1914–1920 war]. *Kooperatyvna Respublika. CH.1* [in Ukrainian].
- Pavlykovs'kyi YU.** (1934). Na profilyakh etapiv kooperatyvnoyi dumky i chynu. (Z nahody 30-littyia Tsentralnoho Obyednannya Ukrayinskoyi Kooperatsiyi R.S.U.K.) u [On the profile stages of cooperative thought and action] *Kooperatyvna Respublika. CH. 1* [in Ukrainian].
- Paliy, A.** (1925). Vid choho buvaye kryza v torhivli maslom [What causes the crisis in the oil trade]. *Hospodarsko-kooperatyvnyy chasopys. CH. 23–24* [in Ukrainian].
- Paliy, A.** (1925). Znachynnya molochars'koyi tsentrali [The importance of the dairy plant]. *Hospodarsko-kooperatyvnyy chasopys. CH. 7* [in Ukrainian].
- Paliy, A.** (1925). Zavdannya nashoho molocharstva. [The task of our dairy farming]. *Hospodarsko-kooperatyvnyy chasopys. CH. 27* [in Ukrainian].
- Paliy, A.** (1927). Nayblyshchi zavdannya. [Upcoming tasks]. *Kooperatyvne molocharstvo. CH. 12* [in Ukrainian].
- Paliy, A.** (1929). Krayeva Tsentralya Kooperatyvnoho Molocharstva «Maslosoyuz». [Regional Headquarters of Cooperative Dairy “Maslosoyuz”]. *Kalendar «Silskoho hospodarya» na 1929 rik.* [in Ukrainian].
- Paliy, A.** (1930). Na novyy shlyakh orhanizatsiyi kooperatyvnoho molocharstva. [On a new way of organizing cooperative dairy farming]. *Kooperatyvne molocharstvo. CH. 2* [in Ukrainian].
- Paliy, A.** (1930). Yakym maye buty nashe molocharstvo? [What should our dairy farming be?]. *Hospodarsko-kooperatyvnyy chasopys. CH. 3* [in Ukrainian].
- Panych, T.** (1934). Iz spomyniv pershoho molocharya. [From the memories of the first milkman]. *Hospodarsko-kooperatyvnyy chasopys. CH. 39* [in Ukrainian].
- Pasitska, O.** (2019). *Sotsialno-ekonomichna diialnist ukraintsiv Halychyny (1919–1939) [Socio-economic activity of Ukrainians of Galicia (1919–1939)].* Lviv [in Ukrainian].
- Rodionova, L.** (2001). *Rol tovarystva «Silsky hospodar» u rozvytku silskoho hospodarstva zakhidnoukrainskykh zemel (20–30-i roky XX st.) [The role of the «Silsky Gospod» society in the development of agriculture in Western Ukrainian lands (20–30s of the XX century)] (Extended abstract of Candidate's thesis).* Kyiv [in Ukrainian].
- Struk, Z.** (2000). *Diialnist ukrainskykh kooperatyviv u Zakhidni Ukraini (1921–1939 rr.) [Activities of Ukrainian cooperatives in Western Ukraine (1921–1939)].* Lviv : VTs Lviv. un-tu [in Ukrainian].
- Struk, Z.** (2001). *Ukrainski vyrobnycho-torhovelni kooperatyvy v Zakhidni Ukraini (1921–1939) [Ukrainian production and trade cooperatives in Western Ukraine (1921–1939)]. (Extended abstract of Candidate's thesis).* Lviv [in Ukrainian].
- Tereshchenko, V.** (2012). Zakhidnoukrainskyi kooperatyvnyi rukh 20–30-kh rr. XX st. V suchasni vitchyznani istoriografii [The Western Ukrainian cooperative movement of the 20s and 30s of the XX century. In modern domestic historiography]. *Ukraina-Yevropa-Svit – Ukraine-Europe-World*, 290–295 [in Ukrainian].
- Futala, V.** (2011). *Hospodarsko-kooperatyvnyi rukh Zakhidnoi Ukrainy mizvoiennoho periodu XX st.: suchasni doslidzhennia ta interpretatsii [The economic and cooperative movement of Western Ukraine in the interwar period of the 20th century: modern studies and interpretations].* Ternopil [in Ukrainian].
- Khraplyvyy, YE.** (1925). Pohlyad na kooperatyvne molocharstvo. [A view of cooperative dairy farming]. *Hospodarsko-kooperatyvnyy chasopys. CH. 50* [in Ukrainian].
- Khraplyvyy, YE.** (1927). *Nashi molochars'ki kooperatyvy v 1925 r. [Our dairy cooperatives in 1925].* Lviv [in Ukrainian].
- Khraplyvyy, YE.** (1927). *Osnovy kooperatyvnoho molocharstva. [Basics of cooperative dairy farming].* Lviv: Nakl. RSUK. [in Ukrainian].
- Khronovyat, M.** (1933). Kooperatyvne molocharstvo na zakhidnoukrayinskykh zemlyakh. [Cooperative dairy farming in western Ukrainian lands]. *Kalendar «Silskoho hospodarya» na 1933 r.* [in Ukrainian].

- Shmilo, O.** (2006). *Ukrainska molocharska kooperatsiia Halychyny u mizhvoiennii Polshchi (1921–1939 rr.)* [Ukrainian dairy cooperative of Galicia in interwar Poland (1921–1939)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Yanovych M.** (1929). *Deshcho pro finansy i torhivlyu «Maslosoyuzu»* [Something about the finances and trade of “Maslosoyuz”]. *Kooperatyvne molocharstvo. CH.4* [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 26.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

УДК 930.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.5>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної та кадрової роботи Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>)

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Микола ГЛІБІЩУК

кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; провідний науковий співробітник Чернівецького обласного краєзнавчого музею (m.hlibischuk@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-9736>

ResearcherID: S-6845-2016

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58682562700>

Бібліографічний опис статті: Ільницький В., & Глібіщук М. (2024). Селянське питання і аграрні перетворення у роки Української революції (1917–1921) в працях сучасної румунської та польської історіографії. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15/57. 49–57. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.5>

СЕЛЯНСЬКЕ ПИТАННЯ І АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921) В ПРАЦЯХ СУЧАСНОЇ РУМУНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати проблематику аграрних перетворень та селянське питання у добу Української революції (1917–1921 рр.) у наукових роботах сучасних румунських та польських дослідників. **Методологія дослідження** оперується на принципи історизму, об'єктивності, системності та методи історіографічного аналізу та синтезу. **Наукова новизна полягає у тому що фактично** уперше проаналізовано наукові напрацювання сучасних румунських і польських істориків стосовно селянського питання та аграрних перетворень, що мали місце у період Української революції (1917–1921 рр.). **Висновки.** Підбиваючи підсумки, важливо зупинитися на деяких важливих міркуваннях. По-перше, у румунській і польській історичних науках є достатньо праць, в яких безпосередньо або опосередковано характеризуються селянське питання і аграрні нововведення в роки Української революції (1917–1921 рр.). Як ми намагалися продемонструвати, одна з ключових особливостей, що притаманна проаналізованим працям, це зосередження дослідницького фокусу на політичному, соціальному і економічному контекстах, у яких розглядається як селянське питання, так і перетворення в українському селі впродовж зазначених років. По-друге, незважаючи на все перераховане вище, спеціалізоване наукове дослідження, повністю присвячене означеній проблематиці так і не з'явилося ні румунській, ні в польській історіографії. По-третє, одним із пояснень такої ситуації може слугувати те, що в румунській та польській історичних науках сформувалися окремі наукові напрями у вивченні власної аграрної історії XIX–XX ст., яка є не менш цікавою, ніж українська. Осмислюючи все вищевказане, на наш погляд, варто було б задуматися над ідеєю про комплексне колективне дослідження багатонаціонального авторського колективу, де б селянське питання і аграрні реформи доби Української революції (1917–1921 рр.) були проаналізовані та зіставлені з подібними явищами, що мали місце в сусідніх країнах (Польщі, Румунії та інших). Такий транснаціональний погляд на цей регіон континентальної Європи початку XX ст. якісніше репрезентував би тогочасні характерні риси як Центрально-Східної Європи загалом, так і кожної з держав.

Ключові слова: українське селянство, селянське питання, аграризм, Українська революція 1917–1921 рр., зарубіжна історіографія.

© Ільницький Василь, Глібіщук Микола, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Vasyl ILNYTSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor, Head of the Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Associate Professor of the Department of Mobilization Organizational, Staffing and Human Resources National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: H-4431-2017 (<http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>)

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Mykola HLIBISCHUK

PhD (History), Assistant Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; researcher at the Chernivtsi Regional Museum of Local Lore (m.hlibischuk@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-9736>

ResearcherID: S-6845-2016

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58682562700>

To cite this article: Pnytskyi V., & Hlibishchuk M. (2024). Selianske pytannia i aharni peretvorennia u roky Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921) v pratsiakh suchasnoi rumunskoi ta polskoi istoriografii [Peasant issues and Agricultural Transformations in the years of the Ukrainian revolution (1917–1921) in the works of modern Romanian and Polish historiography]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15/57, 49–57. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.5> [in Ukrainian].

**PEASANT ISSUES AND AGRICULTURAL TRANSFORMATIONS
IN THE YEARS OF THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917–1921)
IN THE WORKS OF MODERN ROMANIAN AND POLISH HISTORIOGRAPHY**

Summary. *The purpose of the research is to analyze the problems of agrarian transformations and the peasant question during the Ukrainian Revolution (1917–1921) in the scientific works of modern Romanian and Polish researchers. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, systematicity and methods of historiographical analysis and synthesis. The scientific novelty lies in the fact that, for the first time, the scientific works of modern Romanian and Polish historians regarding the peasant question and agrarian transformations that took place during the Ukrainian Revolution (1917–1921) have been analyzed. The conclusions.* In summing up, it is necessary to dwell on some important considerations. First, in the Romanian and Polish historical sciences, there are enough works that directly or indirectly characterize the peasant question and agrarian innovations during the years of the Ukrainian revolution (1917–1921). As we tried to demonstrate, one of the key features inherent in the analyzed works is the concentration of the research focus on the political, social and economic contexts, in which both the peasant question and the transformation in the Ukrainian countryside during the specified years are considered. Secondly, despite all of the above, a specialized scientific study fully devoted to this issue has never appeared either in Romanian or Polish historiography. Thirdly, one of the explanations for such a situation can be the fact that in Romanian and Polish historical sciences, separate scientific directions were formed in the study of their own agrarian history of the 19th-20th centuries, which is no less interesting than the Ukrainian one. Considering all of the above, in our opinion, it would be worthwhile to think about the idea of a comprehensive collective study of a multinational group of authors, where the peasant question and agrarian reforms of the era of the Ukrainian Revolution (1917–1921) would be analyzed and compared with similar phenomena that had place in neighboring countries (Poland, Romania and others). Such a transnational view of this region of continental Europe at the beginning of the 20th century would more qualitatively represent the then characteristic features of both Central and Eastern Europe as a whole and each of the states.

Key words: agrarianism, foreign historiography, peasant question, the Ukrainian revolution of 1917–1921, Ukrainian peasantry.

Постановка проблеми. Тематика Української революції 1917–192 рр., незважаючи на значну кількість наукових публікації, все ще викликає жвавий інтерес серед дослідників. Багатоаспектність цих подій дає широку наукову перспективу для науковців. Справді, тогочасні революційні

перипетії охопили усі українські землі, що були у складі Австро-Угорщини та Російської імперій, поєднували у собі національну і соціальну складові, здобули прихильність і підтримку різних груп тогочасного суспільства тощо. Тим більше, що революція в Україні була не тільки складовою революційних перетворень у Центрально-Східній Європі, спричинених Великою війною 1914–1918 рр., а і їх епіцентром. Не випадково у своїй праці про світову війну 1914–1918 рр. знаний британський дослідник Домінік Лівен у вступній частині зазначив, що «доля Першої світової залежала від України» (Lieven, 2015). Без перебільшення, війна, що розпочалася на початку минулого століття, була цивілізаційним водорозділом в історії людської цивілізації, вплинувши на кожную її царину (Such, 2019). Але, як слушно зазначив український історик Ярослав Грицак, розмірковуючи над згаданою книгою Д. Лівена, що передусім війна 1914–1918 рр. була східноєвропейським конфліктом, а її головні проблеми – імперія, націоналізм, геополітика та ідентичність – у центрі всієї світової історії ХХ ст. (Hrytsak, 2016).

Однією з перспектив, що дає змогу осмислювати як революційні процеси в Україні 1917–1921 рр., так і в Центральній та Східній Європі, це селяноцентричний вимір. Соціальна структура цих територій, поширення революційних ідей та гасел серед селянства, чисельність селянських виступів і їх радикалізм дають нам змогу стверджувати про селяноцентричний характер революційних перепитій початку ХХ ст. на цих теренах. У попередній статті автори характеризували новітні праці зарубіжних істориків про український аграризм в 1917–1921 рр. (Plytskyi, Hlibishchuk, Kompaniets, 2020).

Мета дослідження. Проаналізувати проблематику аграрних перетворень та селянське питання у добу Української революції (1917–1921 рр.) в наукових роботах сучасних румунських та польських дослідників.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи новітню історіографічну спадщину румунських авторів, доцільно зауважити, що цій тематиці практично не надається увага. Звісно, події Першої світової війни і перші повоєнні роки є популярною проблематикою серед представників румунської історіографії та неодноразово отримала висвітлення у наукових працях різного характеру (монографії, колективні дослідження, статті тощо). Проте буремні перипетії на українських землях впродовж 1917–1921 рр., а тим більше такий спеціалізований аспект, як аграрні перетворення чи селянське питання, так і не стали предметом спеціального наукового дослідження. Зауважимо, що революційні перетворення в аграрній царині, у тому числі український аграризм, розглядалися румунськими істориками лише в контексті дослідження аграризму, явища притаманного країнам Центрально-Східної Європи у перші десятиліття «короткого ХХ століття». Тому, на наш погляд, необхідно стисло проаналізувати особливості вивчення аграризму сучасними румунськими істориками.

Доцільно зазначити, що однією з характерних особливостей дослідження цієї тематики серед румунських істориків є акцент на політичній складовій, а саме, висвітлення місця і ролі цієї доктрини в програмних документах різних політичних сил тогочасної Румунії. Ще на початку 1990-х рр. з'явилося декілька наукових публікацій, серед яких необхідно виокремити роботу І. Скурту, який вважається одним з кращих фахівців з політичної історії Румунії (Scurtu, 1994). Серед новітніх праць, на нашу думку, варто згадати монографію професора С. А. Сесермана (Seserman, 2016). Це дослідження сучасного румунського історика присвячене одній з найчисленніших і найвпливовіших політичних сил міжвоєнної Румунії, а саме Цераністській партії. Політичне життя післявоєнної румунської держави змушувало нові партії обирати доктрини і програми, які відповідали настроям широких кіл громадян. Крім того, змінювалися методи діяльності партій і новозасновані політичні організації часом використовували методи діяльності, що жодним чином не нагадували про зв'язок із традиційними буржуазними партіями. Також ця партія, як зазначає румунський автор, відображала нове явище реформованої політичної системи Румунії – появу селянських партій. Чимало місця дослідник приділив впливу аграризму, економічних чинників (кооперації, індустріалізація, роль та заходи держави в економічній царині) і селянства на становлення цієї політичної сили, трансформації її доктрини впродовж ХХ ст. тощо. Сесерман розкриває причини і передумови появи названої

доктрини, які беруть витoki з «довгого ХІХ століття» та привели до появи нової партії. Формування нових культурних рухів, бажання частини румунських інтелектуалів долучитися до активного суспільно-політичного життя, альтернативні моделі суспільного розвитку та інші чинники відіграли суттєву роль у становленні цієї селянської партії.

Не можемо оминати румунського дослідника М. Попа, який є автором низки наукових публікацій, що стосуються встановлення і розбудови Цераністської партії у період між двома світовими війнами (Pop, 2010; 2011; 2015; 2016). Використавши численні джерела й історіографічні напрацювання попередників, він сформував періодизацію, що демонструє нам етапи розвитку цієї політичної сили у міжвоєнну добу. Це період 1919–1922 рр., коли виникає партія і починає здійснювати перші кроки на політичній мапі румунської держави. Другий – 1923–1925 рр., під час якого цераністи суттєво розширюють свою соціальну базу, розбудовують партійні структури в різних регіонах «Великої Румунії». Третій – 1928–1938 рр., коли Цераністська партія приходить до влади та частково реалізовує свої програмні засади. Однак світова економічна криза 1929–1933 рр. та інші чинники спричинили падіння її підтримка серед румунського суспільства. Встановлення авторитарного режиму наприкінці 1930-х рр. призвело до заборони усіх політичних сил у Королівстві Румунія, у тому числі, Цераністської партії. Також доцільно зупинитися на праці М. Попа (Pop, 2010), що присвячена впливу «Великої депресії» на цераністів і тогочасне політичне життя румунської держави. Він аргументовано доводить, що економічні катаклізми 1929–1933 рр. загострили ідейні розбіжності, що призвело фактично до розколу партії на два протилежні табори. Вони не лише мали різні ідеї стосовно розбудови румунської державності, але й протилежне розуміння, як потрібно реалізувати аграрну програму і задовольнити потреби селян. Проте соціальні негаразди, спричинені кризовими явищами в соціально-економічній царині тогочасної Румунії, неефективність заходів, що реалізовувалися урядом, поширення праворадикальних ідей та інші обставини суттєво вплинули на електоральні симпатії населення під час парламентських виборів на початку 1930-х рр., де цераністи втратили підтримку і були змушені перейти в опозицію.

Також трапляються роботи, що присвячені дуже вузьким аспектам, пов'язаним із політичною цариною. Скажімо, А. Ніколаеску (Nicolaescu, 2018) у науковій розвідці, проаналізував зміст одного з провідних друкованих видань цераністів впродовж 1925–1927 рр., зосередивши увагу на тематиці статей, їх авторах тощо.

На увагу заслуговує публікація дослідниці А. Харре про румунський аграризм як одну з економічних моделей розвитку у міжвоєнний період (Harre, 2008). Зазначимо, що ключова теза, яку намагається розкрити авторка, це аргументовано представити аграризм як альтернативний соціально-економічний шлях між марксизмом та ліберальною демократією. Харре приділяє увагу витокам цієї доктрини і контексту, в якому вона була сформована. Вона виділяє декілька складових аграризму. Зокрема, це ідеї російського аграрного соціалізму, сільський націоналізм, економічні теорії «третього шляху», патріархальні соціальні відносини й утопічна ідея селянської держави. Саме ці чинники, на переконання авторки, сформували румунський аграризм. Що цікаво, дослідниця чимало місця приділяє впливу дискусій між прихильниками цієї концепції, зовнішньополітичним змінам тощо. Скажімо, А. Харре розлого характеризує теоретичні розбіжності, що існували серед прибічників румунського аграризму. Одних вона називає представниками лівих партій, що вважали ідею селянської держави тільки перехідним етапом між корпоративною демократією і соціал-демократією. Інші не сформували чіткої стратегії побудови держави, проте намагалися використати цей недолік для протидії популярним у той час фашистським ідеям, які теж становили альтернативу демократії. Щодо зовнішніх чинників, то дослідниця особливий акцент надає впливу «Великої депресії» 1929–1933 рр. на ситуацію у Королівстві Румунія. Харре вказує, що світова економічна криза відіграла важливу роль у розвитку румунської держави, адже вона не тільки спричинила падіння життєвого рівня селян, але й змінила їх електоральні настрої. Тогочасні статистичні дані переконливо демонструють, що селянські партії втрачають підтримку селянства, яке тепер починає симпатизувати ультраправим політичним силам. Як зазначає румунська авторка, після «Великої

депресії» селяни почали виступати проти демократії і капіталізму, що не зуміли стабілізувати Румунії в нових, значно розширених кордонах після Першої світової. Інакше кажучи, румунське селянство почало вважати демократичний і капіталістичний устрій певними бар'єрами, що не лише заважають економічному розвитку, але й призводять до зубожіння. Тому альтернативу селяни бачили у радикальних силах, що кидали виклик традиційній моделі розвитку – ліберальній демократії.

Важливо зазначити, що не лише сучасні румунські історики, які займаються дослідженням різних аспектів аграризму, приділяють значну увагу впливу економічної кризи 1929–1933 рр. – науковці з інших країн Центрально-Східної Європи теж вивчають роль і наслідки «Великої депресії» на селянські партії, їх доктрини тощо. Скажімо, словацький історик Р. Холек у науковій публікації про аграризм як альтернативний шлях трансформації європейського континенту у ХХ ст. теж чимало уваги приділив впливу економічних катаклізмів кінця 1920 – початку 1930-х рр. на селянство (Holec, 2011). Він, крім того, розглядає цю кризу не лише крізь призму соціальних і економічних потрясінь, але і як чинник, що змушував переосмислювати різні економічні концепції і моделі розвитку.

Ще одна історіографічна тенденція, яка простежується у публікаціях сучасних румунських істориків, стосується осмислення поглядів та ідей тогочасних теоретиків аграризму. Звісно, що така риса притаманна й іншим національним історіографіям центральноєвропейського регіону. Зазначимо, що чималу зацікавленість у румунській історичній науці викликає постать знаного вченого, публіциста і одного з теоретиків Цераністської партії міжвоєнної доби В. Маджару (1887–1940 \ рр.). Він вважав, що Цераністська партія повинна ідентифікуватися не з соціальним класом, а з виконанням соціального ідеалу. На його погляд, таку мету можна досягти завдяки продуманій доктрині, яка повинна реалізовуватися на практиці. Маджару зробив значний внесок у теоретичне обґрунтування аграризму як моделі соціально-економічного розвитку для румунської держави міжвоєнного періоду. На наш погляд, доцільно зупинитися на науковій публікації румунського дослідника А. Стамата-Стефана (Stamate-Stefan, 2016), у якій детально аналізуються ідеї Маджару щодо економічної моделі Королівства Румунії після завершення Першої світової. Автор доводить, що на світогляд знаного теоретика аграризму найбільший вплив мали три чинники: німецький історизм, російське народництво (поранізм) та марксизм. Як зазначає румунський історик, така еkleктика була дієвим механізмом для обґрунтування своїх політичних цілей, а саме, захисту і забезпечення інтересів селянства, побудови аграрної держави, що буде опиратися на дрібних власників, ліквідації капіталістичної експлуатації тощо. Проте економічні катаклізми наприкінці 1920-х р. привели до зміни його поглядів стосовно ідеї індустріалізації країни, яку раніше не сприймав.

Ще одна публікація, у якій простежується вказана вище історіографічна тенденція, – праця румунського автора Л. Неагой (Neagoe, 2009) про аграризм в інтелектуальних дебатах міжвоєнної Румунії. Як слушно підкреслює автор, ця тематика була на перших місцях в інтелектуальному дискурсі румунського соціуму початку ХХ ст. З одного боку, це питання було тоді актуальним з огляду на те, що аграрна проблема в румунській державі до кінця не була розв'язана. З іншого, полеміка щодо цього питання була відгуком інтелектуальної спільноти на модернізаційні перетворення в Румунії у ХІХ ст. та їх наслідки. Румунський дослідник наголошує, що доктрина аграризму, яку розробляли політичні діячі різних поглядів, була спробою створити фундамент майбутньої селянської держави, що буде захищати інтереси дрібних і середніх виробників, передовсім селян. Проте через внутрішні та зовнішні чинники (зростання націоналізму, світова економічна криза 1929–1933 рр.) цього не вдалося зробити.

Аналізуючи напрацювання сучасних польських дослідників стосовно цієї проблематики, зауважимо, що їх умовно можемо поділити на дві групи. До першої варто віднести наукові публікації, що безпосередньо стосуються подій Української революції 1917–1921 рр., у тому числі ті, де йдеться про аграрні перетворення. Друга – це праці щодо аграрного питання і польської державної політики у цій царині, де події на Україні згадуються тільки опосередковано.

Переходячи до аналізу першого блоку, підкреслимо, що після падіння комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі та розпаду Радянського Союзу, польські історики почали чимало уваги приділяти тематиці національно-визвольних змагань на українських землях впродовж 1917–1921 рр. Звісно, надзвичайної популярності набула тема польсько-української війни 1918–1919 рр. і тогочасних революційних подій на західноукраїнських територіях. Однак й інші аспекти Української революції початку ХХ ст. стали предметом наукових студій польських дослідників. Скажімо, деякі польські автори цікавилися розгортанням українського революційного руху в 1917 р., військовим конфліктом між Українською Народною Республікою (УНР) та більшовицьким урядом наприкінці 1917 – на початку 1918 р., особливостями будівництва регулярних збройних сил УНР та порівняння цього процесу в сусідніх державах, дипломатичними перипетіями стосовно революційних подій в Україні, постатями українського революційного табору та іншими не менш цікавими аспектами тощо. Для детальнішої характеристики цієї групи наукових робіт зупинимо увагу на деяких з них.

У статті польського історика Адама Літинського головню йдеться про революційні події на українських територіях від падіння царської династії Романових і проголошення про створення Тимчасового уряду до приходу до влади більшовиків восени 1917 р. (Lityński, 2016). Звісно, що головна увага автора зосереджена на політичних баталіях в Україні в зазначений вище період, однак побіжно згадуються тодішні зміни в аграрній царині. Ключове, що потрапляє у фокус польського дослідника, це важливість та конфліктність стосовно земельного питання у 1917 р. При цьому А. Літинський оприявнив позицію різних тогочасних політичних сил і їх лідерів щодо аграрного питання. Також згадав про політичну агітацію партій стосовно цієї соціально-економічної проблеми та ставлення українського населення до неї.

Дотичною до нашої проблематики є наукова публікація польського історика Рафала Ковальчика, у якій теж головню йдеться про події Першої світової на українських теренах і революції 1917–1921 рр., які, на його думку, мали ключове значення у здобутті незалежності власної державності (Kowalczyk, 2016). Як зрозуміло із назви статті, дослідницький фокус автора зосереджено на військових та революційних баталіях в Україні початку ХХ ст. Він хоча й досить поверхово, проте згадує не тільки про земельне питання у той час, але й перипетії стосовно нього. Цікаво, що польський історик спробував охарактеризувати його важливість у контексті радикалізації народних настроїв під час світової війни 1914–1918 рр. та національно-визвольних змагань. Ще один аспект, на який звернув увагу зарубіжний науковець, стосується зв'язку між аграрним питанням і впливовими тогочасними політичними доктринами. Адже, як влучно підмітив автор, соціалістичний погляд на шляхи і механізми розв'язання названої проблеми домінував серед українських політичних кіл. Це було спричинене тим, що у вказаний період соціалістична ідея займала провідні позиції серед діячів Української революції 1917–1921 рр. Такі міркування підтверджуються народним волевиявленням до Українських народних зборів початку 1918 р.

Завершуємо аналіз цієї групи наукових праць колективною публікацією українського та польського авторів – Віктора Голубка і вже згадуваного нами Адама Літинського. Свою розлогу статтю вони присвятили одному з переломних революційних періодів в Україні – від падіння царського режиму і встановлення влади Тимчасового уряду у березні 1917 р. до підписання Брестського мирного договору на початку 1918 р. (Holubko, Lityński, 2017). Дослідники зосереджують увагу на створенні Центральної Ради і її ролі в тогочасних революційних процесах, важливості Універсалів, а також аналізі ідей, які в них проголошувалися, взаєминах з Тимчасовим урядом, його ставленні до події в Україні в 1917 р. і реакції на них, впливі на український революційний табір захоплення влади більшовиками восени 1917 р, значенні дипломатичних перемовин у Бресті тощо. Автори згадують про аграрні перетворення у контексті тих соціально-економічних положень, які зазначалися в проголошених Центральною Радою документах. Цікавими видалися міркування В. Голубки і А. Літинського стосовно земельної реформи, яка проголошувалася III Універсалом. Вони зазначають, що ідеї щодо націоналізації земельних угідь були закріплені не лише з політичних переконань лідерів Центральної Ради, але й враховували настрої селянських мас.

Таким кроком українські політичні діячі намагалися знизити вплив на українських територіях більшовицької агітаційно-пропагандистської кампанії про земельне питання. Тим більше, як зазначають науковці, на регіональному рівні селяни, починаючи з 1917 р., самовільно розпочали захоплювати земельні угіддя, які раніше перебували у власності поміщиків. Цей процес з радикалізацією народних настроїв тільки посилювався. Тому такі заходи Центральної Ради фактично легітимізували селянський переділ землі на законодавчому рівні.

Характеризуючи другу групу наукових напрацювань польських істориків, підкреслимо, що в них аграрні нововведення і селянське питання у період Української революції (1917–1921 рр.) згадуються побіжно і тільки у контексті реформ в царині сільського господарства Польщі міжвоєнного часу. Також відзначимо ще одну особливість цих робіт, а саме те, що аналіз аграрних трансформацій у польській державі здійснюється враховуючи такі ж дії урядів сусідніх країн, для яких у міжвоєнний час селянська проблематика була теж важливою.

Свою публікацію Фредерік Залевський присвятив політичній ідентичності польських селян від кінця XIX ст. до падіння комуністичного режиму в Польщі (Zalewski, 2014). У ній польський вчений аналізує три блоки питань, що пов'язані з аграрним питанням у зазначені вище роки. Тематика, яка нас цікавить, у цій статті згадується лише поверхово та в контексті революційних потрясінь в Центрально-Східній Європі після завершення Першої світової війни. Ф. Залевський, зокрема, вказує, що політичні керівники Польщі, аналізуючи не лише буремні події в Україні, одним з чинників яких була нерозв'язаність селянського питання (погроми маєтків, незаконний переділ землі, селянські повстання), але й інші тогочасні обставини (соціально-економічна розруха після світової війни 1914–1918 рр., вплив більшовиків з їх ідеєю «світової революції» тощо), змушені були розпочати реформування аграрного сектору, щоб уникнути подібних дій у власній державі і задовольнити інтереси селянства.

У праці іншого польського дослідника Тадеуша Влудика розглядається доктрина польського аграризму як альтернатива між ліберально-капіталістичною та комуністичною моделями розвитку національних економік (Wludyk, 1994). Українське селянське питання упродовж 1917–1921 рр. детально не характеризується, однак автор включає його до більш широкого регіонального контексту. Соціально-економічна специфіка Центральної і Східної Європи з її аграрним ухилом змушувала уряди цих держав чимало уваги та зусиль приділяти цій царині.

Також варто звернути увагу на публікацію Анджея Леха, у якій теж побіжно аналізуються аграрні перетворення в Україні періоду революції. Проблематика його статті охоплює такий феномен, як аграризм у слов'янських державах міжвоєнної доби (Lech, 2007). Дослідницький фокус зосереджений на визначенні характерних рис, які були притаманні аграризму у Польщі, Чехословаччині. Польський вчений прагне обґрунтувати, що це явище було властиве лише Центрально-Східній частині континентальної Європи. Звісно, що А. Лех не виокремлює український аграризм, однак селянське питання та революційні події на українських землях початку XX ст. слугують для нього підтвердженням важливості цієї проблеми у той час.

Ще одна праця, що заслуговує уваги, це дослідження польської авторки Барбари Сточевської. Хоча наукова робота дослідниці присвячена деяким важливим аспектам політичної історії Польщі, охоплює період з кінця XIX ст. до завершення Другої світової війни, проте у ній чимало місця відведено нашій тематиці (Stoczewska, 2013). В окремій частині книги аналізується українське питання у програмних документах польських селянських партій та в ідеях головного ідеолога польського аграризму міжвоєнної доби С. Мілковського. Авторка стверджує, що у міжвоєнний час лідери польського селянського руху так і не зуміли сформулювати продуману доктрину стосовно українського питання. Однак, як вона слушно зазначає, говорити про те, що вони ставилися до нього як до другорядної проблеми, теж не варто. Учена констатує, що багато хто з діячів селянських партій Польщі дотримувався поглядів на «польсько-українське зближення» у царині реалізації аграрних перетворень у ті роки. Такі погляди були спричинені тим, що захисту соціально-економічних інтересам польських і українських селян вони надавали більшої значущості, ніж національним прагненням.

Висновки. Підбиваючи підсумки, необхідно зупинитися на деяких важливих міркуваннях. По-перше, у румунській і польській історичних науках є достатньо праць, в яких безпосередньо або опосередковано характеризуються селянське питання і аграрні нововведення в роки Української революції (1917–1921 рр.). Як ми намагалися продемонструвати, одна з ключових особливостей, що притаманна проаналізованим працям, це зосередження дослідницького фокусу на політичному, соціальному і економічному контекстах, у яких розглядається як селянське питання, так і перетворення в українському селі впродовж зазначених років. По-друге, незважаючи на все перераховане вище, спеціалізоване наукове дослідження, повністю присвячене цій проблематиці так і не з'явилося ні в румунській, ні в польській історіографії. По-третє, одним з пояснень такої ситуації може слугувати те, що в румунській та польській історичних науках сформувалися окремі наукові напрями у вивченні власної аграрної історії XIX–XX ст., яка є не менш цікавою, ніж українська. Осмислюючи все вищевказане, на наш погляд, варто було б задуматися над ідеєю про комплексне колективне дослідження багатонаціонального авторського колективу, де б селянське питання і аграрні реформи доби Української революції (1917–1921 рр.) були проаналізовані та зіставлені з подібними явищами, що мали місце в сусідніх країнах (Польщі, Румунії та інших). Такий транснаціональний погляд на цей регіон континентальної Європи початку XX ст. якісніше репрезентував би тогочасні характерні риси як Центрально-Східної Європи загалом, так і кожної з держав.

REFERENCES

- Lieven, D.** (2015). *Tow wards the flame. Empire, War and the End of Tsarist Russia*. London, Alien Lane. An Imprint of Pinguin Books. [in English]
- Sych, A.** (2019). Post War (WWI) Central and Eastern Europe: Time of Civilizational Choice. *Codrul Cosminului, 1*, 143–158. [in English]
- Hrytsak, Y.** (2016). Misunderstood War. *Ukraina Moderna, 23*, 201–215. [in Ukrainian]
- Ilytskyi, V., Hlibishchuk, M., Kompaniits, O.** (2020). Agrarianism as a Peasant-centric Phenomenon of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the Focus of Foreign Historiography. *Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47*, 214–234. [in Ukrainian]
- Scurtu, I.** (1994). *Istoria Partidului Național Țărănesc*. Bucharest: Editura Enciclopedic. [in Romanian]
- Seserman, A.** (2016). *Taranismul si crestina-democratia romaneasca*. Cluj: LIMES. [in Romanian]
- Pop, M.** (2010). «Partidul Național-Țărănesc și problema moșilor din Munții Apuseni în timpul marii crize economice». *Sargetia. Acta Musei Devensis, 1*, 449–460. [in Romanian]
- Pop, M.** (2011). Activitatea organizației Partidului Național Român din județul Hunedoara în perioada 1919–1922. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 2*, 469–486. [in Romanian]
- Pop, M.** (2015). Activitatea organizației Partidului Național Țărănesc din județul Hunedoara în perioada 1928–1938. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 6*, 319–333. [in Romanian]
- Pop, M.** (2016). Evoluția organizațiilor Partidului Național Român din Ardeal și Banat în perioada 1923–1925. *Alegeri parlamentare parțiale. Sargetia. Acta Musei Devensis, 7*, 313–331. [in Romanian]
- Nicolaescu, A.** (2018). Evoluția editorială a gazetei Țărănismul în primii doi ani de existență (1925–1927). *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica, 15*, 173–199. [in Romanian]
- Harre, A.** (2008). Between Marxism and Liberal Democracy: Romanian Agrarianism as an Economic Third Way. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area, 1880–1939*. Huddinge: Södertörn University, 57–73. [in English]
- Holec, R.** (2011). Agrarna demokracija ako pokus o tretiu cestu stredoeurópskej transformácie. *Historický časopis, 1*, 3–32. [in Polish]
- Stamate-Stefan, A.** (2016). Virgil Madgearu at the crossroads of an anticapitalistic trinity: german historicism, populism and marxism. *New Europe College Stefan Odobleja Program Yearbook, 16*, 221–250. [in Romanian]
- Neagoe, L.** (2009). The «Third Way»: Agrarianism and Intellectual Debates in Interwar Romania. *Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»*. Series HISTORICA, 48, 245–260. [in English]
- Lityński, A.** (2016). Ukraine from provisional government till bolshevik coup. 100th anniversary of the revolution of 1917. *Roczniki Administracji i Prawa, 16/2*, 83–102. [in English]
- Kowalczyk, R.** (2016). W cieniu walk, wojen i rewolucji. Trudna droga Ukrainy do wolności. *Ucraina magna, 1*, 171–207. [in Polish]

- Holubko, W., Lityński, A.** (2017). Na gruzach imperium. Ukraina po upadku cesarstwa rosyjskiego: od rewolucji lutowej 1917 do traktatu brzeskiego 1918. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 69, 83–129. [in Polish]
- Zalewski, F.** (2014). Agrarian Populism in Poland: Peasants' Political Identity and Mobilisation from Democratisation to Communism (1880–1989). *The Many Faces of Populism: Current Perspectives. Research in Political Sociology*, 22, 101–126. [in English]
- Wludyk, T.** (1994). «Trzecia droga» w myśli gospodarczej II Rzeczypospolitej. Kraków. [in Polish]
- Lech, A.** (2007). Agrarianism in the populist movement of the Slavic states (1918–1939). *The history of peasant parties in Europe. Genesis and development*, 1, 33–42. [in English]
- Stoczewska, B.** (2013). *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej: od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*. Kraków: AFM. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 31.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.

УДК 82.091: 821.161.2+821.111
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.6>

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76009 (igor.raikivskiy@pnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/37857736>

Олег ЄГРЕШІЙ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76008 (oleh.yehreshii@pnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAL-1583-2021?state=%7B%7D>

Бібліографічний опис статті: Райківський, І., & Єгрешій, О. (2024). Інтернування митрополита Андрея Шептицького у Познані 1923 р.: громадський резонанс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15 (57). 58–68. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.6>

ІНТЕРНУВАННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО У ПОЗНАНІ 1923 Р.: ГРОМАДСЬКИЙ РЕЗОНАНС

Анотація. Мета дослідження полягає у висвітленні громадського резонансу інтернування митрополита Андрея Шептицького в Познані 1923 р. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, об'єктивності, використання загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичного, історико-типологічного, історико-системного) методів. **Новизна дослідження** полягає в тому, що цілісно охарактеризовано ставлення польського політикуму та громадськості до затримання українського архієрея, визначено реакцію галицько-українського суспільства на інтернування глави ГКЦ у Познані. **Висновки.** Зазначено, що за винятком деяких консервативних польських видань усі інші друковані органи більшою чи меншою мірою підтримали затримання українського митрополита в Познані. Польська преса за тих обставин стала інструментом позиції тогочасних урядових структур. Українське суспільне середовище – представники духовенства, політикуму та прості віряни виступили з рішучим протестом примусового затримання митрополита. Більшість церковних сановників Апостольської столиці, як і частина римо-католицького духовенства Польщі, також не підтримали інтернування українського ієрарха.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, Греко-католицька Церква, польська влада, інтернування, галицько-українське суспільство, Познань.

Igor RAIKIVSKYI

PhD hab. (History), Full Professor, Head of the Department of History of Ukraine and methods of teaching history of Vasyl Stefanyk Precarpathian University, 57 Shevchenko street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76008 (igor.raikivskiy@pnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/37857736>

Oleh YEHRISHII

PhD (History), candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of history of Ukraine and methods of teaching history, Precarpathian National University, Shevchenko street, 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (ludyna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAL-1583-2021>
<https://publons.com/researcher/4374275/oleh-yehreshii/>

To cite this article: Raikivskiy, I., & Yehrechii, O. (2024). Internuvannya mytropolitya Andrey Sheptyts'koho u Poznani 1923 r.: hromads'kyy rezonans [Internation of metropolitan Andrei Sheptytsky in Poznan (1923): public resonance]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 58–68. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.6> [in Ukrainian].

INTERNATION OF METROPOLITAN ANDREI SHEPTYTSKY IN POZNAN (1923): PUBLIC RESONANCE

Abstract. *In the scientific article, the authors try to find out the reaction of Polish and Ukrainian societies to the internment of Metropolitan Andrei Sheptytsky in Poznan in 1923. **The purpose of the article.** The purpose of the study is to highlight the public resonance of the internment of Metropolitan Andrei Sheptytsky in Poznań in 1923. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientific research, author's objectivity, the use of source studies methods, in particular the method of internal criticism of sources. **Scientific novelty.** The novelty of the study is that the attitude of Polish politicians and the public towards the detention of the Ukrainian bishop is comprehensively characterized, and the reaction of the Galician-Ukrainian society to the internment of the head of the GCC in Poznan is determined. **Conclusions.** It was noted that, with the exception of some conservative Polish publications, all other print media more or less supported the detention of the Ukrainian Metropolitan in Poznań. The Polish press under those circumstances became an instrument of the position of the government structures of that time. The Ukrainian social environment—representatives of the clergy, politicians and ordinary believers strongly protested the forced detention of the metropolitan. The majority of the church dignitaries of the Apostolic capital, as well as part of the Roman Catholic clergy of Poland, also did not support the internment of the Ukrainian hierarch.*

Key words: *Metropolitan Andrei Sheptytskyi, Greek Catholic Church, Polish authorities, internment, Galician-Ukrainian society, Poznań.*

Постановка проблеми. Українсько-польські взаємини в історичній ретроспективі, як це часто траплялося з географічними сусідами, були контрверсійними. Попри те, що нині у час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України Польська Республіка є одним зі стратегічних наших партнерів, час від часу продовжують виринати на поверхню питання (переважно ті, що мають історичне походження), які потребують уважного прочитання і толерантного вирішення. Словом гасло, яке стало крилатим значною мірою завдяки главі УГКЦ Святославу Шевчуку – «Вибачаємо і просимо пробачення», залишається актуальним і понині. Фігура вірогідно найавторитетнішого галицького українця першої половини ХХ ст., глави ГКЦ Андрея Шептицького залишається у цьому контексті через найрізноманітніші причини предметом доволі гострих дискусій як польських, так і українських істориків. Логічно, що питома вага цих полемік припадає на міжвоєнний період – час відродженої Речі Посполитої, до складу якої увійшла між іншим і територія Галичини. Попри те, що у ХІХ ст. рід Шептицьких зазнав деякого спольщення, сам митрополит Андрей дотримувався виразно проукраїнської позиції – здійснював активну громадсько-політичну і культурно-просвітницьку роботу в краї, активно лобював інтереси Галичини на міжнародній арені. Загальновідомо, що однією з причин тривалого (з грудня 1920 по серпень 1923 рр.) перебування ієрарха за кордоном стало питання невизначеного державно-правового статусу Східної Галичини після військової поразки ЗУНР. А. Шептицький відвідав низку європейських країн, держави Північної і Південної Америки, зустрічався з багатьма впливовими європейськими політиками. Однак усупереч намаганням архієрея і галицьких українців країни Антанти 15 березня 1923 р. визнали суверенітет Польської держави над Східною Галичиною за умови надання їй автономії. Це спричинилося до повернення А. Шептицького до Львова, покляло край дипломатичній боротьбі в українському питанні.

Аналіз досліджень. Порушена проблематика частково ставала предметом дослідження в історіографії. Відома львівська дослідниця Ліліана Гентош (Гентош, 2015; Гентош, 2016, с. 115–128; Гентош, 2016, с. 21–25) на широкій джерельній основі, з використанням

архівних документів у Ватикані, здійснила аналіз політичної діяльності А. Шептицького в міжвоєнний період, торкнулася питання його повернення на архієпископську катедру влітку 1923 р. Тему повернення глави ГКЦ до Галичини порушив у своїй монографії львів'янин Роман Скакун (Скакун, 2020). Окремі аспекти проблеми знайшли відображення в працях київського автора Віталія Перевезія (Перевезій, 1998; Перевезій, 2004) та львівського науковця Михайла Гайковського (Гайковський, 2001, с. 32–48). Володимир Басараб дослідив причини українсько-польського протистояння в 1930–1943 рр. крізь призму листів і пастирських послань А. Шептицького (Басараб, 2018, с. 285–295). Серед польських істориків досліджувану проблему побіжно висвітлювали Марія Папежинська-Турек (Папежинська-Турек, 1979), Ришард Тожецький (Тожецький, 1989, с. 468), а також сучасні історики Станіслав Стемпень (Стемпень, 2015, с. 251–268) і Магдалена Новак (Новак, 2021, с. 27–50).

Мета статті. У пропонованій статті здійснено спробу з'ясувати ставлення польського та українського суспільства до інтернування митрополита ГКЦ Андрея Шептицького в Познані 1923 р. Особливий акцент зроблено на громадському резонансі цієї події серед поляків, що був дещо слабше відображений в українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Питання повернення митрополита ГКЦ до Львова, який після захоплення Галичини¹ в 1919 р. поляками виїхав за кордон, обговорювалося в польських урядових структурах неодноразово. Польські спецоргани відстежували за контактами митрополита та кореспондували високим урядовцям у Варшаву. Польські владні структури, врешті, погодилися на повернення ієрарха, але поставили умову – митрополит Андрей мав би публічно задекларувати лояльне ставлення до Польщі. На думку польських урядників, майже трирічна відсутність митрополита А. Шептицького у Галичині, що виховав ціле покоління духовенства ГКЦ в антипольському ключі, суттєво впливала на позицію Церкви (Гентош, 2015, с. 14).

Як зазначалося в матеріалах кореспонденції польських органів влади, священники були «неслабкі в язиці та міцні в кулаці», а на польську владу – «накукурічені» (Єгрішій, Дрогомирецька, 2022, с. 104). Більше того, польські урядовці, маючи лобі в Апостольській Столиці, розглядали варіант відкликання А. Шептицького з митрополичого престолу і призначення архієрея на високу церковну посаду у Римі (Гентош, 2015, с. 13). Польські можновладці схилилися до того, щоб показати Риму несвоечасність повернення А. Шептицького до Галичини, пояснюючи це ймовірними загрозами для життя самого священнослужителя. Польські правоохоронні органи вважали, що приїзд українського архієрея міг призвести до подальшої ескалації взаємин між двома народами, оскільки галицькі українці болісно переживали рішення Ради послів Антанти про визнання суверенітету Польщі над Східною Галичиною (Archiwum Państwowe w Krakowie (State Archives in Krakow – APK). Oddział II. Inwentarz Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej w Krakowie z lat (1870) 1919–1928/1931/, zesp. 218, sygn. 428 (Sprawozdania miesięczne z działalności antypaństwowej agitacja 1924, kartka 37).

Між тим 29 червня 1923 р. митрополит А. Шептицький написав пастирське послання, а чернетку передав у державний секретаріат Римської курії для схвалення. До слова, папа Пій XI невдовзі схвалив текст послання митрополита (Гентош, 2015, с. 15). У пастирському листі митрополит ГКЦ визнав доцільність дотримуватися лояльності стосовно будь-якої легітимної влади, однак не уточнив, яку владу має на увазі. Разом із тим його позиція щодо польської влади в Галичині була послідовно критичною.

Тим часом у польській державі відбулися зміни у вищих ешелонах влади: більш гнучкого Владіслава Сікорського 24 травня 1923 р. змінив керівник партії «Польський народний рух» П'яст («Polskie Stronnictwo Ludowe Piast») Вінцентій Вітос. Представники нової польської влади вважали, що написане А. Шептицьким пастирське послання не відповідає інтересам польської держави і 12 липня 1923 р. на засіданні уряду лист українського священнослужителя було визнано «шкідливим», а тому заборонено перекладати на українську мову і публікувати (Гентош, 2015, с.15). Урешті Андрею Шептицькому заборонили повертатися до Львова.

¹ Тут і далі під Галичиною розуміється східна, історична частина колишньої провінції Габсбурзької монархії до 1918 р., що увійшла до складу міжвоєнної Польщі.

У відповідь митрополит А. Шептицький зайняв тверду позицію – повернутися до Галичини. 22 серпня 1923 р. він із Відня, де проходив курс лікування, потягом вирушив на схід. У поїзді його супроводжував особистий секретар, канонік Олександр Ковальський. Однак у ніч проти 23 серпня на тогочасному чесько-польському кордоні Дзедзіце (нині – місто Чеховіце-Дзедзіце, Польща) митрополитові було повідомлено, що він не зможе рухатися далі в бік території Галичини (1914–1923 ...Арешт митрополита!, 1923, с. 1; Tajemnicza podróż metropol. Szeptyckiego, 1923, s. 1; Incydent z metropolitą Szeptyckim, 1923, s. 1). Вагон з А. Шептицьким у супроводі поліції було скеровано спочатку до м. Катовіце, а потім – до Познані, куди архієрей прибув 25 серпня 1923 р. Тут митрополита було інтерновано в лікарні сестер милосердя Св. Вікентія (Скаун, 2020, с. 208, 210, 212; Гентош, 2015, с. 17). Оскільки А. Шептицький занедужав, до нього невдовзі зі Львова приїхав лікар – професор М. Панчишин, а також адвокат Є. Гвоздецький. Останній разом із перемишльським правлячим єпископом Йосафатом (Коциловським) невдовзі відвідали міністра внутрішніх справ Польщі В. Керніка та пробували переконати чиновника, що інтернування глави ГКЦ було необґрунтоване.

Затримання митрополита А. Шептицького у Познані спричинило великий резонанс як у польському, так і українському суспільно-політичному середовищі. 6 вересня 1923 р. перший секретар Апостольської нунціатури у Варшаві Карло К'ярло звернувся з офіційною нотою протесту до польського уряду. Високопосадовець Римо-католицької церкви наголошував, що митрополит не здійснював антидержавних заходів, оскільки на час лобювання ним українських інтересів у країнах Європи й Америки територія Галицької митрополії ще не була у правовому полі частиною Польщі (Гентош, 2015, с. 18).

Українські організації і прості миряни писали різкі протести проти інтернування митрополита. Священники ГКЦ нерідко подавали колективні листи з церковних деканатів на ім'я президента Польщі Станіслава Войцеховського. Автори протестів апелювали до 95, 97, 99 і 101 артикулів польської Конституції, що захищала права людини, висловлювали рішучий протест «перед найвисшим форумом влади» проти арешту ієрарха ГКЦ (ЦДІАУЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 50, арк. 3, 4, 5, 10, 31). У багатьох містах і селах Галичини відбулися народні віча на підтримку українського митрополита. Так, велелюдне віче в присутності 50 тис. чол. за присутності послів до польського сейму Хоми Приступи та Андрія Пашука, представників місцевого духовенства, інтелігенції та селян відбулося у с. Уневі на Перемишлянщині. Учасники віча ухвалили резолюцію негайно звільнити А. Шептицького (ЦДІАУЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 584, арк. 1). Повітовий народний комітет у Збаражі на Тернопільщині після свого засідання за підписом головуючого д-ра А. Гаврилюка відправив спеціальну телеграму-протест до польських урядових структур до Варшави. Таку ж телеграму від імені духовенства відправив збаразький декан – о. Олександр Заячківський (Справа о. митрополита Шептицького, 1923, с. 2). «Протестаційні депеші» з приводу інтернування митрополита у Познані на адресу польського уряду і папської нунціатури у Римі було направлено українськими вірянами Бережан, Перемишлян та Підгайців.

Масові акції протесту проти інтернування митрополита відбувалися і у США. Віче у Філадельфії за участю 1 тис. чол. направило спеціальну телеграму-протест до президента США Калвіна Куліджа.

В акціях на підтримку митрополита ГКЦ у 1923 р. брали активну участь українські громадські організації Галичини. Зокрема, 4 вересня 1923 р. у залі товариства «Українська бесіда» у Львові відбулися збори, в яких взяли участь відомі громадські діячі Іван Ліщинський, Степан Біляк, священники Олександр Стефанович, Леонтій Куницький та ін. Присутні надіслали лист-протест до президії Ради міністрів у Варшаві проти інтернування митрополита. Наприкінці зборів до зали увійшли представники польської поліції і наказали припинити зібрання (Справа митр. Шептицького, 1923, с. 1). Рішучий протест проти затримки архієрея ГКЦ міністру внутрішніх справ Польщі Владіславу Керніку висловили також представники Української парламентарної репрезентації Самійло Підгірський і Борис Козубський (Справа митр. Шептицького, 1923, с. 2).

30 серпня 1923 р. до генерального вікарія Львівської архідієцезії Римо-католицької Церкви о. Олександра Лешковича-Бачинського навідалася делегація галицько-української інтелігенції на чолі з громадсько-політичними діячами В. Охримовичем, М. Волошином, М. Стефанівським та ін. Активісти передали церковному чиновнику резолюції численних зборів української інтелігенції в Галичині на підтримку митрополита (Народний комітет в справі митр. Шептицького, 1923, с. 1). Схожа резолюція була передана громадсько-політичними діячами також рідному братові митрополита Андрея – настоятелю Унівського монастиря Климентію (Шептицькому), який вирушав у Познань провідати архієрея.

Оскільки листів на підтримку А. Шептицького було дуже багато, після свого повернення до Львова на початку жовтня 1923 р. ієрарх склав подяку всім, хто його відкрито підтримав в офіційному пресовому органі митрополичої консисторії ГКЦ – часописі «Львівські Архієпархіяльні відомости» (Львівські Архієпархіяльні відомости, 1923, с. 3; Гентош, 2015, с. 20).

Водночас більшість представників польського політикуму та соціуму підтримали інтернування архієрея. Львівський часопис «Słowo Polskie», що був органом польської національно-демократичної партії, уважав рішення уряду на чолі з В. Вітосом інтернувати митрополита логічним, бо він не виконав поставленої умови про дотримання лояльності щодо польської держави. Часопис помістив інтерв'ю з міністром віровизнань і публічної освіти Польщі Станіславом Гломбінським, на думку якого повернення А. Шептицького до Львова загрожувало «великим збуренням помислів», а враховуючи той факт, що у Львові проживала численна польська спільнота, могли б виникнути сутички, «братовбивство і розруха» (Minister Głabiński o metr. Szeptyckim, 1923, s. 1; Incydent z metropolitą Szeptyckim, 1923, s. 2). Часопис «Słowo Polskie» вважав політику митрополита ГКЦ збанкрутілою, що «може призвести до комуністичного бездоріжжя», а сам конфлікт мав бути врегульований лише визнанням своєї лояльності до Польщі та становищем «на ґрунті державності польської». Часопис дорікнув А. Шептицькому, що він не згадав у своєму пастирському листі Польщу як новостворене державне утворення (Minister Głabiński o metr. Szeptyckim, 1923, s. 1).

Схожі вимоги приїзду глави ГКЦ до Галичини озвучив часопис «Gazeta Lwowska». У редакторській колонці цього часопису зазначалося, що в пастирському листі бракувало чітких виразів – «Polska», «Państwo», митрополит свідомо послуговувався абстрактним висловом «*wlada*», що не могло задовільнити польський уряд. А. Шептицький надмірно перевантажував лист невізразними і неконкретними теологізмами на кшталт: «Велика ціль християнина є дотримуватися всюди волі Бога». У відповідь на вислів українського часопису «Діло», що в жилах митрополита «тече кров давніх бояр», «Gazeta Lwowska» образливо назвала А. Шептицького «ренегатом, який у короткий час вислужився цісарю Австрії і царю Росії». Для налагодження українсько-польських відносин митрополит мав виразно підкреслити: «вірний Державі Польській» (Około sprawy Metropolity Szeptyckiego, 1923, s. 1; List pasterski Ks Szeptyckiego, 1923, s. 1).

Свою чергою «Gazeta Poranna» у Львові писала, що пастирський лист А. Шептицького не міг оптимізувати українсько-польські взаємини в Галичині. На думку часопису, пастирський лист митрополита ГКЦ нагадує більше «дипломатичний акт», аніж відозву архієпископа до вірних, а у слові «*wlada*» міститься певна колізія, бо з контексту не зрозуміло, про яку владу йдеться (Dyplomatyczny list pasterski, 1923, s. 2). Заклики А. Шептицького відбувалися на тлі спроб колишнього президента ЗУНР Євгена Петрушевича відновити дипломатичні перемовини з Лігою націй про суверенний статус Східної Галичини, тож «Gazeta Poranna» намагалася з'ясувати, чи митрополит не задіяний часом у цих переговорах. Як аргумент висловлювалася думка, що Є. Петрушевич раніше «не чинив нічого без попереднього погодження з митрополитом». Наголошувалося, що А. Шептицький мав «працювати для добра українського народу в кордонах Польської держави» (Dyplomatyczny list pasterski, 1923, s. 2).

Критично оцінив діяльність митрополита А. Шептицького друкований орган польських націонал-демократів «Gazeta Warszawska». Глава ГКЦ, на думку видання, зрікся власного обряду (латинського. – *Авт.*) та «польськості», ставши українофілом і полонофобом. Священнослужитель не реалізував, на думку редакції, свого основного наміру – об'єднати «два костьоли і два

народи» (Римо-католицьку і Греко-католицьку церкви; польський та український народи. – *Авт.*). Навпаки, А. Шептицький своєю діяльністю лише загострив українсько-польські стосунки, що засвідчують, за словами часопису, документи якогось таємного австрійського архіву (правдоподібно, вони не існували взагалі). Галицького митрополита польський часопис назвав «ворогом народу», бо він не сприйняв рішення Антанти щодо східних кордонів Польщі від 15 березня 1923 р. Польський часопис вважав, що митрополита вартує негайно перевести на церковно-адміністративну посаду до Рима з метою оптимізації міжнаціональних стосунків у Галичині (*Sprawa ks. metr. Szeptyckiego*, 1923, s. 1).

Вірогідно, найбільш категорично щодо інтернування митрополита Андрея Шептицького висловився варшавський часопис «*Kurjer poranny*», що значною мірою відображав погляди націоналістично зорієнтованої частини польського суспільства. Редакція часопису відзначала, що український митрополит замість «пильнувати релігію й віктар і поважні духовні обов'язки» пустився у світську міжнародну політику і діяв «наперекір інтересам нашої держави». На думку редакції, діяльність ієрарха порушувала не лише окремі статті конституції Польщі (№ 89, 90, 97, 101), які проголошували, що «першим обов'язком громадянина держави є вірність Речі Посполитій», а й низку статей кримінального кодексу Польської держави (*Sprawa metr. Szeptyckiego i artykuły 97 i 101 Konstytucji*, 1923, s. 2). Видавці навіть порадили міністерству внутрішніх справ відкрити кримінальне провадження проти митрополита А. Шептицького як «політичного злочинця», що, не шануючи польське законодавство, поступово втрачає свій авторитет у краї, а легковаження ним конституції Речі Посполитої спроможне вкрай загострити міжетнічну ситуацію в Галичині (*Sprawa metr. Szeptyckiego i artykuły 97 i 101 Konstytucji*, 1923, s. 2).

До певної міри дипломатичнішу позицію щодо повернення глави ГКЦ до Галичини зайняв краківський часопис «*Czas*», який зауважив, що в польського уряду не було юридичних підстав утримувати А. Шептицького як громадянина своєї держави на кордоні. Ця подія дисонувала з намаганням відновленої Польщі стати справді правовою державою. Якщо ж ієрарху закидають «зраду стану», то для цього мусять бути вагомими юридичні причини – рішення правоохоронних органів, відповідних судових інстанцій і т. п. Затриманням митрополита ГКЦ на чесько-польському кордоні, на думку передовиці часопису «*Czas*», власті лише визнали статусність українського священнослужителя, по суті, це був «тріумф для Андрея Шептицького». Політику влади стосовно митрополита ГКЦ газета назвала «політикою ховання голів у пісок». Затримка А. Шептицького урядовими структурами тільки активізує військово-політичну діяльність українців, а тому загострить етнополітичну ситуацію в краї: «На Сході появляться хоругви українські й білоруські, розвинеться рука большевицька», – резюмував часопис (*Sprawa X arcyb. Szeptyckiego*, 1923, s. 1).

Загалом же, як вважав «*Czas*», полонізація східних кресів прискорить політику «українізації» в радянській Україні. Метод «дражливих слів і жестів», вибраний міністрами уряду В. Вітоса, є насправді шкідливим для Польщі. На думку часопису, політика попереднього польського уряду – генерала В. Сікорського – була розсудливішою і поміркованішою, а отже, більш раціональною. Пастирський лист А. Шептицького польський часопис називав «найважливішою поступкою» польській владі, акцентуючи на біблійній цитаті св. апостола Павла – «немає влади, яка би не була від Бога». Краківське видання рішуче опонувало іншим друкованим органам – «*Gazeta Warszawska*» і «*Słowo Polskie*», які на своїх шпальтах поширювали недалекоглядне, на думку аналітиків часопису «*Czas*», бажання частини польських політиків позбутися А. Шептицького з посади галицького митрополита, перевівши його на високу посаду до Рима (*List pasterski X Szeptyckiego*, 1923, s. 1). «*Czas*» вважав, що польські органи влади до кінця не врахували всі етнополітичні й етноконфесійні фактори, зокрема складний психоемоційний стан українців після рішення Антанти від 15 березня 1923 р., а також нейтральну позицію Апостольського престолу, що мав вагоме лобі на урядові структури в Польщі. На думку часопису «*Czas*», необхідно взяти за основу ідею порозуміння на взаємовигідній основі шляхом перемовин (*Co dalej?*, 1923, s. 1).

Водночас краківське видання «Głos narodu» на своїх шпальтах подало резонанс польського середовища у Львові на інтернування митрополита А. Шептицького. Кореспонденти часопису висловили подив, чому митрополит ГКЦ «конспірується» проти держави, в атмосфері якої він сформувався. За словами газети консервативного спрямування, А. Шептицький ввібрав шляхетність і традиції «католицького дому польського», не випадково на його урочистій інтронізації 12 січня 1901 р. був присутній польський релігійно-церковний діяч, краківський єпископ РКЦ Ян Пузина (*Sprawa metropol. Szeptyckiego*, 1923, s. 1, 2). Отже, інтернування митрополита А. Шептицького в Познані 1923 р. викликало широкий резонанс як в українському, так і в польському суспільстві, з особливою силою проявилось в періодичній пресі (Єгрешій, 2022, с. 136–145).

Урешті, за погодженням з високими польськими урядовцями та Апостольською нунціатурою А. Шептицькому було запропоновано написати листа до президента Польщі Станіслава Войцеховського з проханням про особисту аудієнцію. Конфіденційна зустріч з президентом відбулася 4 жовтня 1923 р. у замиській резиденції очільника держави Спала (*Metr. Szeptycki zapewnia o swej lojalności*, 1923, s. 1; *Deklaracja lojalności Metropolity Szeptyckiego*, 1923, s. 1). Після аудієнції А. Шептицького з президентом і нібито запевненням ієрарха у своїй лояльності до Речі Посполитої священнослужителя невдовзі було звільнено з-під домашнього арешту.

Польська «Gazeta Lwowska» у своїй передовиці повідомила, що нібито на А. Шептицького з боку «табору Петрушевича», тобто еміграційного уряду ЗУНР, що діяв до березневого 1923 р. рішення країн Антанти і користувався підтримкою серед українського населення Галичини, чинився тиск, щоб він не складав «декларацію лояльності». Водночас містилася інформація про аналогічні дії щодо архієпископа Відня, кардинала РКЦ Фрідріха Густава Піффля, щоб той вплинув на рішення митрополита ГКЦ (*Ostatnie intrygi Petruszewyczośców. Likwidacja incydentu*, 1923, s. 1). Щоправда, різносторонніх документальних підтверджень, зокрема архівних, цьому факту нами не виявлено.

Натомість український християнсько-суспільний часопис «Нива» на своїх шпальтах різко засудив тональність польських часописів, які ширили в його розумінні голослівну інформацію про визнання митрополитом своєї лояльності щодо польської держави. Співробітник «Ниви» назвав польську пресу «баламутною» і відзначив, що такі статті свідомо «фабрикують відомості для заграниці» (Баламутна преса, 1923, с. 429). Цілком солідаризувався з «Нивою» інший український часопис «Діло», відзначивши, що на тему «авдієнції Митрополита у през. Польщі Войцеховського польська преса розписує найсуперечливіші міркування». «Діло» зауважило, що візит А. Шептицького до очільника польської держави був заздальгідь обумовлений архієреями Апостольської Столиці і урядниками польського уряду. Розмова глави ГКЦ зі Станіславом Войцеховським, за словами «Діла», проходила в дусі написаного ієрархом напередодні пастирського листа (В справі повороту о. Митрополита, 1923, с. 1).

Два дні митрополит А. Шептицький перебував у Перемишлі в правлячого єпископа Йосафата Коциловського (Гентош, 2015, с. 20). До Львова ієрарх прибув увечері 6 жовтня 1923 р. без зайвого розголосу, щоб уникнути в місті загострення українсько-польського протистояння. Митрополит приїхав у супроводі Й. Коциловського і кількох отців-василіян з найближчого оточення (Приїзд митроп. Шептицького до Львова, 1923, с. 1; *Metropolita Szeptycki we Lwowie*, 1923, s. 1; *Metropolita Szeptycky we Lwowie*, 1923, s. 1).

Складно однозначно констатувати, чи повернення А. Шептицького до Львова в жовтні 1923 р. відкрило новий етап у його діяльності, священнослужитель публічно так і не задекларував своєї лояльності стосовно відродженої польської держави, до складу якої була включена частина етнічних українських земель. Новий етап життєдіяльності митрополита ГКЦ у Другій Речі Посполитій настав швидше після підписання 10 лютого 1925 р. конкордату – угоди між польським урядом та Апостольським Престолом. Ця угода врегульовувала, зокрема, державно-правове становище РКЦ та ГКЦ у Польщі (Гентош, 2016, с. 25; Гентош, 2016, с. 115–116). Однак це може бути темою для подальших досліджень.

Висновки. Інтернування митрополита ГКЦ А. Шептицького в Познані – перший після рішення країн Заходу щодо східних кордонів Польщі в березні 1923 р. прояв антиукраїнської

політики польських властей, що отримав широкий суспільний резонанс. Польський уряд в умовах міжнародної легітимізації своєї влади в Галичині намагався отримати публічне декларування лояльності до Польщі від статусного українця, яким, без сумніву, був А. Шептицький. За логікою цей крок мав показати українському суспільству «приклад для наслідування», а з іншого боку, продемонструвати силу і принциповість нової влади в регіоні. Для реалізації задуманого поляки не гребували різкими випадками проти митрополита в пресі. За винятком окремих консервативних польських видань, усі інші друковані органи більшою чи меншою мірою підтримали затримання А. Шептицького в Познані. Періодика за тих обставин виступила дієвим засобом озвучення партійно-політичної позиції, своєрідним рупором урядових структур поляків.

Натомість українське суспільне середовище – представники греко-католицького духовенства, політикуму та прості віряни виступили з рішучим протестом примусового затримання митрополита. Більшість церковних сановників Апостольської столиці, а також частина римо-католицьких кіл Польщі також не підтримали інтернування українського ієрарха.

Нині в умовах глибокого польсько-українського порозуміння і плекання по-справжньому добросусідських взаємин між двома народами схожі теми набувають особливої актуальності, бо для подальшого поступу не мають альтернативи засади чесного діалогу, взаємної поваги на підставах відомої християнської формули «просимо пробачення та самі пробачаємо». Тому не варто боятися здійснювати екскурси в минуле, ставити гострі питання і сміливо їх вирішувати.

Джерела та література:

Архів Актів Нових у Варшаві – ААН.

Баламутна преса. *Нива*. 1923. № 1112. С. 429.

Басараб, В. (2018). Причини українсько-польського протистояння 1930–1943 рр. крізь призму листів та пастирських послань Андрея Шептицького. *Східноєвропейський історичний вісник*, 3. 285–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2018_3_34

В справі повороту о. Митрополита. *Діло*. 1923. № 152. 10 жовтня. С. 1.

Гайковський, М. (2001). УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького. *Київська Церква*, 2–3. 32–48.

Гентош, Л. (2015). Митрополит Шептицький 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів : ВНТЛ–Класика.

Гентош, Л. (2016). Роль митрополита Андрея Шептицького в укладенні конкордату між Апостольським престолом і Польщею (1925 р.). *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 10. 115–128.

Гентош, Л. (2016). Становище Греко-католицької церкви у Польщі до підписання Конкордату 1925 р. *Емінак*. 1 (3). 21–25. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak>.

Державний архів у Кракові – ДАК.

Єгрешій, О.І. (2022). Домашній арешт митрополита Андрея Шептицького у Познані у 1923 р. Олександр Карпенко – історик Української революції : до 100-річчя від дня народження : колективна монографія / за ред. М. Кугутяка, І. Райківського, С. Кобути. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. 136–145.

Єгрешій, О., Дрогомирецька, Л. (2022). Civic position of the greek catholic clergy in the elections to the polish sejm and the senate. *Східноєвропейський історичний вісник*, 23. 99–109.

Львівські Архієпархіяльні відомості. 1923. Ч. 5. С. 3.

Народний комітет в справі митр. Шептицького. *Діло*. 1923. Ч. 121. 1 верес. С. 1.

Перевезій, В. (1998). Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. ХХ ст. Київ.

Перевезій, В. (2004). Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Київ : Світогляд.

Приїзд митроп. Шептицького до Львова. *Діло*. 1923. Ч. 150. 7 жовт. С. 1

Скакун, Р. (2020). Життя в тіні великого Митрополита: брат Йосиф Гродський і його спогади. Львів : Видавництво Українського католицького університету.

Справа митр. Шептицького. *Діло*. 1923. Ч. 123. 5 верес. С. 1.

Справа о. митрополита Шептицького. *Діло*. 1923. Ч. 124. 9 верес. С. 2.

Степень, С. (2015). Поляк з походження та виховання, український архієрей і патріот з вибору. Митрополит Андрей Шептицький і Польща та поляки. *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Вип. 7 / відп. ред. О. Турій, наук. ред. Р. Скакун. Львів : Видавництво УКУ. 251–268.

- Центральний історичний архів України у Львові – ЦДІАУЛ.**
 1914–1923 ... Арешт митрополита ! *Діло*. 1923. Ч. 117, 26 серп. С. 1.
 Co dalej? *Czas*. 1923. № 195. 1 września. S. 1.
 Deklaracja lojalności Metropolity Szeptyckiego. *Gazeta Lwowska*. 1923. № 226. 6 października. S. 1.
 Dyplomatyczny list pasterski. *Gazeta Poranna*. 1923. № 6830. 15 września. S. 2.
 Incydent z metropolitą Szeptyckim. *Gazeta Lwowska*. 1923. № 192. 26 sierpnia. S. 1.
 List pasterski Ks Szeptyckiego. *Gazeta Lwowska*. 1923. № 208. 14 września. S. 1.
 List pasterski X Szeptyckiego *Czas*. 1923. № 205. 14 września. S. 1.
 Metr. Szeptycki zapewnia o swej lojalności. *Słowo Polskie*. 1923. № 274. 6 października. S. 1.
 Metropolita Szeptycky we Lwowie *Gazeta Lwowska*. 1923. № 227. 7 października. S. 1.
 Metropolita Szeptycky we Lwowie *Słowo Polskie*. 1923. № 275. 7 października. S. 1.
 Minister Głabiński o metr. Szeptyckim. *Słowo Polskie*. 1923. № 233. 26 sierpnia. S. 1.
Nowak, M. (2021). Metropolita Andrzej Szeptycki i jego bracia u progu I wojny Światowej w świetle korespondencji rodzinnej. *Materiały Mizhnarodnoyi naukovoyi onlayn-konferentsiyi do 155-richchya vid dnya narodzhennya Mytropolity Andreyia Sheptyts'koho* / uporyad.: Yu. Skira; lit. red.: H. Dydyk-Meush. 27–50.
 Około sprawy Metropolity Szeptyckiego. *Gazeta Lwowska*. 1923. № 206. 12 września. S. 1. Ostatnie intrygi Petruszewyczców. Likwidacja incydentu. *Gazeta Lwowska*. 1923. № 226. 6 października. S. 1.
Papierzyńska-Turek, M. (1979). Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
 Protektorzy metropolity Szeptyckiego. *Słowo Polskie*. 1923. № 238. 31 sierpnia. S. 1.
 Sprawa ks. metr. Szeptyckiego. *Gazeta Warszawska*. 1923. № 248. 11 września. S. 1.
 Sprawa metr. Szeptyckiego i artykuły 97 i 101 Konstytucji. *Kurjer poranny*. 1923. № 235. 28 sierpnia. S. 2.
 Sprawa metropol. Szeptyckiego. *Głos narodu*. 1923. № 174. 30 sierpnia. S. 1, 2.
 Sprawa X arcyb. Szeptyckiego. *Czas*. 1923. № 191. 27 sierpnia. S. 1.
Torzecki, R. (1989). Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 Kraków : Wydawnictwo Literackie.
 Tajemnicza podróż metrop. Szeptyckiego. *Gazeta Lwowska*. 1923. № 167. 26 lipca. S. 1.
 Warunki powrotu metrop. Szeptyckiego. *Gazeta Lwowska*. 1923. № 159. 17 lipca. S. 1.

References

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie* [Archives of New Files in Warsaw – AAN].
Archiwum Państwowe w Krakowie [State Archives in Krakow – APK].
Balamutna presa. (1923). [Muddy press]. *Nyva*. № 11–12. S. 429 [in Ukrainian].
Basarab, V. (2018). Prychyny ukrayins'ko-pol's'koho protystoyannya 1930–1943 rr. Kriz' pryzmu lystiv ta pastyrs'kykh poslan' Andreyia Sheptyts'koho [The reasons of ukrainian-polish confrontation of the 1930s–1943 through the prism of Andrey Sheptytskyi's of letters and pastor's missives]. *Shkidnoieuropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 3, 285–295. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2018_3_34 [in Ukrainian].
Co dalej? (1923). [What's next?]. *Czas*. № 195. 1 września. S. 1 [in Polish].
Deklaracja lojalności Metropolity Szeptyckiego. (1923). [Declaration of loyalty by Metropolitan Sheptytsky]. *Gazeta Lwowska*. № 226. 6 października. S. 1 [in Polish].
Dyplomatyczny list pasterski. (1923). [Diplomatic Pastoral Letter]. *Gazeta Poranna*. № 6830. 15 września. S. 2 [in Polish].
Haikovskiy, M. (2001). UHKTs v chasy mytropolityuvannia Andreyia Sheptytskoho [The UGCC in the time of Metropolitan Andrey Sheptytsky]. *Kyivska Tserkva – Kyiv church*, 2–3, 32–48 [in Ukrainian].
Hentosh, L. (2015). Mytropolyt Sheptytskyi: 1923–1939. Vyprobuвання idealiv [Metropolitan Sheptytsky: 1923–1939. Test of ideals]. Lviv: VNTL–Klasyka, 596 p. [in Ukrainian].
Hentosh, L. (2016). Rol' mytropolity Andreyia Sheptytskoho v ukladenni konkordatu mizh Apostol's'kym prestolom i Pol'shcheju (1925) [The Metropolitan Andrey Sheptytsky's Role in Concluding Concordat Between the Apostolic See and Poland [1925]]. *Poznańskie Studia Slawistyczne – Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences*, 10, 115–128. doi: 10.14746/pss.2016.10.8 [in Ukrainian].
Hentosh, L. (2016). Stanovyshche Hreko-katolyts'koyi tserkvy u Pol'shchi do pidpysannya Konkordatu 1925 r. [The position of the Greek Catholic Church in Poland before the signing of the Concordat of 1925]. *Eminak – Eminak*, 1(3), 21–25 [in Ukrainian].
Incydent z metropolitą Szeptyckim. (1923). [The incident with Metropolitan Sheptytsky]. *Gazeta Lwowska*. № 192. 26 sierpnia. S. 1 [in Polish].

- List pasterski Ks Szeptyckiego.** (1923). [Sheptytsky's pastoral letter]. *Gazeta Lwowska*. № 208. 14 września. S. 1 [in Polish].
- List pasterski X Szeptyckiego** (1923). [Sheptytsky's pastoral letter]. *Czas*. № 205. 14 września. S. 1 [in Polish].
- L'vivs'ki Arkhiyeparkhiyal'ni vidomosti.** (1923). [Lviv Archdiocesan information]. № 5. S. 3 [in Ukrainian].
- Metr. Szeptycki zapewnia o swej lojalności.** (1923). [Metropolitan Sheptytsky assures about his loyalty]. *Słowo Polskie*. № 274. 6 października. S. 1 [in Polish].
- Metropolita Szeptycky we Lwowie** (1923). [Metropolitan Sheptytsky in Lviv]. *Gazeta Lwowska*. № 227. 7 października. S. 1 [in Polish].
- Metropolita Szeptycky we Lwowie** (1923). [Metropolitan Sheptytsky in Lviv]. *Słowo Polskie*. № 275. 7 października. S. 1 [in Polish].
- Minister Głabiński o metr. Szeptyckim.** (1923). [Minister Głabiński about Metropolitan Sheptytsky]. *Słowo Polskie*. № 233. 26 sierpnia. S. 1 [in Polish].
- Narodnyy komitet v spravi mytropolyta Sheptyts'koho.** (1923). [The People's Committee in the case of Metropolitan Sheptytskyi]. *Dilo*. № 121. 1 veresnya. S. 1 [in Ukrainian].
- Nowak, M.** (2021). Metropolita Andrzej Szeptycki i jego bracia u progu I wojny Światowej w świetle korespondencji rodzinnej [Metropolitan Andrzej Szeptycki and his brothers at the beginning of World War I in the light of family correspondence]. *Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi onlayn-konferentsiyi do 155-richchya vid dnya narodzhennya Mytropolyta Andrey Sheptyts'koho* / uporyad.: Yu. Skira; lit. red.: H. Dydyk-Meush [Materials of the International scientific online conference for the 155th anniversary of the birth of Metropolitan Andrey Sheptytsky / edited by: Yu. Skira; summer ed.: G. Didyk-Meush]. S. 27–50 [in Polish].
- Okolo sprawy Metropolity Szeptyckiego.** (1923). [About the case of Metropolitan Sheptytsky]. *Gazeta Lwowska*. № 206. 12 września. S. 1 [in Polish].
- Ostatnie intrzygi Petruszewyczowców. Likwidacja incydentu.** (1923). [The last intrigues of the Petrushevychovs. Incident liquidation]. *Gazeta Lwowska*. № 226. 6 października. S. 1 [in Polish].
- Papierzyńska-Turek, M.** (1979). Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 [The Ukrainian question in the II Rech Pospolyta 1922–1926]. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 391 p. [in Polish].
- Perevezii, V.** (1998). Hreko-katolytska tserkva v umovakh ukrainsko-polskoi konfrontatsii 20–30-kh rr. XX st. [Greek Catholic Church in the Conditions of the Ukrainian-Polish Confrontation of the 20-ies – 30-ies of the XX century]. Kyiv. 46 p. [in Ukrainian].
- Perevezii, V.** (2004). Sluzhinnia Bohu i narodu: Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Ukrainy XX st. [Serving God and the People: Ukrainian Greek Catholic Church in the Social Life of Ukraine in the Twentieth Century]. Kyiv: Svitohliad, 204 p. [in Ukrainian].
- Pryyizd mytropolyta Sheptyts'koho do L'vova.** (1923). [Arrival of Metropolitan Sheptytskyi to Lviv]. *Dilo*. № 150. 7 zhovtnya. S. 1 [in Ukrainian].
- Protectorzy metropolity Szeptyckiego.** (1923). [Protectors of Metropolitan Sheptytsky]. *Słowo Polskie*. № 238. 31 sierpnia. S. 1 [in Polish].
- Skakun, R.** (2020). Zhyttya v tini velykoho Mytropolyta: brat Yosyf Hrods'kyy i yoho spohady [Life in the shadow of the great Metropolitan: brother Yosif Grodskyi and his memories]. L'viv: Vydavnytstvo Ukrayins'koho katolyts'koho universytetu, 316 p. + 28 il. [in Ukrainian].
- Sprawa mytr. Sheptyts'koho.** (1923). [The case of Father Metropolitan Sheptytskyi]. *Dilo*. № 123. 5 veresnya. S. 1 [in Ukrainian].
- Sprawa ottsya mytropolyta Sheptyts'koho.** (1923). [The case of Father Metropolitan Sheptytskyi]. *Dilo*. № 124. 9 veresnya. S. 2 [in Ukrainian].
- Sprawa ks. metr. Szeptyckiego.** (1923). [The case of Metropolitan Sheptytsky]. *Gazeta Warszawska*. № 248. 11 września. S. 1 [in Polish].
- Sprawa metr. Szeptyckiego i artykuły 97 i 101 Konstytucji** (1923). [The case of Metropolitan Sheptytsky and Articles 97 and 101 of the Constitution]. *Kurjer poranny*. № 235. 28 sierpnia. S. 2 [in Polish].
- Sprawa metropol. Szeptyckiego.** (1923). [The case of Metropolitan Sheptytsky]. *Głos narodu*. № 174. 30 sierpnia. S. 1, 2 [in Polish].
- Sprawa X arcyb. Szeptyckiego.** (1923). [The case of Archbishop Sheptytsky]. *Czas*. № 191. 27 sierpnia. S. 1 [in Polish].
- Stempen?, S.** (2015). Polyak z pokhodzhennya ta vykhovannya, ukrayins'kyy arkhyyerey i patriot z vyboru [Pole by birth and upbringing, Ukrainian bishop and patriot by choice]. Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyy i Pol'shcha ta polyaky. *Kovchek. Naukovyy zbirnyk iz tserkovnoyi istoriyi* [Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Poland and the Poles. Ark. Scientific collection of church history]. / Vidp. red. O. Turiy, nauk. red. R. Skakun. L'viv: Vydavnytstvo UKU. № 7. S. 251–268 [in Ukrainian].

- Tajemnicza podróż metrop. Szeptyckiego.** (1923). [The Mysterious Journey of Metropolitan Sheptytsky]. *Gazeta Lwowska*. № 167. 26 lipca. S. 1 [in Polish].
- Torzecki, R.** (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929* [The Ukrainian question in the Poland 1923–1929]. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 468 p. [in Polish].
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Lviv* [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv – **CSHAUL**].
- V spravi povorotu ottsya Mytropolyta** (1923). [In the case of the return of the Metropolitan]. *Dilo*. № 152. 10 zhovtnya. S. 1 [in Ukrainian].
- Warunki powrotu metrop. Szeptyckiego.** (1923). [Conditions for the return of Metropolitan Sheptytsky]. *Gazeta Lwowska*. № 159. 17 lipca. S. 1 [in Polish].
- Yehrechii, O. & Drogomyretska, L.** (2022). Civic Position of the Greek Catholic Clergy in the Elections to the Polish Sejm and the Senate in Galicia (November of 1922) in Galicia. *Shkhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk* [East European Historical Bulletin], 23, 99–109. doi: <https://10.24919/2519-058X.23.258969> [in English].

*Стаття надійшла до редакції 25.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

УДК 551.58

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.7>

Тарас БАТЕНКО

кандидат політичних наук, народний депутат України, Верховна Рада України, вул. Михайла Грушевського, 5, м. Київ, Україна, індекс 01008
(batenko.scientist@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6588-2192>

Бібліографічний опис статті: Батенко, Т. (2024). До питання формування дисципліни «Історична кліматологія» (пам'яті Емануеля Ле Руа Ладюрі, 1929–2023) *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 69–81. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.7>

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРИЧНА КЛІМАТОЛОГІЯ» (ПАМ'ЯТІ ЕМАНУЕЛЯ ЛЕ РУА ЛАДЮРІ, 1929–2023)

Анотація. Мета дослідження спрямована на аналіз дослідницького потенціалу кліматичних даних з огляду на їхню значущість у вивченні історичних процесів. Історична кліматологія – це між-дисциплінарна галузь дослідження, яка охоплює знання про клімат і погоду в минулому з письмових джерел та артефактів, а також застосування цих знань для вивчення суспільно-політичних процесів у минулому. Основний акцент робиться на взаємозв'язку між змінами клімату та ключовими історичними подіями, такими як голодомори, війни, міграції та епідемії. За останні роки історична кліматологія зростає та диверсифікувалася, включно з новими джерелами та методами, охоплюючи нові регіони й епохи. Поєднання історичної кліматології, економічної та сільськогосподарської історії продовжує уточнювати розуміння історичних взаємодій між погодою, урожаєм, цінами, війнами, міграційними процесами та смертністю. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, об'єктивізму та системності, а також використовуються методи періодизації, історико-системний та історико-порівняльний підходи, дослідження розкриває нові грані в розумінні взаємодії клімату та історії. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше в українській історичній науці узагальнено потребу вивчення наукової дисципліни «Історична кліматологія». **Висновки.** Результати дослідження вказують на те, що кліматичні зміни впливали на сільське господарство, міграційні процеси, економіку, культуру та суспільно-політичні аспекти цивілізацій у різні періоди минулого. Сполучення історичних даних із сучасними спостереженнями дає змогу отримати повний обсяг розуміння кліматичних змін. Історична кліматологія виступає як важливий елемент сучасних кліматичних досліджень, надаючи цінний контекст для аналізу й інтерпретації сучасних суспільно-політичних, економічних, демографічних явищ. Враховуючи ці аспекти, можна стверджувати, що історична кліматологія стає потрібною складовою для комплексного розуміння динаміки клімату та його впливу на різні аспекти суспільства.

Ключові слова: кліматологія, малий льодовиковий період, історичне джерелознавство, зміни клімату.

Тарас БАТЕНКО

PhD (Political Sciences), People's Deputy of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, str. Mykhailo Hrushevskyyi, 5, Kyiv, Ukraine, index 01008
(batenko.scientist@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6588-2192>

To cite this article: Batenko, T. (2024). Do pytannia formuvannia dystsypliny «Istorychna klimatolohiia» (pam'iaty Emanuela Le Rua Ladiuri, 1929–2023) [To the question of the formation of the discipline “Historical climatology” (in memory of Emmanuel Le Roy Laduree, 1929–2023)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Druhobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 69–81. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.7> [in Ukrainian].

© Батенко Тарас, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

**TO THE QUESTION OF THE FORMATION
OF THE DISCIPLINE “HISTORICAL CLIMATOLOGY”
(IN MEMORY OF EMMANUEL LE ROY LADUREE, 1929–2023)**

***Summary.** The purpose of the study is to analyze the research potential of climate data, taking into account their significance in the study of historical processes. Historical climatology is an interdisciplinary field of study that encompasses the knowledge of climate and weather in the past from written sources and artifacts, and the application of this knowledge to the study of social and political processes in the past. The main emphasis is on the relationship between climate change and key historical events such as famines, wars, migrations and epidemics. In recent years, historical climatology has grown and diversified, incorporating new sources and methods, covering new regions and eras. The combination of historical climatology, economic and agricultural history continues to refine understanding of the historical interactions between weather, crops, prices, wars, migration processes and mortality. **The research methodology** is based on the principles of historicism, objectivism and systematicity, as well as periodization methods, historical-systemic and historical-comparative approaches are used, the research reveals new facets in understanding the interaction of climate and history. **The scientific novelty** is that for the first time in Ukrainian historical science, the need to study the scientific discipline “Historical Climatology” has been generalized. **Conclusions.** The results of the study indicate that climate changes affected agriculture, migration processes, economy, culture and socio-political aspects of civilizations in different periods of the past. Combining historical data with modern observations provides a comprehensive understanding of climate change. Historical climatology acts as an important element of modern climate research, providing a valuable context for the analysis and interpretation of modern socio-political, economic, and demographic phenomena. Considering these aspects, it can be argued that historical climatology becomes a necessary component for a comprehensive understanding of climate dynamics and its impact on various aspects of society.*

Key words: climatology, Little Ice Age, historical source study, climate change.

Постановка проблеми. Історична кліматологія відіграє важливу роль у розкритті та розумінні взаємозв'язків між кліматичними змінами й розвитком суспільств у різні історичні періоди. Незважаючи на значний прогрес у цій галузі, залишається багато невирішених питань і можливостей для подальших досліджень. Сучасна наука повинна вирішити ряд ключових питань, зокрема: реконструкція історичних кліматичних змін, вплив історичних кліматичних змін на суспільство, перспективи історичної кліматології для майбутнього, роль історичної кліматології в сучасних кліматичних дослідженнях.

Аналіз досліджень і публікацій. Велику роль у дослідженні та становленні «Історичної кліматології» як самостійної наукової дисципліни зробили авторитетні іноземні дослідники: Еммануель Ле Руа Ладюрі (Emmanuel Le Roy Ladurie. L'État royal. De Louis XI à Henri IV. 1460–1610; The Ancien Régime A History of France, 1610–1774; Histoire humaine et comparée du climat. Canicules et glaciers. XIII–XVIII siècles; Histoire humaine et comparée de climat. Disettes et révolutions 1740–1860. Tome 2), Г'юберт Лемб (H. H. Lamb. Climate, History and the Modern World. Second edition), Христіан Пфістер (Christian Pfister. Wetternachhersage. 500 Jahre Klimavariationen und Naturkatastrophen. 1496–1995; Christian Pfister, Heinz Wanner. Climate and Society in Europe – the Last Thousand Years. Printed in Austria), Еммануель Гарньє (Emmanuel Garnier. Les Dérangements du Temps. 500 ans de chaud et de froid en Europe; Fausse science ou nouvelle frontière? Le climat dans son histoire / Revue d'histoire moderne & contemporaine; E. Garnier, V. Daux, P. Yiou, I. Garcia de Cortazar-Atauri. Grapevine harvest dates in Besançon (France) between 1525 and 1847: Social outcomes or climatic evidence? / Climatic Change), Юрг Лютербакер (Jürg Luterbacher. The Late Maunder Minimum. 1675–1715. Climax of the 'Little Ice Age' in Europe; J. Luterbacher, E. Xoplaki, C. Casey, H. Wanner... / Development of Earth and environmental Sciences) та інші.

Мета дослідження – здійснити узагальнення дослідження змін клімату у Європі в контексті впливу цих змін на суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток Європи з XIV ст. і по сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Льодовиковий період, який завершився близько 11 700 років тому і скував Європу більш як на тисячоліття, не міг вкарбуватися в історичну пам'ять європейця, якого тоді ще просто не існувало. Під кінець цього зледеніння homo sapiens

(палеолітична людина) мігрувала в Євразію та Австралію і там його пережила. Натомість обізнаний європеець із сучасних наукових досліджень, які представляють цілі наукові школи, має можливість у деталях відтворити період так званого малого льодовикового періоду, який європейський континент «зустрів» на своїй території в часи Середньовіччя і який завершився відносно недавно, за мірками політичної історії – близько 150 років тому. Цей останній малий льодовиковий період залишив чималий слід у соціально-економічному та політичному розвитку Європи.

Переломним для дослідження історії клімату став період із середини 1960-х років, коли з'явилось кілька «революційних», новаторських робіт на цю тему – англійського історика Г'юберта Горація Лемба (англ. Hubert Horace Lamb, 1913–1997), який у 1965 році опублікував дослідження на тему «Ранній середньовічний теплий період і його продовження» (англ. *The early medieval warm epoch and its sequel*) та французького історика Еммануеля Ле Руа Ладюрі (1929–2023), який у 1967 році опублікував свою «Історію клімату з тисячного року» (фр. *Histoire du climat depuis l'an mil*); ці праці до певної міри мали міжнародний науковий вплив і фактично дали піонерський поштовх до формування міждисциплінарної наукової течії «історичної кліматології» та ряду наукових шкіл в Англії та країнах Європи.

У Франції ця робота не розвинулася в школу (за винятком кількох дослідників, серед яких продовжувач справи Е. Ле Руа Ладюрі – Еммануель Гарньє). Через ранні марксистські погляди Е. Ле Руа Ладюрі у своїй праці 1967 року частково відкинув ідею про зв'язок між кліматичними коливаннями та соціально-економічними й політичними змінами. Проте в більш зрілому віці Е. Ле Руа Ладюрі переглянув свої погляди. (Le Roy Ladurie, 1987, 1996, 2004, 2006, 2022).

Дослідження історії клімату сьогодні представляє об'єднання декількох міждисциплінарних або самостійних наук. Йдеться про дендрохронологію (аналіз кілець дерев), фенологію (вивчення варіацій, залежно від клімату, періодичних явищ життя рослин і тварин) і гляціологію (наука про льодовики та сніговий покрив), які разом утворюють своєрідний науковий триптих для вивчення історії клімату. Сюди ж ми можемо додати палінологію (вивчення особливостей палеокліматів через дослідження пилку та спор минулих геологічних епох) і океанографію. Разом з історичними джерелами синтезування всіх розрізнених джерел дає максимально точну картину історії клімату в розрізі років (принаймні за останні 500 років).

Історичні джерела є надзвичайно багатими з точки зору хронології клімату. Формуючи історію клімату, дослідники опираються на «прямі» та «непрямі дані», або «проксі», опосередковані історичні дані. Їх детально описав, разом з аналізом розвитку сучасних наукових результатів щодо історичної кліматології, Еммануель Гарньє (Garnier, 2010/3: 7–41); Юрг Лютербакер і багато інших вчених (Luterbacher, Хорпакі, 2006: 27–148). «Прямі дані» являють собою архівні джерела, опис погоди на певну дату, метеорологічні дані з обсерваторій, опис екстремальних кліматичних явищ тощо. «Непрямі дані» для дослідника, або «проксі», мінливості клімату – це показники, записані в природних «архівах» (коралові рифи, рух льодовиків, вимірювання росту та щільності деревних кілець, а також інформація про повені, крижані пробки або навіть дати збору врожаю зернових і винограду); також ми говоримо про «проксі» в документальних архівах (початок сільськогосподарської діяльності, час замерзання чи відкриття водних шляхів, релігійні церемонії на користь припинення «метеорологічного стресу») (Luterbacher, Хорпакі, 2006: 38).

Історик клімату бере до уваги всі джерела, як-от інституційні, церковні, муніципальні, приватні, преса тощо. Для послідовної хронології дослідження історії клімату важливим скарбом, на думку Е. Гарньє, може виступати «сільська історія» – максимально збережені сільські, а також муніципальні архіви (такого типу архівні зберігання часто починаються з кінця XV століття). Науковці називають такі архіви «матрицею історії клімату» за Старого режиму. Також це церковні парафіяльні книжки, звіти з хронік, щоденники подорожей, суднові журнали тощо. Зібрана з таких архівних джерел велетенська інформація уточнює і доповнює метеорологічну картину року чи сезону. До цих джерел слід додати інформацію метеорологічного характеру з централізова-

них органів влади – департаментів поліції, юстиції, фінансів у монархічних (насамперед Франції) і князівських (для прикладу, курфюрство Пфальц) державних утворень.

Усі ці дані підлягають відкалібруванню, а для їх надійності вчені застосовують процедуру перехресних перевірок усього масиву доказів. Постійне кропітке уточнення кліматичних тенденцій дає змогу реконструювати європейські сезонні поверхневі температури до 1500 р. н. е. на основі комбінації опосередкованих, гіпотетичних і раних інструментальних даних та отримати температурну картину минулих століть у розрізі регіонів (Mann, 2007: 113). Причому більшість попередніх спроб моделювання змін клімату в минулі століття ґрунтувалася саме на непрямих даних. Надалі зібрана максимально достовірна температурна картина дає змогу максимально точно оцінити вплив клімату на економіку, демографію Середньовіччя та раннього Нового часу (XVI–XVIII століть), політичні кризи цих періодів тощо.

Наклавши отримані кліматичні зміни на соціально-політичні картини минулого, можемо по-новому пояснити причини тих чи інших історичних подій. Скажімо, одним із важливих індикаторів кліматичних змін у європейських країнах було різке зростання ціни на зерно (відповідні щорічні графіки цін на пшеницю та жито в період XIV–XIX ст. містяться в дослідженнях Г. Ламба, Г. Флона й інших дослідників) (Lamb, 1997. 2nd edition: 88, 213). Врожайність сільськогосподарських культур, особливо зернових, перебувала під значним впливом погодних умов у різні періоди історії; погодні умови впливали як на терміни, так і на врожайність зернових (Brázdil, Dobrovolný, Pfister... 2023: 1877). Зростання цін на зернові створювало нестачу продовольства, отже, було причиною різноманітних заворушень, повстань, революцій, голоду й епідемій; якщо ж в цей час відбувалися зовнішні війни, це призводило до зменшення населення або ж демографічних криз і важких соціально-економічних наслідків (Столітня війна, Тридцятилітня війна, війни за Іспанську спадщину тощо). Водночас сучасний дослідник, який відстежує причинно-наслідковий зв'язок масштабних людських криз, великих військових конфліктів зі зміною клімату, повинен брати до уваги не лише прості кількісні фактори (війна – це не лише математична модель), але й не кількісні дані (врахування почуттів і настроїв простого сільського населення тощо). В іншому випадку неминуча «помилка Мак-Намари» (також відома як кількісна помилка), названа на честь Роберта Мак-Намари, міністра оборони США з 1961 по 1968 рік, передбачає прийняття рішення виключно на основі кількісних спостережень (або метрики) та ігноруючи всі інші. Науковці доходять висновку, що «зміни клімату в історії не завжди призводили до колапсу або ж катастрофи, і населення не раз виживало і навіть процвітало в умовах кліматичного тиску» (Degroot et al., 2021: 540–541), (Brázdil, Dobrovolný, Pfister... 2023: 1864).

Слід визнати, що судження людей щодо погоди, які залишилися зафіксованими в архівах, завжди можуть бути суб'єктивними і дещо перебільшеними. Перші «прямі» кліматичні дані починають фіксуватися у європейській історії з другої половини XVII століття, коли у Європі почали створюватися перші метеорологічні товариства.

Йдеться про створення у 1653 році за ініціативи Великого герцога Тосканського, кардинала і мецената Леопольдо Медічі метеорологічної мережі під назвою Rete Medicea, а у 1657 році разом з учнями Галілео Галілея Академії експерименту (італ. *Accademia del Cimento*), винайдення сучасних метеорологічних приладів (насамперед астрономічного телескопа, вдосконаленого Галілеєм у 1609 році, згодом рефлекторного телескопа Ньютона) і початок регулярних спостережень з Болоньї, Падуї, Мілана, низовини По. З 1610 року ведуться прямі спостереження Сонця. У 1669 році за ініціативи Людовика XIV було також створено Паризьку обсерваторію при Академії наук; у 1675 році засновано королем Карлом II Грінвіцьку обсерваторію в Лондоні.

У XVIII столітті почали розвиватися метеорологічні мережі в Англії та Центральній Європі. На думку Е. Гарньє, серед усього різноманіття товариств тільки Палатинське метеорологічне товариство (*Societas Meteorologica Palatina*), засноване у 1783 році за ініціативи пфальцького курфюрста Карла Теодора (нім. *Karl Theodor*, 1724–1799), могла по-справжньому претендувати на конкуренцію зі своїми колегами з Парижу. Не в останню чергу завдячу-

ючи цінним даним із метеорологічних станцій *Societas Meteorologica Palatina* (їх мережа простягнулася від Гренландії до Рима та від Ла-Рошеля, Франція, до Пишмінська, Уральські гори, Росія) дослідники сьогодні можуть, скажімо, оцінити масштаб серії європейських повеней 1783–89 років, їхній вплив на соціально-економічний і політичний розвиток ряду країн Європи, зокрема Франції, у переломний період історії, який завершив ранній Новий час (Brazdil, Demarée 2010: 164). До курфюрста Пфальц ми не раз будемо повертатися в цьому дослідженні як до важливого осередку розвитку залізорудної промисловості, а також із міркувань важливого історико-політологічного дискурсу (пфальцьський курфюрст був однією із центральних постатей Тридцятилітньої війни та подальших війн Людовика XIV). Тож уже з XVIII століття вчені активно обговорювали зміни клімату, пропонували пояснення причин його посушливих років змінами в землекористуванні та великою вирубкою лісів (Luterbacher, Хорлакі, 2006: 30). Але найбільш надійна частина кривої спостережень за Сонцем з'являється лише після 1848 року, коли вона базується на контрольованих спостереженнях. До цього часу це результат історичної реконструкції, повторних аналізів старих даних про Сонце в літературі й архівах обсерваторій (Eddy, 1976: 1189).

У 1970-х роках англійський науковець Г'юберт Горацій Лемб, який започаткував кліматичну школу в себе в країні, здійснив сміливий методологічний виклик. Він зібрав і переклав тисячі переважно письмових даних у цифрові метеорологічні ряди. Такий кількісний процес, започаткований Г. Лембом, дає змогу постійно систематизувати дані для подальшої статистичної обробки й виведення синтетичного та хронологічного бачення результатів. Такий метод є важливим у контексті розробки політики запобігання сучасним кризам чи управління ними.

Також важливим залишається питання суб'єктивної інтерпретації кліматичних змін. Ось як ставить питання Е. Гарньє: «Чи такі ж сьогодні (станом на 2010 рік. – Т. Батенко) критерії оцінки холоду й тепла, як і п'ятсот років тому? Хіба зима, яка вважалася холодною у 1920-х роках, не вважалася б лише прохолодною наприкінці XVI століття? Іншим параметром, який важко приховати, є регіональна диференціація, яка свідчить про те, чи бретонець не обов'язково мав таке ж сприйняття тепла, як каталонець» (Garnier, 2010/3: 7–41).

Аналогічно може піддаватися сумніву застосування істориками клімату фенологічного методу, інакше кажучи вивчення дат появи певних вегетативних явищ, таких як цвітіння або зрілість плодів (вишневі дерева, яблуні тощо).

Найчастіше класичним історичним джерелом для кліматичних реконструкцій є дати збору врожаю виноградної лози. Першими значення цих дат для реконструкцій температур виявили швейцарський фізик Луї Дюфур (фр. Louis Dufour) (1870) і французький кліматолог Альфред Анго (фр. Alfred Anfot) (1885). Дослідження дат збору винограду залишаються традиційними інструментами для історичної кліматології, особливо у випадку Франції та Швейцарії (Garnier, Daux 2011: 704). Однак за останні десятиліття непомильність цієї реконструкції зазнала критики. За результатами окремого дослідження на прикладі збору врожаїв виноградної лози в Безансоні (головне місто провінції Франш-Конте, Східна Франція) група вчених дослідила, що пізніші збори врожаїв у другій половині XVI і XVII століть у цій місцевості були наслідками культурних і соціально-економічних змін, а не погіршення кліматичних умов. Зокрема, таким наслідком стали періоди релігійних війн і Тридцятилітньої війни. Остання була періодом надзвичайної геополітичної нестабільності, яка наче землетрусом пройшлася окремими територіями. Дослідження архівів показало, що неодноразові переходи швейцарських найманців і воїнів різних воюючих армій становили, за формулюванням кліматологів, грізне, антропогенне «формування», яке підштовхнуло не до зрілості винограду, а до його передчасного або пізнього збору або ж до повної заборони владою збирати врожай через військові ризики та ризики заражень. З огляду на обставини антропогенного впливу (військові загрози, складна політична обстановка, епідемії), зв'язок між датами і температурою не може бути стабільним. Із 250 років досліджень зборів виноградної лози в окремих регіонах антропогенний вплив міг стосуватися 30 % усіх дат. Однак для блмзько 70 % дат збори врожаю визначалися лише метеорологічними умовами – це достатньо високий показник для історичної кліматології (Garnier, Daux, 2011: 704, 708).

Е. Ле Руа Ладюрі наводить наступні періоди чергувань для Європи малих періодів потепління, або ж малих оптимумів (фр. *petits optima*), – фаз кількох століть трохи теплішого і, можливо, більш сухого клімату відповідно до регіонів, сприятливого для сільськогосподарського виробництва (Франція, Центральна Італія), і малих льодовикових періодів (англ. *The Little Ice Age, LIA*) – більш прохолодних періодів, які супроводжувалися наступом альпійських льодовиків (Le Roy Ladurie 2022: 7–26).

Перший (знайдений дослідниками) малий період потепління, або ж оптимум, припадає на бронзовий вік: приблизно між 1500 і 1000 роками до н. е. З 900 по 400 рік до н. е. – невеликий (помірний) льодовиковий період, або малий льодовиковий період, який характеризувався більшою прохолодою з наступом альпійських льодовиків. З 200-го року до н. е. і до 200-го року н. е. знову тривав малий (римський) оптимум (класифікація Е. Ле Руа Ладюрі), який збігається з найкращим періодом процвітання Римської республіки та імперії. Між 270 роком і 600 роком н. е. – новий малий льодовиковий період, під час якого відбувається занепад Римської імперії, перша пандемія чуми (541), яка зберігала свою активність протягом VI століття, та германське вторгнення. Ладюрі припускає, що цей LIA не відіграв особливої ролі в ослабленні та зникненні римської влади (Le Roy Ladurie 2022: 8).

Приблизно від 900 і до 1300 року н. е. тривав малий (середньовічний) оптимум (за Ладюрі), який частіше називають «середньовічною кліматичною аномалією» (англ. *Medieval Climate Anomaly, MCA*, іспано-португальські дослідники клімату Хосе М. Вакеро та Рікардо М. Триго) (Vaquero, Trigo 2012: 289–294) або «середньовічним теплим періодом» (англ. *Medieval Warm Period, MWP*, термін, уведений Г'юбертом Лембом, якого дотримується ряд провідних вчених-кліматологів, зокрема Крістіан Пфістер) (Pfister, Wanner 2021: 168). Цей період характеризується незначним підвищенням спеки, аграрною експансією до часу появи готики. Англійський астролог Джон Едді виділяв можливий період аномально високої сонячної активності, який припадав на XII – початок XIII століття; про цей період можна судити як про великий максимум сонячного циклу, який називають ще «середньовічним сонячним максимумом» (англ. *Medieval Solar Maximum, MSM*). Під час цього великого максимуму, на думку Дж. Едді, Сонце могло бути більш активним, ніж ми звикли спостерігати в сучасну епоху (Eddy, 1976: 1196).

Слід зауважити, що сучасні англійські й американські вчені схильні згадувати LIA як кліматичний термін, який використовується для вільного опису періоду більш низьких глобальних температур.

Е. Ле Руа Ладюрі (Le Roy Ladurie, 2022: 9) і ряд сучасних вчених (Метью Дж. Оуенс, Майк Локвуд, Ед Хокінс, Ілля Усоскін, Гарет С. Джонс, Люк Бернард, Ендю Шурер, Джон Фасуло (Owens, Lockwood, 2017) ведуть початок останнього LIA (або бореального малого льодовикового періоду, англ. *Boreal Little Ice Age (BLIA)*) приблизно з 1300 року. Історики клімату притім неодмінно зауважують, що згадувані роки, які відокремлюють один період від іншого, слід інтерпретувати як приблизні орієнтири (Pfister, Wanner 2021: 172). Огляд клімату за 1000 років здійснювався на основі даних з природничих архівів, метеорологічних вимірювань і модельної імітації (*model simulation*).

Завершують LIA, за різними оцінками, 1850–1900 роками. Існує також критика експлуатації терміну LIA. Британський вчений-кліматолог Філ Дуглас Джонс (P. D. Jones, нар. 1952) і американський вчений-кліматолог Майкл Еван Манн (M. E. Mann, нар. 1965) на основі своїх досліджень доходять висновку, що різкі відмінності між регіональними та півкульними / глобальними минулими тенденціями, а також відмінності між змінами температури поверхні та опадами / посухами підкреслюють обмежену корисність у використанні таких термінів, як «малий льодовиковий період» і «середньовічний теплий період», які описують минулі кліматичні епохи (Mann, 2007.35: 111). Справді велика регіональна відмінність у термінах льодовикових просувань можуть давати значні регіональні варіації охолодження (отже, початок LIA для різних регіонів коливається між 1300 і 1450 роками, а його завершення – між 1850 і 1900 роками), що робить термін LIA до певної міри суперечливим (Jones, Mann, 2004). Провідний історик-кліматолог, швейцарець Крістіан Пфістер (нім. *Christian Pfister*, нар. 1944) вважає, що переважання аномалії холоду, а отже, LIA завершилося у 1895 році (Pfister, 1999: 202).

Ми послуговуємося часовим визначенням ЛІА для країн Центрально-Західної Європи та басейну Середземномор'я, що дає змогу більш точно виміряти його регіональній типові дати і вплив на клімат у цих регіонах.

Цей останній ЛІА Е. Ле Руа Ладюрі поділяє на кілька етапів. Його перша фаза – XIV століття, почалася приблизно з 1303 року і тривала до 1380–1400 років, вона характеризується сильним просуванням швейцарських льодовиків, зима у Європі стає більш холодною та часто сніжною; літо прохолодне, дощове та шкідливе для зернових. У XIV столітті задокументовано 89 європейських зим, 22 сезони були холодними, а п'ять екстремально холодними (Pfister, Wanner, 2021: 173); замерзли основні озера та річки материкової Європи, включно із Сеною, Луаром, Рейном, Роною, навіть По на півночі Італії (скажімо, вважається, що товщина льоду на Нижній Роні сягала була приблизно 4,5 м). 1306 року у французькому місті Валансьєнн (фр. Valenciennes, північний схід Франції) морози тривали сім місяців (Pfister, Wanner, 2021: 173). Уже 1309 року надмірна кількість опадів спричинила великий голод по всій Європі. Через кілька років (1314–1315) відбувається один із найстрашніших голодоморів Середньовіччя, який символізує собою кінець золотої доби економічного зростання й оптимізму XIII століття. 1315 рік у Західній та Центральній Європі дослідники називають «роком без літа», коли проливні дощі лили майже безперервно протягом середини квітня – початку серпня, а рідкісні холоди затримували врожай зернових і дозрівання винограду (Pfister, Wanner, 2021: 175).

На початок ЛІА припадає Столітня війна (1337) та Велика чума (анг. Great Plague (1348–1349)). Холодний літній сезон 1347 року також став іменуватися «роком без літа». К. Пфістер припускає, що літо й осінь 1347 року напередодні спалаху Великої чуми були, мабуть, найхолоднішими в тисячолітті, а 1340-ті роки були найгіршим десятиліттям XIV століття (Pfister, Wanner, 2021: 176, 181). Англійський дослідник Ієн Мортімер, опираючись на сучасні дослідження, припускає, що від Чорної смерті загинуло 60 % населення в більшості регіонів Франції; можливо, трохи більше ніж 60 % – в Англії, Каталонії та Наваррі; близько 50–60 % – в Італії; лише рівень британської смертності в 1348–1349 роках був майже у 200 разів більший, ніж під час Першої світової війни (Мортімер, 2018: 96–99). За якихось півстоліття (XIV ст.) Європа, ймовірно, змінилася до невпізнання порівняно з теплим XIII століттям.

Хвилі пандемій чуми в ЛІА стали регулярними, вона поверталася у Європу приблизно кожні вісім-дванадцять років: у 1361–1362, 1369, 1374–1375. На цьому фоні поширюється рух антипап у Католицькій церкві (з 1378 року) та проповіді про наближення кінця світу; численні катастрофи та зміни пір року пояснювалися зіпсутими моральними установками. Хоч XV століття загалом не зазнало такого холоду, який був у XIV столітті, менш інтенсивні наступні спалахи хвороби все одно забирали життя мільйонів людей; у 1478–1480 роках чергова хвиля великої пандемії забрала життя від 10 до 15 % населення. Однак, як справедливо зауважує Ієн Мортімер, «загибель більше ніж половини населення не означає, що люди зреклися прав власності або відмовилися від циклів сівби та збирання врожаю» (Мортімер, 2018: 99). Протягом XVI і XVII століть чума кілька разів завдавала хаосу у Франції. Пік епідемії чуми припадає у Франції на 1583–89 рр. (Garnier, Daux... 2011: 708) – критичний для французької історії період, коли очікуваний випадок (смерть Генріха III) достроково завершив правління династії Валуа.

Е. Ле Руа Ладюрі, Е. Гарнье, Х. Пфістер (Pfister), М. Шабалова (Shabalova), Ван Енгелен (Van Engelen) та інші дослідники, здійснивши реконструкцію зимових і літніх температур у ряді європейських країн на основі документальних свідчень, визначили найбільш контрастні роки ЛІА у Європі.

Відповідно до цієї реконструкції зимових і літніх температур (зокрема, у низинних країнах, сучасні Нідерланди та Бельгійська Фландрія) із середини VIII до початку XVIII століття нашої ери і з продовженням спостережень до кінця XX століття, можемо констатувати, що XX століття було найтеплішим століттям останнього тисячоліття з точки зору зимових температур, тоді як XIII століття було найтеплішим з точки зору літніх температур. В обох сезонах найхолодніший столітній період припадав приблизно на 1600 рік (Shabalova & Van Engelen, 2003/58: 219–242).

У рамках наукової доктрини останніх десятиріч заведено вважати, що близько 1400 року була перервана перша фаза холодного розширення LIA (Garnier 2010: 61).

Малий льодовиковий період за своє майже 600-літнє просування європейським материком включав десятиліття з екстремальними позитивними і негативними коливаннями температури, а також фази без будь-яких аномалій. Вважається, що в період між 1500 і 1560 роками у Європі в рамках LIA були досить м'які температури. Щодо абсолютних літніх температурних рекордів і антирекордів у рамках малого льодовикового періоду науковцям відомо, що літо 1540 року виявилось найпосушливішим і найтеплішим у XVI столітті, літо 1556 року – найтеплішим за останні 500 років в Альпах, а також у Нідерландах і, ймовірно, у Європі загалом. Натомість літо 1627 року було найбільш вологим за останні 500 років, у т. ч. і в Нідерландах. З приватного листування Ордену єзуїтів у Кастилії (Іспанія) дослідникам стало відомо, що в період 1634–1648 років (Тридцятилітня війна) переважали інтенсивні опади й холодні хвилі, зокрема, це становило 500-річний рекорд сезонних опадів в Іспанії (Luterbacher, Хорпакі... 2006: 41). Літо 1719 року було одним із найспекотніших у XVIII столітті у Франції та Нідерландах. Літо 1816-го – найхолодніше літо в історії Європи (унаслідок виверження вулкана Тамбора в Індонезії в 1815 році, одного з найбільших і найсмертоносніших вивержень вулканів в історії) з початку документування метеорологічних спостережень; цей тотальний «рік без літа» спровокував бунти, політичні розбрати, широкомасштабні епідемії холери та погіршив соціально-політичні наслідки наполеонівських війн у Європі (de Boer, Sanders, 2004), (Klingaman, Klingaman, 2014). Натомість уже через кілька років – 1822 року літо було дуже теплим у великій частині Європи, у тому числі в Альпах (Garnier, Даух... 2011: 711).

Протягом останніх 1000 років відбулося п'ять великих мінімумів – проміжки часу, коли спостерігалася низька або найнижча порівняно з іншими сонячна активність. Ученими здійснено ряд спроб дослідити виникнення великих мінімумів у минулому, використовуючи дані радіовуглецю ^{14}C у кільцях дерев.

Перші два мінімуми – Оорта (англ. Oort, бл. 1021–1060 роки н. е.) і Вольфа (англ. Wolf, бл. 1279–1349 роки н. е.) припадають на середньовічний сонячний максимум. Мінімум Вольфа слугував переходом до малого льодовикового періоду; під час цього періоду у всьому світі відбувалося зниження сонячного випромінювання (Usoskin, Solanki... 2007: 301–309).

Три інші мінімуми припадають на малий льодовиковий період і становлять періоди помітної сонячної аномалії за останні 1000 років, найнижчої сонячної активності, що відбулося на кліматі. Вони відображені екстремальними холодами, якщо брати до уваги індекс суворості зими в Парижі та Лондоні (Eddy, 1976: 1196, 1202).

Перший період сонячної тиші, який відбився на пониженні температури, принаймні на європейському континенті, – це мінімум Шперера (англ. The Spörer Minimum, SPM). Це визначення було запропоноване американським фізиком-астрономом Джоном Едді (англ. John A. Eddy, 1931–2009) у 1976 році на честь німецького астронома Густава Шперера (нім. Gustav Spörer, 1822–1895), відомого своїми дослідженнями плям і сонячних циклів плям. Дискусії викликає хронологічний період мінімуму Шперера. Джон Едді вважав, що цей період розтягнувся з 1460 до 1550 року. Хоча згодом на основі різноманітних проксі-даних дослідники почали схилитися до того, що мінімум Шперера був більш тривалим – близько 160 років, з 1390 по 1550 рік. Він приблизно встановлений на основі дотелескопічних випадкових спостережень неозброєним оком сонячних плям і полярних сьайв, які здійснювалися переважно на Далекому Сході і були описані в XV–XVI століттях, а також із вимірювань вуглецю ^{14}C у кільцях дерев. Швейцарські науковці на основі кліматичних реконструкцій і новітніх моделювань дійшли висновку, що період раннього мінімуму Шперера взимку 1431–1440 років був найхолоднішим десятиліттям у Західній і Центральній Європі в XV столітті, який спричинив замерзання річок і озер у Центральній Європі, Англії та Нідерландах з періодичними періодами морозів у квітні та травні (Camenisch, Keller, 2016: 2116–2117).

Другий – це мінімум Маундера (англ. The Maunder Minimum, MM), який становить найхолодніший екскурс малого льодовикового періоду в проміжку від 1645 по 1715 рік. Тому

його ще називають «останнім великим мінімумом». Густав Шперер першим відмітив тривалий період низької активності сонячних плям і майже повну відсутність плям. Після його смерті це дослідження продовжив Е. Маундер. Тож цей період найнижчої сонячної активності згодом був названий на честь англійського астронома, засновника Британської астрономічної асоціації Едварда Маундера (англ. Edward Maunder, 1851–1928). Джон Едді разом з іншими дослідниками виявив, що тривала аномалія деревних кілець охоплювала той самий період, що й мінімум Маундера, – з 1645 по 1715 рік (Eddy, 1976: 1199). Цей найхолодніший період малого льодовикового періоду розглядається науковцями як переконливий доказ значного прямого впливу Сонця на клімат (Owens, Lockwood... 2017).

У наукових колах прийнято окремо розглядати пізній мінімум Маундера (LMM), з 1675 по 1715 рік (Luterbacher, 2001: 29-54). Цей період збігається з посиленою вулканічною активністю та суттєвим зменшенням кількості сонячних плям. Джон Едді, перерахувавши кількісні описи Маундера, вказав на періоди, коли сонячних плям не було видно взагалі: у періоди між 1656 і 1660, 1661–1671, 1689–1695, 1695–1700 та 1710–1713 рр. Загальна кількість плям, які спостерігалися з 1645 по 1715 рік, була меншою, ніж ми бачимо в один активний рік за нормальних нинішніх умов (Eddy, 1976: 1192, 1201). Згодом вченими було здійснено перекресну перевірку минулої сонячної активності завдяки даним про полярні сніжки, унаслідок чого було виявлено, що в період між 1645 і 1715 роками була помітна відсутність полярних сніжків, які є історичними індикаторами сонячної активності; разом із спостереженнями за затемненнями Сонця було підтверджено мінімум сонячних плям у цей історичний період (Eddy, 1976: 1192–1193, 1199, 1201), (Usoskin, Arlt...2015).

Зазначимо також, що група англійських, фінських та американських вчених (Owens, Lockwood... 2017), піднявши поріг кількості сонячних плям до 20 для визначення ММ і його впливу на клімат, ведуть початок мінімуму Маундера не від традиційного 1645 року, а від 1637-го і закінчують 1719 роком.

Третій період зниження активності сонячних плям під час LIA – це мінімум Дальтона (англ. The Dalton Minimum, DM), названий на честь англійського метеоролога Джона Дальтона (англ. John Dalton, 1766–1844). Його називають ще «сучасним мінімумом». Він стався приблизно між 1790 і 1830 роками. Кількість сонячних плям на піку сонячних 11-річних циклів становила в цей період приблизно одну третину від тої кількості плям, яка звично спостерігається під час нормальних сонячних циклів. Виверження вулканів разом із зменшенням загального сонячного опромінення сприяли, як доводять численні дослідження, великомасштабним змінам температур (Owens, Lockwood... 2017).

Реконструкцію сонячних плям учені здійснюють також на основі надлишку вуглецю ^{14}C (вступаючи в реакцію з киснем, утворює вуглекислий газ, який потрібен рослинам у процесі фотосинтезу); ці вимірювання здійснюються в живих і стародавніх деревах, таких як американська секвоя тощо. Водночас реконструкція вуглецю ^{14}C після 1900 року ускладнюється спалюванням викопного палива й використанням атомної зброї, що спотворює сонячний сигнал у даних ^{14}C . Притім треба зауважити, що для реконструкції кліматичних даних до 1610 року (часу застосування телескопа для спостережень за Сонцем) сонячну активність вимірюють виключно вмістом вуглецю ^{14}C (Owens, Lockwood... 2017).

Сонячна активність під час ММ була близькою до найнижчого рівня за останні 8000 років. У рамках LMM спостерігалися, скажімо, снігопади в Лісабоні після 1693 року. Зима 1708–1709 стала найхолоднішою в Європі принаймні за останні 500 років, із нижчою на 3 °С середньою температурою в Європі.

Усі ці зими, на думку Юрга Лютербахера, збігаються з дуже холодними умовами за європейською шкалою. Відповідно до виведеної шкали опадів, на початку XVIII століття (у самому кінці пізнього мінімуму Маундера) опади демонструють сильну мінливість із постійними дощами взимку 1706–1707 років до літа 1709 р. та посухами протягом зими 1711–1712 років і між весною 1714 р. і осінню 1715 р. (Luterbacher, Хоплаккі... 2006: 43). Це багато що пояснює, якщо аналізувати економічні кризи в ряді європейських країн, зокрема у Франції, де смерть

короля Людовика XIV у 1715 році мало хто оплакував. Особливо суворі зими траплялися і після завершення мінімуму Маундера, зокрема зими 1739–1740 і 1788–1789 років.

За різними оцінками, у період з 1860 по 1900 рік метеорологи, дослідники історії клімату мають справу з новим малим оптимумом, або модерним теплим періодом (англ. Modern Warm Period, MWP). Також існує думка про початок цього періоду з 1900 року. У 1856 році американський науковець Юніс Ньютон Фут (англ. Eunice Newton Foote, 1819–1888) була першим ученим, яка (під чоловічим іменем) опублікувала статтю, де продемонструвала зв'язок між надмірною кількістю вуглекислого газу (CO₂) та підвищенням атмосферних температур; це було перше в історії обґрунтування явища, яке ми називаємо «парниковим ефектом». Через три роки (1859) цю ж гіпотезу незалежно обґрунтував ірландський фізик Джон Тіндаль (англ. John Tyndall, 1820–1893), якого дехто називає засновником науки про клімат.

Модерний теплий період учені-кліматологи поділяють на «коротке двадцятье століття» (англ. Short Twentieth Century, STC), з 1900 по 1988–89 роки, і подальший «недавній теплий період» (англ. Recent Warm Period, RWP), який почався в 1989 році і характеризується швидким потеплінням (Pfister, Wanner, 2021: 172).

Перша світова війна, на думку Е. Ле Руа Ладюрі, тимчасово відтворює умови впливу клімату, які панували до 1860–1900 років. Холодна зима 1916–1917 років вразила посіви, спровокувала дефіцит їжі в кайзерівській Німеччині й була однією з причин німецької революції 1918 року (Le Roy Ladurie, 2022: 12). Невелике охолодження середньорічних показників спостерігалось протягом 1939–1940 років. Фактор впливу клімату на перебіг військових кампаній в різні періоди історії (1709, 1812, 1918, 1940–1942, 2022 роки) потребує детального розгляду й аналізу в кожному окремому випадку. У роки Другої світової війни мали місце три сильні зими одна за одною (1940, 1941, 1942), що частково відбилося на Зимовій війні СРСР проти Фінляндії (1939–1940, морози до –40 °С). На думку Ле Руа Ладюрі, холодні зими також сприяли поразці гітлерівських військ у СРСР (т. зв. кліше генерал Мороз) (Le Roy Ladurie, 2022: 14). Натомість радянський і польський маршал, в'язень сталінських таборів Костянтин Рокоссовський, згадуючи наступ німецьких військ на Москву, писав, що всередині листопада 1941 року «холоди скували болота, і німецькі танкові та моторизовані з'єднання... отримали більшу свободу дій (поза дорогами)» (Рокоссовский, 1988: 78) (температура коливалася тоді в межах –5...–10 °С). Очікування скоювання доріг морозами з розрахунку на коротку військову кампанію було однією з причин відтермінування й початку повномасштабного вторгнення путінської Росії в Україну в лютому 2022 року (температура в Києві в лютому 2022 року коливалася від +11 до –4 °С, у березні – від +9 до –10 °С). Наприкінці лютого 2022 року російська армія все ще хотіла повторити гітлерівський наступ у листопаді – грудні 1941 року, сподіваючись на швидку стратегічну наступальну операцію, у тому числі завдяки морозній погоді.

Е. Ле Руа Ладюрі також дещо іронічно пов'язує «теплі» («оксамитові») революції у Східній Європі 1988–1989 років із новим і сильним кліматичним стрибком у напрямі тепла. Цей останній кліматичний стрибок, який усе ще триває, привертає увагу вчених усього світу до дослідження екстремальних подій і ризиків останніх 700–500 років, які, можливо, дадуть відповідь на питання, яких змін чекати в майбутньому і як ці зміни впливатимуть на політичні та соціально-економічні, демографічні процеси.

Чимало наукових оцінок підтверджують висновок про те, що наприкінці ХХ століття подальше потепління є безпрецедентним у північній півкулі і, ймовірно, у глобальному масштабі (Mann, 2007.35: 111). Вважають, що сучасні зміни клімату (з ХІХ по ХХІ ст.) викликані здебільшого антропогенними факторами, включно зі збільшенням концентрації парникових газів, аерозолів, наслідками спалювання викопного палива тощо (Mann, 2007.35: 112).

У наукових виданнях і періодиці ця проблематика періодично виринає з новою гостротою. Ось лише одна з типових статей, яка вийшла в липні 2023 року, під час чергової хвилі екстремальної спеки у Європі, у найстарішій щоденній газеті США «Нью-Йорк Таймс» (The New York Times) під назвою «Потепління може підштовхнути Атлантику до «переломного моменту» цього століття» (Warming could push the Atlantic Past a “tipping point” this century). У статті йшлося про

те, що «система океанських течій, яка регулює клімат певної частини планети, може зруйнуватися раніше, ніж очікувалося вченими. Останній раз, коли потужна циркуляція океанських течій, які формують клімат довкола Північної Атлантики, значно сповільнилася, Європу скував глибокий холод» (Zhong. NYT. July 25, 2023).

Глобальні ризики, які веде за собою глобальне потепління, зазначаються першими у звітах, здійснюваних експертами й учасниками в рамках Всесвітнього економічного форуму в Давосі (2023–2024). Перші три глобальні ризики наступного (після 2023 року) десятиріччя такі: 1) неспроможність пом'якшити наслідки зміни клімату; 2) провал адаптації до зміни клімату; 3) стихійні лиха й екстремальні погодні умови (Global Risks Report, 2023, 2024).

Висновок. У європейській історіографії останніх десятиріч усе більш актуальною є висунення «кліматичної гіпотези», кліматозалежності соціально-політичних змін у Європі за останні 500 і більше років. Наукові спроби довести взаємопов'язаність кліматичних коливань і соціально-економічних, політичних змін у Європі в часи малих льодовикових періодів (LIA) і малих періодів потепління (малих оптимумів за Е. Ле Руа Ладюрі) дає змогу по-новому проаналізувати низку критичних періодів у європейській історії Середньовіччя і Нового часу. На сьогодні «кліматичний компонент», як його розкрили Еммануель Гарньє, німецький кліматолог Герман Флон (англ. Herman Flohn, 1912–1997), засновник британської історії клімату Г'юберт Горацій Лемб (англ. Hubert Horace Lamb, 1913–1997), є важливим через кооперацію науковців і міжнародних організацій (насамперед NASA), що дає змогу розробити політику запобігання чи управління сучасними кризами.

Джерела та література

- Мортімер, І.** (2018). Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас. Харків: Фабула.
- Рокоссовский, К.** (1988). Солдатский долг.
- Brazdil, R., Demarée, G., Deutsch, M., Garnier, E., Kiss, A., & Luterbacher, J.** (2010). European floods during the winter 1783/1784: scenarios of an extreme event during the “Little Ice Age” / *Theoretical and Applied Climatology* (V. 100). P. 163–189.
- Camenisch, C., Keller, K. M., Salvisberg, M., Amann, B., & Bauch, M.** (2016). The early Spörer Minimum – a period of extraordinary climate and socio-economic changes in Western and Central Europe / *Climate of the Past Discussions*. 12. P. 2107–2126.
- de Boer, J., & Sanders D.** (2004). *Volcanoes in Human History. The Far-Reaching Effects of Major Eruptions*. Princeton University Press, 2004.
- Eddy, J.** (1976). The Maunder Minimum / *Science*. Vol. 192. Issue 4245. P. 1189–1202.
- Garnier, E.** (2010) Fausse science ou nouvelle frontière. Le climat dans son histoire / *Revue d'histoire moderne & contemporaine* (N 57–3). P. 7–41.
- Garnier, E.** (2010). *Les Dérangements du Temps. 500 ans de chaud et de froid en Europe*. Plon, 2010.
- Garnier, E., Daux, V., Yiou, P., & Garciade Cortazar-Atauri, I.** (2011). Grapevine harvest dates in Besançon (France) between 1525 and 1847: Social out comes or climatic evidence? / *Climatic Change* (104). P. 703–727.
- Global Risks Report** (2023). The World Economic Forum's Global Risks Report 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf
- Global Risks Report** (2024). The World Economic Forum's Global Risks Report 2024. URL: <https://relief-web.int/report/world/global-risks-report-2024-19th-edition-insight-report>
- Jones P., & Mann, M.** (2004). *Climate over past millennia / Reviews of Geophysics*. Volume 42. Issue 2.
- Klingaman, W., & Klingaman, N.** (2014). *The Year Without Summer: 1816. Find the Volcano that darkened the World and changed History*. New York: St. Martin's Griffin, 2014.
- Lamb, H.** (1997). *Climate, History and the Modern World*. Second edition. London – New York : Routledge, 1997.
- Ladurie LeRoy, E.** (2022). *Histoire du climat depuis l'an mil*. Barcelone: Champs histoire.
- Ladurie Le Roy** (1987). *L'État royal. De Louis XI à Henri IV. 1460–1610*. Paris: Le Grand Livre du Mois.
- Ladurie Le Roy** (1996). *The Ancien Régime a History of France. 1610–1774*. Oxford-Cambridge: Blackwell Publishers.
- Ladurie Le Roy** (2004). *Histoire humaine et comparée du climat. Canicules et glaciers. XIII–XVIII siècles*. Paris: Le Grand Livre du Mois.

- Ladurie Le Roy** (2006). *Histoire humaine et comparée de climat. Disettes et révolutions 1740–1860. Tome 2.* Paris: Fayard.
- Lutebracher, J.** (2001). The Late Maunder Minimum (1675–1715) – Climax of the “Little Ice Age” in Europe. P. 29–54 / *History and Climate. Memories of the Future. Editors: P. D. Jones, A. E. J. Ogilvie.*
- Luterbacher, J., Xopaki, E., Casey, C., & Wanner, H.** (2006). Development of Earth and environmental Sciences (Journal). V. 4. P. 27–148.
- Owens, M., Lockwood, M., & Hawkins, E.** (2017). The Maunder minimum and the Little Ice Age: an update from recent reconstructions and climate simulations / *Journal Space Weather Space Clim.* 7, A33.
- Pfister, C.** (1999). *Wetternachhersage. 500 Jahre Klimavariationen und Naturkatastrophen (1496–1995).* Bern – Stuttgart – Wien: Verlag Paul Haupt.
- Pfister, C., & Wanner, H.** (2021). *Climate and Society in Europe – the Last Thousand Years.* Printed in Austria. 1st edition: Haupt Verlag.
- Shabalova, M., & Van Engelen, A.** (2003). Evaluation of a Reconstruction of Winter and Summer Temperatures in the Low Countries, AD 764–1998 / *Climatic Change* 2003/58. P. 219–242.
- Usoskin, I., Rainer, A., Asvestari, E., & Hawkins, E.** (2015). The Maunder minimum (1645–1715) was indeed a grand minimum: A reassessment of multiple datasets / *Astronomy & Astrophysics. Volume 581.*
- Usoskin, I., & Solanki, S.** (2007). Grand minima and maxima of solar activity: new observational constraints/ *Astronomy & Astrophysics. Volume 471.* P. 301–309.
- Vaquero, J., & Trigo, R.** (2012). A Note on Solar Cycle Length during the Medieval Climate Anomaly / *Solar Physics* 279. P. 289–294.
- Zhong, R.** (2023). Warming could push the Atlantic Past a “tipping point” this century / *The New York Times.* URL: <https://www.nytimes.com/2023/07/25/climate/atlantic-ocean-tipping-point.html>

References

- Mortimer, I.** (2018). *Stolittia zmin. Yake stolittia bachylo naibilshe zmin i chomu tse vazhlyvo dlia nas [A century of changes. Which century saw the most change and why is it important to us].* Kharkiv: Fabula [in Ukrainian].
- Rokossovskiy, K.** (1988). *Soldatskyi dolh [Soldier’s debt].*
- Brazdil, R., Demarée, G., Deutsch, M., Garnier, E., Kiss, A., & Luterbacher, J.** (2010). European floods during the winter 1783/1784: scenarios of an extreme event during the “Little Ice Age” / *Theoretical and Applied Climatology* (V. 100). P. 163–189.
- Camenisch, C., Keller, K. M., Salvisberg, M., Amann, B., & Bauch, M.** (2016). The early Spörer Minimum – a period of extraordinary climate and socio-economic changes in Western and Central Europe / *Climate of the Past Discussions*. 12. P. 2107–2126.
- de Boer, J., & Sanders D.** (2004). *Volcanoes in Human History. The Far-Reaching Effects of Major Eruptions.* Princeton University Press, 2004.
- Eddy, J.** (1976). The Maunder Minimum / *Science*. Vol. 192. Issue 4245. P. 1189–1202.
- Garnier, E.** (2010) *Fausse science ou nouvelle frontière. Le climat dans son histoire / Revue d’histoire moderne & contemporaine* (N 57–3). P. 7–41.
- Garnier, E.** (2010). *Les Dérangements du Temps. 500 ans de chaud et de froid en Europe.* Plon, 2010.
- Garnier, E., Daux, V., Yiou, P., & Garciade Cortazar-Atauri, I.** (2011). Grapevine harvest dates in Besançon (France) between 1525 and 1847: Social out comes or climatic evidence? / *Climatic Change* (104). P. 703–727.
- Global Risks Report** (2023). The World Economic Forum’s Global Risks Report 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf
- Global Risks Report** (2024). The World Economic Forum’s Global Risks Report 2024. URL: <https://relief-web.int/report/world/global-risks-report-2024-19th-edition-insight-report>
- Jones P., & Mann, M.** (2004). *Climate over past millennia / Reviews of Geophysics. Volume 42. Issue 2.*
- Klingaman, W., & Klingaman, N.** (2014). *The Year Without Summer: 1816. Find the Volcano that darkened the World and changed History.* New York: St. Martin’s Griffin, 2014.
- Lamb, H.** (1997). *Climate, History and the Modern World.* Second edition. London – New York: Routledge, 1997.
- Ladurie LeRoy, E.** (2022). *Histoire du climat depuis l’an mil.* Barcelone: Champs histoire.
- Ladurie Le Roy** (1987). *L’État royal. De Louis XI à Henri IV. 1460–1610.* Paris: Le Grand Livre du Mois.
- Ladurie Le Roy** (1996). *The Ancien Régime a History of France. 1610–1774.* Oxford-Cambridge: Blackwell Publishers.

- Ladurie Le Roy** (2004). *Histoire humaine et comparée du climat. Canicules et glaciers. XIII–XVIII siècles.* Paris: Le Grand Livre du Mois.
- Ladurie Le Roy** (2006). *Histoire humaine et comparée de climat. Disettes et révolutions 1740–1860. Tome 2.* Paris: Fayard.
- Lutebracher, J.** (2001). The Late Maunder Minimum (1675–1715) – Climax of the “Little Ice Age” in Europe. P. 29–54 / *History and Climate. Memories of the Future. Editors: P. D. Jones, A. E. J. Ogilvie.*
- Luterbacher, J., Xopaki, E., Casey, C., & Wanner, H.** (2006). Development of Earth and environmental Sciences (Journal). V. 4. P. 27–148.
- Owens, M., Lockwood, M., & Hawkins, E.** (2017). The Maunder minimum and the Little Ice Age: an update from recent reconstructions and climate simulations / *Journal Space Weather Space Clim.* 7, A33.
- Pfister, C.** (1999). *Wetternachhersage. 500 Jahre Klimavariationen und Naturkatastrophen (1496–1995).* Bern – Stuttgart – Wien: Verlag Paul Haupt.
- Pfister, C., & Wanner, H.** (2021). *Climate and Society in Europe – the Last Thousand Years.* Printed in Austria. 1st edition: Haupt Verlag.
- Shabalova, M., & Van Engelen, A.** (2003). Evaluation of a Reconstruction of Winter and Summer Temperatures in the Low Countries, AD 764–1998 / *Climatic Change* 2003/58. P. 219–242.
- Usoskin, I., Rainer, A., Asvestari, E., & Hawkins, E.** (2015). The Maunder minimum (1645–1715) was indeed a grand minimum: A reassessment of multiple datasets / *Astronomy & Astrophysics.* Volume 581.
- Usoskin, I., & Solanki, S.** (2007). Grand minima and maxima of solar activity: new observational constraints / *Astronomy & Astrophysics.* Volume 471. P. 301–309.
- Vaquero, J., & Trigo, R.** (2012). A Note on Solar Cycle Length during the Medieval Climate Anomaly / *Solar Physics* 279. P. 289–294.
- Zhong, R.** (2023). Warming could push the Atlantic Past a “tipping point” this century / *The New York Times.* Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2023/07/25/climate/atlantic-ocean-tipping-point.html>

*Стаття надійшла до редакції 26.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

УДК 94(477)“1932–1933”

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.8>

Сергій МІЛЮТІН

викладач історії КЗ «Лицей «Науковий» Міської ради м. Кропивницького», вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, Україна, індекс 25002 (iconoclasm@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3430-5542>

Бібліографічний опис статті: Мільютін, С. (2024). Спротив колишніх вояків Армії УНР і повстанців-самостійників хлібозаготівельним заходам 1932–1933 рр. (за матеріалами Державного архіву Кіровоградської області). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 82–88. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.8>

СПРОТИВ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР І ПОВСТАНЦІВ-САМОСТІЙНИКІВ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНИМ ЗАХОДАМ 1932–1933 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація. *Мета статті* – комплексно проаналізувати спротив колишніх вояків Армії УНР і повстанців-самостійників хлібозаготівельним заходам у 1932–1933 рр. на території сучасної Кропивниччини. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, а також на використанні загальнонаукових методів аналізу, синтезу, узагальнення. **Новизна статті** полягає в тому, що вперше на основі архівно-кримінальних справ та оперативних звітів керівників районних відділів ДПУ комплексно проаналізовано участь колишніх вояків Армії УНР і повстанців-самостійників у спротиві хлібозаготівельним заходам 1932–1933 рр. на території, що нині входить до складу Кіровоградської області. **Висновки.** На основі періоджерел доведено, що учасники спротиву хлібозаготівельним заходам використовували переважно пасивні методи боротьби й індивідуальні форми спротиву – словесну критику соціально-економічної політики влади, приховування зерна, заклики кидати роботу в колгоспах та їхати працювати на виробництво. Визначено, що з-поміж колективних методів спротиву переважав саботаж, а епіцентрами спротиву хлібозаготівельним заходам стали населені пункти Гурівка, Диківка, Дмитрівка, Добровеличківка, Макариха, жителі яких під час Української революції 1917–1921 рр. активно підтримували УНР. Установлено, що індивідуальний і колективний спротив не мав помітного впливу на виконання хлібозаготівельного плану, що спричинено низкою факторів: роботою розгалуженої мережі секретних співробітників ДПУ, які інформували начальство про випадки невдоволення діями влади з-поміж селян; репресіями або перебуванням за кордоном більшості тих, хто міг організувати дієвий спротив хлібозаготівельним заходам; погіршенням продовольчої ситуації в селах, що унеможливило ефективний та активний спротив діям влади.

Ключові слова: спротив, Голодомор, Армія УНР, повстанці, хлібозаготівлі.

Serhiy MILYTIN

Teacher of history. Scientific Lyceum of the City Council of the Kropivnitsky city of Kirovograd region, 1 T. Shevchenko St., Kropivnitsky, Ukraine, postal code 25006 (iconoclasm@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3430-5542>

To cite this article: Milytin, S. (2024). Sprotyv kolyshnykh voiakiv armii UNR i povstantsiv-samostiinykiv khlibozahotivelnym zakhodam 1932 – 1933 rr. (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Kirovohradskoi oblasti) [Resistance of former soldiers of the UNR Army and self-reliant insurgents to grain procurement measures in 1932–1933 (based on materials from the State Archive of Kirovohrad Oblast)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 82–88. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.8> [in Ukrainian].

RESISTANCE OF FORMER SOLDIERS OF THE UNR ARMY AND SELF-RELIANT INSURGENTS TO GRAIN PROCUREMENT MEASURES IN 1932–1933 (BASED ON MATERIALS FROM THE STATE ARCHIVE OF KIROVOHRAD OBLAST)

Summary. *The aim of the article is to comprehensively analyze the resistance of former soldiers of the UNR Army and self-reliant insurgents to grain procurement measures in 1932–1933 in the territory of modern Kropyvnytskyi region. The research methodology bases on the principles of historicism, systematic research, scientific rigor, verification, authorial objectivity, as well as the use of general scientific methods of analysis, synthesis, and generalization. The scientific novelty of the article is that for the first time, the participation of former soldiers of the UNR Army and self-reliant insurgents in resisting grain procurement measures in 1932–1933 in the territory of modern Kirovohrad region is comprehensively analyzed based on archival criminal cases and operational reports of the heads of DPU (Department of Political Surveillance) district units. Conclusions.* *Based on primary sources, it is proven that participants in the resistance to grain procurement measures primarily employed passive methods of struggle and individual forms of resistance, such as verbal criticism of the socio-economic policies of the authorities, hiding grain, urging others to leave work in collective farms and go to work in production. The research found that among collective methods of resistance, sabotage prevailed, and the epicenters of resistance to grain procurement measures were the settlements of Huryivka, Dykivka, Dmytrivka, Dobrovelichkivka, Makariha, whose residents actively supported the UNR during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Also, the findings established that individual and collective resistance had no noticeable impact on the implementation of the grain procurement plan. This situation was caused by a number of factors: the work of an extensive network of secret state security bodies' agents who informed the authorities about cases of dissatisfaction among peasants; repression or the emigration of most of those who could organize effective resistance to grain procurement measures, and deterioration of the food situation in villages, which made it impossible for effective and active resistance to the actions of the authorities.*

Key words: *resistance, Holodomor, Army UNR, rebels, grain procurement.*

Постановка проблеми. Навесні 1932 р. посівна кампанія проходила з відчутними труднощами, що неминуче вплинуло на врожайність, однак, попри це, у Москві вирішили збільшити хлібозаготівельний план для УСРР. Улітку 1932 р. окремі голови колгоспів і рядові партійці з різних мотивів закликали не приймати план. Аналіз першоджерел переконливо доводить, що не стояли осторонь також колишні вояки Армії УНР та вцілілі повстанці-самостійники, які через переважно безправний статус у країні рад перебували в опозиції до ініціатив комуністичного тоталітарного режиму. З огляду на це дослідження спротиву хлібозаготівельним заходам 1932–1933 рр. є надзвичайно актуальним, оскільки розширює знання істориків про Голодомор.

Аналіз досліджень. Першою і поки що єдиною історичною розвідкою, яка започаткувала дослідження участі повстанців-самостійників у спротиві хлібозаготівельним заходам під час Голодомору, є монографія журналістки Світлани Орел (Орел, 2018). Недоліком цієї праці є відсутність посилань і критики джерельної бази.

Мета статті – комплексно дослідити спротив колишніх вояків Армії УНР і повстанців-самостійників хлібозаготівельним заходам у 1932–1933 рр. на основі матеріалів Державного архіву Кіровоградської області (ДАКіроО). Для реалізації поставленої мети нам потрібно виконати такі завдання: розглянути форми й методи спротиву; проаналізувати наслідки спротиву та причини його невдачі.

Виклад основного матеріалу. Складність дослідження спротиву населення УСРР під час Голодомору передовсім спричинено станом джерельної бази, оскільки основою її є документи Державного політичного управління (ДПУ). Матеріали ДПУ слід поділити на два блоки, а саме: архівно-кримінальні справи й оперативні звіти. Аналіз архівно-кримінальних справ, які зберігаються в ДАКіроО, засвідчує, що пік арештів тих, хто, на думку співробітників ДПУ, чинив спротив хлібозаготівельним заходам, випав на зиму 1932–1933 рр. Це спричинено зростанням невдоволення соціально-економічною політикою влади на селі й інтенсифікацією роботи ДПУ в пошуку «контрреволюційних елементів». Зміст архівно-кримінальних справ часто наповнювався так, щоб можна було довести причетність обвинуваченого до контрреволюційної діяльності. Для досягнення мети співробітники ДПУ використовували силовий і психологічний тиск

на підозрюваного або ж залучали свідків, які давали завчасно підготовлені свідчення. Зазвичай для підсилення обвинувачення підозрюваних зараховували до куркулів, колишніх вояків Армії УНР, повстанців-самостійників, білогвардійців, червоноармійців-дезертирів, офіцерів царської армії або ж до служителів культу. Зі свого боку, оперативні звіти ДПУ носять інформативний характер і здебільшого склалися для внутрішнього кола, проте цей блок джерел також не уник фальсифікацій, оскільки їхні автори намагалися переконати вище керівництво в ефективності своєї праці й досить часто дублювали або гіперболізували інформацію. З-поміж учасників спротиву хлібозаготівельним заходам 1932–1933 рр. спогади залишив український письменник, поет, перекладач, літературознавець, публіцист Григорій Жученко (псевдонім Яр Славутич) (Славутич, 1991).

У січні 1932 р. начальник Знам'янського РВ ДПУ Степура поінформував районний РПК, а також обласний і республіканський осередки ДПУ, що в окремих селах Знам'янщини люди публічно виступають із критикою соціально-економічної політики влади. Найбільш радикальні висловлювання зафіксовано в с. Диківка Знам'янського району, мешканці якого ще в недалекому 1920 р. підтримали Степову дивізію Костя Пестушка-Блакитного. У доповідній записці йшлося, що одноосібниця Марта Антонова в розмові з колгоспницями закликала: «Ви краще тягніть руку за нами, тоді вам буде краще, тому що коли повернуться наші, то з вами буде те саме, що отаман Штиль робив з червоними у 1920 р.». З неприхованою ностальгією про події 1920 р. публічно згадував ще один мешканець Диківки – Федір Анастасєв: «Якщо ще тиждень-два не дадуть народу хліб, то доведеться робити те, що робили в 1920 р. – брати штилі й вила та йти розправлятися з нашим активом» (ДАКіро, ф. 65, оп. 1, спр. 333, арк. 17).

Улітку 1932 р. в матеріалах ДПУ спостерігається зростання кількості зафіксованих критичних висловлювань стосовно нового хлібозаготівельного плану. Першими проти прийняття плану виступили представники районної партійно-господарської верхівки. Це обумовлено тим, що вони володіли інформацією про стан полів і могли підрахувати потенційний врожай та відповідно спрогнозувати погіршення продовольчої ситуації. Прийняття плану передбачало публічне обговорення, тому до його критики неминуче долучилися рядові колгоспники й одноосібники. З-поміж них, зрозуміло, були також і ветерани національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Зокрема, колишній вояк повстанського загону отамана Штиля Андрій Бургаз 1902 р. н., який мешкав у с. Диківка, закликав не приймати план і рекомендував, щоб його виконували лише ті, хто за нього голосував (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7082, арк. 9). В успішність виконання плану не вірив також двоюрідний брат повстанського отамана Івана Черноуська (псевдоним Чорний Ворон) Микита 1887 р. н., який на момент арешту співробітниками ДПУ проживав на хуторі Жовтневому, неподалік від ст. Помічна Новоукраїнського району. За матеріалами карних органів відомо, що М. Черноусько в приватній розмові заявив: «Плани такі наклали, що будете ходити голі й босі» (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7102, арк. 4). Більш радикально висловився одноосібник із с. Інженерівка Зінов'євського району Степан Власенко 1896 р. н., який у минулому добровільно вступив до Армії УНР. Аналізуючи новий хлібозаготівельний план, чоловік дійшов висновку: «Будемо здавати хліб, а самі залишимося голодні. Дійде до того, що люди почнуть їсти людей, ось до чого доведе радянська влада» (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7147, арк. 10).

Зростання невдоволення хлібозаготівельним планом з-поміж селян спонукало уряд СРСР ужити своєчасних заходів. Зокрема, 19 листопада 1932 р. відбулася нарада керівників обласних осередків ДПУ УСРР, на якій схвалено рішення здійснити оперативний удар по «класову ворогу» (ГДАСБУ, с. 33–34). Через декілька днів Політбюро ЦК ВКП(б) призначило заступника ОДПУ СРСР Всеволода Балицького уповноваженим ОДПУ в Україні (Шаповал, Золотарьов, 2002, с. 189; Кульчицький, 2007, с. 296–297; Мілютін, 2019, с. 114). Унаслідок цих подій на території УСРР значно зросла кількість арештів осіб, яким інкримінували участь у виступах проти хлібозаготівель.

Наприкінці 1932 р. спостерігається зростання критичних висловлювань щодо доцільності подальшого існування колгоспів. Селяни нарікали на їх неефективність, погане харчу-

вання й відсутність особистої вигоди в роботі на державу. Зокрема, одноосібник із с. Гурівка Долинського району, якого підозрювали в причетності до повстанського загону І. Клепача, Іван Ворона 1887 р. н. порівняв колгоспи з панщиною. Розвиваючи думку в розмові з односельцями, чоловік заявив: «Раніше працювали на поміщиків, а тепер будемо працювати на радянських чиновників, які нічого не роблять, а хліб отримують, а колгоспники працюють день і ніч, нічого не отримують, одні тільки трудодні» (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7627, арк. 13).

Розуміння неефективності колгоспів спонукало людей їхати в міста та влаштуватися працювати на виробництво. Найбільше таких випадків зафіксовано в Долинському і Знам'янському районах, що обумовлено можливістю влаштуватися працювати на залізниці, а також близькістю до промислових центрів. З-поміж тих, хто закликав покинути колгосп та їхати на виробництво, – колишній петлюрівець Михайло Безкоровайний 1889 р. н. з Любомирки Добровеличківського району (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7005, арк. 3) і причетний до повстанського загону отамана Іванова Дмитро Зінченко 1881 р. н. з Гурівки (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7285, арк. 11–12). Співробітники ДПУ встановили, що лише з Гурівки виїхали з родинами до Кривого Рогу: Трохим Артеменко, Кіндрат Білоус, Діонісій Галка, Пилип Дрига, Федір Дробинчук, Олексій Заболотний, Яків Колісник, Тит Куксенко, Омелян Приходько, Павло Хоменко і Михайло Шпола (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7285, арк. 11–12; ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7627, арк. 13–14). Масові втечі селян до міст викликали занепокоєння в районній партійно-господарської верхівки й співробітників ДПУ, оскільки негативно впливали на продуктивність праці, а найважливіше – на темпи виконання хлібозаготівельних заходів.

Після збору врожаю колгоспне керівництво ініціювало вивезення зерна до залізничних станцій. У документах ДПУ зафіксовано випадки, коли селяни намагалися цьому завадити: ламали вози, не давали коней або взагалі доводили тягло до такого стану, що коні не могли виїхати за межі села. Зокрема, у с. Макариха колишній учасник Степової дивізії та загону отамана Штиля Семен Серета 1895 р. н. в присутності уповноваженого з хлібозаготівель чиновника Знам'янського РПК висловив пропозицію, що спочатку потрібно забезпечити хлібом колгоспників, а тоді вже виконувати план. У протоколі архівно-кримінальної справи є інформація, що С. Серета публічно зіпсував портрет Володимира Леніна та назвав засновника СРСР злочинцем і винуватцем селянських бід (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7052, арк. 2). Незважаючи на невдоволення С. Серети та ще декількох селян, управління колгоспу все одно ініціювало вивезення хліба до Знам'янки. Коли С. Серета побачив це, спробував зупинити візників, однак дії чоловіка не дали результату (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7052, арк. 13). Активна позиція С. Серети не залишилася поза увагою влади. 31 грудня 1932 р. його заарештували, менше як через два тижні колишнього повстанця засудили до трьох років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Також проти вивезення зерна виступив земляк С. Серети – Іван Киктев 1898 р. н. За матеріалами ДПУ, чоловіка призначили візником, проте він відмовився виконувати покладені на нього функції та втік із села (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 6821, арк. 11). В архівно-кримінальній справі І. Киктева є інформація про службу в повстанських загонах Штиля та П. Хмари (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 6821, арк. 2–3), однак чоловік цю інформацію заперечив (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 6821, арк. 9).

Після усвідомлення того, що зупинити вивезення зерна з колгоспних комор неможливо, селяни почали приховувати продукти харчування, щоб якось пережити зиму. Переважна більшість робила це таємно, однак аналіз першоджерел засвідчує, що були й ті, хто публічно закликав односельців ховати зерно. З-поміж них – колишній вояк загону отамана Штиля Андрон Макаренко 1895 р. н., який на момент арешту працював у колгоспі «8 Березня» с. Диківка (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7138, арк. 13). Масове приховування селянами зерна спонукало владу організувати пошук прихованих ям. Зокрема, у Знам'янському районі з 1 січня до 18 лютого 1933 р. бригади активістів виявили в Диківці 82 ями, а у Цвітному – 47 ям (ДАКіро, ф. П-65, оп. 1а, спр. 26, арк. 80). За кількістю виявлених ям ці показники є найбільшими на території району. Характерно, що Диківка і Цвітне під час Української революції 1917–1921 рр. були центрами повстанського руху самостійницької орієнтації.

Посилення економічного тиску спричинило поширення чуток про наближення війни. За матеріалами ДПУ, колишній вояк повстанського загону Ларіона Загороднього Іван Дорожинський 1891 р. н. із с. Вершино-Кам'янка Знам'янського району, який на момент арешту працював у колгоспі «Комунар» ковалем, висловив припущення, що уряд, передбачаючи кінець, готується до війни, запасає хліб, одяг і взуття, а селянам нічого не дає (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7226, арк. 12). До подібного висновку дійшов також колишній петлюрівець Андрій Гордієнко 1899 р. н. з Піщаного Броду. У приватній розмові він стверджував таке: «Скоро наша держава розпадеться, бо інші держави, такі, як Америка, Франція та Англія, вимагають виконати умови, здати хліб, а коли не здадуть хліб, то вони підуть війною і нашу державу розіб'ють» (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7324, арк. 11). Під впливом чуток про наближення війни колишній соратник отамана Никифора Григор'єва, а пізніше П. Хмари Леонтій Скляревський 1896 р. н. з Нової Праги зізнався, що в разі перевороту буде стріляти в тих, хто здійснював колективізацію (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7008, арк. 21). За змістом протоколів РПК та оперативних звітів ДПУ відомо, що такі чутки негативно впливали на мотивацію селян працювати в колективних господарствах, а отже, гальмували виконання хлібозаготівельних заходів.

У листопаді 1932 р. – січні 1933 р. у матеріалах ДПУ з'явилася інформація про спроби організації колективного невиходу на роботу. Уповноважений ДПУ Митряков інформував, що колишній вояк повстанського загону П. Хмари Федір Пшеничний 1896 р. н. із с. Цибулеве, який на момент арешту проживав у с. Нововодяне Знам'янського району, організував масовий невихід на роботу 15 колгоспників. Коли голова колгоспу Олексій Корнієнко закликав того йти на роботу, Ф. Пшеничний погрожував, що кине в будинок Корнієнка бомбу (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 7681, арк. 1). Організація колективного саботажу виявилася недієвою, оскільки влада в таких випадках комбінувала заохочувальні та репресивні методи, що змушувало колгоспників знову йти на роботу. В особливо тяжких випадках накладалися штрафи на колгоспників незалежно від їхньої причетності до спротиву хлібозаготівельним заходам і навіть організувалося примусове виселення на північ СРСР. Зокрема, з повстанського с. Дмитрівка на початку 1933 р. було заслано 50 родин (Мілютин, 2022, с. 118).

Деякі історики та краєзнавці дотримуються позиції, що колективний спротив хлібозаготівельним заходам 1932–1933 рр. намагався організувати мешканець Гурівки Сергій Клепач 1900 р. н. або ж особа, яка діяла під його ім'ям. Відомо, що С. Клепач був молодшим братом повстанського отамана самостійницької орієнтації Івана. За матеріалами архівно-кримінальної справи, С. Клепач походив з родини середняків, а під час Української революції 1917–1921 рр. долучився до повстанських загонів І. Клепача, а пізніше – отамана Іванова. У 1921 р. вчителював у с. Цвітному. У 1924 р. засуджений за участь у повстанському русі до п'яти років позбавлення волі (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 12541, арк. 2). У процесі роботи з архівно-кримінальною справою С. Клепача та його ймовірних спільників С. Орел дійшла висновку, що саме із С. Клепачем селяни Долинщини пов'язували надію на те, щоб замінити радянську владу на свою, українську (Орел, 2018, с. 96). Таку позицію поділяє краєзнавець Олександр Ромащенко (Ромащенко, 2023, с. 161). На користь імовірності цього припущення С. Орел та О. Ромащенко наводять цитату з протоколу допиту С. Клепача, який стверджував, що організована ним група провадила боротьбу під гаслом «За незалежність України» (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 12541, арк. 13). У протоколах справи є інформація, що до створеної С. Клепачем організації увійшло декілька десятків селян, переважно куркулів. Вони мали гвинтівки й друкарську машинку, яку нібито поцупила з Кривого Рогу молода куркулька (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 12541, арк. 6). Зазначимо, що в протоколі справи немає інформації про вилучення в арештованих осіб вогнепальної зброї чи друкарської машинки. За матеріалами «слідства», група С. Клепача діяла на Криворіжжі декілька років і спромоглася налагодити зв'язок з іншими контрреволюційними організаціями. Попри проукраїнський характер «організації» в протоколі справи зазначається, що вона отримувала інструкції з-за кордону від білих емігрантів і ставила за мету повалення радянської влади в Україні (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 12541, арк. 420). Навіть поверхневий аналіз змісту справи засвідчує, що її сфальсифікували співробітники ДПУ.

У 50–60-х рр. минулого століття ця справа не підпала під перегляд відповідних органів, як це сталося із сотнями інших, тому в істориків немає інформації про те, як здійснювалася її фальсифікація. З огляду на досвід фабрикування доказової бази в схожих колективних архівно-кримінальних справах можна припустити, що до обвинувачених застосовували незаконні методи слідства.

Виникає логічне запитання: чи були С. Клепач та інші обвинувачені тільки жертвою фальсифікацій ДПУ, чи все ж таки хтось з них міг бути причетним до спротиву хлібозаготівельним заходам під час Голодомору? Свідок тих подій, а також учасник спротиву Яр Славутич, згадуючи про опір селян під час Голодомору, стверджував: «Опір селян, хоч і пасивний, таки був і повторювався дуже часто. Неорганізовано, відокремлено спалахували сільські повстання. Першою метою було дістати хоч трохи зерна, яке викрала у хліборобів радянська влада. Друга мета, що поширювала першу, – нищити окупаційну російську владу, міліцію та присланих і місцевих комуністів, що наглядали за переведенням голоду» (Славутич, 1991, с. 33). Про участь у колективному спротиві Яр Славутич залишив такий спогад: «Ми, ще сильні молодики, напали на станцію Висунь, обеззброїли сторожів і набрали пшениці на кілька возів із вороха, що гнів під небом. Нас було осіб 40–50. Зерно, в мішках, поховали в ярах та в Гурівському лісі. Залишили також наших наглядців, вихудлих, але ще здатних тримати рушницю чи орудувати ножем. Ця «операція» повернення зерна до власників була добре підготована одним учителем, про якого ми всі думали, що він був колись, під час визвольної боротьби, військовим» (Славутич, 1991, с. 35).

Яр Славутич не називає імені організатора нальоту, однак наявність учительської освіти, а також імовірного досвіду участі у збройній боротьбі проти червоних під час Української революції 1917–1921 рр. опосередковано натякає на те, що це міг бути С. Клепач. Додатковим доказом на користь цього припущення може бути той факт, що С. Клепач тривалий час перебував у Гурівському лісі, де, за спогадами Яра Славутича, учасники спротиву ховали зерно.

Якщо співробітникам ДПУ не вдавалося зафіксувати випадки колективного спротиву, то вони його вигадували. Це доводить робота уповноваженого економічного відділу ДПУ Одеської області Веніаміна Харліпа. У 1933 рр. В. Харліп та його підлеглі сфабрикували докази існування в Одеській області контрреволюційної організації, у якій перебувало декілька колишніх вояків Армії УНР та білогвардійців (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 4500, т. 3., арк. 4). У протоколі справи зазначено, що контрреволюційна організація, виконуючи інструкції із закордонного центру, займалася шкідницькою діяльністю в галузі сільського господарства й готувала селянське повстання з метою повалення в Україні радянської влади (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 4500, т. 3., арк. 5–6). У 1958 р. управління КДБ при Раді міністрів УРСР у Кіровоградській області переглянуло справу й установило, що В. Харліп, а також його підлеглий слідчий Олександр Рудницький застосовували до обвинувачених силовий і психологічний тиск. Зокрема, фігуранти справи Григорій Барахтянський 1901 р. н. (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 4500, т. 7, арк. 149–150), Павло Гридін 1901 р. н. (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 4500, т. 7, арк. 6–12) і Григорій Логвин 1900 р. н. (ДАКіро, ф. П-5907, оп. 2р, спр. 4500, т. 7, арк. 156–157) дали свідчення, що співробітники ДПУ били обвинувачених, морили голодом, погрожували розстрілом і здійснювали психологічний тиск, щоб підозрювані визнали участь у контрреволюційній організації.

Висновки. Отже, індивідуальний і колективний спротив колишніх вояків Армії УНР та повстанців-самостійників хлібозаготівельним заходам 1932–1933 рр. на території сучасної Кропивницьчини не став масовим і був придушений без залучення серйозних ресурсів. Насамперед це спричинено превентивними заходами, до яких вдалися організатори Голодомору, а саме арештом найактивніших критиків хлібозаготівельних заходів. Крім того, збільшення кількості арештів, пропаганда класової боротьби на селі, а також голод не сприяли встановленню між людьми довіри, яка була потрібною для організації ефективного колективного спротиву. У процесі аналізу архівно-кримінальних справ встановлено, що взимку 1932–1933 рр. з різким погіршенням продовольчої ситуації більшість селян перейшла до пасивних індивідуальних методів спротиву, які переважно межували зі стратегією виживання, а саме: приховування хліба, втечі на виробництво й уповільнення темпів роботи.

Джерела та література

- Аулова, Л., Данилюк, В., & Лавренюк В.** (Упорядн.). (2010). Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анований довідник. Львів: Центр досліджень визвольного руху. ДАКіро – Державний архів Кіровоградської області.
- Кульчицький, С.** (2008). Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час.
- Мілютін, С.** (2021). Індивідуальний опір селян та колгоспно-партійного активу хлібозаготівельним заходам 1932–1933 років (за матеріалами архівно-слідчих справ ДАКіро). *Інгульський степ*. Вип. VI. С. 117–124.
- Мілютін, С.** (2023). Партійно-господарська верхівка Знам'янського району в спеціальних донесеннях керівництва РВ ДПУ за 1932 рік. *Інгульський степ*. Вип. VII. С. 115–121.
- Мілютін, С.** (2019). Специфіка роботи органів ДПУ (на прикладі архівно-слідчої справи № 255071). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Вип. 1. С. 113–120.
- Орел, С.** (2018). *Ті, хто не хотів помирати мовчки*. Кропивницький: КП «Регіональна інформаційно-поліграфічна агенція».
- Ромашенко, О.** (2023). Долинський район (Довідник з історії населених пунктів колишнього Долинського району). Харків: КП «Міська друкарня».
- Шаповал, Ю., & Золотарьов, В.** (2002). Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. Київ: Стилос.
- Яр Славутич.** (1991). Місцями запорозькими. Нариси та спогади. Львів: Меморіал.

References

- Aulova, L., Danilyuk, V., & Lavrenyuk V. (Uporyadn.).** (2010). Golodomor 1932–1933 rr. v Ukraini za dokumentami GDA SBU: Anotovaniy dovidnik [Artificial Famine of 1932–1933 in Ukraine. The documents of the State Archives of the Security Service of Ukraine: Annotated Guide]. Lviv: Centr doslidzhen vizvolnogo ruhu [in Ukrainian].
- DAKirO – Derzhavniy arhiv Kirovogradskoyi oblasti [State Archive of Kirovohrad Region]. [in Ukrainian].
- Kulchickij, S.** (2008). Golodomor 1932–1933 rr. yak genocid: trudnoshi usvidomlennya [Holodomor 1932–1933 as genocide: challenges of awareness]. Kyiv: Nash chas. [in Ukrainian].
- Milyutin, S.** (2021). Individualnij opir selyan ta kolgospno-partijnogo aktivu hlibozagotivelnim zahodam 1932–1933 rokiv (za materialami arhivno-slidchih sprav DAKrO). [Individual resistance of peasants and collective party activism to grain procurement measures in 1932–1933 (Based on archive-investigative Cases of the State Archive of Kirovohrad Region)]. *Ingulskij step*. Vip. VI. S. 117–124 [in Ukrainian].
- Milyutin, S.** (2023). Partijno-gospodarska verhivka Znamyanskogo rajonu v specialnih donesennyah kerivnictva RV DPU za 1932 rik [Party-Economic leadership of Znamianka District in Special Reports of the leadership of the Regional Executive Committee of the communist party of Ukraine for the year 1932]. *Ingulskij step*. Vip. VII. S. 115–121 [in Ukrainian].
- Milyutin, S.** (2019). Specifika roboti organiv DPU (na prikladi arhivno-slidchoyi spravi № 255071) [The specifics of the state political Directorate on the example of archival investigation № 255071]. *Naukovi zapiski Ternopil'skogo nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni Volodimira Gnatyuka. Seriya: Istorya*. Vip. 1. S. 113–120 [in Ukrainian].
- Orel, S.** (2018). *Ti, hto ne hotiv pomirati movchki* [Those who refused to die in silence]. Kropivnickij: KP “Regionalna informacijno-poligrafichna agenciya” [in Ukrainian].
- Romashenko, O.** (2023). Dolinskij rajon (Dovidnik z istoriyi naselenih punktiv kolishnogo Dolinskogo rajonu) [Dolynska District (Guide to the history of settlements of the former Dolynska District)]. Harkiv: KP “Miska drukarnya” [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu., & Zolotarov, V.** (2002). Vsevolod Balickij. Osoba, chas, otocennya [Vsevolod Balytskyi. Person, time, environment]. Kyiv: Stilos. [in Ukrainian].
- Yar Slavutich.** (1991). Miscyami zaporozkimi. Narisi ta spogadi [Places of Zaporizhzhia. Essays and memoirs]. Lviv: Memorial [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 31.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

УДК 930.2:070(438):94(438)»1918/1939»
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.9>

Лідія ЛАЗУРКО

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Україна, 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

Researcher ID: D-4089-2019

Бібліографічний опис статті: Лазурко, Л. (2024). Проблеми селянства у міжвоєнній Польщі на сторінках львівського часопису «*Więś i Państwo*» (1938–1939). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 89–96. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.9>

ПРОБЛЕМИ СЕЛЯНСТВА У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ НА СТОРІНКАХ ЛЬВІВСЬКОГО ЧАСОПISУ «WIEŚ I PAŃSTWO» (1938–1939)

Анотація. Мета дослідження полягає у реконструкції представлення проблеми селянства у II Речі Посполитій на сторінках часопису «*Więś i Państwo*» – друкованого органу львівського історико-економічного дослідницького осередку, очолюваного Францішком Буяком. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше до наукового обігу залучаються матеріали часопису «*Więś i Państwo*» (1938–1939 pp.), що є підставою узагальнення проблеми взаємин селянства та молоді польської держави міжвоєнного десятиліття. **Висновки.** У міжвоєнний період у Львові знаний дослідник минулого Францішек Буяк організував історико-економічний дослідницький осередок, зусиллями учасників якого у 1938 р. постав науковий часопис «*Więś i Państwo*». Видання стало трибуною репрезентації результатів студій школи Ф. Буяка, а також площадкою для обговорення актуальних проблеми соціально-економічного життя тодішньої Польщі. Однією з найбільш гострих проблем аграрної держави, на думку авторів видання, було «селянське питання». Проблему селянства, найбільш «занедбану» соціальної групи у міжвоєнній Польщі, Францішек Буяк як прихильника демократії і соціальної рівності трактував цілісно. Дослідник вважав селянську верству не лише економічною, а й духовною основою держави. Взаємини «держави і селяни» Ф. Буяк розглядав у історичній ретроспективі як протистояння селян і шляхти. У цьому контексті одним із нагальних завдань він вважав подолання взаємин, історично зумовлених упереджень. А одним з основних шляхів цього мала бути дієва участь держави у підвищенні освітнього і культурного рівня селянської верстви. З огляду на час значну увагу Ф. Буяк приділяв проблемі тоталітаризму, зокрема можливостям та особливостям його запровадження у молодій польській державі. А в цьому контексті він аналізував ризики для селянської верстви, які могла спричинити така еволюція політичного устрою. Назагал у часописі «*Więś i Państwo*» подавалися доволі виважені оцінки реально стану селянської проблеми, вирішення якої вбачалося у встановленні національної солідарності між різними соціальними прошарками, взаємини між якими мали би регулюватися на законодавчому рівні.

Ключові слова: міжвоєнне двадцятиліття, наукова преса, польська історіографія, часопис «*Więś i Państwo*», Ф. Буяк.

Lidiia LAZURKO

PhD hab. (History), Professor, Professor at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 46, Lesia Ukrainka str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

Researcher ID: D-4089-2019

© Лазурко Лідія, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

To cite this article: Lazurko, L. (2024). Problemy selianstva u mizhvoiennii Polshchi na storinkakh lvivskoho chasopysu «Wieś i Państwo» (1938–1939) [Problems of the peasantry in interwar Poland on the pages of the Lviv journal “Wieś i Państwo” (1938–1939)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 89–96. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.9> [in Ukrainian].

PROBLEMS OF THE PEASANTRY IN INTERWAR POLAND ON THE PAGES OF THE LVIV JOURNAL “WIEŚ I PAŃSTWO” (1938–1939)

Abstract. *The purpose of the study is to reconstruct the presentation of the problem of the peasantry in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth on the pages of the journal “Wieś i Państwo” – the printed organ of the Lviv historical and economic research center, headed by Franciszek Buyak. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty is that for the first time the materials of the journal “Wieś i Państwo” (1938–1939) are included in the scientific circulation, which is the basis for summarizing the problem of relations between the peasantry and the young Polish state of the interwar decade. Conclusions. In the interwar period in Lviv, a well-known researcher of the past, Franciszek Buyak, organized a historical and economic research center, the scientific journal “Wieś i Państwo” was published by the efforts of its members in 1938. The publication became a forum for the representation of the results of the studies of F. Buyak’s school, as well as a platform for discussing the current problems of the socio-economic life of Poland at that time. One of the most acute problems of the agrarian state, according to the authors of the publication, was the “peasant question”. The problem of the peasantry, the most “neglected” social group in interwar Poland, was holistically interpreted by Franciszek Buyak as a supporter of democracy and social equality. The researcher considered the peasantry not only the economic, but also the spiritual basis of the state. In historical retrospect, F. Buyak considered the relations between the “state and the peasants” as a confrontation between the peasants and the nobility. In this context, he considered overcoming mutual, historically determined prejudices to be one of the urgent tasks. And one of the main ways of this should be the effective participation of the state in raising the educational and cultural level of the peasantry. Given the time, F. Buyak paid considerable attention to the problem of totalitarianism, in particular the possibilities and features of its introduction in the young Polish state. And in this context, he analyzed the risks for the peasantry that could be caused by such an evolution of the political system. In general, the journal “Wieś i Państwo” presented quite balanced assessments of the real state of the peasant problem, the solution of which was seen in the establishment of national solidarity between different social strata, the relations between which should be regulated at the legislative level.*

Key words: *interwar twenty years, scientific press, Polish historiography, “Wieś i Państwo” journal, F. Buyak.*

Постановка проблеми. Францішек Буяк – історик, що був активним учасником державотворчих процесів відновленої польської держави. Він був одним з ключових дослідників минулого, першопрохідцем у становленні історії економічних студій як нової дисципліни початку ХХст. Ф. Буяк походив із селянської родини, що, вочевидь, стало одним з ключових факторів його постійного інтересу до проблем цієї суспільної верстви. На його очах і за його участі відбувалося творення, становлення і розвиток ІРечі Посполитої – європейської держави зі значними історичними традиціями й усіма, властивими новоствореній організації, проблемами: від вибору моделі соціально економічного розвитку до потреби вироблення нових механізмів суспільної взаємодії.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Вивчення наукової діяльності Ф. Буяка має свою традицію, що сягає 60–70-х рр. ХХст. Перші спроби оцінки творчості Ф. Буяка здійснили Є. Топольський, В. Куля, А. Грабський, Х. Мадурович-Урбанська (Topolski, 1963; Kula, 1963; Madurowicz-Urbanska, 1976). На зламі тисячоліть постать Ф. Буяка зацікавила американських дослідників (Shelton, 1989), також тоді з’явилося перше присвячене йому біографічне дослідження (Szafraniec, 2009).

Мета дослідження – реконструювати представлення проблеми селянства у II Речі Посполитій на сторінках часопису «*Wieś I Państwo*» – друкованого органу львівського історико-економічного дослідницького осередку, очолюваного Францішком Буяком. При цьому звертається увага на те, що Ф. Буяк був не просто вченим-теоретиком, а також мав досвід активної політичної та організаційної діяльності у міжвоєнній Польщі.

Виклад основного матеріалу. Ф. Буяк звертався до аграрної тематики і проблем селянства від початків своєї наукової кар'єри, на що, вочевидь, найбільше впливало його власне походження (Kowalczyk, 2016, s. 85–98). Перед початком Першої світової війни активізувалася його громадсько-політична діяльність Ф. Буяк, прихильником демократії і соціальної рівності, вбачав свій громадянський обов'язок у суспільній діяльності спрямованій на піднесення рівня освіти і обґрунтуванні потреби зміни існуючого економічного ладу (Bujał, 1918). Свого часу, ще перед Першою світовою війною він долучився до національного табору, але після зростання там націоналістичних настроїв, покинув його лави. Одразу після здобуття незалежності Польщі Ф. Буяк став міністром сільського господарства, спробувавши втілити свої уявлення про успішну і справедливу державу на практиці. Проте його політична кар'єра виявилася не вельми вдалою і швидко закінчилася. Значно успішніше розвивалася його наукова кар'єра, пов'язана у міжвоєнний період з роботою у Львові (в університеті та Польському історичному товаристві), де він створив власну школу історико-економічних студій. Увесь цей час Ф. Буяк залишався політично активним і перебував у лавах Польської народної (селянської) партії «Пяст» («*Polskie Stronnictwo Ludowe «Piast»*»), що у 1931 р. трансформувалася у Народну партію «*Stronnictwo Ludowe*» (Budzyński, 2007).

У 30-ті рр. ХХст. Ф. Буяк (за участю своїх учнів) започаткував видання «*Wieś I Państwo*» («Село і держава»), що став своєрідною трибуною, виразником позиції головного редактора та його однодумців стосовно взаємин «аграрної держави з власною найбільш чисельною соціальною групою – селянами» (Baran, Sypko, 2019, s. 91). У низці опублікованих на сторінках цього часопису нарисів Ф. Буяк дає характеристику молодій польській державі міжвоєнного періоду та роздумує над здобутками, втратами і перспективами її розвитку.

Відкривався перший номер цього видання своєрідною програмовою статтею Ф. Буяка, що називалася, як і сам часопис, «Село і держава» (Bujał, 1938, N.1, s. 5–12). У чотирьох пунктах автор окреслював значення села у становленні та розвитку польської держави. Звертаючи увагу на «нові часи тоталітаризму», що захлиснули Польщу після травневого перевороту 1926 р. і запровадження політики санації він зауважував, що це не перша і, вочевидь, не остання хвиля протистояння держави з особистістю. У питанні відносин між державою та громадянами держава і особистість були, на його думку, «приречені на співіснування, взаємно підтримуючи одне одного і взаємно залежачи одне від одного» (Bujał, 1938, N. 1, s. 5). Найбільш важким, а, отже, й драматичним у цьому процесі завжди залишалися пошуки балансу, справедливого знаходження меж взаємозалежності і трудність шанобливого ставлення до них.

Автор подав своє бачення становлення держави від найдавніших часів, з особливим акцентом на питання ставлення держави до села. Намагаючись підкреслити значимість для польської держави селянського стану Ф. Буяк зауважував, що його представники ще у добу середньовіччя активно залучалися до її оборони. Пізніше – складала основу посполитого шляхетського ополчення, до якого зараховувалися сільські старости, а у нові часи до найманого війська долучали піхоту з селян королівських сіл. Окрім цього, у всі часи військо утримувалося коштом податків, що їх сплачував простолюду. Останньою спробою залучення додержавних справ цих «німих свідків» занепаду Речі Посполитої, як зауважував Ф. Буяк, була участь селян (косинерів) у повстанні Т. Костюшка. Характеризуючи ситуацію ХІХст. дослідник писав: «Шкода і прикро згадувати, яке значення для справи відновлення незалежності Польщі мала пасивність селян, причиною якої було небажання шляхти позбутися своїх привілеїв і визнати селян власниками своєї землі» (Bujał, 1938, N. 1, s. 7).

Особливу увагу Ф. Буяк звертав на питання важливості збереження польської національної культури у часи бездержав'я. На його думку саме селяни були тим елементом, що зберіг

мову і релігію (не допустивши тим самим процесу «розмивання» етносу) та фольклор – основу національної культури. А характеризуючи сучасний йому момент стверджував, що «умовою збереження польської держави є піднесення культури народних мас заради зменшення прірви між простими людьми і освіченою верствою, між ідеалами народу і ідеалами інтелігенції, адже останні базувалися на історичній шляхетській традиції» (Вуїак, 1938, N. 1, s. 10–11).

Найбільшою внутрішньою загрозою для міжвоєнної Польщі, на його думку, була відсутність національної солідарності між різними соціальними прошарками. Ф. Буяк трактував солідаризм як найкращу модель соціальної організації, то саме солідарність членів суспільства проголошувалася ним первинним та визначальним фактором суспільного життя. А найкоротшим шляхом, яким можна було б досягти суспільної солідарності, що могла би збільшити обороноздатність держави і функціональність її апарату, він вважав піднесення освіти народних мас.

У відповідності до ідеології солідаризму Ф. Буяк вважав обґрунтованими потребу державного регулювання, наявність соціально значущих законів, різноманітних добровільних об'єднань тощо. У цьому контексті одним із нагальних завдань він вважав зміну ставлення селянських мас до держави і держави до селян – заради досягнення солідарності. Показовим у цьому сенсі є його твердження: «Поляки без селян не можуть вважатися народом» (Вуїак, 1938, N. 1, s. 11). Зрештою, навіть з економічного погляду основним годувальником населення міжвоєнної Польщі були селяни – дрібні землевласники, що склали 75 % жителів країни. Але уряди, що калейдоскопічно змінювалися протягом 20–30 х. рр. ХХст., спромоглися на аграрну реформу (після невдачі 1920 р.) допіру у 1925 р., але її основні положення були вельми суперечливими (Ваган, Сурко, 2019, s. 89–102).

Особливої гостроти питання реалізації солідаризму через заангажування селян до спільної праці на благо держави отримало у 30-ті рр. ХХст. – перед загрозою війни і можливою повторною втратою незалежності Польщі. З цього приводу Ф. Буяк писав: «Якщо шляхта у минулому не змогла втримати незалежність, то тим більше зараз не може бути мови про утримання незалежності державою, котра відпихає від себе більшість населення, яке виконує найбільш основну роль у її організмі» (Вуїак, 1938, N. 1, s. 11).

Ще одним питанням перспектив розвитку польської держави, що привертало увагу Ф. Буяка було питання еволюції політичного устрою у бік тоталітаризму. У статті «Село і тоталітаризм» Ф. Буяк висловив своє бачення цієї, на його думку, найбільш актуальної на той час проблеми (Вуїак, 1938, N. 2, s. 88). Важливість цього питання зростала ще й через те, що Польща 30-х рр. ХХст. все ще стояла перед проблемою вибору політичної дороги, якою мала рухатися. Відтак дослідник зосередився на питаннях джерел тоталітарних ідей, шляхів їх реалізації в сучасному йому світі та перспективах запровадження у Польщі.

У Польщі спершу Р. Дмовський та В. Вітос розпочали ратувати за сильну владу, а вже згодом у травні 1926 р. Й. Пілсудський зважився на державний переворот. В результаті цього було збережено видимість демократичного державного устрою, проте до кінця життя Й. Пілсудський залишався диктатором, підпорядкувавши собі військо й зовнішню політику та впливаючи через своїх ставлеників на вирішення усіх питань внутрішнього життя країни (Róbóg-Malinowski, 1956; WielkahistoriaPolski: 1918–1939, 2000). Цікаву характеристику цих процесів як «неминучих» для Польщі зустрічаємо у Н. Дейвіса: «Суспільство, де дві третини населення жили з натурального сільського господарства, а одна третина складалася з національних меншин, навряд чи могло дозволити собі ліберальну атмосферу поступових змін, характерну для заможних і стабільних західних країн» (Дейвіс, 2008, с. 752). Не виглядало й на те, щоби Ф. Буяк особливо «засмучувався» через цей «польський» (який, вочевидь, вважав не зовсім справжнім), відмінний від італійського та німецького тоталітарний шлях. Цікаво, також, що дослідник вважав, що для тоталітаризму «марксистського» типу у Польщі ґрунт був не вельми сприятливий. Але обставини, що склалися після Другої світової війни, «переорали» ґрунти багатьох країн східної Європи.

Окреслюючи перспективами «справжнього» тоталітаризму в Польщі, Ф. Буяк щиро вважав, що такий тип державної влади не має тут жодного шансу. Основною причиною цього, на

його думку, були особливості польського суспільства. Він писав: «Суспільство трудне до дисциплінування, хоча за природою своєю є пасивним і схильним слухатися. Серед інтелігенції багато таких, хто є некритичним і кого легко підкупити красивими словами, багато слабохарактерних, бідних, що готові мовчати... проте усі надто різні» (Вуїак, 1938, N. 2, s. 93).

Роздумуючи над питанням про тоталітаризм у стосунку до польського села він зауважував: «Що до села, то воно ніколи не творило тоталітаризму, це є форма державного устрою, котра селу лише нав'язувалася... Селянин інстинктивно відчуває, що тоталітаризм приносить зростання повинностей на користь держави, економічного і політичного контролю через збільшення бюрократії» (Вуїак, 1938, N. 2, s. 94). Усе це можна було спостерігати на прикладі Радянського Союзу початку 30-х рр. ХХст. Проте у Польщі, як свідчили дані, офіційне запровадження «свого» тоталітаризму (радіше авторитаризму – авт.), принаймні на початках, не призвело до погіршення становища. Але Ф. Буяк вважав, що селу необхідно опиратися тоталітаризму, бо воно мало що втрачати: «Попервах мілітаризація економіки призводить до її зростання, але тимчасово. Вона загрожує обмеженням громадянських та політичних прав та тягне за собою подальше погіршення економічного, культурного й політичного життя... Наприклад, якщо зараз забороняються часописи для селян, то в перспективі можливе видання лише урядової преси. Якщо й зараз вибори є доволі умовними, то у майбутньому – будуть номінальними» (Вуїак, 1938, N. 2, s. 95).

Цікаво, що для Ф. Буяка тоталітаризм – як все людське – був «кращим» і «гіршим». Він волів сподіватися, що польський тоталітаризм, котрий залишив свободу совісті і віровизнання, свободу окремих організацій, слова і друку – був кращим. Але також був свідомий того, що з його пункту бачення (як географічного, так і часового) вартість/ціна тоталітаризму залишалася невідомою. З цього приводу Ф. Буяк писав: «Він [тоталітаризм] ще досі на стадії випробувань. Деякі спроби вже закінчилися катастрофічно, а найсміливіша російська спроба наводить жах на все людство і, незважаючи на свою нетривалість, загрожує катастрофою. Наближається велика війна, що, безсумнівно, допоможе прояснити ситуацію. Допіру результати війни покажуть чи конституційно-демократичний устрій, чи тоталітаризм, краще забезпечують існування й майбутнє держави та нації» (Вуїак, 1938, N. 2, s. 95).

Не можна оминати увагою також і бачення Ф. Буяком тих трансформацій, яким в нових умовах піддалися усі суспільні верстви. У нарисі «Шляхетство» Ф. Буяк звертав увагу на становище представників цього стану у відновленій Польщі, зокрема й у контексті опозиції «шляхта – селянство» (Вуїак, 1938, N. 3, s. 161–168). Найбільш характерною рисою шляхетства була традиційна суспільна вищість її представників. Почуття переваги перед селянином і права на панування над ним обґрунтовувалося теорією про різноплемінне або навіть расове походження шляхти і селян. «Селяни – писав Ф. Буяк – вважаються нижчим родом, нездатним до духовного розвитку, змушеним працювати і слухати. Це бачення подібне й впливає з того самого джерела, що й у класичній античності на рабів і варварів та у західноєвропейському сприйнятті «кольорових» людей у наш час» (Вуїак, 1938, N. 3, s. 164). В більш ширшому розумінні, на думку Ф. Буяка, поняття «шляхетство» включало в себе негативне бачення сільського населення – недооцінка його ваги, усунення від впливу на публічні справи – тобто усе те, що містило шкідливі для села, держави та її влади прояви.

Про ці негативні риси Ф. Буяк говорив застерігаючи від елітаризму сучасної йому доби, що як і тоталітаризм, шкодив справі розбудови молодої польської держави. Найбільшу шкідливість від шляхетства Ф. Буяк вбачав у його «однопартійності», за якою стояло гасло «державна – це ми». Він писав: «Не допускаючи інші стани до керування державою, магнатерія фактично зводила темну та економічно залежну дрібну шляхту до ролі інструменту в своїх руках. Це ідеально перегукується з сучасною ідеєю елітарності та з сьогоднішніми тоталітарними тенденціями» (Вуїак, 1938, N. 3, s. 166). Дослідник трактував сучасну йому еліту як соціологічне (а не геральдичне, родове) продовження колишньої шляхти, через подібність визначальних рис, і в цьому він вбачав серйозні загрози демократичному розвитку держави. Щоправда у відповідь представники еліт закидали прихильникам демократії те, що нижчі верстви демонстрували ті ж політичні вади, що

й колись шляхта, тому їх потрібно позбавити політичних прав, щоб захистити державу від анархії та розпаду, що їх несла «сеймократія».

У подальшому Ф. Буяк, розвиваючи цю «шляхетсько-селянську» тему, звертався до питань порівняльної оцінки духовних рис представників цих станів (Вуїак, 1938, N. 4, s. 258–269). Йому йшлося про спростування закидів окремих політиків на те, що залучення ширших суспільних верств до державотворчих процесів початку у 20-х рр. ХХ ст. привнесло елемент анархії не менш згубний, аніж хаосні риси у діяльності шляхти у Речі Посполитій.

Як вважав Ф. Буяк, діячі культури, подібно до політиків, теж вбачали у представниках народу елементи, відмінні від шляхетських, а саме – нездатність приймати і творити культуру у тому ж напрямку, як це робив вищий стан. Такі погляди були результатом історичної культурної віддаленості між шляхтою і народом та давніх взаємних упереджень, зауважував дослідник. Намагаючись розібратися у цьому Ф. Буяк занурювався у історію, звертаючись до теми змалювання Яном Длугошем шляхти та селян, який у першій книзі своєї «Історії Польщі» умістив розділ під назвою «Про природу та звичаї поляків». «Аналіз поглядів Длугоша свідчить, писав, Ф. Буяк, що в очах найбільшого знавця Польщі того часу, польська нація на схилку середньовіччя була однорідною, а відмінності між шляхтою та селянами зумовлювалися лише ступенем багатства і культури» (Вуїак, 1938, N. 4, s. 259). Шляхта у модернізованому суспільстві сходила з історичної арени і селянин, на думку Ф. Буяка, мав стати «виразником Польщі». Не беручись віщувати Ф. Буяк, проте, прогнозував початок нового періоду у розвитку польської нації та культури – періоду переважання селянського елемента, який він волів вважати «селянською весною» (Вуїак, 1938, N. 8, s. 488).

Ф. Буяк, проте, не вважав це протистояння неподоланим і оптимістично зауважував, що «Дві основні верстви польської нації мали істотну спільну рису, яку можна вважати перевагою чи недоліком залежно від пункту бачення – небажання терпіти гвалтування та примус, що ґрунтувалося на глибоких почуттях власного права та внутрішньої гідності. Минуло 150 років від першого поділу і 200 років від першої російської інтервенції («тихий» сейм 1717 р.), і шляхта-нація не припиняла прагнути до незалежності, поки нарешті не досягла незалежності» (Вуїак, 1938, N. 4, s. 268–269).

Висновки. У міжвоєнний період у Львові знаний дослідник минулого Францішек Буяка зорганізував історико-економічний дослідницький осередок, зусиллями учасників якого у 1938 р. постав науковий часопис «*Więś i Państwo*». Видання стало трибуною репрезентації результатів студій школи Ф. Буяка, а також площадкою для обговорення актуальних проблеми соціально-економічного життя тодішньої Польщі.

Однією з найбільш гострих проблем аграрної держави, на думку авторів видання, було «селянське питання». Проблему селянства, найбільш «занедбаной» соціальної групи у міжвоєнній Польщі, Францішек Буяк як прихильника демократії і соціальної рівності трактував цілісно. Дослідник вважав селянську верству не лише економічною, а й духовною основою держави. Взаємини «держава і селяни» Ф. Буяк розглядав у історичній ретроспективі як протистояння селян і шляхти. У цьому контексті одним із нагальних завдань він вважав подолання взаємних, історично зумовлених упереджень. А одним з основних шляхів цього мала бути дієва участь держави у підвищенні освітнього і культурного рівня селянської верстви. З огляду на час значну увагу Ф. Буяк приділяв проблемі тоталітаризму, зокрема можливостям та особливостям його запровадження у молодій польській державі. А в цьому контексті він аналізував ризики для селянської верстви, які могла спричинити така еволюція політичного устрою.

Назагал у часописі «*Więś i Państwo*» подавалися доволі виважені оцінки реально стану селянської проблеми, вирішення якої вбачалося у встановленні національної солідарності між різними соціальними прошарками, взаємини між якими мали би регулюватися на законодавчому рівні.

Джерела та література

Баран, З., & Сипко, Б. (2019). Аграрна політика польського уряду в оцінці Ф. Буяка. *Kwartalnik-Kolegium Ekonomiczno-Społeczne Studia i Prace*. N. 3, с. 89–102. doi: 10.33119/KKESIP.2019.3.4

- Budzyński, Z.** (2007). Franciszek Bujak (1875–1953). *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 421–440.
- Bujak, F.** (1918). O naprawie ustroju rolnego w Polsce. Warszawa, 160 s.
- Bujak, F.** (1938). Chłop wyrazicielem duha Polski. *Wieś i Państwo*. N8, s. 486–488.
- Bujak, F.** (1938). Szlachetczyzna. *Wieś i Państwo*. N3, s.161–168.
- Bujak, F.** (1938). Wieś a Totalizm. *Wieś i Państwo*. N2, s. 88–92.
- Bujak, F.** (1938). Wieś i Państwo. *Wieś i Państwo*. N1, s. 5–12.
- Bujak, F.** (1938). Z jednej gliny jesteśmy. *Wieś i Państwo*. N 4, s. 258–269.
- Девіс, Н.** (2008). Боже ігрище: історія Польщі. К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 1080 с.
- Grabski, A.F.** (1976). Franciszek Bujak i historia gospodarcza (Uwagi o metodologicznych poglądach uczonego). *Historyka*. N9, s. 101–124.
- Grabski, A.F.** (2000) Zarys historii historiografii polskiej. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 278 s.
- Kowalczyk, E.** (2016). Agraryzm i jego wyraz w myśli społeczno-ekonomicznej F. Bujaka, W. Stysia i W. Grabskiego. *Przegląd Prawa i Administracji*. N 105, s. 85–98. doi: 10.19195/0137-1134.105.6
- Kula, W.** (1963). Problemy i metody historii gospodarczej. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 786 s.
- Madurowicz-Urbanska, H.** (1976). Franciszek Bujak – o nowy kształt historii. *Bujak F. Wybór pism*. Warszawa: PWN, t. 1, s. 37–170.
- Pobóg-Malinowski, W.**(1956). Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945, t.2., cz.1, Londyn, 665 s.
- Shelton, A.K.** (1989). The democratic idea in Polish history and historiography: Franciszek Bujak (1875–1953). Colorado: Columbia University Press, 315 s.
- Szafraniec, B.** (2009). *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*. Toruń, 305 s.
- Topolski, J.** (1963) Badania historyczno-gospodarcze w Polsce. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. N 25, s. 56–76.
- Wielka historia Polski: 1918–1939. (2000). Kraków, 272 s.

References

- Baran, Z., & Sypko, B.** (2019). Ahrarna polityka polskohouriadu v otsintsi F. Buiaka [Agrarian policy of the Polish government in the assessment of F. Bujak]. *KwartalnikKolegiumEkonomiczno-Społecznego Studia i Prace*. N. 3, 89–102. doi: 10.33119/KKESiP.2019.3.4 [in Ukrainian].
- Budzyński, Z.** (2007). Franciszek Bujak (1875–1953) [Franciszek Bujak (1875–1953)]. *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 421–440 [in Polish].
- Bujak, F.** (1918). O naprawie ustroju rolnego w Polsce [Aboutrepairing the agricultural system in Poland]. Warszawa, 160 s. [in Polish].
- Bujak, F.** (1938). Chłop wyrazicielem duha Polski [The peasantexpresses the duha of Poland]. *Wieś i Państwo*. N8, s. 486–488. [in Polish].
- Bujak, F.** (1938). Szlachetczyzna [The noble]. *Wieś i Państwo*. N3, s.161–168 [in Polish].
- Bujak, F.** (1938). Wieś a Totalizm [Village and Totalizm]. *Wieś i Państwo*. N2, s. 88–92 [in Polish].
- Bujak, F.** (1938). Wieś i Państwo [The countryside and the state]. *Wieś i Państwo*. N1, s. 5–12 [in Polish].
- Bujak, F.** (1938). Z jednej gliny jesteśmy [We are from one clay]. *Wieś i Państwo*. N4, s. 258–269 [in Polish].
- Deivis, N.** (2008). Bozheihryshche: istoriiaPolshchi [God’sPlayground: a history of Poland]. K.: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy”,1080 p. [in Ukrainian].
- Grabski, A.F.** (1976). Franciszek Bujak i historia gospodarcza (Uwagi o metodologicznych poglądach uczonego) [Franciszek Bujak and economic history (Notes on the methodologicalviews of the scientist)]. *Historyka*. N9, s. 101–124 [in Polish].
- Grabski, A.F.** (2000) Zaryshistoriihistoriografii polskiej[An outline of the history of Polish historiography]. WydawnictwoPoznańskie, Poznań, 278 s. [in Polish].
- Kowalczyk, E.** (2016). Agraryzm i jego wyraz w myśli społeczno-ekonomicznej F. Bujaka, W. Stysia i W. Grabskiego [Agrarianism and itsexpression in the socio-economicideas of F. Bujak, W. Stys and W. Grabski]. *Przegląd Prawa i Administracji*. N 105, s.85–98. doi: 10.19195/0137-1134.105.6 [in Polish].
- Kula, W.** (1963). Problemy i metody historii gospodarczej [Problems and methods of economic history]. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 786 s. [in Polish].
- Madurowicz-Urbanska, H.** (1976). Franciszek Bujak – o nowy kształt historii [Franciszek Bujak – about the newshape of history]. *Bujak F. Wybór pism*. Warszawa: PWN, t. 1, s. 37–170 [in Polish].
- Pobóg-Malinowski, W.**(1956). Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945 [The recentpoliticalhistory of Poland 1864–1945], t.2., cz.1, Londyn, 665 s. [in Polish].

- Shelton, A.K.** (1989). *The democratic idea in Polish history and historiography: Franciszek Bujak (1875–1953)*. Colorado: Columbia University Press, 315 s. [in English].
- Szafrańiec, B.** (2009). *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna* [Franciszek Bujak (1875–1953). *Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*]. Toruń, 305 s. [in Polish].
- Topolski, J.** (1963) *Badania historyczno-gospodarcze w Polsce* [Historical and economic research in Poland]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. N 25, s. 56–76 [in Polish].
- Wielka historia Polski: 1918–1939.* (2000). [The Great History of Poland 1918–1939], t. 9, [aut. t. Michał Śliwa]. Kraków, 272 s. [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 03.02.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

Михайл ГРАНД

аспірант кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (mykhailgrand@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3587-2162>

Бібліографічний опис статті: Гранд, М. (2024). Діяльність Костя Паньківського в роки нацистської окупації України (1941–1944). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15 (57). 97–105. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.10>

ДІЯЛЬНІСТЬ КОСТЯ ПАНЬКІВСЬКОГО В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ (1941–1944)

Анотація. Мета статті – розкрити головні аспекти громадської діяльності Костя Паньківського в роки нацистської окупації України, зокрема Східної Галичини. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше в українській історіографії висвітлено головні аспекти діяльності Костя Паньківського в роки нацистської окупації західних земель України (1941–1944). **Методологічною основою** дослідження стали принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-системний, історико-типологічний) методи дослідження. **Висновки.** Роки німецької окупації для К. Паньківського стали найбільш важкими і водночас насиченими громадською діяльністю. Він узяв активну участь у діяльності утвореної у Львові Української Національної Ради на чолі з К. Левицьким і під протекторатом А. Шептицького. К. Паньківський очолив Генеральний секретаріат (інша назва – Краєвий діловий осередок) УНРади. Проте німці не визнали цього органу, тож К. Паньківський на їх вимогу перетворив діловий осередок в Український крайовий комітет – центральний орган керівництва окружними допомогливими комітетами Галичини. Він очолював УКК до об'єднання з Українським центральним комітетом (1 березня 1942 р.). Із цього часу він став заступником провідника УЦК В. Кубійовича, однак продовжував виконувати свої попередні функції. У важких умовах німецької окупації йому вдалося налагодити дієву систему соціально-гуманітарної допомоги українцям і представникам інших національностей. Зокрема, брав активну участь у порятунку 25–30 тис. дітей від голоду, врятував низку заарештованих гестапо українських діячів культури. У робочих поїздках він відвідав майже всі міста округу «Галичина», зокрема двічі побував у Дрогобичі, де зустрічався з місцевою українською «Робітничою громадою» і високо оцінив її профспілкову та культурно-просвітницьку діяльність.

Ключові слова: Кость Паньківський, Український центральний комітет, Українська національна рада, нацистська окупація.

Mykhail GRAND

Graduate Student at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko St, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (mykhailgrand@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3587-2162>

To cite this article: Grand, M. (2024). Dialnist Kostia Pankivskoho v roky natsystskoi okupatsii Ukrainy (1941–1944) [The activities of Kost Pankivsky during the nazi occupation of Ukraine (1941–1944)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 97–105. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.10> [in Ukrainian].

THE ACTIVITIES OF KOST PANKIVSKY DURING THE NAZI OCCUPATION OF UKRAINE (1941–1944)

Abstract. *The purpose of the article is to reveal the main aspects of Kostya Pankivskyi's social activities during the Nazi occupation of Ukraine, in particular Eastern Galicia. The scientific novelty is that for the first time in Ukrainian historiography, the main aspects of the activities of Kostya Pankivskyi during the Nazi occupation of the western lands of Ukraine (1941–1944) have been highlighted. The methodological basis of the research was the principles of historicity, scientificity, authorial objectivity, general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-systemic, historical-typological) research methods. The Conclusions.* The years of German occupation for K. Pankivskyi became the most difficult and at the same time saturated with social activities. He took an active part in the activities of the Ukrainian National Council formed in Lviv, headed by K. Levytskyi and under the protectorate of A. Sheptytskyi. K. Pankivskyi headed the General Secretariat (another name is the Regional Business Center) of the UNRada. However, the Germans did not recognize this body, so K. Pankivskyi, at their request, turned the business center into the Ukrainian Regional Committee – the central body of leadership of the district auxiliary committees of Galicia. He headed the Ukrainian Communist Party until it merged with the Ukrainian Central Committee (March 1, 1942). Since that time, he became the deputy leader of the UCC V. Kubiyovych, but continued to perform his previous functions. In the difficult conditions of the German occupation, he managed to establish an effective system of social and humanitarian assistance to Ukrainians and representatives of other nationalities. In particular, he took an active part in saving 25,000–30,000 children from starvation, saved a number of Ukrainian cultural figures arrested by the Gestapo. On business trips, he visited almost all the cities of the Halychyna district, in particular, he visited Drohobych twice, where he met with the local Ukrainian “Workers’ Community” and highly appreciated its trade union and cultural and educational activities.

Key words: Kost Pankivskyi, Ukrainian Central Committee, Ukrainian National Council, Nazi occupation.

Постановка проблеми. У житті Костя Паньківського період Другої світової війни виявився чи не найбільш складним і водночас найбільш продуктивним у сфері громадської діяльності. Працюючи в екстремальних умовах воєнного часу, він зумів усі свої сили й енергію спрямувати на організацію громадських добродійних організацій, які займалися «суспільною опікою». У роки початкової радянської окупації (1939–1941) йому довелося покинути адвокатську практику й працювати керівником планово-економічного відділу Львівської філії Аптекоуправління України (Паньківський, 1957, с. 23–24). Репресії НКВС минули К. Паньківського. У роки нацистської окупації він став одним із лідерів українського громадського життя, у зв'язку із чим на особливу увагу заслуговує саме цей період життя і діяльності К. Паньківського.

Аналіз досліджень. Констатуємо, що в сучасній історичній науці майже відсутні дослідження, які б висвітлювали в повному обсязі життя та діяльність К. Паньківського. Адвокатську діяльність К. Паньківського в міжвоєнні роки висвітлено у статті В. Бочка і Т. Чехович (Boychko & Chekhovych, 2019). Деякі аспекти діяльності К. Паньківського у роки Другої світової війни зазначили Н. Антонюк (Антонюк, 1997), К. Курилишин (Курилишин, 2010), М. Галів (Галів, 2010), польський дослідник Р. Тожецький (Torzeski, 1972). У дисертації Р. Яблонського окреслено роль К. Паньківського в діяльності Державного Центру УНР (Яблонський, 2021). Важливим джерелом є книги спогадів К. Паньківського: «Від Держави до Комітету», «Роки німецької окупації», «Від Комітету до Державного Центру» (Паньківський, 1957; Паньківський, 1965; Паньківський, 1968), а також спогади В. Кубійовича (Кубійович, 1985). Наразі немає окремих досліджень діяльності К. Паньківського в період Другої світової війни.

Мета статті – розкрити головні аспекти діяльності Костя Паньківського в роки нацистської окупації Східної Галичини (1941–1944).

Виклад основного матеріалу. Після початку Німецько-радянської війни (22 червня 1941 р.) К. Паньківський продовжував працю у своєму відділі. Більшовицький терор кінця червня 1941 р. також оминув його. 30 червня німецькі війська увійшли до Львова. Увечері того ж дня проф. Ю. Полянський, який мешкав по сусідству з К. Паньківським, запросив його на збори новоутвореної міської управи, де запропонував увести відомого правника до цього

органу. К. Паньківський погодився, але наполягав не відволікати його від роботи в аптечній сфері, оскільки за два роки він її доволі добре опанував (Паньківський, 1957, с. 29–30).

Відомо, що К. Паньківський не був присутній на Національних зборах, де Ярослав Стецько проголосив Акт відновлення української держави. Але він залишив спогади про враження, що викликала в місті серед українців ця акція. Він також, як запевняв у своїх спогадах, не давав згоди на входження до складу Державного правління (Паньківський, 1957, с. 30–31, 44). У перші дні липня у Львові відбулися єврейські погроми, у яких К. Паньківський обвинувачував поляків і «міське шумовиння» – кримінальні елементи. Намагаючись врятувати принаймні знайомих євреїв, він наказав переховувати їх у львівських аптеках і допомагати документами, медикаментами та харчами. На той час уся сітка аптек Львова підпорядковувалася йому (Паньківський, 1957, с. 35–36).

З приходом німецьких військ у Львові для захисту інтересів населення на зборах громадян 6 липня 1941 р. створено Українську Раду Сеньйорів, яку очолив Кость Левицький, а почесним головою став митрополит Андрій Шептицький (Паньківський, 1957, с. 41). На цих зборах був присутній і К. Паньківський, котрий залишив про них детальні спогади (Паньківський, 1957, с. 43). У середині липня 1941 р. до Львова прибув голова Українського центрального комітету в Кракові (далі – УЦК) Володимир Кубійович і колишній старшина УГА Альфред Бізанц. З останнім К. Паньківський був знайомий ще з 1920 р., а з В. Кубійовичем познайомився вперше (Паньківський, 1957, с. 61).

Незабаром контроль над Аптекоуправлінням перебрали німці, а один із знайомих запропонував К. Паньківському разом із тилловими частинами 6-ї армії вермахту прямувати до Києва, де він мав налагоджувати контакти з відомими представниками київської громади. К. Паньківський дав на це згоду і 16 липня 1941 р. виїхав зі Львова в товаристві офіцера СД, колишнього доцента Берлінського університету О. Басра. «Моя поїздка принесла мені всебічні користі. Два тижні перебування при команді армії ввело мене в середовище вищого командного складу та відповідальних представників гітлерівського режиму», – писав пізніше К. Паньківський. На деякий час він затримався в Житомирі, де, зокрема, взяв участь у відкритті «Радіостанції Житомира». Зрештою, Київ німецька армія не змогла взяти одразу, тож місія К. Паньківського була відкладена на невизначений час. 30 липня він повернувся до Львова (Паньківський, 1957, с. 64–70).

За час його відсутності у Львові відбулися певні події. 24 липня 1941 р. Рада Сеньйорів проголосила себе Українською Національною Радою (далі – УНР) – головною національною організацією. Президентом УНР обрали митрополита Андрея Шептицького, головою – колишнього президента ЗУНР Костя Левицького, його заступниками – Юліана Дзеровича і Луку Турчина, секретарем – Ярослава Білецького (Офіцинський, 2001). Уже 31 липня 1941 р. голова УНР К. Левицький викликав до себе К. Паньківського й запропонував йому очолити Генеральний Секретаріат УНР. Увечері того ж дня його кандидатуру затвердили члени президії УНР, які зібралися в будинку К. Левицького (Паньківський, 1957, с. 71).

1 серпня 1941 р. Галичину як п'ятий дистрикт було включено до складу Генеральної Губернії. Із цієї нагоди Львів відвідав генерал-губернатор Ганс Франк, де з ним зустрілися представники Української Національної Ради, у тому числі й Кость Паньківський (Паньківський, 1957, с. 78). Як представник УНР, президія якої декілька разів засідала безпосередньо в помешканні К. Паньківського, він встановив активні контакти з представниками нової влади – урядом губернатора Галичини Карла Ляша та його представником в українських справах Альфредом Бізанцом, службою безпеки (СД), двома гілками ОУН. Наприкінці серпня 1941 р. К. Паньківський очолив делегацію до уряду Генеральної Губернії у Кракові. Там він зустрівся з представниками УЦК Дмитром Палієвим і Матвієм Стахівим (з останнім разом навчався в Празі на початку 1920-х рр.), які радили йому уникати політичних питань. Відтак відбулися дві зустрічі з представником уряду Генеральної Губернії Генріхом Вайнхауером, під час яких перед делегацією УНР було поставлено умову працювати з німецькими органами у Кракові тільки за посередництва УЦК. Німці категорично відмовилися визнавати УНР як представницький орган української громадськості Галичини (Паньківський, 1957, с. 89–94).

У середині вересня 1941 р. з Кракова надійшло повідомлення про потребу в утворенні на основі УНР так званого Українського крайового комітету для Галичини. Цей комітет не повинен був підлягати УЦК і по суті ставав окремою структурою для галицького дистрикту. При цьому його очільником було визнано саме К. Паньківського (Паньківський, 1957, с. 97). Український краєвий комітет (далі УКК) охоплював всі сфери організованого українського громадського життя, за винятком кооперації. Реалізації поставлених завдань повинна була сприяти і внутрішня структура УКК, що складалася із семи відділів: організаційного; культурної праці; шкільного; суспільної опіки та праці; господарського; молоді; фінансового (Офіцинський, 2001).

У питаннях налагодження організаційної структури УКК К. Паньківський звернувся по допомогу до УЦК в Кракові. У порозумінні з проф. В. Кубійовичем до Львова приїхав керівник організаційного відділу УЦК Микола Ценко. Він відвідав усі більші міста Галичини. На той час в усіх центрах галицької периферії українське громадянство створило репрезентаційні органи під різними назвами – національні / народні ради / комітети, які діяли поруч з адміністративним апаратом уже в перші дні липня 1941 р. Керівництво УКК поставив завдання підпорядкувати собі ці органи під назвою Українських окружних комітетів та уніфікувати їхню структуру і функції. Упорядкування цих справ затягнулося аж до кінця 1941 р. (Паньківський, 1957, с. 102).

19 вересня 1941 р., коли стало відомо про зайняття Києва, К. Паньківський на запрошення А. Бізанца відвідав губернатора Галичини Карла Ляша. Це була перша й остання їхня зустріч. Уже в листопаді 1941 р. Ляша звільнили за надмірний грабунок місцевого населення. Наприкінці ж вересня 1941 р. К. Паньківський разом з В. Кубійовичем, його заступником В. Глібовицьким, колишнім ректором Львівського університету І. Биченком з дозволу німецьких властей виїхали до Києва. Там познайомилися з одним із чільних діячів ОУН(м) Олегом Кадибою-Ольжичем, головою міської управи Києва проф. Олександром Оглоблиним і керівником відділу культурних справ проф. Костянтином Штепою (Паньківський, 1957, с. 102–106).

Повернувшись на початку жовтня 1941 р. до Львова, К. Паньківський продовжив роботу щодо організації УКК. У цей час посилювався тиск німецьких властей, спрямований на злиття УКК з УЦК. К. Паньківський, тісно співпрацюючи з УЦК, все ж намагався зберегти окремішність підпорядкованої йому організації. Розуміючи, що об'єднання не уникнути, К. Паньківський на початку січня 1942 р. виступив на сторінках часопису «Рідна земля» із закликом до єдності всіх національних сил: «Є такі хвилини в житті народу, від яких залежить його доля на довгі часи. І таку хвилину якраз переживаємо. Що ж треба нам робити? Сповнити свій обов'язок супроти нашого народу й Батьківщини. Плекаймо єдність серед народу. Не сміє бути між українськими людьми братовбивчої війни. Незгода наших провідників унеможливила єдність проводу. Непорозуміння між народними низами і верхами використовували наші одвічні вороги» (Важна хвиля, 1942).

Оскільки німці вимагали скасування всіх українських громадських організацій, за винятком УКК, К. Паньківський зумів домогтися їх збереження, але як структурних частин крайового комітету. Так, «Українська допомогова акція» стала відділом суспільної опіки УКК, Український Червоний Хрест – відділом допомоги полоненим УКК, «Жіноча Служба Батьківщина» – жіночою секцією УКК. У сфері культурної праці УКК на чолі з К. Паньківським узяв під свою егіду товариство «Просвіта» та Краєвий інститут народної творчості, оскільки цим організаціям загрожувала ліквідація з боку німецьких властей. Звісно, багатьом членам «Просвіти» не сподобався перехід до структур комітету. Голова «Просвіти» Іван Брик відмовився працювати в рамках УКК, а К. Паньківського назвав «гробокопателем» «Просвіти» (Паньківський, 1965, с. 112). З лютого 1942 р. «Просвіта» отримала назву Українського освітнього товариства, яке діяло в рамках УКК, згодом УЦК.

До структури УКК, а пізніше й УЦК, увійшло так зване Крайове концертне бюро, яке очолював С. Сапрун. К. Паньківському вдалося домовитися з керівником відділу пропаганди уряду губернатора дистрикту «Галичина» С. Райшем про виняткові права цієї структури для всієї Галичини на: 1) організацію концертів та імпрез; 2) реєстрацію професійних авторів і музик; 3) контроль за репертуаром виступів; 4) організацію оркестру (Паньківський, 1965, с. 113).

Як голова УКК К. Паньківський підтримував дружні стосунки з головою Польського комітету адвокатом д-ром Леопольдом Тешнаром, якого знав ще з праці в Палаті адвокатів у 1930-х рр. Ділові стосунки склалися і з юденратом, який певний час очолював також відомий львівський адвокат д-р Лейба Ландау (Паньківський, 1965, с. 63–67). Традиційно він продовжував співпрацю з УНР та її головою К. Левицьким. Коли останній помер (12 листопада 1941 р.), то за ініціативи К. Паньківського, який виклопотав у німецьких властей відповідні дозволи, у Львові було влаштовано величавий похорон президента К. Левицького (Паньківський, 1965, с. 27). У лютому 1942 р. УНР припинила своє існування, але К. Паньківський продовжував тісно співпрацювати з її протектором митрополитом А. Шептицьким. Голова УКК часто навідувався (або за власним бажанням, або на запрошення) до митрополита, доповідав про роботу, яку виконує комітет щодо допомоги населенню і полоненим. В архіві митрополичого ординаріату збереглися офіційні листи К. Паньківського до А. Шептицького (Митрополит, 2003, с. 11).

Голова УКК, використовуючи свої зв'язки в уряді губернатора, неодноразово домагався звільнення заарештованих гестапо українців. Завдяки, зокрема, його клопотанням було звільнено композитора Василя Барвінського, провідного діяча українського жіночого руху Костянтину Малицьку, письменника Василя Пачовського, громадсько-політичного діяча Мілену Рудницьку, ректора Львівського університету проф. Василя Сімовича. Йому також вдалося попередити арешт театрального режисера Йосипа Стадника, академіка Михайла Возняка. «Провина» цих осіб полягала лише в тому, що в роки радянської влади (1939–1941) їх залучали до виборів депутатів Верховної Ради СРСР і УРСР (Паньківський, 1965, с. 74).

Важливим було те, що К. Паньківський зумів виклопотати згоду в очільників львівського гестапо і СД (Стависького, Міхаеліса, Кайзера, Кольфа) на допомогу ув'язненим без різниці, якої вони національності. Це піднесло авторитет УКК серед поляків та євреїв. Зрештою голова УКК запросив керівників Польського комітету та юденрату і запропонував утворити спільний «Комітет допомоги в'язням». Поляки та євреї погодилися й запропонували головування в цьому неформальному утворенні саме К. Паньківському. Його заступниками стали Марія Бартель (дружина розстріляного німцями колишнього польського прем'єра проф. К. Бартеля) і адвокат Макс Шафф. Спільна праця комітету полягала у збиранні й постачанні в'язням харчів, білизни, медикаментів (Паньківський, 1965, с. 76).

1 березня 1942 р. функції Українського красового комітету перебрав на себе Український центральний комітет, який надалі продовжував очолювати Володимир Кубійович. Кость Паньківський став його заступником. Василя Глібовицького призначено генеральним секретарем. Згідно зі спогадами В. Кубійовича, йому вдалося налагодити гармонійну співпрацю з К. Паньківським попри різницю в характерах і деякі відмінності в поглядах. А от співпраця К. Паньківського з В. Глібовицьким не склалася (Кубійович, 1985, с. 144).

У своїй діяльності К. Паньківському часто доводилося контактувати з представниками німецької влади. З генерал-губернатором Г. Франком він бачився всього декілька разів (по одному разу в 1941, 1942, 1943 роках і двічі у 1944 р.), проте ці зустрічі мали формальний характер привітань. Частіше доводилося контактувати з губернатором Отто Вехтером і його заступниками Отто Баєром і Людвіком Льозакером. Ось як описує К. Паньківський співпрацю з цими посадовцями: «Коли з нами (представниками УКК. – Авт.) краще познайомилися, не раз дискретно виявляли своє невдоволення нацистським режимом. Без сумніву, їх південно-німецьке походження мало вплив на підхід до нас. Вони опанували проблематику Східної Європи, зокрема українсько-польські взаємини, і в протилежності до типових представників адміністрації розумно ставилися до різних наших сугестій і вимог, якщо це лежало в їх компетенції. У багатьох випадках нам помагали, не було випадку, щоб хтось із них відмовився вислухати мої жалі, або не хотів щось у цих справах зробити» (Паньківський, 1965, с. 85).

На прохання німецьких урядників, зокрема коменданта гестапо дистрикту «Галичина» Р. Танцмана, К. Паньківський у листопаді 1941 р. навіть виголосив доповідь «Більшовицька окупація Галичини українськими очима» на зібранні у Львові представників німецьких

дистриктових урядів. Неодноразово йому доводилося зустрічатися з представниками СД – служби безпеки Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії. Вони часто самі шукали контактів, збираючи відповідну інформацію. Серед представників СД, з якими доводилося мати справу К. Паньківському під час окупації, були уже згаданий Кольф, а також Вальтер Шенк, Ніколас Толле тощо (Паньківський, 1965, с. 88).

Декілька разів зустрічався К. Паньківський із шефом преси галицького дистрикту Георгом Леманом. Спочатку він намагався отримати в німецького чиновника дозвіл на видання українських газет або принаймні друкованого органу УКК, однак отримав рішучу відмову. Згодом просив дозволу розміщувати в офіційних і підконтрольних німецькій цензурі газетних виданнях статті на українську проблематику. Двічі К. Паньківському довелося написати офіційні статті з нагоди Різдва і Великодня в щоденнику «Львівські вісті». Друга публікація викликала незадоволення Лемана, оскільки не містила згадки про «визволення» німецькими арміями Галичини від більшовицької окупації. Після цього дописи К. Паньківського вже не друкували (Паньківський, 1965, с. 92–93).

Після приєднання УКК до УЦК, К. Паньківському довелося тісніше спілкуватися з німецькими чиновниками у Кракові, зокрема представником уряду генерал-губернатора з українських питань Л. Тюрком. Останній неприховано вороже ставився до українців. Нерідко К. Паньківський потрапляв у конфліктну ситуацію з цим чиновником, особливо на спільних засіданнях УЦК і представників німецького уряду Генеральної губернії (Паньківський, 1965, с. 168).

Складними були взаємини К. Паньківського з двома гілками ОУН. З одного боку, він не сприймав крайній радикалізм націоналістів, засуджував їх методи, які передбачали навіть знищення інакодумців-українців, з іншого – визнавав велику роль окремих постатей націоналістичного руху в боротьбі за українську державність і українську справу загалом. К. Паньківський підтримував стосунки з членом ОУН В. Мартинцем. Чимало націоналістів були працівниками УКК та УЦК як у центральному апараті, так і в низових ланках. Однак К. Паньківський негативно ставився до деяких заходів ОУН, які, на його думку, шкодили українцям (Паньківський, 1965, с. 149).

У взаєминах в рамках проводу УЦК К. Паньківський дотримувався конструктивних і навіть демократичних підходів. У 1942 р. він виступив з ідеєю децентралізації УЦК і створення в Краківському і Люблінському дистриктах Генеральної губернії ділових осередків УЦК на зразок львівського в Галичині. Однак проти цього виступив В. Кубійович (Кубійович, 1985, с. 144). Зрештою марно було сподіватися, що такі зміни підтримає німецька влада.

Прагнучи активізувати діяльність УЦК у Східній Галичині, його керівництво більшість днів у місяці проводило в поїздках, відвідуючи комітети на місцях. Уже у травні 1942 р. К. Паньківський супроводжував В. Кубійовича в поїзді більшими містами Галичини (Провідник, 1942; Перша окружна поїздка, 1942). Представники УЦК ближче знайомилися зі своїми представниками на місцях, виступали з промовами на загальних зібраннях, окреслювали перспективи подальшої праці.

Траплялися випадки, коли місцеві осередки УЦК намагалися усунути своїх голів. Такий випадок мав місце і в Дрогобичі, де УОК очолював адвокат Іван Мартинюк. К. Паньківський виступив проти цього, бо вважав, що усунути людину, яка добре працює, можна лише за доведене зловживання обов'язками. У спробу змінити голову УОК в Дрогобич було втягнуто навіть німецького старосту, адвоката з Дюсельдорфа д-ра Г. Гергенса. К. Паньківський відвідав його принагідно та переконав, що зміна непотрібна, а восени 1943 р. навіть немає сенсу (Паньківський, 1965, с. 306). До слова, К. Паньківський відвідав Дрогобич у серпні 1943 р. і на запрошення місцевого об'єднання праці робітників «Робітнича Громада» брав участь у зборах сходах цієї громади. «В обговоренні наших проблем і завдань я спостерігав велике зацікавлення членів громади», – відзначив він активну громадську позицію дрогобичан (Паньківський, 1965, с. 322).

Галицькі осередки УЦК на чолі з К. Паньківським намагалися підтримати українську молодь, мобілізовану до «баудінсту» – «Української Служби Батьківщині». У таборах праці

організували харчування, налагоджували релігійне, спортивне життя, влаштовували концерти тощо. К. Паньківському та В. Кубійовичу вдалося домогтися в німецьких властей, що примусову службу студентів в УСБ було скорочено з 6 місяців до 6 тижнів (Паньківський, 1965, с. 215).

У 1943 р. К. Паньківському разом із проводом УЦК довелося брати участь у підтримці акції організації дивізії СС «Галичина». Ініціатива утворення дивізії походила від губернатора Галичини О. Вехтера, який із цією метою запросив К. Паньківського до себе на розмову. Він розповів про цю ідею і попросив співпраці УЦК. Пізніше К. Паньківський так згадував про цю зустріч: «Як у господарських справах, так і в справі дивізії наша відповідь губернаторові не могла бути негативна. По-перше тому, що це було б проти нашого очевидного національного інтересу, в даних умовах, в часі, коли всі загрожені Москвою народи стояли в боротьбі проти неї, по-друге тому, що губернатор мусів би, зберігаючи свій престиж, перевести справу без УЦК, а це було б при всяких можливих умовах шкідливим» (Паньківський, 1965, с. 224). Зрештою К. Паньківський, як і В. Кубійович, підтримав ідею створення дивізії як власне української збройної формації.

18 липня 1943 р. у Львові було проведено врочистості з нагоди відправлення перших добровольців дивізії на вишкіл. Від імені УЦК промову із цього приводу було доручено висловити К. Паньківському, який наголосив на потребі зосередити українські сили для боротьби з Москвою (Паньківський, 1965, с. 242; Паньківський, 1990, с. 55–56). 24–25 квітня 1944 р. К. Паньківський разом із губернатором Галичини О. Вехтером побував у вишкільному таборі галицької дивізії СС у Нойгамері. Вони зустрічалися з дивізійниками. К. Паньківський зустрічався з українськими старшинами (передовсім сотником Дмитром Палієвим) і рядовими вояками, намагався вплинути на нацистське командування дивізії щодо більш толерантного ставлення до українців (Паньківський, 1990, с. 64–65).

На початку 1944 р. німецька адміністрація без погодження з УЦК почала масово вербувати українську молодь до служби в так званому юнацтві протилетунської оборони. Насамперед до цієї напіввійськової формації залучали шкільну молодь із фахових шкіл. К. Паньківський із протестами подався до губернатора Вехтера й керівника СД Шенка, заявивши, що не «розуміє поведінки і засадування громадянства непродуманими і непідготовленими акціями». На жаль, жодних результатів протести К. Паньківського не дали, бо акція набору до «юнацтва протилетунської оборони» була інспірована в Берліні, а не в Кракові чи Львові. У середині травня 1944 р. К. Паньківський скликав нараду працівників відділів молоді і шкільних справ окружних комітетів. Було вирішено всіма силами домагатися від німецьких властей передачі завербованих юнаків під опіку УЦК і навіть створено «референтуру юнацтва протилетунської оборони». На початку червня 1944 р. К. Паньківському вдалося побувати в одному з вишкільних таборів «юнацтва» в Пшеворську, де він висловив підтримку українській молоді й обіцяв харчову допомогу та можливість забезпечити зв'язок з батьками мобілізованих юнаків (Паньківський, 1965, с. 260).

Ще з кінця 1943 р. в краї було введено комендантську годину. Репресії, розстріли заручників, насильство і вбивства сягнули небачених масштабів. Усі спроби К. Паньківського апелювати до німецьких властей не мали успіху, як і подібні намагання митрополита А. Шептицького. На цей час уже діяла Українська повстанська армія на Волині, а на початку 1944 р. її структури були розгорнуті в Галичині. К. Паньківському довелося зустрітися з відділом УПА неподалік м. Рава у травні 1944 р. Його разом із заступником керівника фінансового відділу УЦК Володимиром Пушкарем затримав на дорозі відділ партизан, яким командував Н. Пелип. К. Паньківський добре знав цього командира, бо 1937 р. був його адвокатом і захищав у польському суді за обвинуваченням у приналежності до ОУН (Паньківський, 1965, с. 287).

З наближенням фронту на початку 1944 р. структура УЦК зазнала змін. Основний склад проводу УЦК переїхав з Кракова до Криниці, а у Львові замість розгалуженого апарату УЦК, який зберігався з часів існування УКК, залишилася лише так звана Львівська станиця УЦК на чолі з К. Паньківським. Під наступом радянських військ німецька адміністрація розладнувалася, а чиновники втікали. 19 липня 1944 р. К. Паньківський бачився з губернатором Вехтером, який виїжджав зі Львова через Дрогобич на захід. Того ж дня К. Паньківський зустрівся

востаннє з митрополитом А. Шептицьким, владиками Й. Сліпим і Н. Будкою і ввечері також покинув Львів. 20 липня 1941 р. він побував у Перемишлі, а 21 липня 1944 р. востаннє зустрівся з губернатором Вехтером у Дрогобичі. 23 липня того ж року К. Паньківський разом зі своїми співробітниками покинули Перемишль і попрямували до Кракова (Паньківський, 1968, с. 11–12). Повернутися на українську землю йому вже не судилося.

Отже, роки німецької окупації для К. Паньківського стали найбільш важкими й водночас насиченими громадською діяльністю. Він узяв активну участь у діяльності утвореної у Львові Української Національної Ради на чолі з К. Левицьким і під протекторатом А. Шептицького. К. Паньківський очолив Генеральний секретаріат (інша назва – Красвий діловий осередок) УНРади. Проте німці не визнали цього органу, тож К. Паньківський на їх вимогу перетворив діловий осередок в Український крайовий комітет – центральний орган керівництва окружними допомоганими комітетами Галичини. Він очолював УКК до об'єднання з Українським центральним комітетом (1 березня 1942 р.). Із цього часу він став заступником провідника УЦК В. Кубійовича, однак продовжував виконувати свої попередні функції. У важких умовах німецької окупації йому вдалося налагодити дієву систему соціально-гуманітарної допомоги українцям і представникам інших національностей. Зокрема, брав активну участь в порятунку 25–30 тис. дітей від голоду, врятував низку заарештованих гестапо українських діячів культури. У робочих поїздках він відвідав майже всі міста дистрикту «Галичина», зокрема двічі побував у Дрогобичі, де зустрічався з місцевою українською «Робітничою громадою» і високо оцінив її профспілкову та культурно-просвітницьку діяльність.

Джерела та література

- Антонюк, Н.** (1997). *Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944): за матеріалами періодичної преси*. Львів : Місіонер, 232 с.
- Важна хвиля.** (1942). *Важна хвиля народного життя*. Рідна земля. Ч. 2. 7 січня.
- Галів, М.** (2010). *Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939–1944 рр.* Дрогобич, 2010. 337 с.
- Курилишин, К.** (2010). *Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія*. Львів, 328 с.
- Ковба, Ж. (Упоряд).** (2003). *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944*. Дух і Літера, 313 с.
- Офіцинський, В.** (2001) *Дистрикт Галичина (1941–1944): історико-політичний нарис*. Ужгород: Гражда, 142 с. URL: <http://exlibris.org.ua/distrikt/index.html>
- Кубійович, В.** (1985) *Мені 85*. Мюнхен : Молоде життя, 308 с.
- Паньківський, К.** (1957). *Від держави до комітету*. Нью-Йорк : Ключі, 448 с.
- Паньківський, К.** (1965). *Роки німецької окупації*. Нью-Йорк – Торонто, 480 с.
- Паньківський, К.** (1968). *Від комітету до Державного Центру*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 287 с.
- Паньківський, К.** (1990). *Військові справи – дивізія «Галичина». Українська дивізія «Галичина» (матеріали до історії)*. Торонто – Нью-Йорк, С. 25–69.
- Культурне життя в Україні.** (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали*. Наук. думка, Т. 1 (1939–1953). 748 с.
- Перша окружна поїздка.** (1942). *Перша окружна поїздка проводу УЦК по Галичині*. Наші дні. Ч. 7.
- Провідник.** (1942). *Провідник д-р В. Кубійович в Галичині*. Краківські вісті. Ч. 39.
- Torzecki, R.** (1972). *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945*. Warszawa: Książka i Wiedza, 375 s.

References

- Antoniuk, N. V.** (1997). *Ukrainske kulturne zhyttia v "Heneralnii Hubernii" (1939–1944): Za materialamy periodychnoi presy* [Ukrainian cultural life in the "General Governorate" (1939–1944): According to the materials of the periodical press]. Lviv: Missioner, 232 s. [in Ukrainian].
- Vazhna khvyliia.** (1942). *Vazhna khvyliia narodnoho zhyttia* [An important wave of national life]. *Ridna zemlia*, 2 [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2010). *Mizh serpomolotom i svastykoiu: osvita na Drohobychchyni u 1939–1944 rr.* [Between hammer-sickle and swastika: education in Drohobych region in 1939–1944]. Drohobych, 2010. 337 s. [in Ukrainian].

- Kurylyshyn, K.** (2010). *Ukrainske zhyttia v umovakh nimetskoï okupatsii (1939–1944 rr.): za materialamy ukrainomovnoi lehalnoi presy: monohrafiia* [Ukrainian life under German occupation (1939–1944): based on the materials of the Ukrainian-language legal press: a monograph]. Lviv, 328 s. [in Ukrainian].
- Kovba, Zh. (Comps).** (2003). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Dokumenty i materialy 1941–1944.* [Metropolitan Andrey Sheptytskyi. Documents and materials 1941–1944.]. Dukh i Litera, 313 s. [in Ukrainian].
- Ofitsynskyi, V.** (2001) *Dystrykt Halychyna (1941–1944): istoryko-politychnyi narys* [Halychyna district (1941–1944): historical and political essay]. Uzhhorod: Hrazhda, 142 s. URL: <http://exlibris.org.ua/distrikt/index.html> [in Ukrainian].
- Kubiiovych, V.** (1985). *Meni 85 [I am 85]*. Munchen: Molode zhyttia, 135 s. [in Ukrainian].
- Pankivskyi, K.** (1957). *Vid derzhavy do komitetu* [From the State to the Committee]. New-York: Kliuchi, 448 s. [in Ukrainian].
- Pankivskyi, K.** (1965). *Roky nimetskoï okupatsii* [Years of German occupation]. New-York – Toronto, 480 s. [in Ukrainian].
- Pankivskyi, K.** (1968). *Vid komitetu do Derzhavnoho Tsentru* [From the Committee to the State Center]. New-York – Toronto: Kliuchi, 287 s. [in Ukrainian].
- Pankivskyi, K.** (1990). *Viiskovi spravy – dyviziia “Halychyna”* [Military affairs – “Galichyna” division]. *Ukrainska dyviziia “Halychyna” (materialy do istorii)* [Ukrainian “Galichyna” division (materials for history)], (pp. 25–69). Toronto – New-York [in Ukrainian].
- Kulturne zhyttia v Ukraini.** (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: Dokumenty i materialy* [Cultural life in Ukraine. Western lands: Documents and materials]. Nauk. dumka, T. 1 (1939–1953). 748 s. [in Ukrainian].
- Persha okruzhna poizdka.** (1942). *Persha okruzhna poizdka provodu UTsK po Halychyni* [The first district trip of the UCC delegation to Galicia]. *Nashi dni*, 7 [in Ukrainian].
- Providnyk.** (1942). *Providnyk d-r V. Kubiiovych v Halychyni* [Guided by Dr. V. Kubiyovych in Halychyna]. *Krakivski visti*, 39 [in Ukrainian].
- Torzecki R.** (1972). *Kwestia ukrainska w polityce III Rzeszy 1933–1945* [The Ukrainian question in the politics of the Third Reich 1933–1945]. Warszawa: Książka i Wiedza, 375 s. [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 29.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

Лідія БІЛІЧЕНКО

магістр історії, випускник Чорноморського національного університету ім. Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, Україна, індекс 54003 (di_bilichenko@ukr.net)

ORCID: orcid.org/0000-0001-5547-9248

Бібліографічний опис статті: Біліченко, Л. (2024). Дивізія Ваффен-СС «Галичина»: формування та участь у боях на фронтах Другої світової війни (1943–1945). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 106–112. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.11>

ДИВІЗІЯ ВАФФЕН-СС «ГАЛИЧИНА»: ФОРМУВАННЯ ТА УЧАСТЬ У БОЯХ НА ФРОНТАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1943–1945)

Анотація. *Мета дослідження* – дослідити історію формування та участь у бойових діях дивізії Ваффен-СС «Галичина» протягом 1943-1945 рр. **Методологія дослідження.** *Методологічною базою роботи є принципи історизму, об'єктивності, системності, науковості, всебічності та конкретності. Їх сукупне застосування дозволило розглядати досліджувані процеси та явища згідно динаміки їхнього розвитку, абстраговано від індивідуальних поглядів і переконань, намагаючись досягти максимально повного та різнопланового розкриття заявленої проблеми. Вище перераховані принципи й підходи є універсальними засадами будь-якого наукового дослідження, тому застосовуються комплексно у всій роботі. На їх основі була сформована відповідна методологічна база, в якій поєднуються загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціально-історичні методи пізнання.* **Наукова новизна.** *Наукова новизна роботи полягає у залученні досі неопублікованих документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.* **Висновки.** 28 квітня 1943 р. офіційно була створена українська дивізія Ваффен-СС «Галичина», після того, як німецькі війська зазнали поразки у Сталінградській битві. Набір добровольців розпочався у травні. Для проведення цієї акції був організований окремий комітет із колишніх старшин УГА під назвою «Військова Управа», головою якої став Альфред Бізани, галицький німець, колишній полковник УГА. Командиром дивізії був призначений полковник Фрайтаг, який однак не належав до військ СС, а служив при німецькому Генеральному Штабі. Офіційно комісія по набору добровольців діяла до 17 травня 1943 р. Щодо безпосередньої участі у бойових діях, то німецьке командування спочатку планувало ужити дивізію на південно-східному відтинку фронту в районі Станиславова Коломиї. Сталося, однак, інакше. Підготовка наступу Червоної армії в напрямі Львова змінила це рішення. Дивізію кинули в район Бродів, де вона укріпилась у другій оборонній лінії. З 11 тисяч офіцерів і вояків дивізії тільки приблизно 3 тисячі вирвалися з того кільця і дісталися на захід. Решта попала в полон, згинула або перейшла в лави УПА. З поворотів з-під Бродів та нових рекрутів у Нойгаммері створено відносно скоро (вересень-жовтень) нову дивізію, яка згодом приймала участь у бойових діях на території Словаччини та Югославії.

Ключові слова: Дивізія Ваффен-СС «Галичина», Дистрикт Галичина, Отто Вехтер, Альфред Бізани, Командир Фрайтаг, Броди, Друга світова війна.

Lidiia BILICHENKO

master of history, graduate of the Petro Mohyla Black Sea National University, 68 Desantnykiv Str., 10, Mykolaiv, Ukraine, postal code 54003 (di_bilichenko@ukr.net)

ORCID: orcid.org/0000-0001-5547-9248

To cite this article: Bilichenko, L. (2024). Dyviziiia Vaffen-SS «Halychyna»: formuvannia ta uchast u boiakh na frontakh Druhoi svitovoi viiny (1943–1945) [Waffen-SS division “Halychyna”: formation and participation in battles on the fronts of World War II (1943–1945)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. 15(57). 106–112. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.11> [in Ukrainian].

WAFFEN-SS DIVISION “HALYCHINA”: FORMATION AND PARTICIPATION IN BATTLES ON THE FRONTS OF WORLD WAR II (1943–1945)

Abstract. *The purpose of the study – to investigate the history of the formation and participation in combat operations of the Waffen-SS division «Galichyna» during 1943–1945. Research methodology.* The methodological basis of the work is the principles of historicism, objectivity, systematicity, scientificity, comprehensiveness and specificity. Their collective application made it possible to consider the researched processes and phenomena according to the dynamics of their development, abstracted from individual views and beliefs, trying to achieve the most complete and diverse disclosure of the stated problem. The principles and approaches listed above are universal principles of any scientific research, therefore they are applied comprehensively in the entire work. Based on them, an appropriate methodological base was formed, which combines general scientific, interdisciplinary and special-historical methods of cognition. **Scientific novelty.** The scientific novelty of the work lies in the involvement of hitherto unpublished documents of the Central State Archive of the highest bodies of government and administration of Ukraine. **Conclusions.** On April 28, 1943, the Ukrainian Waffen-SS «Galichyna» division was officially created after the German troops were defeated in the Battle of Stalingrad. The recruitment of volunteers began in May. Military Administration», the head of which was Alfred Byzants, a German from Galicia, a former colonel of the UGA. The commander of the division was appointed Colonel Freitag, who, however, did not belong to the SS troops, but served at the German General Staff. The volunteer recruitment commission officially operated until May 17, 1943. As for direct participation in hostilities, the German command initially planned to use the division on the southeastern part of the front in the area of Stanislavov Kolomyia. However, it turned out differently. The preparation of the Red Army's offensive in the direction of Lviv changed this decision. The division was thrown into the Brody area, where it entrenched itself in the second line of defense. Of the 11,000 officers and soldiers of the division, only about 1,000 broke out of that ring and reached the west. The rest were captured, died or joined the ranks of the UPA. A new division was created relatively soon (September-October) from the diversions from Brody and new recruits in Neuhammer, which later took part in hostilities on the territory of Slovakia and Yugoslavia.

Key words: *Waffen-SS Division «Galichyna», District Halychyna, Otto Wechter, Alfred Bizanz, Commander Freitag, Brody, World War II.*

Постановка проблеми. У Другій світовій війні у лавах військ СС крім німців боролися сотні тисяч осіб, які не були німцями за національністю. Річ у тім, що у ході військових дій становище німецьких військ погіршувалося, і незабаром непохитний Гімлер все ж таки видав розпорядження про допуск на службу представників «ненімецьких» та «неарійських» народів. Так, у СС з'явилися добровольці зі слов'янських, мусульманських, азіатських і навіть африканських народів. У СС з'явилися 22 іноземні дивізії, і навіть дві іспанські добровольчі роти, куди увійшли склади 250-ї іспанської дивізії. У військах СС служили навіть представники нейтральних країн, серед яких було від 100 до 130 шведів.

Не виключенням була і українська дивізія СС «Галичина», яка була створена 28 квітня 1943 р. після того, як німецькі війська зазнали поразки у Сталінградській битві. Набір добровольців розпочався у травні. Для проведення цієї акції був організований окремих комітет із колишніх старшин УГА під назвою «Військова Управа», головою якої став Альфред Бізанц, галицький німець, колишній полковник УГА, а секретарем – сотник УГА Осип Навроцький.

Аналіз досліджень. Зі встановленням Незалежності України інтерес до дослідження дивізії Ваффен-СС «Галичина» значно зріс. Почали розсекречуватися архіви і з'явилися нові факти, які допомогли дослідникам об'єктивно дослідити роль та значення дивізії у Другій світовій війні. Серед істориків які займалися зазначеним питанням, можна виділити праці Н. Мизака, Р. Пономаренка, О. Хом'яка, Є. Чернова та В. Щербана.

Мета дослідження. Дослідити історію формування та участь у бойових діях дивізії Ваффен-СС «Галичина» протягом 1943–1945 рр.

Виклад основного матеріалу. 1943 р. приніс велику катастрофу 6-ї німецької армії під Сталінградом і висадку союзних військ у Північній Африці. Втрати на фронтах війни послабили німецьку воєнну машину і людські резерви. Тому можна було сподіватися, що німецький уряд

змінить свою самовбивчу політику відносно східноєвропейських народів. Ситуація сприяла тим німецьким політикам, які бажали ближчої німецько-української співпраці. Так дозріла і набула конкретних форм ідея губернатора Галичини Вехтера створити при німецькій армії українські військові частини. Це, на його думку, скріпило б німецькі військові резерви і, можливо, припинило б або принаймні зменшило б протинімецькі акції українського збройного підпілля. Це був час, коли українська молодь масово вступала в лави УПА, яка вже успішно протиставилась окупаційній владі та її тероріві.

28 квітня 1943 р. проголошено прокламацію про створення дивізії. Оформилась Військова Управа з полковником А.Бізанцом у проводі (старшина Української Галицької Армії) та з уповноваженими по окружних і повітових містах Галичини (Українська дивізія «Галичина», 2008: 11–12).

У пропагандистському зверненні до майбутніх добровольців віком від 15 до 20 років, німецьке командування зазначило таке: «Незабаром покличуть Ваших синів від 15-ти до 20-ти років життя до великої вирішальної боротьби, в ній йде про «бути» чи не «бути» європейського континенту. Вони повинні стати в ряди воєнної служби у Німеччині. Там вже є 10-ти річний хлопчина, який своєю працею у воєнній службі причинюється до остаточної перемоги. Він працює як вістун легунства. Інший 15-ти річний хлопчина зголосився добровільно і працює як помічник у протилетунській артилерії. Так є у Франції, Словаччині, Італії, Болгарії та Румунії. Усюди вступає молодь в ряди бойового фронту своїх дорослих друзів. Українська молодь не може теж залишитися позаду. Ваша мала Батьківщина – галицька земля повинна залишитися європейським краєм. Тому закликаємо Вашу молодь, щоб вона включалася в ряди юнаків СС, як помічники у протилетунській артилерії. У цей час, коли інші втікають у ліси, Ваша молодь буде боротися за свободу Вашого краю, за єдність Європи, за волю і справедливість. Тільки такою співучастю у сьогоднішній завзятій боротьбі можуть Ваші сини бути гідними стати поруч їх старших товаришів, які є сьогодні в стрілецькій дивізії СС «Галичина».

Ваші сини пройдуть чотири-тижневий вишкіл в одному з таборів Генеральної губернії. Опісля вирушать вони в Німеччину, як активні помічники протилетунської артилерії. Ваші сини будуть постійно Вам писати, як їм захочеться. Крім цього, ними буде опікуватися Уряд для молоді при Губернаторові Галичини. Тому, що адреси синів можуть в перших часах часто змінюватися, закликаємо батьків і родини висилати свої посилки через Уряд для молоді при Губернаторові Галичини» (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 3, арк. 3).

Негайно після прибуття до Львова усі добровольці задля реєстрації відвідати Штаб Формування, що знаходився на вул. Парковій. Після реєстрації потрібно було розформуватися за таким порядком:

– всі колишні старшини, лікарі, дантисти, аптекарі, ветеринари спрямовуються до Військового приміщення, яка розташована на вул. Абрагамовича. Комендант приміщення – Микола Дужиг;

– колишні підстаршини спрямовуються до Гартенштрассе. Комендантом приміщення був призначений Остап Павліз (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 4, арк. 5).

10 травня 1943 р. завершилася перша хвиля набору українських жовнірів до Галицької військової одиниці. Одна із трьох волостей на 12 148 мешканців дала 7 осіб, друга на 11 353 мешканців дала 7 осіб, а третя на 3 000 мешканців дала 11 осіб. У подальшому Повітова Військова Управа продовжувала свою діяльність набору аж до 17 травня 1943 р. 11 та 12 травня вона працювала формально в Рогатині. Від 13 травня працювала у таких волостях: Конюшки, Підкамінь, Пуків, Княгиничі. 14 травня комісія переїхала до Болшовець, а 15 травня працювала уже у Бурштині (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 2, арк. 1). (структуру курінного штабу Див. на Таблиці 1 – прим. автора).

Задля проведення пропаганди серед місцевого населення Військова Управа переслала військовим референтам пропагандистські листки. В окремому листі до прокламацій зазначалося, що: «Пересилаємо Вам відповідну кількість пропагандистських листів. Листки потрібно використати якнайбільш раціонально, а саме, в кожному селі розліпити коло церкви, на будинку

Таблиця 1

Група командантів	Ланка на колесах	Ланка зв'язку	Босва ланка	Ланка возів
Курінний командир	Підстаршина як командир вістових	5 підстаршин	Платник	Помічник лікаря
Ад'ютант	4 наколесники як вістові	14 стрільців	Збройовий майстер	Підстаршина як командир бойової ланки
Старшина для доручень		2 малі телефонні команди	Підстаршина, завідуючий зброєю	5 візників
Курінний лікар		4 тайстрові радієві команди	Санітарний підстаршина	Помічники збройового майстра
2 кінні вістові				кухарі
2 вістові наколесної ланки				стельмах

Джерело: ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 4, арк. 12

громадського уряду, на будинку УОТ та Кооперативу. Крім цього, треба дати якусь кількість до рук довіреним особам в селі, які мали би ці листки використовувати для освідомлення населення на випадок, якщо б зловна рука листки поздирала.

Решту примірників пустити в обіг кличем: «З хати до хати», – «З рук до рук».

В місті і містечках поступити у подібний спосіб.

Довірених осіб слід забов'язати використовувати всілякі сходини, збори тощо, на те, аби голосним відчитуванням ознайомлювати громадянство зі змістом листка (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 2, арк. 2).

У пролозі до листа також зазначалося: «Пересилаємо Вам пропагандистські плакати «Ставайте до боротьби!». Нехай кожний власник подбає аби плакат був обов'язково розліплений в місці його осідку. Крім цього, плакат повинен бути розміщений в домівці Окружного комітету, в кожному УСТ, в громадських урядах, кооперативах. На кожне село потрібно виділити необхідну кількість плакатів. Треба подбати про те, аби плакат був не тільки в оселях, але теж був наліплений на покинутих більшовицьких танках, які знаходяться вздовж доріг.

На друк плакатів Військова Управа виділила велику суму грошей, тому спеціально звертаємо увагу повновласників на те, аби плакати не залежувалися, не нищилися, а використовувалися в тій поважній цілі, для якої їх призначено» (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 2, арк. 3).

В обіжнику голови Військової Управи полковника Альфреда Бізанца до усіх Окружних і повітових повновласників Військової управи пригадувалося, що всілякі прохання до Військової управи у справах відпусток, рекламацій і т.п. мусять йти службовою дорогою, себто через дотичних Окружних чи Повітових повновласників. Відвідування добровольців в Гайделягрі було заборонено.

У листі до старшин, командир дивізії Фрайтаг відзначив, що: «Початкова стадія створення нашої дивізії вже минула. Також чисельно наближуємося до стану дивізії. Досі ми посвячували найбільше часу на організаційну роботу, а тепер в найближчих тижнях спрямовуємо усі наші сили на вишкіл. Половина підстаршин і стрільців дивізії перебуває на вишколі в Рейху. Як звітують вишкільні частини, вишкіл добровольців проходить задовільно. По закінченні вишколу вернуться ці мужі до нас уже вишколеними вояками.

Тепер є нашим завданням підняти добровольців в Гайделягрі вишкільно на рівнорядний ступінь, щоб запевнити дивізії одноцілий вишкіл. Справою старшин, отже завданням кожного з Вас, є досягнути ту ціль. Завдання це є важке, бо не дивлячись на те, що кожний навчився в останньому півріччі, того ще мало, щоб дати дивізії військовий стрижень і моральну опору, якої вона потребує, щоб вистоятись перед ворогом. Це можна досягнути тільки при допомозі Старшинського Корпусу, себто кожного з Вас зокрема. Хоч багато з вас сповнює сумлінно свої старшинські обов'язки і є добрими вояками, все таки мушу ствердити, що в Старшинському Корпусі, а передовсім у піхотних частинах, існують ще значні недостачі. А лад в Старшинському Корпусі буде щойно тоді, коли кожний буде свідомий обов'язків.

Перший обов'язок старшини, це бути для стрільців прикладом вояцького життя. Семе цього бракує багатьом старшинам, а тільки приклад може мати успіхи. Це впершу чергу вимагає твердості до самого себе.

Кожна спроба особистої вигоди, всяких забаганок, пияцтво, неточність, голошення себе хворим з особистої неохоти до служби або взагалі неявка на службу без поважної причини, все вказує не хибне розуміння честі...» (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 4, арк. 31).

В останні дні січня-лютого 1944 р. був закінчений іспит зрілості в гімназіях і учительських семінаріях. Тому, Альфредом Бізанцом був виданий наказ негайно увійти в контакт з директорами шкіл і прохати їх, аби вони улаштували з абітурієнтами пропагандивне зібрання, на якому мають бути промови в тому дусі, щоб вони голосилися добровольцями до дивізії. До шкіл, які містили найбільшу кількість учнів, приїздили пропагандисти зі Львова (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 2, арк. 9).

29 січня 1944 р. Військова управа «Галичини» закликала добровольців взяти участь у великій українській маніфестації, яка відбулася 30 січня 1944 р. на вул. Францішканська, під будинком Інституту Народної творчості (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 3, арк. 6).

У справах утримання родин добровольців СС дивізії «Галичина» були видані такі урядові розпорядження:

- «Про зрівняння прав забезпечення родин добровольців дивізії з родинами німецьких вояків»;
- розпорядження пана губернатора Дистрикту Галичина від 29.05. 1943 р. за № 22 «Про визнання родинам покликаних добровольців законного утримання за тими самими постановами і у цій самій висоті що і німцям»;
- Про подальшу виплату зарплатні покликаних до СС дивізії «Галичина».

Усі розпорядження передусім торкалися родин тих добровольців, котрі працювали в приватних установах, вели якесь підприємство, або виконували вільну професію. Родинне утримання, яке отримувала родина покликаного до війська, могло покривати кінцеві життєві потреби.

До тих хто вправі отримувати утримування відносилися такі групи:

- дружина та діти покликаного до війська;
- сепарована або розведена дружина, якщо покликаний забов'язався її утримувати, внуки та родичі вихідної лінії (батьки, брати та сестри).

Приналежні до першої групи – дружина та діти, одержують утримання не потребуючи доказувати що вони дійсно причетні до родини військового. Особи другої групи мають право одержувати родинне утримування тільки тоді, коли покликаний до війська, аж до дня призову в цілості або в головній мірі їх утримував. Приймається, якщо покликаний до дивізії був утримувачем зазначених вище категорії осіб, якщо він упродовж останнього пів року половину своїх доходів віддавав на покриття їх життєвих потреб (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 1, арк. 18).

Під самим поняттям родинного утримування розуміється ставка на прожиток або ж табелярна ставка. Поміж цього надається:

- допомога на чинш;
- допомога під час недуги і допомога для вагітних;
- допомога на дітей;
- допомога для сліпих, глухонімих і калік;
- внески на суспільне забезпечення;
- надзвичайні допомоги.

На основі урядових розпоряджень родини добровольців отримували законну грошову допомогу на отримання тоді, якщо солдат покривав перед своїм вступом у дивізію щонайменше 50% коштів на їх утримування.

Основна ставка на прожиток, що слугувала для покриття видатків на утримування життя встановлювалася відповідно до місцевих умов. Згідно цього місцевості поділялися на три класи: А, В та С. Місто Львів належало до найвищого класу, де основна ставка у порівнянні з іншими класами була більшою (табелі місцевих ставок можна побачити у *Таб. 2 – прим. автора*).

Окрім звичайного родинного утримання родина добровольця могла також отримати додаткову надзвичайну допомогу на покриття життєвих потреб. Родини промисловців діста-

Таблиця 2

Групи	Класифікація та розмір місцевих ставок			
	А	В	С	Д
Дружина добровольця, або інша особа яка досягла 16-річного віку і є головою господарства	170 злотих	140 злотих	125 злотих	180 злотих
Батьки та діти добровольця	85 злотих	70 злотих	60 злотих	90 злотих
Інші особи, які живуть у родичів вихідної лінії	55 злотих	45 злотих	40 злотих	60 злотих

Джерело: ЦДАВО. Ф – 3971. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19.

вали родинне утримання у вигляді так званої господарської допомоги, яка призначалася лише тоді коли доброволець дивізії був промисловцем (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 1, арк. 20).

Щодо лікарської допомоги, то членам родини військового її надавали лікарі Суспільного Забезпечення та Уряду Добродійності. Крім того родини добровольців могли використовувати Амбулаторії Української Лікарні та Амбулаторії Українського Комітету. У кожному випадку члени родини добровольців повинні були надати лікареві посвідчення від Уповноваженої Військової Управи. Гонорар до приватного лікаря складав 20 злотих, а приймання лікаря на дому коштувало 40 злотих (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 1, арк. 39).

Щодо безпосередньої участі у бойових діях, то німецьке командування спочатку планувало ужити дивізію на південно-східньому відтинку фронту в районі Станиславова Коломий. Сталося, однак, інакше. Підготовка наступу Червоної армії в напрямі Львова змінила це рішення. Дивізію кинули в район Бродів, де вона укріпилась у другій оборонній лінії. Початок наступу швидко (половина липня) поставив дивізію у фронтову лінію. Дивізія опинилася, разом із XIII німецьким корпусом, у середині оточувального маневру Червоної армії.

Згідно повідомлень учбової групи №1 СС-Панцир гренадерів: «...на підставі зізнань полонених, ворог задумує 24 вересня 1943 р. продовжувати наступ сильними ново-спровадженими силами. Летунська розвідка голосить, що ворожі транспорти прямують на Бежавн та Прібранс.

Дивізія СС «Галичина» прибула після більшєднєвного маршу 21 вересня 1943 р. в район Бенешав і отримала наказ приготуватися до оборони загальній лінії – Тайніц-Букован-Хлістов-Ірвіц.

Ворог атакує наші сили від ряду днів на захід від Молдови і 20 вересня 1943 р. вдерся на захід від Сейштман» (ЦДАВО, Ф-3971, оп. 1, спр. 4, арк. 23).

З 11 тисяч офіцерів і вояків дивізії тільки приблизно 3 тисячі вирвалися з того кільця і дісталися на захід. Решта попала в полон, згинула або перейшла в лави УПА. З поворотів з-під Бродів та нових рекрутів у Нойгаммері створено відносно скоро (вересень-жовтень) нову дивізію. Частина її – бойова група Вільднера (ім'я підполковника, який нею командував) – переїхала на Словаччину в околиці Банської Бистриці та приєдналась до відділів, які боролись проти червоних партизанів.

Незабаром також основна частина дивізії прибула на Словаччину. В районі Жіліни вона далі поповнювалась і вишколювалась, причому деякі її частини принагідно зводили менші бої з партизанами. З початком 1945 р. дивізія перейшла із Словаччини через Східню Австрію до Північної Югославії, де відразу почала тяжкі бої з тітовськими партизанами. Врешті, перекинута в район Фельдбаху (біля Грацу в Австрії), звела свої останні бої. Там її застав кінець війни (8 травня 1945 р.). Відступаючи на захід, дивізія здалась в англійський полон; тільки незначна кількість здалась американцям (Українська дивізія «Галичина», 2008: 12-13).

Висновки. Таким чином, 28 квітня 1943 р. офіційно була створена українська дивізія Ваффен-СС «Галичина», після того, як німецькі війська зазнали поразки у Сталінградській битві. Набір добровольців розпочався у травні. Для проведення цієї акції був організований окремий комітет із колишніх старшин УГА під назвою «Військова Управа», головою якої став Альфред Бізанц, галицький німець, колишній полковник УГА. Командиром дивізії був призначений полковник Фрайтаг, який однак не належав до військ СС, а служив при німецькому Генеральному Штабі. Офіційно комісія по набору добровольців діяла до 17 травня 1943 р. Щодо безпосередньої участі у бойових діях, то німецьке командування спочатку планувало ужити дивізію на південно-східньому відтинку фронту в районі Станиславова Коломий. Сталося, однак, інакше. Підготовка наступу Червоної

армії в напрямі Львова змінила це рішення. Дивізію кинули в район Бродів, де вона укріпилась у другій оборонній лінії. З 11 тисяч офіцерів і вояків дивізії тільки приблизно 3 тисячі вирвались з того кільця і дістались на захід. Решта попала в полон, згинула або перейшла в лави УПА. З поворотів з-під Бродів та нових рекрутів у Нойгаммері створено відносно скоро (вересень-жовтень) нову дивізію, яка згодом приймала участь у бойових діях на території Словаччини та Югославії.

Джерела та література

- Мизак, Н.** (2009). Дивізія «СС-Галичина»: до і після Бродів (1944–1953). *Питання історії України*. Т. 12. С. 61–66.
- Пономаренко, Р.** (2019). Вишкіл капеланів дивізії військ СС «Галичина» в Заннгаймі та їх служба у дивізії (1943–1945 рр.). *Historical and Cultural Studies*. № 1(5). С. 35–42.
- Українська дивізія «Галичина»: Іст.-нубл. зб.** (2008). Упор. М. Слабошпицький. 3-тє вид. Київ: Ярославів Вал. 232 с.
- Хом'як, О.** (2015). Мобілізація на добровольчих принципах: набір до дивізії Ваффен Сс Галичина у прифронтових смугах (березень-серпень 1944 р.). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. С. 316–329.
- Чернов, Є.** (2018). Участь українців у збройних силах Німеччини в роки Другої світової війни. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Суми: СумДПУ. № 1(6). С. 160–163.
- Щербан, В.** (2023). Дивізія «Галичина» (1943–1945 рр.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 91 с.
- ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References

- Myzak, N.** (2009). Dyviziia «SS-Halychyna»: do i pislia Brodiv (1944–1953) [Division “SS-Galichyna”: before and after Brody (1944–1953)]. *Pytannia istorii Ukrainy*. T. 12. pp. 61–66 [in Ukrainian].
- Ponomarenko, R.** (2019). Vyshkil kapelaniv dyvizii viisk SS «Halychyna» v Zannhaimi ta yikh sluzhba u dyvizii (1943–1945 rr.) [Training of chaplains of the division of SS troops “Galichyna” in Zannheim and their service in the division (1943–1945)]. *Historical and Cultural Studies*. № 1(5). pp. 35–42 [in Ukrainian].
- Ukrainska dyviziia «Halychyna»: Ist.-nubl. Zb** (2008). [Ukrainian division “Halychyna”: Hist.-nubl. coll.]. Upord. M. Slaboshpytskyi. 3-e vyd. Kyiv: Yaroslaviv Val. 232 p. [in Ukrainian].
- Khomiak, O.** (2015). Mobilizatsiia na dobrovolchykh pryntsypakh: nabir do dyvizii Vaffen Ss Halychyna u pryfrontovykh smuhakh (berezen-serpen 1944 r.) [Mobilization on a voluntary basis: recruitment to the Waffen SS Galicia division in the front-line zones (March–August 1944)]. *Intelihtentsiia i vlada. Serii: Istoriiia*. pp. 316–329 [in Ukrainian].
- Chernov, Ye.** (2018). Uchast ukrainsiv u zbroinykh sylakh Nimechchyny v roky Druhoi svitovoi viiny [The participation of Ukrainians in the armed forces of Germany during the Second World War]. *Teoriia ta metodyka navchannia suspilnykh dystsyplin: naukovo-pedahohichnyi zhurnal*. Sumy: SumDPU. No 1 (6). pp. 160–163 [in Ukrainian].
- Shcherban, V.** (2023). Dyviziia «Halychyna» (1943–1945 rr.) [Division “Galichyna” (1943–1945)]. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. 91 p. [in Ukrainian].
- TsDAVO – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine].

*Стаття надійшла до редакції 31.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

Оксана ГОРБАЧИК

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

Бібліографічний опис статті: Горбачик, О. (2024). Ідеологія та стратегія Хезболли в контексті антагонізму з Ізраїлем. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 113–119. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.12>

ІДЕОЛОГІЯ ТА СТРАТЕГІЯ ХЕЗБОЛЛИ В КОНТЕКСТІ АНТАГОНІЗМУ З ІЗРАЇЛЕМ

Анотація. *Мета дослідження* полягає в аналізі ідеологічного підґрунтя і стратегії Хезболли в контексті ворожнечі з Ізраїлем для кращого розуміння динаміки конфлікту та його впливу на геополітичну ситуацію на Близькому Сході. **Методологію дослідження** становлять: аналіз дискурсу – аналіз офіційних заяв, промов і публікацій лідерів Хезболли для вивчення ідеологічних засад і стратегічного бачення організації; порівняльний аналіз – порівняння риторики, ідеології та дій Хезболли в різні періоди часу для виявлення еволюції та безперервності; аналіз політичних рішень – аналіз конкретних рішень і кроків Хезболли в контексті арабо-ізраїльського конфлікту для розуміння реалізації ідеології на практиці. **Наукова новизна** статті полягає в проведенні комплексного аналізу еволюції ідеологічних засад Хезболли від заснування до сьогодення на основі відповідних першоджерел (промови лідерів, офіційні документи тощо). **Висновки.** Ідеологія ліванської ісламістської організації Хезболла ґрунтується на радикальному шіїтському ісламізмі. Головною метою руху є знищення Ізраїлю як держави. Це визначає її конфронтаційну стратегію щодо держави Ізраїль. Попри те, що Хезболла має політичне крило та бере участь у виборах в Лівані, її військова стратегія залишається спрямованою проти Ізраїлю. Рух використовує тактики тероризму та партизанської війни проти ізраїльтян. Підтримка Хезболли Іраном пояснюється спільним ідеологічним баченням і цілями щодо Ізраїлю. Іран використовує Хезболлу як знаряддя для реалізації своїх регіональних інтересів. Ідеологія антагонізму до Ізраїлю унеможливорює компромісну стратегію Хезболли. Мир з Ізраїлем розглядається як зрада основних принципів руху і є неможливим за чинної ідеології. Хезболла визнана багатьма країнами терористичною організацією, що викликає міжнародне протистояння та санкції. Розв'язання конфлікту між цією ліванською організацією та Ізраїлем може вимагати комплексного підходу, включаючи політичні переговори та зусилля спільноти міжнародних акторів.

Ключові слова: арабо-ізраїльський конфлікт, Хезболла, Хасан Насралла, Іран, Ліван, Організація Об'єднаних Націй (ООН).

Оксана HORBACHYK

PhD (History), Associate Professor of the Department of the World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

To cite this article: Horbachyk, O. (2024). Ideolohiia ta stratehiia Khezbolly v konteksti antahonizmu z Izrailem [Ideology and strategy of Hezbollah in the context of antagonism with Israel]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 113–119. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.12> [in Ukrainian].

IDEOLOGY AND STRATEGY OF HEZBOLLAH IN THE CONTEXT OF ANTAGONISM WITH ISRAEL

Summary. *The purpose of the study is to analyze the ideological background and strategy of Hezbollah, in the context of enmity with Israel, for a better understanding of the dynamics of the conflict and its impact on the geopolitical situation in the Middle East. The research methodology includes: discourse analysis – analysis of official statements, speeches and publications of Hezbollah leaders to study the ideological foundations and strategic vision of the organization; comparative analysis – comparison of Hezbollah's rhetoric, ideology and actions in different periods of time to identify evolution and continuity; analysis of political decisions – analysis of specific decisions and steps of Hezbollah in the context of the Arab-Israeli conflict to understand the implementation of ideology in practice. The scientific novelty of the article lies in a comprehensive analysis of the evolution of Hezbollah's ideological foundations from its inception to the present day, based on relevant primary sources (speeches of leaders, official documents, etc.).*

Conclusions. *The ideology of the Lebanese Islamist organization Hezbollah is based on radical Shiite Islamism. The main goal of the movement is the destruction of Israel as a state. This determines its confrontational strategy towards the State of Israel. Despite the fact that Hezbollah has a political wing and participates in elections in Lebanon, its military strategy remains directed against Israel. The movement uses tactics of terrorism and guerrilla warfare against Israelis. Iran's support for Hezbollah is explained by a common ideological vision and goals for Israel. Iran uses Hezbollah as a tool to realise its regional interests. The ideology of antagonism towards Israel makes it impossible for Hezbollah to compromise. Peace with Israel is seen as a betrayal of the movement's core principles and is not possible under the current ideology. Hezbollah is recognized by many countries as a terrorist organization, which causes international confrontation and sanctions. Resolving the conflict between this Lebanese organization and Israel may require a comprehensive approach, including political negotiations and the efforts of the community of international actors.*

Key words: *Arab-Israeli conflict, Hezbollah, Hassan Nasrallah, Iran, Lebanon, United Nations (UN).*

Постановка проблеми. Останні події міжнародної політики свідчать про наростання напруженості між Хезболлою та Ізраїлем. Хезболла, яка є парамілітарним ісламістським угрупованням, підтримуваним Іраном, глибоко інтегрована в ліванське суспільство та політику. Вона фактично створила державу в державі в Лівані. Розуміння її стратегії дасть змогу краще аналізувати політичну динаміку та безпеку в Лівані. Хезболла залишається однією з найвпливовіших політичних і військових сил на Близькому Сході. Вона має як політичне, так і військове крило. Розуміння її ідеології та стратегії критично важливе для аналізу регіональної безпеки та геополітики. Протистояння між Хезболлою та Ізраїлем періодично спалахує, викликаючи дестабілізацію і ескалацію конфлікту. Вивчення цього антагонізму може сприяти запобіганню майбутніх суперечок. Ідеологія Хезболли еволюціонувала із часом, але досі має антиізраїльську спрямованість. Аналіз цих змін допоможе прогнозувати майбутні кроки організації. Дослідження ідеології та стратегії Хезболли дасть змогу краще розуміти її методи, цілі й мотивації в контексті терористичної діяльності та загрози для міжнародної безпеки. Хезболла відіграє все більш активну роль у регіональних конфліктах (Сирія, Ірак, Ємен). Дослідження її стратегій допоможе зрозуміти регіональні процеси. Діяльність Хезболли також впливає на міжнародні відносини, зокрема на взаємини між Іраном, Ліваном та Ізраїлем, що робить цю тему актуальною для розуміння геополітичних динамік у цьому регіоні.

Аналіз досліджень. Більшість зарубіжних досліджень із цієї теми фокусуються на аналізі ідеологічних засад Хезболли як шіїтського руху опору, що базуються на концепції «елітарного джихадизму». Робляться спроби осмислити еволюцію стратегічного мислення Хезболли – від радикального тероризму 1980-х років до прагнення легітимізації та інтеграції в ліванську політику з 1990-х (Al-Aloosy, 2020). Дослідники аналізують причини та характер ворожнечі Хезболли з Ізраїлем. Розглядається як ідеологічна складова (антисіонізм, антиізраїлізм), так і геополітична боротьба за домінування на Близькому Сході (Morrissette, 2014). Окрему увагу приділено війнам між сторонами, зокрема війні 2006 року (Ghazal, 2015). У новітніх дослідженнях акцент робиться на адаптації Хезболли до реалій громадянської війни в Сирії та наростання ірано-ізра-

їльського протистояння. Аналізуються сучасні військові можливості та стратегії Хезболли в конфлікті з Ізраїлем (Zeidan, 2024).

У новітньому українському сходознавстві варто виокремити розвідку Я. Завади та Р. Шлапак, яка присвячена аналізу терористичної діяльності ХАМАСУ та Хезболли в регіоні Близького Сходу у XXI столітті. Згадані автори справедливо відзначають те, що головною проблемою ХАМАС і Хезболли залишається боротьба проти Ізраїлю, а також поширення деструктивного впливу на інші країни регіону, зокрема Сирію, Ліван, Ємен, Іран та Ірак (Завада, Шлапак, 2022).

На загал історіографія теми охоплює широке коло питань – від ідеологічних засад Хезболли до особливостей її протиборотства з Ізраїлем у різні періоди. Ключова увага приділяється еволюції поглядів і стратегій руху.

Мета статті полягає в аналізі ідеологічного підґрунтя і стратегії Хезболли в контексті ворожнечі з Ізраїлем для кращого розуміння динаміки конфлікту та його впливу на геополітичну ситуацію в Близькому Сході.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт між Ізраїлем та Хезболлою можна розглядати в рамках ширшого арабо-ізраїльського конфлікту, що триває з моменту створення ізраїльської держави в 1948 році. Участь Лівану в цьому конфлікті має коріння в палестинському русі, що сформувався на півдні республіки в 1964 році і який вважається «прапороносцем арабського опору» на Близькому Сході. Тоді як Організація визволення Палестини (ОВП) та її військове крило, Палестинська визвольна армія (ПВА) набирали силу, Ліван зіткнувся зі суперечливими ролями й вимогами – зняти із себе відповідальність за дії палестинців і захистити себе від ізраїльської відплати, одночасно встановлюючи свій суверенітет над цивільними й військовими справами країни та демонструючи, що він виступає на захист палестинської справи (Lau, Seedat, McRitchie, 2011, p. 4).

Однак у міру того, як палестинський рух ставав дедалі впливовішим у Лівані, посилювалися й відповідні ізраїльські дії через ліванські кордони. Усередині країни посилювався соціальний і політичний розкол між християнами й мусульманами Лівану. Перші вважали, що суверенітет Лівану узурпований палестинською присутністю, а інші дивилися на ПВА як на голос проти соціальної нерівності й політичної системи, де домінують християни; кульмінацією цієї напруженості стала громадянська війна. Зрештою, вторгнення Ізраїлю до Лівану в 1978 році призвело до створення зони безпеки для запобігання палестинських нападів на північ Ізраїлю. Із часом палестинці створили в Лівані палестинську державу в державі (1969–1982), здійснюючи військову й цивільну владу в Південному Лівані через соціальні служби. Наступне вторгнення Ізраїлю до Лівану (1982) призвело до остаточного виходу ОВП з ліванської території. На зміну ОВП прийшов запеклий опір домінуючого шіїтського населення, яке намагалося звільнитися від ізраїльської окупації. Ізраїльське вторгнення призвело до появи Хезболли, потужного руху опору, заснованого з метою повалення ізраїльської окупації Південного Лівану (Lau, Seedat, McRitchie, 2011, p. 4).

Витоки та ідеологія Хезболли також пов'язані з Ісламською революцією в Ірані 1979 року. Лідери іранської революції закликали до створення в Лівані релігійного мусульманського уряду, який представляв би інтереси «пригноблених і знедолених». Тегеран прагнув створити альтернативу шіїтському просирійському руху «Амаль» («Надія»), який відмовлявся приймати сувору політичну й релігійну покірність аятолі Хомейні. Наприкінці 1982 року Іран відправив бійців зі свого «Корпусу вартових ісламської революції» на допомогу у створенні революційного ісламського руху в Лівані. Очолювана релігійними клерикалами ця організація воліла прийняти іранську доктрину як вирішення політичної кризи в Лівані. Ця доктрина передбачала використання терору як засобу досягнення політичних цілей. Іран сподівався, що група братиме участь у джихаді проти Ізраїлю. Ці сили, розташовані в районі Баальбек на півночі долини Бекаа, принесли ірансько-ісламський вплив на цей район і стали ядром організації Хезболла в Лівані (Hezbollah, 2023).

Осередок початкового керівництва Хезболли становили молоді, віддані своїм переконанням і радикально налаштовані революціонери. Чимало з них брали участь у попередніх

політичних організаціях, а потім відокремилися від них через те, що вони вважали поміркованість ідеологічною слабкістю. Такі відомі лідери, як Хасан Насралла, Саїд Аббас аль-Мусаві і шейх Субхі аль-Туфайлі, були у віці від 20 до 30 років на момент ізраїльського вторгнення та під час ідеологічного розколу в організації «Амаль». Ці молоді лідери використовували слабкість попередніх рухів як приклад корупції та каталізатор до більш радикальних дій (Morrissey, 2014, p. 33).

Отже, ідеологічне підґрунтя Хезболли було закладено ще в 1982 році на тлі неспокійного шийтського політичного ландшафту й ідейного розколу між поміркованими та радикальними членами руху «Амаль». Але поява Хезболли як цілісної організації відбулася лише на початку 1985 року (Morrissey, 2014, p. 33).

Складність її характеру та світогляду відображається на прапорі Хезболли. Сама назва організації (означає «Партія Аллаха») вказує на її ісламський вимір, оскільки він опирається на вірш із Корану, який обіцяє перемогу тим, хто приєднається до цієї партії. Це також змальовано у використаних на прапорі зображеннях, а саме: гвинтівка, що символізує войовничість, книга, яка представляє Коран, і глобус, який символізує глобальні амбіції (Gaub, 2013, p. 4).

У лютому 1985 року Хезболла опублікувала так званий Відкритий лист, у якому угруповання зазначило свою ідентичність, переконання, місію та позицію щодо низки актуальних питань. Основні теми, висвітлені в листі, які є центральними для розуміння ідеології Хезболли, це – концепція «гнобителя і пригноблених», створення в Лівані ісламської держави на зразок Ірану, місце і ставлення до християн у такій державі, джихад проти сіонізму й імперіалізму, заклик до єдності під прапором панісламізму (Ghazal, 2015, p. 61).

Зокрема, у цьому листі головними ворогами Хезболли на Близькому Сході були зазначені Ізраїль, Франція і США. Для реалізації своїх цілей ставилися такі завдання: вигнати американців, французів та їх союзників з Лівану; підпорядкувати ліванську фалангістську партію «Катаїб» справедливій владі та притягнути їх усіх до відповідальності за злочини, які вони скоїли проти мусульман і християн; дозволити ліванському народу визначати своє майбутнє і вибирати з усією свободою ту форму правління, яку вони бажають (Doctrine, 2023).

Організація вважала міжнародну систему і ліванський уряд 1985 року підданими імперським впливам й ворожими до ісламу, а також заперечувала право Ізраїлю на існування (Mapping, 2019). У тому ж «Відкритому листі» лідерами Хезболли заявлялося: «Ми бачимо в Ізраїлі авангард США в нашому ісламському світі. Це ненависний ворог, з яким треба боротися доти, доки він не отримає по заслугах. Цей ворог становить найбільшу небезпеку для наших майбутніх поколінь і для долі наших земель, особливо тому, що він прославляє ідеї

Рис. 1. Прапор організації Хезболла (Blanford, 2023)

поселення і експансії, започатковані в Палестині, і прагне до розширення Великого Ізраїлю від Євфрату до Нілу... Тому наша боротьба завершиться лише тоді, коли це утворення буде знищене. Ми не визнаємо жодних договорів з ним, жодного припинення вогню і жодних мирних угод, як сепаратних, так і консолідованих» (Doctrine, 2023).

На початку 1990-х років Хезболла перетворилася з недержавного революційного угруповання на гібридного державного актора, який використовував як політичні, так і насильницькі засоби для досягнення своїх цілей. Уже відтоді лідери Хезболли почала розглядати сформовану політичну систему Лівану як відповідний канал для поширення свого впливу (Mapping, 2019).

Після припинення громадянської війни в Лівані Хезболла брала участь у національних виборах з 1992 року і стала значною політичною силою (Zeidan, 2024). Кандидати від цієї організації отримали 12 зі 128 місць у парламенті в 1992 році та 9 у 1996 році, і обидва рази таким чином вона ставала найбільшим однопартійним блоком у законодавчій палаті та намагалася представити себе як відповідального гравця. Однак Хезболла не брала участі в уряді, оскільки група не хотіла нести відповідальність за ті чи інші дії уряду. Що стосується риторики, то в цей час її лідери почали змінювати свій тон, прикриваючи свої цілі більш патріотичною термінологією і називаючи себе національним рухом опору, який деякі політичні оглядачі називали поступовим прагматизмом (Al-Aloosy, 2020).

Проте в питанні ставлення до Ізраїлю і до палестинської проблеми погляди лідерів організації залишалися незмінними. Так, наприклад, генеральний секретар Хезболли в Лівані Саїд Хассан Насралла в інтерв'ю американській газеті *The Washington Post* від 20 лютого 2000 року заявляв про те, що «слабкість позиції Ізраїлю дає шанс Лівану не лише відновити контроль над своєю територією, але й змусити Ізраїль вирішити проблему палестинських біженців». Також у цьому інтерв'ю він обіцяв, що Хезболла припинить там свою «безпекову» діяльність. Але водночас він відмовлявся запевнити, чи змінить організація, історія якої включає в себе терористичні акти й захоплення заручників, свою поведінку щодо Ізраїлю (Nasrallah, 2000).

Напруженість у стосунках Ізраїлю та Хезболли призвела до війни 2006 року. Військові дії розпочалися 12 липня 2006 року, після того як бойовики Хезболли здійснили транскордонний рейд на Ізраїль, унаслідок якого було захоплено двох ізраїльських солдатів і вбито трьох. Тодішній прем'єр-міністр Ізраїлю Ехуд Ольмерт оголосив напад Хезболли актом війни на суверенній території держави Ізраїль. Результатом стали взаємні масовані авіаудари й ракетні обстріли по ліванській та ізраїльській території відповідно (Lau, Seedat, McRitchie, 2011, p. 5). 11 серпня 2006 року Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН) колективно схвалила резолюцію за № 1701, у якій містилися заклики до повного припинення бойових дій на основі негайного припинення Хезболлою всіх нападів і негайного припинення Ізраїлем усіх наступальних військових операцій. Перемир'я набуло чинності 14 серпня того ж року (Resolutions, 2006).

У 2023 році Хезболла й ізраїльські сили зіткнулися з конфронтацією через ферми Шебаа, смужку землі на Голанських висотах, на яку претендують Ліван, Ізраїль і Сирія. Напряга ще більше зросла після того, як Хамас, союзне палестинське бойове угруповання в секторі Газа, здійснило терористичну атаку на південь Ізраїлю 7 жовтня минулого року (Zeidan, 2024). Уже 8 жовтня Ізраїль і Хезболла обмінялися артилерійським і ракетним вогнем. Миротворча місія ООН на півдні Лівану, відома як «Тимчасові миротворчі сили ООН в Лівані» (United Nations Interim Force In Lebanon – UNIFIL), заявила, що «виявила кілька ракет, випущених з південно-східного Лівану в бік окупованої Ізраїлем території», а також артилерійський вогонь з боку Ізраїлю по Лівану у відповідь. (Israel, 2023). Речник вищезгаданої організації Андреа Тененті заявляв: «Ми підтримуємо контакти з владою... на всіх рівнях, щоб стримати ситуацію та уникнути більш серйозної ескалації» (Israel, 2023).

Отже, за останні майже чотири десятиліття Хезболла зазнала безпрецедентної перцептивної та системної трансформації з точки зору терористичної організації, завдяки якій їй вдалося побудувати й утримати свою позицію одного з найвпливовіших акторів на Близькому Сході й одного з найскладніших для Ізраїлю. З невеликого революційного ополчення, що діє з метою підризу ліванської стабільності, Хезболла перетворилася на терористичну військову

організацію, яка налічує десятки тисяч бойовиків і володіє найсучаснішою зброєю, і організацією, яка де-факто контролює ліванську державу і суспільство (Guy, Keren, 2020, p. 36).

8 жовтня 1997 року Державний департамент США визнав Хезболлу іноземною терористичною організацією (ІТО) (U.S. Department...). Європейський Союз (ЄС) натомість поки дотримується концепції існування в ній політичного і військового крил, тому у 2013 році до списку терористичних організацій ним було внесено лише військове крило Хезболла (Pawlak, Croft, 2013). Варто зауважити, що Ліга арабських держав у березні 2016 року також визнала Хезболлу терористичною організацією. Лише Ліван та Ірак висловили «застереження» (Middle, 2016).

Висновки. Отже, ідеологія ліванської ісламістської організації Хезболла ґрунтується на радикальному шиїтському ісламізмі. Головною метою руху є знищення Ізраїлю як держави. Це визначає її конфронтаційну стратегію щодо держави Ізраїль. Незважаючи на те, що Хезболла має політичне крило та бере участь у виборах в Лівані, її військова стратегія залишається спрямованою проти Ізраїлю. Рух використовує тактики тероризму та партизанської війни проти ізраїльтян. Підтримка Хезболли Іраном пояснюється спільним ідеологічним баченням і цілями щодо Ізраїлю. Іран використовує Хезболлу як знаряддя для реалізації своїх регіональних інтересів. Ідеологія антагонізму до Ізраїлю унеможливорює компромісну стратегію Хезболли. Мир з Ізраїлем розглядається як зрада основних принципів руху і є неможливим за наявної ідеології. Хезболла визнана багатьма країнами терористичною організацією, що викликає міжнародне протистояння та санкції. Розв'язання конфлікту між цією ліванською організацією та Ізраїлем може вимагати комплексного підходу, включно з політичними переговорами та зусиллям спільноти міжнародних акторів.

Перспективним напрямом досліджень може бути порівняльний аналіз ідеології та практичних дій Хезболли і ХАМАСу в контексті конфлікту з Ізраїлем, оскільки останній сьогодні є ключовим гравцем у протистоянні між ізраїльтянами та палестинцями. До того ж цей радикальний ісламістський рух сприяє ескалації насилля й перешкоджає мирному врегулюванню в близькосхідному регіоні.

Джерела та література

- Завада, Я. І., & Шлапак, Р. С.** (2022). Терористична діяльність Хамас та Хезболли в регіоні Близького Сходу в ХХІ столітті. *Політикус: наук. журнал*. № 3. С. 77–82.
- Blanford, Nicholas.** Profile: Lebanon's Hezbollah (2023). URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/oct/19/profile-lebanons-hezbollah>
- Col. Guy & Dr. Keren.** (2020). Institute for Counter-Terrorism (ICT). Hezbollah: An Organization with a Leader (!) and a State (?). URL: <https://www.ict.org.il/images/Hezbollah.pdf>
- Ghazal, Elias.** (2015). The Preeminence of Hezbollah: Rise of Shiite Power in Lebanon. 123 pp. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=tKYuiKcAAAAJ&citation_for_view=tKYuiKcAAAAJ:d1gkVwhDpl0C
- Gaub, Florence.** (2013). The role of the Hezbollah in the post-conflict Lebanon. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO-AFET_NT\(2013\)433719](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO-AFET_NT(2013)433719)
- Hezbollah: History & Overview. (2023). URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-hezbollah>
- Israel, Hezbollah exchange artillery, rocket fire. Reuters. October 8, 2023 URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-strikes-lebanon-after-hezbollah-hits-shebaa-farms-2023-10-08/>
- Pawlak, Justyna, & Croft, Adrian.** (2013). EU adds Hezbollah's military wing to terrorism list. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSBRE96K0DA/>
- Mapping Militant Organizations. "Hezbollah". Stanford University. Last modified July 2019. URL: https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/hezbollah#highlight_text_12512
- Al-Aloosy, Massaab.** (2020). The Changing Ideology of Hezbollah. Publisher, Springer Nature, Switzerland AG. 199 p.
- Middle East Policy Council. Arab League Labels Hezbollah a Terrorist Organization. 2016. URL: <https://mepc.org/commentary/arab-league-labels-hezbollah-terrorist-organization>
- Morrissey, Colin J.** (2014). Hezbollah: armed resistance to political participation P. 33. URL: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hezbollah-_armed_resistance_to_political_participation_\(IA_hezbollahrmedres1094542690\).pdf](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hezbollah-_armed_resistance_to_political_participation_(IA_hezbollahrmedres1094542690).pdf)

- Resolutions adopted by the Security Council in 2006. S/RES/1701 (2006). Middle East. URL: <https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/resolutions-adopted-security-council-2006>
- Nasrallah, Said Hassan:** What Hezbollah Will Do. The Washington Post Sunday, February 20, 2000. URL: <https://web.archive.org/web/20060909060136/http://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/hzblhnsr.htm>
- U.S. Department of state. Foreign Terrorist Organizations. Bureau of counterterrorism. URL: <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/>
- Lau, Ursula, Seedat, Mohamed, & McRitchie, Victoria.** (2011). Discursive Constructions of the Israel-Hezbollah War: The Struggle for Representation. URL: https://www.researchgate.net/publication/259479150_Discursive_Constructions_of_theIsrael-Hezbollah_War_The_Strugglefor_Representation
- Zeidan, Adam.** (2024). Hezbollah. Lebanese organization. URL: <https://www.britannica.com/topic/Hezbollah>
- Doctrine of Hezbollah. October 20, 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/doctrine-hezbollah>

References

- Zavada, Ya. I., & Shlapak, R. S.** (2022). Terorystyczna działalność Khamas ta Khezbollah v rehioni Blyzkoho Skhodu v KhKhI stolitti [Hamas and Hezbollah's terrorist activities in the Middle East in the XXI century] // *Politykuz: nauk. zhurnal.* № 3. S. 77–82 [in Ukrainian].
- Blanford, Nicholas.** Profile: Lebanon's Hezbollah (2023). URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/oct/19/profile-lebanons-hezbollah> [in English].
- Col. Guy & Dr. Keren.** (2020). Institute for Counter-Terrorism (ICT). Hezbollah: An Organization with a Leader (!) and a State (?). Retrieved from: <https://www.ict.org.il/images/Hezbollah.pdf> [in English].
- Ghazal, Elias.** (2015). The Preeminence of Hezbollah: Rise of Shiite Power in Lebanon. 123 pp. Retrieved from: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=tKYuiKcAAAAJ&citation_for_view=tKYuiKcAAAAJ:d1gkVwhDpl0C [in English].
- Gaub, Florence.** (2013). The role of the Hezbollah in the post-conflict Lebanon. Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO-AFET_NT\(2013\)433719](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO-AFET_NT(2013)433719) [in English].
- Hezbollah: History & Overview. (2023). Retrieved from: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-hezbollah> [in English].
- Israel, Hezbollah exchange artillery, rocket fire. Reuters. October 8, 2023 Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-strikes-lebanon-after-hezbollah-hits-shebaa-farms-2023-10-08/> [in English].
- Pawlak, Justyna, & Croft, Adrian.** (2013). EU adds Hezbollah's military wing to terrorism list. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSBRE96K0DA/> [in English].
- Mapping Militant Organizations. "Hezbollah". Stanford University. Last modified July 2019. Retrieved from: https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/hezbollah#highlight_text_12512 [in English].
- Al-Aloosy, Massaab.** (2020). The Changing Ideology of Hezbollah. Publisher, Springer Nature, Switzerland AG. 199 p. [in English].
- Middle East Policy Council. Arab League Labels Hezbollah a Terrorist Organization. 2016. Retrieved from: <https://mepc.org/commentary/arab-league-labels-hezbollah-terrorist-organization> [in English].
- Morrissey, Colin J.** (2014). Hezbollah: armed resistance to political participation P. 33. Retrieved from: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hezbollah-_armed_resistance_to_political_participation_\(IA_hezbollahrmedres1094542690\).pdf](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hezbollah-_armed_resistance_to_political_participation_(IA_hezbollahrmedres1094542690).pdf) [in English].
- Resolutions adopted by the Security Council in 2006. S/RES/1701 (2006). Middle East. Retrieved from: <https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/resolutions-adopted-security-council-2006> [in English].
- Nasrallah, Said Hassan:** What Hezbollah Will Do. The Washington Post Sunday, February 20, 2000. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20060909060136/http://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/hzblhnsr.htm> [in English].
- U.S. Department of state. Foreign Terrorist Organizations. Bureau of counterterrorism. Retrieved from: <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/> [in English].
- Lau, Ursula, Seedat, Mohamed, & McRitchie, Victoria.** (2011). Discursive Constructions of the Israel-Hezbollah War: The Struggle for Representation. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/259479150_Discursive_Constructions_of_theIsrael-Hezbollah_War_The_Strugglefor_Representation [in English].
- Zeidan, Adam.** (2024). Hezbollah. Lebanese organization. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/Hezbollah> [in English].
- Doctrine of Hezbollah. October 20, 2023. Retrieved from: <https://www.wilsoncenter.org/article/doctrine-hezbollah> [in English].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.

Ольга ЛАВРУТ

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри суспільно-гуманітарної та медійної освіти, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, вул. Василя Стуса, 47/304, м. Краматорськ, Україна, індекс 84301 (lavrut.olga@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

ResearcherID: 58118317200

Бібліографічний опис статті: Лаврут, О. (2024). Шкільні дитячі організації у контексті «перебудовчих» процесів наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15 (57). 120–126. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.12>

**ШКІЛЬНІ ДИТЯЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ УРСР У КОНТЕКСТІ «ПЕРЕБУДОВЧИХ»
ПРОЦЕСІВ НАПРИКІНЦІ 1980-Х – ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ**

Анотація. *Мета дослідження* – охарактеризувати діяльність дитячих організацій у 1980-х – початку 1990-х років, коли відбувалися демократичні процеси, які торкнулися і закладів освіти. **Методологія дослідження.** У роботі використаний порівняльний, історико-хронологічний методи, які дали змогу простежити історію виникнення й основні напрями діяльності шкільних осередків. Порівняльний – надав змогу зіставити роботу дитячих осередків, що відрізнялися особливостями питань, які вирішували. Історико-хронологічний – простежити динаміку змін, що відбувалися в учнівському середовищі. **Наукова новизна** полягає в тому, що опрацьовані матеріали дали нагоду проаналізувати передумови і причини не лише виникнення організацій, а й напрями їх діяльності, що мало відкритий і доступний характер для учнівства, яке намагалося визначити свій рух. **Висновки.** Осередки школярів, з одного боку, стали виразниками провладних позицій, коли виконували інерційно виховну роботу, спрямовану на формування світогляду дітей, але з іншого – отримали можливість брати відповідальність за власні ініціативи, що носили прагматичний характер. Це пояснювалося тими процесами і явищами, які відбувалися в суспільстві, що перебувало в пошуку своїх можливостей і у ситуації вибору, який з'явився в умовах гласності й зародження ринкових відносин. Проте економічні негаразди також обумовлювали напрями діяльності і зміст дитячих організацій. Діти вирішували питання, пов'язані з фінансами, розуміючи звідки і куди йшли надходження; об'єднувалися в осередки любителів ігрових програм, що мало осучаснювати їх життя. Але це були лише вкраплення поряд зі звичними напрямками роботи, які протягом десятиліть впливали на свідомість школярів. Проте цікавим був досвід осередків, які виникали, що демонструвало їх бажання бути не лише учасниками свого життя, а й відповідальними споживачами.

Ключові слова: школа, заклади освіти, учнівство, осередок, організація, радянський.

Olga LAVRUT

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor of the Department of Social, Humanitarian and Media Education, Donetsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, str. Vasyl Stus, 47/304, Kramatorsk, Ukraine, index 84301 (lavrut.olga@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

ResearcherID: 58118317200

To cite this article: Lavrut, O. (2024). Shkil'ni dytyachi orhanizatsiyi URSR v konteksti protsesiv "perebudovy" kintsya 1980-kh – pochatku 1990-kh rr. [School children's organizations Ukrainian SSR in the context of "restructuring" processes in the late 1980s – early 1990s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Druhobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15 (57). 120–126. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.12> [in Ukrainian].

SCHOOL CHILDREN'S ORGANIZATIONS UKRAINIAN SSR IN THE CONTEXT OF "RESTRUCTURING" PROCESSES IN THE LATE 1980S – EARLY 1990S

Abstract. *The purpose of the research is to characterize the activities of children's organizations in the 1980s and early 1990s, when democratic processes were taking place that also affected educational institutions. Research methodology.* Comparative, historical-chronological methods were used in the work, which made it possible to trace the history of the emergence and main directions of activity of school centers. The comparison – made it possible to compare the work of children's centers, which differed in the specifics of the issues they were solving. Historical-chronological – to trace the dynamics of changes that took place in the student environment. **The scientific novelty** lies in the fact that processed materials made it possible to analyze the prerequisites and reasons not only for the emergence of organizations, but also their directions of activity, which had an open and accessible character for students. It had the ability to determine its movement. **Conclusions.** On the one hand, schoolchildren's centers became expressions of pro-government positions when they carried out inertial educational work aimed at shaping the worldview of children, but on the other hand, they were given the opportunity to take responsibility for their own initiatives that were pragmatic in nature. This was explained by the processes and phenomena that took place in society, which was in search of its opportunities and in the situation of choice, which appeared in the conditions of publicity and the emergence of market relations. However, economic troubles also conditioned the activities and content of children's organizations. They solved issues related to finances, understanding where the income came from and where it went; by uniting children into groups of game program lovers, which was supposed to modernize their lives. But these were only interspersed with the usual areas of work that have influenced the minds of schoolchildren for decades. However, the experience of the centers that arose was interesting, which demonstrated their desire to be not only a participant in their own life, but also a responsible consumer.

Key words: school, educational institutions, apprenticeship, unit, organization, Soviet.

Постановка проблеми. Відповідальність громадянина формується змалечку. Шкільний вік є одним із вирішальних етапів становлення активної життєвої позиції. Саме участь у діяльності дитячих організацій спонукає до вираження власної думки, ставлення та діяльності. Наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. в УРСР з'явилася можливість створювати громадські організації, це стосувалось і шкільного життя. Владі важко було відмовитися від звичної піонерської та молодіжної організацій, які формували офіційний світогляд у підростаючого покоління. Саме пошуку різних шляхів діяльності дітей присвячений цей доробок.

Аналіз досліджень. В. Коцур і М. Старченко звернули увагу на різноманітність організацій і рухів у 1920-х – 1930-х рр., акцентувавши уніфікацію суспільного життя, що й переживали дитячі осередки, які фактично влилися в піонерську організацію. Це було обумовлено загальними тенденціями, характерними для зазначеного періоду (Коцур., Старченко, 2020, с. 130–150). І. Карпич розглядає вплив навчально-методичної та періодичної літератури на формування світогляду школярів. Вона приділила увагу часописам «Вожатый» і «Дитячий рух», які також виходили у міжвоєнний період (Карпич, 2014, с. 69–76). О. Водолага звернулася до дитячої періодичної літератури у повоєнний період, яка покликана була продовжити свій ідеолого-виховний вплив на підростаюче покоління, що було перерване Другою світовою війною (Водолага, 2011, с. 157–164).

Окремі сюжети виховного спрямування розглядала Л. Дояр, але вони стосувалися лише 1962 р. (Дояр, 2020, с. 47–51). Темою дослідження К. Левчука стали громадські організації в період «перебудови», проте дитячі організації залишилися поза його увагою (Левчук, 2009). Періодика стала потужним механізмом реалізації антиукраїнської політики в УРСР, про що доводить Ю. Колісник (Колісник, 2011, с. 75–84). Проте питання пошуків трансформацій дитячих організацій наприкінці 1980-х – початку 1990-х років залишилися поза увагою дослідників.

Мета статті полягає в характеристиці діяльності учнівських організацій зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу. На рубежі 1980-х – початку 1990-х рр. кількість дитячих організацій була незначна, що обумовлювалося інерційним їх становищем. Причиною цього стало багатолітнє ставлення до них як до пасивних спостерігачів або виконавців волі влади,

тому їм притаманна заорганізованість, формалізм, слухняність, приховування власних прагнень (документи фронтальної перевірки шкіл Піщанського районного відділу народної освіти (довідки, доповідні записки) за 1991 рік. Державний архів Вінницької області. Ф. Р 6014. Оп. 1. Спр. 501. Арк. 10). Держава замість того, щоб розробляти і впроваджувати реальні програми підтримки молодого покоління, активізації профілактики негативних виявів поведінки, збереження здоров'я, створення належних умов до розвитку потенціалу школярів, залучення їх до ініціатив, вдавалася довгий час до регламентації та обмеження їх діяльності (Головенько, 2006, с. 20–34).

Діяльність організацій упродовж довгого часу жорстко контролювалася. Вони на собі продовжували відчувати пресинг партійних органів, очевидним залишалася невідповідність пропаганди з реальною картиною життя радянського суспільства (Шарун, 1985, с. 1). Тому дитячі осередки виступили за звільнення від диктату, гласність, плюралізм думок, реалізацію власних ініціатив, реалізацію їх прав. Піонерська організація стала на шлях свого оновлення, фактично перетворившись на Федерацію дитячих організацій України, яка у 1990 р. на XI зльоті піонерів України ухвалила рішення про заснування Спільки піонерських організацій України (СПОУ), прийнявши програму і статут. Спілька виступила за деполітизацію діяльності, демонополізацію життя дитячого руху, комунікацію з різними громадськими об'єднаннями й організаціями. Відбулася гуманізація діяльності дитячих організацій, яка була спрямована на підтримку дітей і розвиток їх внутрішнього потенціалу, родин вихованців і формування майбутнього відповідального й активного громадянина. Учні отримали змогу створювати власні осередки, які позбавлялися ідеологічного впливу, називаючи їх «республіками», «країнами», за аббревіатурою, яка символізувала якість, що прагнула сформувати школа. У закладах функціонували осередки навчання, творчості, спорту, інформаційний, взаємодії з представниками громадськості й інші, діяльність яких спрямована на розкриття потенціалу школярів і налагодження співпраці. Вони виробляли статuti закладів освіти, які були своєрідними не лише правилами, а й знаходили відображення бачення шляхів розвитку школи та колективів: учнівського, педагогічного, батьківського, заснованого на їх міжособистісній взаємодії (Лопухівська, с. 4). Тобто колективи ставали більш відкритими й активними. Дитячі організації розглядалися в контексті загального соціального руху.

Школярі також мали змогу продемонструвати власну ініціативу. Звернення школярів до фахівців стало звичною справою на сторінках періодичних видань. Листи коментували начальник відділу трудової та професійної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл Володимир Тимофійович Маматов і начальник програмно-методичного відділу Григорій Миколайович Литвиненко. Учні писали про працю школярів на колгоспних ділянках і підприємствах на початку навчального року (Листи в редакцію, 1990, с. 23). Це обумовлювалося долученням дітей до трудової діяльності, використанням їх ресурсів та ідеологічними чинниками. Діти справедливо скаржилися на високе навантаження в школі, де в цей час не проводились уроки, а надолужувалося поспіхом і доводилося вивчати по декілька тем на одному занятті, відповідно домашнє завдання було у 2–3 рази більше, ніж зазвичай. Фахівці, керуючись офіційними документами, роз'яснювали, що це категорично заборонялося: уроки не повинні були замінюватися іншою діяльністю, а подібна робота могла бути лише на уроках трудового навчання. Хоча практика була далека від формальних речей довгий час. Діти турбувалися і тим, що дирекція школи прагнула створити декілька класів за рівнями їх навчальної успішності: відмінники мали навчатися в одному класі, ті, хто вчився добре, і трієчники – в іншому. Звісно, це розцінювалося як дискримінація щодо школярів. Адміністрація могла створити класи за профілями – інтересами, враховуючи думку учнів, батьків та вчителів. Тобто показниками такого явища стали брак коректності з боку учителів, диктат, стереотипи щодо здібностей дітей, відсутність відповідного фахового рівня спілкування з колегами, учнями і їх батьками. Частими явищами в шкільному середовищі стали запізнення учнів на уроки. За це вчителі могли знижувати їм оцінки, що обурювало дітей. Г. Литвиненко роз'яснював про неприйнятність такого рішення з боку дорослого: варто розрізняти поведінку й навчання. Звісно, педагоги також могли запізнитися через низку причин (Листи в редакцію, 1990, с. 23).

Цілий цикл статей, які були вміщені в журналі «Піонерія» за 1990 р., присвячені питанням створення дитячих організацій, прийняття установчих документів, схвалення й використання бюджету, їх діяльності загалом. На початку 1990-х рр. УРСР переживала складні часи, які були пов'язані з непослідовністю «перебудовних процесів», зокрема інфляцією, дефіцитом товарів. Школярі на сторінках журналу знайомилися з поняттям і основними механізмами бюджету. Їм роз'яснювали, що термін походить від англійської і означає «сумка». Що це таке? Яке її призначення? Це річ, які ми можемо брати із собою і класти або забирати з неї якість речі, гроші. Якщо до неї щось потрапляло – це прибуток, щось забиралося – видаток. Із чого міг складатися бюджет піонерської дружини в 1990/1991 навчальному році? Надходження від збору макулатури становило 370 крб, членські внески піонерів і Спілки друзів піонерів – 300, проведення ярмарків солідарності – 200, кошти, зароблені піонерами (робота в літньому таборі на колгоспних і радгоспних полях, шкільних кооперативах, суботники та недільники на овочевих базах тощо, догляд за тваринами на шкільних фермах) – 170, проведення піонерських лотерей – 150, «добровільні надходження від батьків» – 150, проведення платних концертів – 100 крб та інші надходження відповідно. Тобто прибутки становили 1 540 крб.

Видатки – 1 345 крб, що розподілялися таким чином: відрахування районній раді піонерської організації – 385 крб, організація і проведення екскурсій, поїздок і походів – 250 крб, матеріальна допомога школярам – 150, придбання методичної літератури, посібників, наочної агітації та заохочення піонерів, придбання призів і подарунків, придбання путівок до піонерських таборів, сплата членських внесків організаціям, колективним членом яких була піонерська дружина – по 100 крб, передплата на пресу – 60, і вільний залишок бюджетних коштів становив 195 крб. Ці документи затверджувалися на засіданнях ради дружини за підписами голови та старшої піонервожатої. Рекомендували збільшити видатки на матеріальну допомогу школярам, оскільки вони здавали кошти, але часто не мали зворотного зв'язку. Занадто багато надходило до районних рад піонерської організації (Піонерський клуб «Сурмач». Як залатати дірки в бюджеті? 1990, с. 6).

Для розуміння руху коштів складали акти, зокрема, 15 січня 1990 р. були придбані і вручені ветеранам Великої Вітчизняної війни квіти троянд у кількості 21 за ціною 1 крб 10 коп. на загальну суму 23 крб 10 коп. на честь святкування ювілею школи. Документ підтвердили підписами старшої піонервожатої, члена ради дружини й голови ради загону. Видатки підтверджувалися і документами-актами, розписками, рахунками з магазинів, екскурсійних бюро, копіями квитанцій. Дружини могли вибирати ревізійні групи, які щомісяця або щоквартально перевіряли фінанси піонерських організацій, складаючи акти, у яких зазначалося, чи надходження і витрати коштів відповідали чи не відповідали статтям, передбаченим бюджетом; чи витрачаються кошти лише за рішенням ради дружини; усі / не всі підтверджувалися відповідними документами. Тоді ревізійна комісія мала зазначити в актах порушення та винних у цьому, а дружина в «кращих традиціях радянщини» мала їх покарати. Тому радили завести спеціальну прибутково-видаткову книгу, де вносили інформацію про рахунки банків, прибутки і видатки за різними статтями. Правильний спланований бюджет залишався запорукою стабільності та впевненості у власних силах, про що писали: «...і, як кажуть на зовсім не бідному Заході, – платоспроможними людьми» (Піонерський клуб «Сурмач», с. 6). Тобто громадяни в колишній УРСР намагалися усвідомити важливість демократичності цінностей через добробут і фінансову незалежність та переосмислити попередні наративи про ці країни, до чого долучалися і школярі.

На сторінках «Піонерії» висвітлювали діяльність Клубу любителів ігрових програм (КЛІП), який об'єднував юних і молодих ентузіастів комп'ютерного програмування всієї країни. До цього часу члени клубу обмінювалися програмами й ідеями лише за допомогою листування. Щоб підтримати КЛІП, розширити його склад, пришвидшити знайомство охочих із новими цікавими комп'ютерними іграми, «Піонерія» уклала з клубом творчий союз і почав КЛІП працювати при журналі. Він був громадською організацією, що об'єднував любителів програмування на мікрокалькуляторах. До його завдань входили такі: обмін програмами, ідеями та досвідом; створення всесоюзного Банку ігрових програм (БІП); розповсюдження

програм через друковані засоби інформації. Організація складалася з територіальних відділень, центрами яких стали великі міста, де проживали члени клубу певного району. Керівництво відділення здійснював очільник на громадських засадах, якого обирали з декількох кандидатів. Члени КЛПП налагоджували контакти із зацікавленими особами, брали участь в обговоренні роботи, вносили власні пропозиції до поліпшення діяльності; надсилали свої програми й одержували потрібні їм із БІП; пропонували і свої програми для публікації в журналі. За продаж власних або чужих програм, отримання нетрудових прибутків за допомогою програм і мікрокалькуляторів, за плагіат ідей та ігрових програм члени КЛПП виключалися з клубу. Журнал і клуб запрошували до його складу нових однодумців, пропонуючи заповнити анкету й надіслати до редакції (Рубрика «Комп'ютер і ти», 1990, с. 22).

Попри демократичний фасад «перебудови», ідеологічне наповнення освітнього процесу в школах УРСР залишалось попереднім, що можна простежити в «Піонерському календареві», у якому дітям пропонували й деякі активності до нього. Зокрема, для лютого 1990 р. такі:

8 лютого – День юного героя-антифашиста;

10 – День народження організації «Піонери Ірландії» (1978). Утворення піонерської організації Народної демократичної республіки Йємен;

10 – 100 років від дня народження Б. Л. Пастернака, радянського письменника (1890–1960);

11 – 60 років від дня народження В. О. Котика – учасника партизанського руху на Україні, Героя Радянського Союзу (1930–1944);

23 – День Радянської Армії і Військово-Морського Флоту.

На ці радянські свята потрібно було готувати інформаційні бюлетені, стінні газети, у яких би висвітлювалася боротьба молоді в різних країнах проти нерівності та несправедливості. Рекомендували прочитати й таку літературу: «100 вопросов – 100 ответов. Все об армии. Сборник. Москва: «Молодая гвардия», 1986», «Непобедимая и легендарная. Репертуарный сборник. Москва: «Молодая гвардия», 1983 (Наши праздники)» (Піонерський календар. Лютий, 1990, с. 27).

У листопаді обов'язковими були такі дні в календарі:

7 – річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції;

10 – Всесвітній день молоді;

28 – 170 років від дня народження Фрідріха Енгельса (1820);

28 – 100 років від дня народження З. П. Тулуб – української радянської письменниці (1890–1964) і 110 років від дня народження О. О. Блока – російського поета (1880–1921).

30 – 165 років від дня народження Марка Твена, американського письменника (1835–1910) (Піонерський календар. Листопад, 1990, с. 27).

Школярам продовжували продукувати радянські ідеологи, натомість цілеспрямовано нехтуючи навіть в умовах «перебудови» інформацією про українську культуру: громадсько-політичних діячів, митців і народні свята. Відсутні відомості про представників української історії та культури. Незважаючи на гласність і дослідження «білих» плям у цей період, на дітей продовжували діяти наративами радянської ідеології, відгороджуючи їх від здобутків громадсько-політичного та культурного рухів, які відбувалися в цей час, очевидно, розцінюючи подібні явища випадковими, або тимчасовими, або не вартими уваги для підростаючого покоління, продовжуючи дискримінаційну політику зі стереотипними уявленнями про роль різних вікових категорій у суспільстві, забираючи в дітей і дорослих можливість власного вибору (Червоні квіти, 1990, с. 24).

Це стосувалось і історії про виникнення та діяльність перших дитячих організацій на терені СРСР. Школярам доводили, що навіть у роки «громадянської війни», коли не встигли відгриміти канонади, саме підростаюче покоління взялося за справу створення організацій, що почалося з дитячих будинків. Відмітимо, що це великі колективи дітей, на яких легше було вплинути і сформувати потрібний світогляд. Досвід поразки національних змагань, прагнення відсторонити дітей від швидкоплинних подій суспільно-політичного та культурного життя були очевидними. Дорослі показані тут дещо відстороненими й навіть відсталими від суспіль-

ного життя, вони ніби гальмували розвиток дітей, і останні з ними займалися просвітництвом. Водночас розуміли і значення культурної спадщини – соборів, які були знищені, перетворені на склади та руйнувалися, що не лише ображало почуття віруючих, а й формувало ставлення до влади на десятиліття (Червоні квіти, 1990, с. 25).

Висновки. Отже, дитячі організації ще залишалися під впливом радянської ідеології. Вони перебували на шляху урізноманітнення свого життя, формування демократичності взаємовідносин, задоволення власних потреб. Серед організацій функціонувала Спілка піонерських організацій України, Спілка друзів піонерів, Клуб любителів ігрових програм. Влада продовжувала впливати на світогляд школярів через різні настанови, заходи тощо. Учні мало змогу долучитися до участі в різних осередках, які стосувалися осучаснення освітнього процесу, взагалі прогресу, фінансової справи, оскільки молоде покоління мало оволодівати навичками інформаційного суспільства, що бракувало радянському соціуму. Загалом життя школярів залишалося незмінним і регламентувалося партійними органами. **Перспективи подальших розвідок цього питання.** Перспективою нашої роботи може стати вивчення діяльності учнівства як об'єктів радянської пропаганди.

Джерела та література

- Водолага, О.** (2011). Дитяча періодика в контексті ідеологічного виховання радянських дітей у післявоєнній Україні (1945 – початок 1950-х рр.). *Інтелекція і влада. Серія: Історія.* Вип. 23. С. 157–164.
- Головенько, В.** (2006). Молоде покоління України в алгоритмі суспільних процесів. *Соціологія.* № 4. С. 20–34.
- Документи фронтальної перевірки шкіл Піщанського районного відділу народної освіти (довідки, доповідні записки) за 1991 рік / Державний архів Вінницької області. Ф. Р 6014. Вінницький обласний відділ народного образования. Песчанский районный отдел народного образования. Оп. 1. Спр. 501. 42 арк.
- Дояр, Л.** (2020). Педагогічні знахідки дитячої періодики УРСР (за матеріалами видань 1962 року). *Вісник Книжкової палати.* № 11. С. 47–51. doi: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11\(292\).47-52](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11(292).47-52) (дата звернення: 11.01.2024).
- Карпич, І.** (2014). Питання розвитку піонерської періодики та науково-методичної літератури на сторінках української преси (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.). *Людинознавчі студії. Педагогіка.* Випуск 29. С. 69–76.
- Колісник, Ю.** (2011). Дитячо-юнацька преса УРСР та її роль у формуванні суспільної свідомості. С. 75–84. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2011/JRN/PDF/8.pdf> (дата звернення : 07.01.2024).
- Коцур, В., Старченко, М.** (2020). Молодіжні організації в політичній системі радянської України: історіографія 1920 – 1930-х рр. С. 130–150. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/kotsur_molodizhni.pdf (дата звернення: 10.01.2024).
- Лаврут, О.** (2020). Праця учнів Української РСР другої половини ХХ століття: обов'язковість, примус чи престиж? *Етнічна історія народів Європи.* Випуск 62. С. 157–165. doi: <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2020.62.17> (дата звернення: 07.01.2024).
- Левчук, К.** (2009). Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.): монографія. Вінниця : ПП «Едельвейс і К».
- Листи в редакцію. (1990). *Піонерія. Щомісячний дитячий журнал ЦК ЛКСМУ та республіканської ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна.* 1990. № 10. С. 23.
- Лопухівська, А.** Впровадження учнівського самоврядування в практику шкільного життя. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/6/visnuk_26.pdf (дата звернення : 25.01.2024).
- Піонерський календар. Лютий. (1990). *Піонерія.* 1990. № 1. С. 7.
- Піонерський календар. Листопад. (1990). *Піонерія.* 1990. № 10. С. 27.
- Піонерський клуб «Сурмач». Як залатати дірки в бюджеті? (1990). *Піонерія.* 1990. № 10. С. 6–7.
- Рубрика «Комп'ютер і ти». (1990). *Піонерія.* 1990. № 10. С. 22.
- Червоні квіти. (1990). *Піонерія.* 1990. № 1. С. 24–25.
- Шарун, Т., Павленко Ю.** Досвід схвалено. *Радянська освіта.* 1985. 16 липня № 60. С. 1.

References

- Vodolaha, O.** (2011). Dytiacha periodyka v konteksti ideolohichnoho vykhovannia radianskykh ditei u pisl'ivoiennii Ukraini (1945 – pochatok 1950-kh rr.) [Children's periodicals in the context of ideological upbringing of Soviet children in post-war Ukraine (1945 – early 1950s)]. *Intelihentsiia i vlada. Seriiia : Istoriiia [Intelligentsia and power. Series: History]*, 23, 157–164 [in Ukrainian].
- Holovenko, V.** (2006). Molode pokolinnia Ukrainy v alhorytmi suspilnykh protsesiv [The young generation of Ukraine in the algorithm of social processes]. *Sotsiolohiia*, 4, 20–34 [in Ukrainian].
- Dokumenty frontalnoi perevirky shkil Pishchanskoho raionnoho viddilu narodnoi osvity (dovidky, dopovidni zapysky) za 1991 rik [Documents of the frontal inspection of schools of the Pishchan district department of public education (references, report notes) for 1991]. (Fund R 6014. Vynnytskyi oblastnoi otdel narodnoho obrazovanyia. Peschanskyi raionnyi otdel narodnoho obrazovanyia. Inventory 1. File. 501). State archive of the Vinnytsia region. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Doiar, L.** (2020). Pedahohichni znakhidky dytiachoi periodyky URSS (za materialamy vydan 1962 roku) [Pedagogical findings of children's periodicals of the Ukrainian SSR (based on the materials of the 1962 editions)]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty [Bulletin of the Book Chamber]*, 11, 47–51. doi: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11\(292\)](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11(292)) [in Ukrainian].
- Karpych, I.** (2014). Pytannia rozvytku pionerskoï periodyky ta naukovykh metodychnoi literatury na storinkakh ukrainskoï presy (20-ti – pochatok 30-kh rokiv KhKh st.) [The question of the development of pioneering periodicals and scientific and methodological literature on the pages of the Ukrainian press (20s – early 30s of the XX century)]. *Liudynoznavchi studii. Pedahohika [Humanities studies. Pedagogy]*, 29, 69–76 [in Ukrainian].
- Kolisnyk, Yu.** (2011). Dytiacho-yunatska presa URSS ta yii rol u formuvanni suspilnoi svidomosti [The children's and youth press of the Ukrainian SSR and its role in the formation of public consciousness], 75–84. Retrieved from: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2011/JRN/PDF/8.pdf> [in Ukrainian].
- Kotsur, V., & Starchenko, M.** (2020). Molodizhni orhanizatsii v politychnii systemi radianskoï Ukrainy: istoriografiiia 1920 – 1930-kh rr. [Youth organizations in the political system of Soviet Ukraine: historiography of the 1920s and 1930s], 130-150. Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/kotsur_molodizhni.pdf [in Ukrainian].
- Lavrut, O.** (2020). Pratsia uchniv Ukrainiskoi RSR druhoi polovyny KhKh stolittia: oboviakovist, prymus chy prestyzh? [The work of students of the Ukrainian SSR in the second half of the 20th century: obligation, coercion or prestige]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy [Ethnic history of the peoples of Europe]*, 62, 157–165. doi: <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2020.62.17> [in Ukrainian].
- Levchuk, K.** (2009). Hromadski orhanizatsii Ukrainy: stvorennia ta diialnist (1985–1996 rr.): Monohrafiiia [Public organizations of Ukraine: creation and activity (1985–1996): Monograph]. Vinnytsia: PP Edelweis i K [in Ukrainian].
- Lopukhivska, A.** Vprovadzhennia uchnivskoho samovriaduvannia v praktyku shkilnoho zhyttia [Implementation of student self-government in the practice of school life]. Retrieved from: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/6/visnuk_26.pdf [in Ukrainian].
- Lysty v redaktsiiu (1990). [Letters to the editor]. *Pioneriia. Shchomisiachnyi dytiachyi zhurnal TsK LKSMU ta respublikanskoï rady Vsesoiuznoi pionerskoï orhanizatsii imeni V. I. Lenina [Pioneering. Monthly children's magazine of the Central Committee of the LKSMU and the Republican Council of the All-Union Pioneer Organization named after V. I. Lenin]*, 10, 23 [in Ukrainian].
- Pionerskyi kalendar. Liutyi. (1990). [Pioneer calendar. February]. *Pioneriia [Pioneering]*, 1, 7 [in Ukrainian].
- Pionerskyi kalendar. Lystopad. (1990). [Pioneer calendar. November]. *Pioneriia [Pioneering]*, 1, 27 [in Ukrainian].
- Pionerskyi klub “Surmach”. Yak zalataty dirky v biudzheti? (1990). [Pioneer Club “Surmach”. How to patch holes in the budget?]. *Pioneriia [Pioneering]*, 10, 6–7 [in Ukrainian].
- Rubryka “Kompiuter i ty”. (1990). [The section “Computer and you”]. *Pioneriia [Pioneering]*, 10, 22 [in Ukrainian].
- Chervoni kvity. (1990). [Red flowers]. *Pioneriia [Pioneering]*, 1, 24–25 [in Ukrainian].
- Sharun, T., & Pavlenko Yu.** (1985, 60). Dosvid skhvaleno [Experience approved]. *Radianska osvita*, p. 1.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.

Руслана ПОПП

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Андрій КІРДА

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (aklv@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5504-9462>

Бібліографічний опис статті: Попп, Р., & Кірда, А., (2024). Міграційні процеси в науковому середовищі України (1991–2023). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15 (57). 127–134. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.14>

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В НАУКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ (1991–2023)

Анотація. *Мета статті* – висвітлити міграційні процеси у середовищі науковців у період незалежності України, з'ясувати їх причини на певних етапах українського державотворення та показати перспективні шляхи створення сприятливих умов для збереження та повернення вітчизняних учених та притоку фахівців із-за кордону. **Методологія дослідження** базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна.** У статті висвітлено проблему виїзду за кордон науковців, її загострення в умовах війни росії проти України, а також можливості поповнення інтелектуальних ресурсів за рахунок імміграції. **Висновки.** Міграційні процеси у середовищі науковців є важливим аспектом українського державотворення. Через кризові явища в науці, незадоволеність умовами праці та побуту значна частина науковців у пошуках кращих професійних та життєвих можливостей виїхали з країни або перейшли в інші галузі. Науковці змушені були покинути свої місця проживання, часто змінюючи сферу своєї зайнятості, через російську агресію. Збереження, повернення вітчизняних та залучення іноземних висококваліфікованих фахівців є важливими умовами здійснення відбудовчих процесів в Україні. Для цього наша держава має і надалі продовжувати реформи у науковій та освітніх сферах, забезпечити різні шляхи фінансування та модернізацію наукової діяльності, створити сприятливе інноваційне середовище, розвивати міжнародну наукову співпрацю, поглиблювати інтеграцію до світового і Європейського дослідницького простору. Важливим є використання зв'язків і співпраця з українськими науковцями із-за кордону. Крім того, необхідно підвищувати соціальний престиж професії науковця, визначити та застосовувати стимулюючі кар'єрні траєкторії в науковій сфері. Необхідним є і оновлення та вдосконалення імміграційного законодавства, зменшення бюрократичних перепон щодо легалізації проживання та працевлаштування в Україні зарубіжних науковців, надання допомоги в їх облаштуванні.

Ключові слова: міграція, еміграція, імміграція, науковці, вчені, академічна мобільність.

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Andriy KIRDA

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100(aklv@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5504-9462>

To cite this article: Popp, R., & Kirda, A. (2024). Migrantsiini protsesy v naukovomu seredovyshchi Ukrainy (1991–2023) [Migration processes in the scientific environment of Ukraine (1991–2023)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 127–134. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.14> [in Ukrainian].

MIGRATION PROCESSES IN THE SCIENTIFIC ENVIRONMENT OF UKRAINE (1991–2023)

Summary. The aim of the article is to illuminate migration processes within the academic community during Ukraine's period of independence, identify their causes at certain stages of Ukrainian statehood formation, and demonstrate prospective pathways to create favorable conditions for retaining and repatriating domestic scientists and attracting specialists from abroad. **The research methodology** is based on universally accepted principles of scientific rigor, objectivity, historicism, and methods of external and internal source criticism. **Scientific novelty.** The article addresses the issue of scientists emigrating abroad, emphasizing its exacerbation during the Russian aggression against Ukraine, as well as exploring possibilities for supplementing intellectual resources through immigration. **Conclusions.** Migration processes within the scientific community constitute a crucial aspect of Ukrainian state-building. Due to crises in science, dissatisfaction with working and living conditions, a significant number of scientists have sought better professional and life opportunities abroad or transitioned to other fields. Scientists were compelled to leave their places of residence, often changing their areas of employment due to Russian aggression. Preserving, repatriating nationals, and attracting foreign highly qualified professionals are essential conditions for implementing reconstruction processes in Ukraine. To achieve this, our country must continue reforms in scientific and educational spheres, ensure various avenues of funding and modernization of scientific activities, create a conducive innovative environment, foster international scientific collaboration, deepen integration into the global and European research space. It is crucial to leverage connections and collaboration with Ukrainian scientists abroad. Additionally, enhancing the social prestige of the scientist profession, defining and applying stimulating career trajectories in the scientific sphere, are essential. Renewing and improving immigration legislation, reducing bureaucratic obstacles for the legalization of residence and employment of foreign scientists in Ukraine, and providing assistance in their settlement are also necessary.

Key words: migration, emigration, immigration, scientists, scholars, academic mobility.

Постановка проблеми. Інноваційний та інтелектуальний потенціал України є досить високий. Вчені – це важливий ресурс розвитку всіх сфер нашого суспільства. Тому дослідження питань, що стосуються відтоку та притоку науковців в Україну, факторів, що впливають на привабливість її для академічної міграції, є дуже актуальними.

Україна постійно стикається з проблемою виїзду за кордон висококваліфікованих фахівців. Ця ситуація особливо загострюється в умовах війни росії проти України. Тому ці питання необхідно вирішувати з урахуванням глобальних світових міграційних процесів, історичних обставин та правових аспектів.

Аналіз досліджень. Проблеми інтелектуальної міграції, її особливості в період незалежності України стали об'єктом дослідження багатьох науковців, зокрема, Е. Лібанової (Лібанова, 2018), О. Малиновської (Малиновська, 2018, 2019), Н. Прохоренко (Прохоренко, 2010). Н. Пархоменко (Пархоменко, 2013). І. Ховрак, М. Приз (Ховрак, Приз, 2013). Т. Медіни, Н. Пендюр (Медіна, Пендюр, 2014), Я. Петрової (Петрова, 2007), Л. Нікітенко (2019), З. Бараник, І. Романенко (Бараник, Романенко, 2014), М. Романюк і З. Смутчак (2017). Складники академічної міграції та їх вплив на наукове середовище України аналізуються, зокрема, в роботах І. Святіщук, Є. Стадного (Святіщук, Стадний, 2014), О. Крайчинської, Ю. Маслової (Крайчинська, Масловова, 2020). Т. Калюжна висвітлює міжнародну підтримку українських науковців в умовах війни (Калюжна, 2022).

У своїх працях вітчизняні дослідники, як правило, основну увагу приділяють причинам, напрямам та наслідкам виїзду науковців у контексті глобальних світових міграційних викликів. Аспекти залучення в Україну інтелектуальних сил із-за кордону ще мало розкриті.

Мета статті – висвітлити зовнішні міграційні процеси у середовищі науковців у період незалежності України, з'ясувати їх причини на певних етапах українського державотворення та показати перспективні шляхи створення сприятливих умов для збереження та повернення вітчизняних учених та притоку фахівців із-за кордону.

Виклад основного матеріалу. Відкритість кордонів після розпаду СРСР, суспільно-політична та економічна нестабільність в Україні на початку її незалежності стали основними причинами виїзду науковців за кордон. Серед основних чинників, що спонукали інтелектуальну еліту тоді емігрувати, були: низький рівень оплати праці; потреба реалізації здібностей та набуття фахового досвіду; прагнення життя в економічно стабільному суспільстві; забезпечення родинного добробуту; неможливість працевлаштуватися за фахом; політична ситуація (Бараник, Романенко, 2014, с. 4).

Більшість науковців покинули Україну в період з 1991 по 2000 рр. Тоді до США переїхали 420 осіб з науковими ступеннями. Серед них – 343 кандидати і 77 докторів наук, до Росії емігрувало 388 осіб: 292 кандидати і 96 докторів наук, до Німеччини – 251 особа: 208 кандидатів і 43 доктори наук. Досить багато вчених з України виїхали в Ізраїль – 117 осіб, Канаду – 109 осіб та Польщу – 52 особи. В інші країни перебралося 311 учених, серед яких – 252 кандидати і 59 докторів наук. Найбільша еміграція науковців з України спостерігалася в 1996 р. – 267 осіб (Медіна, Пендюр, 2014, с. 154–155). З 1996 по 2011 роки країну залишило 1 622 науковці. Переважно це молоді люди віком 30–40 років, фахівці фізико-математичних, технічних, біологічних та медичних наук (Хмельовська, 2013). Спеціалісти багатьох інших профілів виявились неконкурентоспроможними на ринках праці зарубіжних країн (Пархоменко, 2013, с. 266). У 2014 р. показник науковців, що покинули Україну, починаючи з 1996 р. становив уже 1781 осіб: 1436 кандидатів і 345 докторів наук (Нікітенко, 2019, с. 247). Відтік учених за кордон почав скорочуватись з 2003 р. Найменше українських науковців емігрувало у 2008 р. – 30 осіб: 22 кандидати та 8 докторів наук (Святіщук, Стадний, 2014). При цьому необхідно зауважити, що дані Державної служби статистики України про виїзд науковців не можуть вважатись повними, оскільки вони не включали тих, хто емігрував власними зусиллями (Святіщук, Стадний, 2014). З 2015 р. Державна служба статистики перестала облікувати науковців-емігрантів (Нікітенко, 2019, с. 247).

Географічний аспект зовнішньої міграції вчених мав свої особливості. Він не цілком відображав загальноукраїнські еміграційні тенденції, зокрема, був пов'язаний не з країнами-сусідами Центральної та Східної Європи, а більш розвинутими державами, такими як Сполучені Штати Америки, Німеччина, де науковці з України мали кращі умови та можливості, щоб реалізувати свій творчий потенціал (Крайчинська, Маслово, 2020, с. 142–143). Згодом напрямки виїздів українських науковців розширюються. Не всі науковці, які покинули Україну на постійно, змогли влаштуватися у звичній для себе сфері, багато з них пережили труднощі адаптації через зміну оточення, культурних відмінностей. Лише п'ятій частині найбільш відомих з них вдалося продовжити свої наукові дослідження (Медіна, Пендюр, 2014, с. 155).

Виїзд науковців назавжди з України негативно впливає на її економічний розвиток. За деякими підрахунками, станом на 2014 р. наша держава від цього втратила приблизно 36 млрд американських доларів і в цій цифрі не враховувались доходи від потенційно можливої діяльності вчених (Полковниченко, Курочка, 2016, с. 19). Відтік інтелектуальної еліти пов'язаний і з питаннями національної безпеки. Через виїзд за кордон або зміну своєї професійної діяльності протягом 2010–2019 рр. чисельність наукових працівників в Україні скоротилася майже в три рази з 133,7 тис. до 51,1 тис. (Реформи освіти та науки). Це є загрозою відставання України в технологічному розвитку, перенесення за межі держави інтелектуальної власності, породжує проблему «відтворення інтелектуальної еліти загалом і наукових шкіл зокрема» (Прохоренко, 2013, с. 151).

Серед міграційних процесів у середовищі науковців спостерігається і явище «маятникової» міграції. Це коли українські вчені живуть на дві країни, постійно мігруючи між ними (Крайчинська, Маслово, 2020, с. 143). Тимчасова інтелектуальна міграція у форматі обміну досвідом, участі в грантовій діяльності є позитивним її аспектом. Розвиток академічної мобільності, коли науковці-мігранти, отримавши корисний досвід, напрацювавши нові ідеї та удосконаливши навички, повертаються в Україну, є неодмінною умовою покращення наукового клімату в нашій країні. В 2011 р. 10 264 наукові працівники виїхали за межі України з «метою стажування, навчання, підвищення кваліфікації, викладацької роботи та проведення наукових досліджень» (Ховрак, 2013, с. 28). Безпосередньо для проведення наукових досліджень за кордон переїхало 5988 осіб. Більшість з 9354 виїздів науковців були терміном до трьох місяців (Ховрак, 2013, с. 28).

Однією з причин кризи у сфері української науки періоду незалежності стало її недостатнє фінансування. В 2016 р. воно становило лише 0,48% від ВВП країни. Витрати на дослідження і розробки порівняно з попереднім десятиріччям найменшими були у 2019 р. – 0,43%. З них – 0,17% здійснювалися за рахунок коштів держбюджету. В країнах ЄС у 2018 р. цей показник становив 2,12% (Реформи освіти та науки). Це не створювало сприятливих умов для професійної реалізації та розвитку науковців, не стимулювало, особливо молодих науковців, залишатися в науці. Опитування, яке провела Національна академія наук України у 2016 р., показало, що тоді майже половина (42,2%) молодих науковців мали плани емігрувати з країни. В наступному 2017 р. такі перспективи бачили для себе вже трохи більше половини (51,2%). З них 15,7% зовсім не хотіли повертатися в Україну, 35,1% думали згодом знову працювати на батьківщині (Штифурко, 2018). Важливими мотиваційними чинниками для виїзду на роботу за кордон для науковців і надалі залишалися соціальні. Це прагнення покращити своє матеріальне становище (насамперед через гідну оплату праці, інших надходжень, грантів), житлові умови, медичне обслуговування, соціальне страхування, пенсійне забезпечення, важливими були і безпекові фактори. З 2014 р. в Україні триває російсько-українська війна. Крім цього, «соціальні й психологічні механізми визначення статусу вчених» довго не включали «особових ідентифікацій з такими невід'ємними характеристиками наукової еліти, як внесок у світову науку, науковий рейтинг публікацій у престижних, у тому числі міжнародних наукових виданнях, і так далі» (Прохоренко, 2010, с. 152). Кращою бажала б бути в Україні і ситуація із захищеністю прав власності на продукт інтелектуальної праці тощо.

Широкомасштабна агресія росії проти України 24 лютого 2022 р. спричинила нові виклики для наукового середовища. В рамках проекту «Українська наука: перезавантаження» було проведено опитування 2173 вітчизняних науковців. Через війну в пошуках безпечних умов життя та праці майже половина з них змінила своє місце перебування, за кордон вимушено переселилося 14,6%, зокрема, у Німеччині опинилися 26,8% та Польщі 25,1% українських науковців. Не всі з них там працевлаштовані за фахом (Науковці під час війни..., 2022). Закордонні організації, наукові установи та навчальні заклади допомагають ученим з України під час війни фінансами, наданням грантів, можливістю долучитися до різноманітних академічних програм, отриманням стипендій (Калюжна, 2022, с. 88). Всебічна, активна підтримка міжнародною науковою спільнотою українських дослідників в умовах російської агресії є важливою умовою збереження її наукового потенціалу. Адже для здійснення відбудови України будуть вкрай необхідними фахівці інтелектуальної сфери, кадровий науковий потенціал спроможний здійснювати якісні дослідження, створювати актуальні наукові розробки. У Проєкті «Плану відновлення України», який уклала Національна рада з відновлення України від наслідків війни у липні 2022 р., незважаючи на проблеми, пов'язані з військовим діями, передбачається зростання до 2025 р. на 10% чисельності зайнятих у науковій сфері (Проєкт «Плану відновлення України», 2022, с. 199). Для цього Україні потрібно буде створювати умови для пошуків співпраці з українською «науковою діаспорою», повернення вітчизняних, а також залучення іноземних науковців.

Офіційної статистики щодо науковців, які приїхали із-за кордону на постійне чи тимчасове життя та працю в Україну, з 1991 р. немає. Зважаючи на не завжди сприятливі соціально-

економічні, політичні та безпекові чинники в країні, можемо припустити, що їх було небагато. Відомим ученим, який переїхав 1993 р. до України і продовжував тут свою наукову працю, був відомий американський історик, політолог, журналіст дослідник Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні Джеймс Ернест Мейс. В Україні він стикнувся з багатьма побутовими та іншими проблемами, які загалом переживали тоді її громадяни (1952 – народився Джеймс Мейс, американський історик, дослідник Голодомору в Україні).

У «Стратегії державної міграційної політики України на період 2025 року», схваленій у липні 2017 р., наголошується, що в Україні, «незважаючи на жорстку конкуренцію за кваліфіковані трудові ресурси на міжнародному ринку праці, не існує системи залучення висококваліфікованих фахівців з-за кордону, здатних сприяти інноваційному розвитку національної економіки» (Стратегія державної міграційної політики..., 2017). Приїзд іноземних фахівців в Україну регулюється певними законодавчими актами. Найважливішим серед них є закони України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, 2012), «Про імміграцію» (Про імміграцію, 2001). Кабінет Міністрів України встановлює щорічну квоту імміграції для різних категорій бажаних, зокрема, для діячів науки та культури, імміграція яких відповідає інтересам України.

Своїм досвідом імміграції в Україну ділиться науковець з Японії Араї Йоїчі. На своїй Батьківщині пан Йоїчі закінчив факультет німецької літератури Кейського університету, в 2012 р. він став аспірантом кафедри німецької філології факультету романо-германської філології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Тема його дисертаційного дослідження – «Еміграційна німецька література в Японії та японська література в Німеччині, міжкультурна комунікація». В 2019 р. він також став студентом Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Араї Йоїчі проводить свої дослідження у сфері онкології. В Україні науковець випустив книги: «Cancer is caused by Cessation of Cell Respiration», «Болезнь как процесс обратной эволюции», «Personality and disease» («Інтерв'ю з Араї Йоїчі», 2023). На запитання під час інтерв'ю: «Що привабило вас до проведення наукової діяльності в Україні?» він відповідає: «Україна пропонує можливості для досліджень у різних галузях, включаючи гуманітарні науки, природничі науки і суспільні дослідження. Так, попередні мої праці стосувались філології та медицини. Далі я планую розвиватись у напрямі філософії». Він зазначає, що в Україні «є дуже активна наукова спільнота, ваші дослідники також відзначалися участю у міжнародних наукових проєктах і конференціях. До речі, про переїзд в Україну я замислився у 2012 році після зустрічі з українськими філологами у Кракові на Міжнародному науково-практичному семінарі з проблем філософії мови за участю доктора філософських наук, професора Юзефа Бремера – декана філософського факультету Академії Ігнатіанум, завідувача кафедри когнітивістики Ягеллонського університету». Він також зазначає, що «загалом, в Україні великий потенціал, але не вистачає фінансування. Ось наприклад, свої останні роботи я видавав за власні кошти. Мої колеги – українці, наскільки я знаю, теж» («Інтерв'ю з Араї Йоїчі», 2023).

Про підготовку необхідних документів для легального проживання в Україні науковець зазначає: «Ну, загалом, не так вже й легко. Спочатку я повинен був відкрити візу D. На цьому етапі мені потрібно було отримати запрошення від вищого навчального закладу. Спершу мене не сприймали серйозно, певно, були здивовані, що іноземець хоче провадити свою діяльність в Україні (сміється). Але потім у Луцьку мене таки погодилися прийняти. Візу я відкривав у Польщі, пам'ятаю, що консул з цікавістю на мене дивився, мабуть, з тих самих причин. Потрібно було отримати ще довідку з банку про те, що у мене є фінансова можливість проживати в Україні. Добре, що я переїхав з Німеччини (сміється). Потім, приїхавши в Україну, я подав документи до Міграційної служби. Через місяць я отримав свою посвідку. Важливо наголосити, що протягом всієї процедури мені допомагали юристи, яких я знайшов сам» («Інтерв'ю з Араї Йоїчі», 2023).

Про заходи, яких потрібно було би вжити для привертання вчених з-за кордону для наукової праці в Україні, він висловлюється так: «Тут вам ще слід багато працювати. Перше і найголовніше – потрібно, щоб закінчилася війна, не думаю, що хтось захоче приїхати в Україну

зараз, це доволі небезпечно. Далі потрібно інвестувати в науку й освіту, створювати різноманітні програми з фінансування науковців, у тому числі з-за кордону. Створити привабливі умови для них: високий дохід, пільги тощо. І, нарешті, потрібно усунути бюрократичні перешкоди. Якби не моє бажання та ініціативність, то, мабуть, в Україні було б на одного науковця-іноземця менше» («Інтерв'ю з Араї Йоїчі», 2023).

Висновки. Міграційні процеси у середовищі науковців є важливим аспектом українського державотворення. Через кризові явища в науці, незадоволеність умовами праці та побуту значна частина науковців у пошуках кращих професійних та життєвих можливостей виїхали з країни або перейшли в інші галузі. Науковці змушені були покинути свої місця проживання, часто змінюючи сферу своєї занятості, через російську агресію. Збереження, повернення вітчизняних та залучення іноземних висококваліфікованих фахівців є важливими умовами здійснення відбудовчих процесів в Україні. Для цього наша держава має і надалі продовжувати реформи у науковій та освітніх сферах, забезпечити різні шляхи фінансування та модернізацію наукової діяльності, створити сприятливе інноваційне середовище, розвивати міжнародну наукову співпрацю, поглиблювати інтеграцію до світового і Європейського дослідницького простору. Важливим є використання зв'язків і співпраця з українськими науковцями із-за кордону. Крім того, необхідно підвищувати соціальний престиж професії науковця, визначити та застосовувати стимулюючі кар'єрні траєкторії в науковій сфері. Необхідним є і оновлення та вдосконалення імміграційного законодавства, зменшення бюрократичних перепон щодо легалізації проживання та працевлаштування в Україні зарубіжних науковців, надання допомоги в облаштуванні.

Перспективи подальших розвідок цього питання пов'язані з вивченням досвіду зарубіжних країн щодо повернення вітчизняних учених та залучення іноземних інтелектуальних сил.

Джерела та література

- Бараник, З., & Романенко, І.** (2014). Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження. *Ефективна економіка*. 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_6_7
- Інтерв'ю з Араї Йоїчі, 1957 р. н. / записав А. Кірда 10.09.2023 р. (2023). Приватний архів Андрія Кірди.
- Калюжна, Т.** (2022). Міжнародна підтримка українських науковців в умовах війни. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 22(2), 84–96. doi.org/10.35387/od.2(22).2022.84-96
- Крайчинська, О., & Маслова, Ю.** (2020). Академічна міграція та її вплив на соціальний розвиток країн (на прикладі Національного університету «Острозька академія»). *Pedagogy and Psychology of Sport*. 6(4), 138–150. doi: <http://dx.doi.org/10.12775/PPS.2020.06.04.013>
- Малиновська, О.** (2019). Еміграція vs імміграція: напрями та механізми політики репатріації. *Демографія та соціальна економіка*. 1(35). 69–81. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.069>
- Малиновська, О.** (2018). Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ : НІСД.
- Медіна, Т., & Пендюр, Н.** (2014). Інтелектуальна міграція з України: причини та наслідки. *Релігія та соціум*. 1–2 (13–14), 150–157.
- Нікітенко, Л.** (2019). «Відтік мізків» та його наслідки для України. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23 квітня 2019 року), 245–249.
- Пархоменко, Н.** (2013). Проблема міграції інтелектуальної еліти України. *Українознавчий альманах*. 14, 265–267.
- Петрова, Я.** (2007). Інтелектуальна міграція в Україні: мотивація та наслідки для суспільства. *Міграція і толерантність в Україні : збірник статей*. Київ : СтилоС. 127–133.
- Полковниченко, С., & Курочка В.** (2016). «Відплив умів» з України як загроза національній безпеці. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 4, 16–22.
- Про імміграцію : Закон України (2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-15>
- Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
- Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>
- Проект «Плану відновлення України». Матеріали робочої групи «Освіта і наука» (2022). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf>

- Petrova, Ya** (2007). *Intelektualna mihratsiia v Ukraini: motyvatsiia ta naslidky dlia suspilstva* [Intellectual migration in Ukraine: motivation and consequences for society]. *Mihratsiia i tolerantnist v Ukraini: Zbirnyk statey. – Migration and tolerance in Ukraine: Collection of Articles*. Kyiv: Stylos, 127–133 [in Ukrainian].
- Polkovnychenko, S., & Kurochka V.** (2016). «Vidplyv umiv» z Ukrainy yak zahroza natsionalnii bezpetsi [The “brain drain” from Ukraine as a threat to national security]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*. 4, 16–22 [in Ukrainian].
- Pro immihratsiiu: Zakon Ukrainy [On immigration: Law of Ukraine] (2001). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-15> [in Ukrainian].
- Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy [On scientific and scientific and technical activity: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> [in Ukrainian].
- Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva : Zakon Ukrainy [On the legal status of foreigners and stateless persons: Law of Ukraine] (2012). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Tex> [in Ukrainian].
- Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Osvita i nauka» [Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group “Education and Science”]. (2022). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf> [in Ukrainian].
- Prokhorenko, N.** (2010). *Intelektualna mihratsiia v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Sotsiologhiia u (post)suchasnosti* [Intellectual migration in the context of national security of Ukraine. Sociology in (post)modernity]. *Zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv VIII Mizhnarodnoi naukovo konferentsii studentiv ta aspirantiv – A collection of abstracts of reports of the participants of the 8th International Scientific Conference of Students and Postgraduate Students* (Kharkiv, 15–16 kvitnia 2010 r.). Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 151–152 [in Ukrainian].
- Reformy osvity ta nauky [Reforms of education and science]. Uriadovyi portal. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma> [in Ukrainian].
- Romaniuk, M., & Smutchak V.** (2017). *Mihratsiia naukovykh kadriv ta zakhody yii zmeshennia z metoiu zberezhenia intelektualnogo potentsialu* [Migration of scientific personnel and measures to reduce it in order to preserve intellectual potential]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnogo tekhnichnogo universytet – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University*. 31, 134–138 [in Ukrainian].
- Sviatishchuk, I., & Stadnyi, Ye.** (2014). *Akademichna mihratsiia* [Academic migration]. Retrieved from: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631 [in Ukrainian].
- Stratehiia derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku [Strategy of the state migration policy of Ukraine for the period until 2025]. (2017). Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/378337__378402#: [in Ukrainian].
- Khovrak, I., & Pryz, M.** (2013). *Mizhnarodna mihratsiia vysokokvalifikovanykh ta naukovykh kadriv: uchast Ukrainy* [International migration of highly qualified and scientific personnel: participation of Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*. 69, 24–32 [in Ukrainian].
- Shtyfurko, T.** (2018). *Vidtik mizkiv za kordon: shcho mozhe zrobyty Ukraina, poky ne pizno* [Brain drain abroad: what Ukraine can do before it's too late]. Retrieved from: <https://www.civic-synergy.org.ua/articles-in-the-media/vidtik-mizkiv-za-kordon-shho-mozhe-zrobyty-ukrayina-poky-ne-pizno/> [in Ukrainian].
- Shulikin, D.** *Naukovtsi pid chas viiny: vyjavyty potreby i vporatys z vyklykamy* [Scientists at War: Identifying Needs and Meeting Challenges]. Retrieved from: <https://svit.kpi.ua/2022/06/27/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%> [in Ukrainian].
- 1952 – narodyvsia Dzheims Meis, amerykanskyi istoryk, doslidnyk Holodomoru v Ukraini [1952 James Mace, an American historian and researcher of the Holodomor in Ukraine, was born]. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyuty/18/1952-narodyvsya-dzheims-meys-amerykanskyu-istoryk-doslidnyk-golodomoru-v-ukrayini> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 02.02.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.15>

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2024). Персонологічна проблематика у творчому доробку Степана Гелея. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 135–142. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.15>

ПЕРСОНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ СТЕПАНА ГЕЛЕЯ

Анотація. *Мета дослідження* – показати творчий доробок професора С. Гелея у галузі української біографістики та визначити перспективи подальшого розвитку наукової проблеми. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що виокремлено та розглянуто публікації С. Гелея, у яких застосовано біографічний метод дослідження особистості, показано їх значення для історичної науки.

Висновки. Студії С. Гелея з біоісторіографії різноманітні за своїм характером. Він опублікував статті в енциклопедичних виданнях, у третомному довідковому виданні «Українські кооператори», розглянув окремі аспекти діяльності історичних персонажів, незнані сторінки з їхнього життя і творчості, ввів у науковий обіг нові джерела, що поглиблюють розуміння ролі й значення певної особистості, її поглядів тощо. У доробку С. Гелея є праці або оригінальні висловлювання про колег – Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, О. Купчинського, М. Крикуна, Ю. Сливку, де навів власні спогади, маловідомі факти. Нерідко писав статті до дат із дня народження співпрацівників. Найбільшим здобутком ученого стало створення цілісних образів таких індивідуальностей, як В. Кучабський, І. Витанович та Р. Зубик. Разом із тим перспективним напрямом наукових студій може стати внесок С. Гелея у дослідження різних проблем історичного краєзнавства, української культури та духовності, економічного розвитку Галичини, історії та теорії української кооперації. Проведення такої роботи закладе добру основу для написання інтелектуальної біографії вченого.

Ключові слова: Степан Гелей, біоісторіографія, біографічний метод, історіографічний аналіз, інтелектуальна біографія, профілографічний портрет, історичний персонаж.

Vasyl FUTALA

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

To cite this article: Futala, V. (2024). Personologichna problematyka u tvorcomu dorobku Stepana Heleia [Personological problems in the creative work of Stepan Heley]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 135–142. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.15> [in Ukrainian].

PERSONOLOGICAL PROBLEMS IN THE CREATIVE WORK OF STEPAN HELEY

Summary. *The purpose of the study is to show the creative output of Professor S. Heley in the field of Ukrainian biographical studies and to determine the prospects for the further development of the scientific problem. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, objectivity, as well as methods of historiographical analysis and synthesis. The scientific novelty lies in the fact that*

© Футала Василь, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

*S. Heley's publications, which use the biographical method of personality research, have been singled out and examined, their importance for the historical science is shown. **Conclusions.** S. Heley's biohistoriography studies are diverse in nature. He published articles in encyclopedic editions, in the three-volume reference edition "Ukrainian Cooperators", considered certain aspects of the activities of historical characters, unknown pages from their lives and works, introduced new sources that deepened the understanding of the role and significance of a certain personality, his views, etc. In S. Geley's work there are works or original statements about colleagues – Ya. Dashkevych, Ya. Isaevych, O. Kupchynskiy, M. Krykun, Yu. Slyvka, where he cited his own memories and little-known facts. He often wrote articles for the dates of the birthdays of his colleagues. The greatest achievement of the scientist was the creation of complete images of such personalities as V. Kuchabskyi, I. Vytanovych and R. Zubyk. At the same time, S. Heley's contribution to the study of various problems of historical local history, Ukrainian culture and spirituality, the economic development of Galicia, the history and theory of Ukrainian cooperation can become a promising direction of scientific studies. Carrying out such work will lay a good foundation for writing an intellectual biography of a scientist.*

Key words: Stepan Helei, biohistoriography, biographical method, historiographical analysis, intellectual biography, prosopographical portrait, historical character.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиріч у незалежній Україні спостерігається підвищення інтересу до історико-біографічних досліджень. У цьому тематичному блоці опубліковано чимало праць, присвячених постатям українських істориків, громадських діячів, політиків, теоретиків і практиків кооперації та кооперативного руху на західноукраїнських землях у XIX–XX ст., їх творчості та життєвому шляху, теоретичним питанням біографістики, й робота в цьому напрямі триває надалі. Визначення місця особистості в історії дає змогу не тільки глибше відтворити хід історичного процесу, а й з'ясувати роль кращих представників українського суспільства в різні історичні періоди, зокрема показати, як вони впливали на розвиток українського культурно-національного та громадсько-політичного життя, формування історичної пам'яті українців, назагал – на самоствердження української нації. У контексті зазначеного заслуговує на увагу науковий доробок відомого сучасного львівського історика С. Гелея.

Аналіз досліджень. Перші оцінки творчої спадщини вченого у вигляді рецензій на його праці з'явилися наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років. Багато біоісторіографічного матеріалу міститься у ювілейному збірнику на пошану С. Гелея (Копич, 2011). Вагоме слово про ювіляра сказали науковці Р. Кирчів, І. Копич, М. Литвин, журналісти А. Михайленко та М. Мазур, письменник Р. Коритко. Автор цих рядків також поцінував науковий ужинок професора С. Гелея, опублікувавши 2016 р. розлогу рецензію на його найновішу книгу (Футала, 2016). Проте аналітичних праць не досить, якщо порівняти з наявним обсягом фактологічних досліджень, які вийшли з-під пера цього історика.

Мета статті – проаналізувати публікації С. Гелея біографічного жанру, з'ясувати їхню проблемно-тематичну та концептуальну домінанту, а отже, підготувати передумови для створення наукової біографії вченого.

Виклад основного матеріалу. С. Гелей як професійний історик остаточно сформувався на зорі української незалежності – у 1990-х роках (про що засвідчує профіль науковця на сайті Львівського торговельно-економічного університету, в «Енциклопедії сучасної України», у Google Scholar тощо) – і шлях у велику науку він проклав завдяки саме біоісторіографічним дослідженням. Характерно, що його публікації часто-густо мають джерельний характер: оприлюднено нові дані чи маловідомі сторінки з життя українських діячів або надруковано нові документи, невідомі твори, наприклад, одного із визначних представників державницької школи істориків Василя Кучабського (Гелей, 1998; Гелей, 2015; Гелей, Кучабський, 1998).

Доволі цінною для сучасних суспільствознавців є інтерпретація С. Гелеєм політичних та історичних поглядів В. Кучабського, зокрема, його оцінок української державності 1917–1921 рр. і в цьому зв'язку українсько-польських відносин. Дослідник з'ясував, що історичний персонаж виявляв надзвичайну наукову ерудицію та широту політичного мислення. Водночас його думки ґрунтувалися на позиціях державницького світогляду, що віддзеркалював основні прин-

ципи українського консерватизму. Назвавши політику Народно-демократичної партії Польщі безперспективною через цілковите ігнорування законного права українського народу на державність, В. Кучабський також відкинув федералістичну концепцію Ю. Пілсудського, суть якої зводилася до узаконення розчленованості України і підпорядкування її Польщі. Відносини між українським і польським народами могли нормалізуватися лише за умови визнання в Польщі права націй на самовизначення, відмови від польської військової експансії, збереження внутрішньої політичної стабільності – запоруки справедливого міжнародного ладу. На відміну від С. Томашівського, який вважав можливим утворення західноукраїнської автономії у складі Польської держави, В. Кучабський не вірив у перспективу мирного розв'язання українського питання через відверту шовіністичну політику польського уряду та психологічну невідповідність і польської, і української сторін. Як і В. Липинський, Кучабський вважав ідею національного суверенітету об'єднувальним чинником, а державність – реальнішою за автономію, оскільки проголошення державності залежало від самого українського народу, а не від його поневолювачів.

На думку С. Гелея, В. Кучабський уперше глибоко проаналізував вплив на українсько-польські відносини міжнародних, геополітичних факторів. Невдачі України на міжнародній арені він пояснював ігноруванням у країнах Антанти українського питання, антиукраїнською діяльністю російської та неузгодженістю позицій української дипломатії. Найбільшу небезпеку для українського національного відродження вчений справедливо вбачав у приєднанні всієї країни до більшовицької Росії, геніально передбачивши, що та частина України, яка перебуватиме в її складі, збереже національно-державницькі імпульси, які в разі розпаду більшовизму поширяться на всю Україну. У підсумку С. Гелей слушно зауважив, що роздуми В. Кучабського над проблемами становлення української державності не втратили актуальності і нині – у час активних пошуків нових шляхів європеїзації України (Гелей, 1998, с. 375–382).

У контексті розгляду українсько-російських взаємин міжвоєнної доби історик показав, що вчений-консерватор уже 1925 року у своїй праці «Більшовизм і сучасне завдання українського Заходу» розкрив справжню суть політики «українізації» в УСРР. На думку В. Кучабського, метою більшовицької національної політики і, зокрема, «українізації» було недопущення формування української нації як політичного чинника і зупинення її на рівні «культурних націй» (Гелей, 1996, с. 87; Гелей, 1998, с. 345). Проте, як резюмує С. Гелей, тоді В. Кучабський не міг збагнути, що вже на початку 1930-х років основною загрозою для єдності СРСР Й. Сталін оголосив місцевий націоналізм. А це означало кінець політики «українізації» і перехід у наступ на національно свідоме українство (Гелей, 1996, с. 88; Гелей, 1998, с. 347).

У статтях «Василь Кучабський і проблеми державності України на сторінках тижневика “Мета” (1931–1933 рр.)» (Гелей, 1999а) і «Василь Кучабський та проблеми політичної культури» (Гелей, 2004) С. Гелей проаналізував праці В. Кучабського, написані в річницю державницької історіографії та під впливом поглядів В. Липинського. Як зауважив дослідник, В. Кучабський одним із перших в українській історичній науці концептуалізував ідею державності крізь призму нових тенденцій розвитку світу. Розмірковуючи про форму державного правління, він обстоював ідею «позитивного мілітаризму», яка виражалася у необхідності національно-військової диктатури як єдиного засобу зберегти територіальну цілісність та державний суверенітет у боротьбі із зовнішніми та внутрішніми ворогами (Гелей, 1999а, с. 552). На думку С. Гелея, корисною для сучасних вітчизняних державотворців могла би стати ідея В. Кучабського про пріоритет внутрішньонаціональної діяльності над закордонною політикою. Іншими словами, український рух є неповторним і має спиратися на власний політичний досвід, традиції та історію (Гелей, 1999а, с. 560).

С. Гелей виокремив й інші оригінальні думки В. Кучабського, як-от: треба виховувати, плекати кадри не для організації низів, а для формування верхів, щоб керівництво політичним проводом не взяли у свої руки крикуни й демагоги, які не хочуть вчитися, не хочуть готувати себе до того, щоб жити з чесною праці, а кидатися в політику, аби з неї жити, внаслідок чого політичне життя – свідомо й не свідомо – перебуває на грошах і службі чужих держав,

а не України, і ця корупція призводить до чимраз більшого партійного і навіть релігійного розшарування народу (Гелей, 2004, с. 284).

У полі зору С. Гелея перебували життєвий шлях і творчість інших представників новітнього українського консервативного руху. Проаналізувавши історичні та суспільно-політичні погляди С. Томашівського, С. Гелей відзначив їх еволюцію: якщо його довоєнні дослідження значною мірою написані під впливом народницької концепції М. Грушевського, то такі праці, як «Історія України. Старинні і середні віки» (Львів, 1919), «Під колесами історії: Нариси і статті» (Берлін, 1922), «Петро, перший уніатський митрополит України-Руси» (Львів, 1928), «Про ідеї, героїв і політику. Відкритий лист до В. Липинського з додатками» (Львів, 1929), свідчать про остаточний перехід ученого на державницькі позиції. Його концепція державотворення, яка набула завершеного вигляду в останні роки життя, містить елементи католицизму, консерватизму та прагматизму, – висновував С. Гелей. Не всі історичні погляди С. Томашівського витримали перевірку часом (наприклад, скептичні думки з приводу ідеї формування в майбутньому єдиної української нації або надто критичні оцінки діяльності Б. Хмельницького, І. Мазепи та С. Петлюри). Та все ж частина його політичних рецептів, вважає С. Гелей, «може прислужитися як для сучасної політичної науки, так і для політичної практики» (Гелей, 1994, с. 59).

У доповіді «Гуманітарні науки в дослідженнях Наукового товариства імені Шевченка», виголошеній 14 жовтня 2014 р. на пленарному засіданні Міжнародної наукової конференції з нагоди 140-річчя НТШ, автор простежив тематику українознавчих досліджень історико-філософської та філологічної секцій НТШ від початку ХХ ст. і дотепер, показав соціокультурні умови розвитку україністики та персональний внесок учених у вивчення історичного минулого України. Найбільше уваги звернув на наукову працю найактивніших діячів НТШ до Першої світової війни – М. Грушевського, І. Франка та В. Гнатюка. Ведучи мову про видавничу діяльність НТШ, С. Гелей відзначив таке: від 1873 до 1939 рр. Товариство надрукувало 1172 томи різних видань, що стали «золотим фондом» української науки. Найважливішими були публікації в галузі суспільних наук (праці М. Грушевського, І. Джиджори, І. Крип'якевича, І. Кревецького, М. Кордуби, С. Томашівського), з філології та літературознавства (І. Франка, М. Возняка, О. Огоновського, К. Студинського, М. Деркач-Фуртак), з етнографії, фольклористики та мистецтвознавства (В. Гнатюка, М. Зубрицького, Ф. Колесси, В. Шухевича), з антропології (Ф. Вовка, І. Раковського), з бібліографії (І. Левицького, В. Дорошенка) та ін. (Гелей, 2016а, с. 259).

Автор показав, що, попри наявність великої кількості академічних установ та університетів у незалежній Україні, НТШ і надалі залишається авторитетною громадською науковою інституцією. Носіями її традицій стали Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, О. Купчинський, М. Крикун та ін. Передусім заслуговує на схвалення наукова діяльність Я. Дашкевича, який, за словами автора, був символом незламності і належав до того кола науковців, хто довгий час визначав інтелектуальний простір Львова (Гелей, 2016а, с. 266). На переконання С. Гелея, вчені-гуманітарії за 140 років зробили вагомий внесок у розвиток наукових знань про Україну, її етнос, культуру, мову, історію, літературу. Вони були не тільки гідними представниками української наукової думки, а й важливою ідейно-світоглядною опорою національно-визвольного руху (Гелей, 2016а, с. 269).

Працюючи в такій ділянці наукового пошуку, як інтелектуальна біографія історика, С. Гелей простежив життєвий шлях, наукову, науково-організаційну, педагогічну й громадську діяльність О. Купчинського та Ю. Сливки. Перший для С. Гелея – «виразник національної дослідницької традиції Івана Крип'якевича та Лукії Гуменецької.., взірць ширості й відданості Україні, українській науці та культурі» (Гелей, 2014, с. 141). В особі Ю. Сливки автор також бачить «визначного українського історика, політолога, педагога, блискучого публіциста, який збагатив науку знанням про Україну – про її витоки, еволюційний розвиток» (Гелей, 2016б, с. 316).

Багатою на фактологічний матеріал є стаття «Українські кооперативні діячі Західної України – учасники Першої світової війни та Української національної революції», в якій показано внесок чільних кооператорів у боротьбу за українську державність. Автор зосередив свій погляд

передусім на постаті К. Левицького, згодом висвітлив діяльність З. Пеленського, І. Витановича, Р. Смаль-Стоцького, А. Палія, Є. Храпливого, Д. Коренця. Не оминув увагою громадську діяльність представниць українського жіноцтва – О. Степанів, О. Бачинської, І. Блажкевич, К. Малицької. Підбиваючи підсумок, дослідник вказав на те, що саме в часи великих випробувань українське населення виявило несподівано високу моральну силу. В його середовищі формувалася новий тип лідерів свідомих своїх цілей, з ідеалістичною сміливістю, почуттям відповідальності за власні слова і вчинки, готовністю віддати життя за національну справу (Гелей, 2016с, с. 554).

Підтвердженням того, що біографічний метод дослідження посідає одне з провідних місць у творчій лабораторії С. Гелея, є його праці книжкового формату. Саме тут зібрано й науково осмислено найбільшу кількість емпіричних даних про діячів української кооперації – П. і В. Смирненків, І. Франка, М. Туган-Барановського, Р. Залозецького, С. Федака, З. Пеленського, О. Нижанківського, К. Левицького, О. Саєвича, М. Заячківського, Д. Ісаєвича, Й. Волошиновського, К. Безкровного, М. Холєвчука, М. Корчинського, А. Качора (Гелей, 1999b, с. 20–28, 169–191, 300–315, 421–441; Гелей, 2001, с. 67–79, 93–121, 136–140, 178–188, 217–235; Гелей, 2007b, с. 15–77, 154–167, 180–196; Гелей, 2011, с. 565–699) та ін. Статті про окремих діячів кооперативного руху (І. Витановича, І. Копича, А. Качора, Степана та Сидора Кузиків) автор опублікував на сторінках «Енциклопедії сучасної України» та «Енциклопедії Львова». На думку С. Гелея, у другій половині XIX ст. найбільший внесок у розвиток кооперативної думки на західних землях України зробив І. Франко (власне з І. Франком історик пов'язує окремий етап у розвитку українського кооперативного руху в Галичині). Організацію українського суспільства у спілки й товариства великий мислитель розцінював як потужний засіб культурного, політичного й економічного піднесення українського народу. Кооперативну форму співпраці пропонував використати для боротьби із соціальним злом (Гелей, 2007а, с. 22).

Одним із найвагоміших досягнень С. Гелея у цій сфері наукового пошуку є створення просопографічного портрета визначного українського вченого, педагога та громадського діяча Іллі Витановича (Гелей, 2010). З'ясовано, що його перу належить близько трьохсот наукових, науково-популярних, публіцистичних праць з історії України, соціології, історії економічної думки, історії та теорії української кооперації: монографій, брошур, заміток, статей, рецензій тощо. Найгрунтовніша з них – «Історія українського кооперативного руху» (Нью-Йорк, 1964), яка дотепер залишається неперевершеною і актуальною (Гелей, 2010, с. 509). Цією працею, як висноував С. Гелей, І. Витанович зробив вагомий персональний внесок у розвиток кооперативної науки. Кооперацію учений вважав соціальним відкриттям новітньої цивілізації, яка об'єднувала людей скромного достатку, дрібних товаровиробників, відносно небагатих споживачів товарів і послуг. Кооперативи, на думку І. Витановича, захищали їхні інтереси, задовольняли матеріальні і духовні потреби, сприяли розвиткові ринкових відносин і створювали у державі соціальну стабільність. У кооперації українське громадянство було схильне вбачати конкурентну форму демократії, яка наближала Україну до демократичного Заходу й відривала її від деспотичного Сходу. І. Витанович, ствердив С. Гелей, завжди відстоював незалежний розвиток української кооперації як економічної основи незалежності Української держави (Гелей, 2010, с. 511–512).

Найновішою працею С. Гелея у царині біографістики є монографія, присвячена українському історикові, економісту та громадському діячеві, дійсному членові НТШ Роману Зубику (Гелей, 2021). Структура монографії така: формування світогляду історичного персонажа, його участь у подіях Української національної революції 1917–1921 рр., праця на науковій ниві, громадська діяльність та творчий доробок. Автор книги ретельно вивчив діяльність свого героя в НТШ, зокрема, довів: Р. Зубик став членом цієї поважної наукової інституції у 1932 р. і був вірний науковим традиціям і національній справі до кінця своїх днів. Подиву гідний його вчинок на Загальних зборах НТШ 14 січня 1940 р., на яких обговорювалося нав'язане радянським режимом питання про входження товариства до складу АН УРСР. По суті йшлося про ліквідацію авторитетної української академічної установи. Тоді Р. Зубик єдиний проголосував проти, чим спричинив свій арешт 23 березня 1940 р. Через два дні його звільнили з роботи у Львівському

обласному історичному архіві. Під час наступу німецьких військ на Львів молодий і перспективний вчений був розстріляний у тюрмі «Бригідки».

Висновки. Студії С. Гелея з біоісторіографії різноманітні за своїм характером. Він опублікував статті в енциклопедичних виданнях, у тритомному довідковому виданні «Українські кооператори», розглянув окремі аспекти діяльності історичних персонажів, незнані сторінки з їхнього життя і творчості, ввів у науковий обіг нові джерела, що поглиблюють розуміння ролі й значення певної особистості, її поглядів тощо. У доробку С. Гелея є праці або оригінальні висловлювання про колег – Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, О. Купчинського, М. Крикуна, Ю. Сливку, де навів власні спогади, маловідомі факти. Нерідко писав статті до дат із дня народження співпрацівників. Найбільшим здобутком ученого стало створення цілісних образів таких індивідуальностей, як В. Кучабський, І. Витанович та Р. Зубик.

Праці С. Гелея з біографістики мають не тільки інтелектуально-пізнавальну, а й методологічну цінність. Разом із тим актуальними для сучасної української гуманітаристики є дослідження професора С. Гелея з історичного краєзнавства, української культури та духовності, економічного розвитку Галичини та української кооперації, які потребують історіографічного аналізу. Проведення такої роботи, поза сумнівом, створить добре підґрунтя для написання інтелектуальної біографії вченого.

Джерела та література

- Гелей, С. (2004). Василь Кучабський та проблеми політичної культури. Держави, суспільства, культури. Схід і Захід. *Збірник на пошану Ярослава Пеленського* / гол. ред. Я. Дузінкевич. Нью-Йорк : Видавництво Росс, 277–295.
- Гелей, С. (1998). Василь Кучабський: від національної ідеї до державності: українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку. Львів : Коопосвіта. 531 с.
- Гелей, С. (2016а). Гуманітарні науки в дослідженнях Наукового товариства імені Шевченка. *Доповідь на пленарному засіданні Міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю НТШ*, 14 жовтня 2014 р. В.С. Гелей. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. Львів : Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 254–269.
- Гелей, С. (1999а). Василь Кучабський і проблеми державності України на сторінках тижневика «Мета» (1931–1933 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність: доповіді та повідомлення п'ятої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 27–28 листопада 1998 р.* Львів, 551–565.
- Гелей, С. (2014). Олег Купчинський (до 80-річчя від дня народження). *Вісник НТШ*, 51–52 (весна – зима), 138–141. Львів.
- Гелей, С. (2021). Роман Зубик: учений і громадянин. Львів : Видавництво ЛТЕУ; Наукове товариство ім. Шевченка. 407 с.
- Гелей, С. (1994). Степан Томашівський про ідеї, героїв і політику. *Український час*, 1, 54–59. Львів.
- Гелей, С. (2016b). У пошуках історичної правди. *Передмова до збірника праць Юрія Сливки «Політична історія України» з нагоди його 80-річчя.* В.С. Гелей. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. Львів : Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 304–317.
- Гелей, С. (2016с). Українські кооперативні діячі Західної України – учасники Першої світової війни та Української національної революції. В.С. Гелей. *Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення.* Львів : Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 530–556.
- Гелей, С., & Кучабський, Ю. (1998). Василь Кучабський. Наукова спадщина. Сторінки життя : монографія. Львів : «Коопосвіта»; Львівська комерційна академія. 744 с.
- Гелей, С. (2007а). Кооперативна ідея в науковому доробку Івана Франка. *Вісті. Діловий випуск*, 16(777), 20 квітня. Київ : Центральна спілка споживчих товариств України, 7–24.
- Гелей, С. (2010). Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність : монографія. Львів : Вид-во Львівської комерційної академії. 584 с.
- Гелей, С. (2011). Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації. Львів : Вид-во ЛКА. 738 с.
- Гелей, С. (1996). Василь Кучабський про більшовицьку «українізацію» та її наслідки. Студії політологічного центру «Генеза». Львів, 1, 80–88.

- Гелей, С. (відп. ред.). (2015). *Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках*. Львів : Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка. 448 с.
- Гелей, С. (відп. ред.). (1999b). *Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 1*. Львів : Коопосвіта. 456 с.
- Гелей, С. (відп. ред.). (2001). *Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 2*. Львів : Вид-во Львівської комерційної академії. 338 с.
- Гелей, С. (відп. ред.). (2007b). *Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 3*. Львів : Вид-во Львівської комерційної академії. 328 с.
- Копич, І. (відп. ред.). (2011). Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки, 10*. 640 с. Львів.
- Фугала, В. (2016). Рец. на кн. Гелей С. *Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення*. Львів : Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. 928 с. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Гуманітарні науки, 14*, 139–144. Львів.

References

- Helei, S. (2004). Vasyl Kuchabskyi ta problemy politychnoi kultury [Vasyl Kuchabsky and problems of political culture]. *Derzhavy, suspilstva, kultury. Skhid i Zakhid [Zbirnyk na poshanu Yaroslava Pelenskoho / hol. red. Ya. Duzinkevych] – States, societies, cultures. East and West. [Collection in honor of Yaroslav Pelensky / chief. ed. Ya. Duzinkevych]*. Niu-York: Vydavnytstvo Ross, 277–295 [in Ukrainian].
- Helei, S. (1998). *Vasyl Kuchabskyi: vid natsionalnoi idei do derzhavnosti: ukrainska konservatyvna politychna dumka pershoi polovyny XX st. ta yii vklad v istorychnu nauku [Vasyl Kuchabsky: from the national idea to statehood: Ukrainian conservative political thought of the first half of the 20th century and its contribution to historical science]*. Lviv: Kooposvita. 531 s. [in Ukrainian].
- Helei, S. (2016a). Humanitarni nauky v doslidzhenniakh Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Dopovid na plenarnomu zasidanni Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 140-richchiu NTSh, 14 zhovtnia 2014 r. [Humanities in the research of the Shevchenko Scientific Society. Report at the plenary session of the International Scientific Conference dedicated to the 140th anniversary of the Shevchenko Scientific Society, October 14, 2014]. In S. Helei. *Pro idei, heroiv i polityku. Vybrani statii ta povidomlennia*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, 254–269 [in Ukrainian].
- Helei, S. (1999a). Vasyl Kuchabskyi i problemy derzhavnosti Ukrainy na storinkakh tyzhnevnyka «Meta» (1931–1933 rr.) [Vasyl Kuchabskyi and the problems of Ukrainian statehood on the pages of the weekly «Meta» (1931–1933)]. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: dopovidi ta povidomlennia piatoi Vseukrainskoi naukovo-teoretychnoi konferentsii, 27–28 lystopada 1998 r. – Ukrainian periodicals: history and modernity: reports and announcements of the fifth All-Ukrainian scientific and theoretical conference, November 27–28, 1998*. Lviv, 551–565 [in Ukrainian].
- Helei, S. (2014). Oleh Kupchynskyi (do 80-richchia vid dnia narodzhennia) [Oleg Kupchynskyi (on his 80th birthday)]. *Visnyk NTSh – Bulletin of the Shevchenko Scientific Society*, 51–52 (vesna – zyma), 138–141. Lviv [in Ukrainian].
- Helei, S. (2021). *Roman Zubyk: uchenyi i hromadianyn [Roman Zubyk: scientist and citizen]*. Lviv: Vydavnytstvo LTEU; Naukove tovarystvo im. Shevchenka. 407 s. [in Ukrainian].
- Helei, S. (1994). Stepan Tomashivskyi pro idei, heroiv i polityku [Stepan Tomashivskyi about ideas, heroes and politics]. *Ukrainskyi chas – Ukrainian time, 1*, 54–59. Lviv [in Ukrainian].
- Helei, S. (2016b). U poshukakh istorychnoi pravdy. Peredmova do zbirnyka pratsi Yurii Slyvky «Politychna istoriia Ukrainy», z nahody yoho 80-richchia [In search of historical truth. Preface to Yuri Slyvka's collection of works “Political History of Ukraine”, on the Occasion of His 80th Birthday]. In S. Helei. *Pro idei, heroiv i polityku. Vybrani statii ta povidomlennia*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, 304–317 [in Ukrainian].
- Helei, S. (2016c). Ukrainski kooperatyvni diiaci Zakhidnoi Ukrainy – uchastnyky Pershoi svitovoi viiny ta Ukrainskoi natsionalnoi revoliutsii [Ukrainian cooperative activists of Western Ukraine are participants in the First World War and the Ukrainian National Revolution]. In S. Helei. *Pro idei, heroiv i polityku. Vybrani statii ta povidomlennia*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, 530–556 [in Ukrainian].
- Helei, S., & Kuchabskyi, Yu. (1998). *Vasyl Kuchabskyi. Naukova spadshchyna. Storinky zhyttia. Monohrafiia [Vasyl Kuchabskyi. Scientific heritage. Pages of life. Monograph]*. Lviv: «Kooposvita»; Lvivska komertsiiina akademiia. 744 s. [in Ukrainian].
- Helei, S. (2007a). Kooperatyvna idea v naukovomu dorobku Ivana Franka [Cooperative idea in Ivan Franko's research]. *Visti. Dilovyi vypusk – News. Business edition, 16 (777)*, 20 kvitnia. Kyiv: Tsentralna spilka spozhyvchykh tovarystv Ukrainy, 7–24 [in Ukrainian].

- Helei, S.** (2010). *Illia Vytanovych: naukovo-pedahohichna ta hromadska diialnist: monohrafiia [Ilya Vytanovych: scientific-pedagogical and public activity: monograph]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii. 584 s. [in Ukrainian].
- Helei, S.** (2011). *Vid natsionalnoi idei do derzhavnosti. Vybrani statti z istorii Ukrainy, politolohii, teorii ta istorii kooperatsii [From the national idea to statehood. Selected articles on the history of Ukraine, political science, theory and history of cooperation]*. Lviv: Vyd-vo LKA. 738 s. [in Ukrainian].
- Helei, S.** (1996). Vasyl Kuchabskyi pro bilshovytsku «ukrainizatsiiu» ta yii naslidky [Vasyl Kuchabskyi about the Bolshevik “Ukrainization” and its consequences]. *Studii politolohichnoho tsentru «Heneza» – Studios of the political science center “Geneza”*. Lviv, 1, 80–88 [in Ukrainian].
- Helei, S.** (Eds.). (2015). *Kuchabskyi V. Zakhidna Ukraina u borotbi z Polshcheiu ta bilshovyzmom u 1918–1923 rokakh [Kuchabsky V. Western Ukraine in the struggle with Poland and Bolshevism in 1918–1923]*. Lviv: Doslidno-vydavnychiy tsentr Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. 448 s. [in Ukrainian].
- Helei, S.** (Eds.). (1999b). *Ukrainski kooperatory (Istorychni narysy). Knyha 1 [Ukrainian cooperators (Historical Essays). Book 1]*. Lviv: Kooposvita. 456 s. [in Ukrainian].
- Helei, S.** (Eds.). (2001). *Ukrainski kooperatory (Istorychni narysy). Knyha 2 [Ukrainian cooperators (Historical Essays). Book 2]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii. 338 s. [in Ukrainian].
- Helei, S.** (Eds.). (2007b). *Ukrainski kooperatory (Istorychni narysy). Knyha 3 [Ukrainian cooperators (Historical Essays). Book 3]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii. 328 s. [in Ukrainian].
- Kopych, I.** (Eds.). (2011). *Yvileinyi zbirnyk na poshanu Stepana Heleia. Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Humanitarni nauky [Jubilee collection in honor of Stepan Heley. Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Humanities], 10*. Lviv, 640 s. [in Ukrainian].
- Futala, V.** (2016). [Review of the book Helei S. *Pro idei, heroiv i polityku. Vybrani statti ta povidomlennia*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, 2016. 928 s.]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Serii: Humanitarni nauky – Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics. Series: Humanities*, 14, Lviv, 139–144 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.

Людмила ТЕПТЮК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права Черкаського державного технологічного університету, бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, індекс 18006 (zhytska@ukr.net)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1232-9535>

Бібліографічний опис статті: Тептюк, Л. (2024). Сучасна українська історіографія з історії села Медведівка Черкаського району Черкаської області. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 143–150. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.16>

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ З ІСТОРІЇ СЕЛА МЕДВЕДІВКА ЧЕРКАСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. *Метою статті є вивчення історіографічного доробку з історії с. Медведівка Черкаського району Черкаської області. Методологія дослідження.* У науковому дослідженні використано загальнонаукові методи дослідження, а саме: історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний та метод структурно-функціонального аналізу. Історико-генетичний метод спрямований на аналіз динаміки історичних процесів. Він дозволяє виявляти їх причинно-наслідкові зв'язки і закономірності історичного розвитку. Історико-типологічний метод є засобом виявлення загальних рис у просторових групах історичних подій і явищ і виділення однорідних стадій у неперервно-часовому їх розвитку. Структурно-функціональний метод полягає у вивченні її не як такої, що складається з окремих властивостей, а як якісно цілісної системи, що має комплекс власних рис, посідає певне місце і відіграє певну роль у визначенні елементів системи, а також їх головних ознак. Він дозволяє виявити зв'язки системи з навколишнім світом, властивості навколишнього середовища, які визначають природу досліджуваної системи.

Наукова новизна полягає у тому, що у статті вперше охарактеризовано історіографічний матеріал з історії невеликого села Медведівка Черкаського району Черкаської області. Краєзнавчі дослідження відіграють важливу роль для опису загальноісторичного процесу, аналізу економічних, політичних, культурних явищ.

У статті висвітлюється історіографія регіональної історії с. Медведівка Черкаського району Черкаської області. Регіональна історія є невід'ємною частиною історії України.

Село Медведівка розташоване у мальовничому та героїчному краї – Чигиринщині. У статті розкрито непросту історію села та походження його назви. В наш час до Медведівської сільської територіальної громади входять села: Головкивка, Деменці, Зам'ятниця, Івківці, Медведівка, Мельники, Худоліївка та селища Буда і Скелівка. Нині кількість населення села Медведівка – понад 1300 осіб

Проаналізовано останні дослідження і публікації з такої теми. Зокрема, праці відомих істориків Ю. Мицика, Н. Кукси, Я. Діденко, В. Лазуренка, О. Пашиковського, Н. Лавріненка, М. Сиволапа, О. Ластовської та ін.

У статті розглянута праця відомого дослідника Чигиринщини Валентина Лазуренка. У своїй книжці «Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення)» автор особливу увагу приділив історичним подіям ХХ століття: Холодноярській та Чигиринській республікам 1918–1921 років, голодомору 1932–1933 років, політичним репресіям 1937–1939 років, показав трагічні події часів Другої світової війни 1941–1945 років, повоєнну відбудову народного господарства району. Завершальна частина розглядає сучасні політичні, економічні та національно-культурні процеси краю.

Загалом вказане дослідження містить цінний історичний матеріал з актуальними та важливими авторськими характеристиками, фаховий аналіз політичних, суспільних, економічних особливостей розвитку району.

Актуальною є робота Юрія Мицика «Чигирин – гетьманська столиця», в якій він узагальнив дослідження з історії гетьманської столиці – Чигирини, з яким пов'язані часи Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 років, часи Руїни та Гайдамацького руху. Автор подав історію

Чигиринського полку та низки населених пунктів на його території (Суботова, Медведівки та ін.). Праця ґрунтується як на опублікованих, так і на архівних джерелах, проливає світло на незнані сторінки історичного минулого та охоплює період з давніх часів до XIX століття.

У роботі Наталії Кукси та Яніни Діденко «Наддніпрянська минушина XVIII–XX століття» розповідається про історію та пам'ятки краю крізь призму бачення сучасників – видатних учених – істориків, письменників, поетів, художників та громадських діячів XVIII–XX століть.

У дослідженні характеризуються наукові напрацювання з указаної теми історика Назара Лавріненка, а саме: з історії Медведівського Миколаївського монастиря «Медведівський Миколаївський монастир: від перших згадок до XXI ст.», огляд історіографії з указаної теми, заснування щорічної Учнівської наукової краєзнавчої конференції «Залізнякаві читання», яка вперше відбулася у 2009 році. Конференція має неабияке значення для розвитку історичних досліджень цього району, має на меті залучити молодь до науково-дослідної роботи, культивувати почуття патріотизму та гордості за свій край. За результатами конференції видається збірник.

Висновки. На сучасному етапі розвитку історичної науки вкрай важливим є дослідження історії рідного краю. Адже народ, який знає та шанує власну історію, непереможний. Сторінок історії с. Медведівки прямо або опосередковано торкнулися відомі вчені сучасності, такі як: В. Лазуренко, Н. Кукса, Н. Лавріненко, Ю. Мицик та ін. Науковий доробок цих дослідників дає можливість прослідкувати історичні події, які відбувалися на території вказаного населеного пункту від давніх часів до сьогодення, та простежити етнографічні та архітектурні особливості краю, виховати патріотизм на національну гордість у молодого покоління.

Ключові слова: історіографія, село Медведівка, дослідники, публікації, статті, краєзнавство.

Lюдмила ТЕПТЮК

PhD (History), Associate Professor at the Department of History and Law, Cherkasy state technological university, 460 Shevchenko boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18006 (zhytska@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1232-9535>

To cite this article: Teptiuk, L. (2024). Suchasna ukrainska istoriografia z istorii sela Medvedivka Cherkaskoho raionu Cherkaskoi oblasti [Modern Ukrainian historiography on the history of Medvedivka village, Cherkasy district, Cherkasy region]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 143–150. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.16> [in Ukrainian].

MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY ON THE HISTORY OF MEDVEDIVKA VILLAGE, CHERKASKY DISTRICT, CHERKASKY REGION

Summary. *The purpose of this article is to study the historiographical works on the history of the village of Medvedivka, Cherkasy district, Cherkasy region. Research methodology.* The scientific study employed general scientific research methods, namely: historical-comparative, historical-typological, historical-systematic, and the method of structural-functional analysis. The historical-genetic method is focused on analyzing the dynamics of historical processes. It allows for identifying their causal relationships and patterns of historical development. The historical-typological method is a means of identifying common features in spatial groups of historical events and phenomena and distinguishing homogeneous stages in their continuous temporal development. The structural-functional method involves studying it not as a set of separate properties but as a qualitatively integral system with a complex of its own characteristics, occupying a certain place and playing a specific role in determining the system's element connections and their main features. It enables the identification of system connections with the surrounding world, the properties of the environment that determine the nature of the studied system.

The scientific novelty lies in the fact that the article characterizes for the first time the historiographical material on the history of the small village of Medvedivka, Cherkasy district, Cherkasy region. Local history research plays an important role in describing the general historical process, analyzing economic, political, and cultural phenomena.

The article highlights the historiography of the regional history of the village of Medvedivka, Cherkasy district, Cherkasy region. Regional history is an integral part of the history of Ukraine.

The village of Medvedivka is located in the picturesque and heroic land of Chyhyryn. The article reveals the complex history of the village and the origin of its name. Currently, the Medvedivka rural territorial community

includes villages: Holovkivka, Dementsi, Zamyatnytsia, Ivkivtsi, Medvedivka, Melnyky, Khudoliivka, and the settlements of Buda and Skelivka. Currently, the population of the village of Medvedivka is over 1300 people.

The latest research and publications on this topic are analyzed. In particular, the works of well-known historians Y. Mytsyk, N. Kuksa, Y. Didenko, V. Lazurenko, O. Pashkovskiyi, N. Lavrinenko, M. Sivolap, O. Lastovska and others.

The article discusses the work of the well-known researcher of Chyhyrynshchyna Valentyn Lazurenko. In his book "History of Chyhyrynshchyna (from the earliest times to the present day)", the author pays special attention to the historical events of the 20th century: the Kholodny Yar and Chyhyryn Republics of 1918–1921, the Holodomor of 1932–1933, political repressions of 1937–1939, tragic events of the Second World War 1941–1945, and post-war reconstruction of the regional economy. The final part considers the modern political, economic, and national-cultural processes of the region.

Overall, the mentioned research contains valuable historical material with relevant and important authorial characteristics, professional analysis of political, social, and economic features of the region's development.

Yuriy Mytsyk's work "Chyhyryn – the Hetman's Capital" is current, in which he summarized research on the history of the Hetman's capital – Chyhyryn, associated with the times of the National Liberation War of the Ukrainian people 1648–1658, the Ruin period, and the Haidamaka movement. The author presents the history of the Chyhyryn Regiment and a number of settlements on its territory (Subotiv, Medvedivka, etc.). The work is based on both published and archival sources, shedding light on unknown pages of historical past and covering the period from ancient times to the 19th century.

In the work of Nataliya Kuksa and Yanina Didenko "The past of Naddniprovska region of the XVIII–XX centuries", the history and landmarks of the region are told through the prism of the contemporaries' vision – prominent scientists, historians, writers, poets, artists, and public figures of the XVIII–XX centuries.

The study characterizes the scientific developments on the indicated topic of the historian Nazar Lavrinenko, namely: the history of the Medvedivka Mykolaiv Monastery "Medvedivka Mykolaiv Monastery: from the first mentions to the 21st century", an overview of historiography on the topic, founding of the annual Student Scientific Local History Conference "Zaliznyak Readings", which first took place in 2009. The conference is significant for the development of historical research in this area, aims to involve youth in scientific research, cultivate a sense of patriotism and pride in their land. A collection is published based on the conference results.

Conclusions. *At the current stage of historical science development, the study of local history is extremely important. After all, a nation that knows and respects its own history is invincible. Pages of the history of the village of Medvedivka were directly or indirectly touched upon by well-known contemporary scientists such as V. Lazurenko, N. Kuksa, N. Lavrinenko, Y. Mytsyk, and others. The scientific work of these researchers allows tracing historical events that took place in the territory of the specified settlement from ancient times to the present and tracking the ethnographic and architectural features of the region, cultivating patriotism and national pride in the younger generation.*

Key words: *historiography, village Medvedivka, researchers, publications, articles, local history.*

Постановка проблеми. Регіональна історія становить невід'ємну частину історії України. А знання історії рідного краю – це обов'язок кожної свідомої людини. Немає ріднішого місця, ніж те, де народився, зростав, формувався як особистість. Історія кожного маленького села та містечка – це історія нашої держави.

Таким визначальним місцем є рідне с. Медведівка, яке розташоване у мальовничому та героїчному краї – Чигиринщині. Село має непросту історію. Звернемо увагу на версіях походження назви села. Їх існує декілька. Одна з них говорить, що у сиву давнину мисливці полювали на березі річки велику ведмедицю і цю річку назвали Ведмедка, Ведмедичка. Тому і поселення, яке виникло на березі річки, отримало назву Ведмедівка, а згодом Медведівка.

Завдяки вдалому географічному розташуванню с. Медведівка дуже швидко заселилося і стало міцною твердиною на Чигиринщині. В часи Національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького Медведівка стає сотенним містечком Чигиринського полку, в якій споруджено міцну фортецю.

У 1659 році с. Медведівка отримало Магдебурзьке право, а згодом стало волосним містечком, в якому було 5 православних храмів, костел та синагога і проживало більше 6000 мешканців.

У 1700-ті роки історія Медведівки пов'язана з гайдамацьким рухом та «Коліївщиною», яку очолив наш земляк Максим Залізник. Наприкінці 1800-их років медведівчани брали активну

участь у селянських виступах під назвою «Чигиринська змова» і за участь у них багатьох з них заслано до Сибіру.

У роки національно-визвольної боротьби, яка розгорнулася в Холодному Яру, медведівчани не пасли задніх, і була створена сотня полку Гайдамаків Холодного Яру.

У 1920–30-ті роки с. Медведівка було районним центром, але це не врятувало його від Голодомору. Не оминула с. Медведівку і Друга світова війна, на фронтах якої загинуло більше 300 односельців, багато людей було вивезено до Німеччини на важкі роботи.

Довгий час до Медведівської сільської ради входили чотири населені пункти – Медведівка, Івківці, Зам'ятниця, Деменці і вони становили основу колгоспу ім. Куйбишева.

У наш час до Медведівської сільської територіальної громади входять села: Головкивка, Деменці, Зам'ятниця, Івківці, Медведівка, Мельники, Худоліївка та селища Буда і Скелівка.

Нині кількість населення села Медведівка – понад 1300 осіб (Історична довідка, 2024).

Аналіз досліджень. Історія села Медведівка дотично або опосередковано стала предметом дослідження таких науковців: Ю. Мицика (Мицик, 2007, 2012), Н. Кукси, Я. Діденко (Кукса, Діденко, 2018), В. Лазуренка (Лазуренко, 2004), О. Пашковського (Пашковський, 2010), Н. Лавріненка (Лавріненко, 2008, 2010), М. Сиволапа (Лавріненко, Кукса, Сиволап, 2012), О. Ластовської (Ластовська, 2006) та ін.

Метою статті є вивчення історіографічного доробку з історії с. Медведівка Черкаського району Черкаської області.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши деякі з них, хотілося б звернути увагу на працю відомого дослідника Чигиринщини Валентина Лазуренка. У своїй книжці «Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення)» автор особливу увагу приділив історичним подіям ХХ століття: Холодноярській та Чигиринській республікам 1918–1921 років, голодомору 1932–1933 років, політичним репресіям 1937–1939 років, показав трагічні події часів Другої світової війни 1941–1945 років, повоєнну відбудову народного господарства району. Завершальна частина розглядає сучасні політичні, економічні та національно-культурні процеси краю.

Красзнавець описав події Коліївщини на території с. Медведівка і сусідніх сіл та зазначив, що один з керівників Коліївщини Максим Залізняк народився у цьому селі. Пам'ятник Максиму Залізнику з 1993 року встановлений у с. Медведівці до 225-ї річниці Коліївщини (скульптор А. Кравченко, архітектор Л. Кондрацький).

З книжки можна дізнатися про період Першої світової війни, радянської влади, Другої світової війни у селі Медведівка. Перша світова війна 1914–1918 років збільшила, як і у всіх селах Чигиринського повіту, скруту жителів села. Постійні реквізиції коней, худоби, возів, упряжі й продовольства для потреб армії озлобляли людей, посилювали антивоєнні настрої. Радянська влада у Медведівці була встановлена у січні 1918 року. Та проіснувала ця влада у селі недовго. У березні 1918 року Медведівку окупували австро-німецькі війська. Проте 25 січня 1919 року радянська влада у Медведівці відновилась. У вересні 1920 року тут уперше організували комсомольський осередок, а 11 квітня 1923 року постановою Київського губвиконкому було створено Медведівський район у складі Черкаського округу.

У с. Медведівка німецько-фашистські загарбники вдерлися 25 серпня 1941 року. Віднині медведівчани, як кріпаки, під наглядом старости повинні були працювати у так званому «громадському дворі». Тих, хто не хотів працювати, фашисти відправляли на каторгу до Німеччини. 8 січня 1944 року Медведівку було звільнено.

Також у книзі описано життя Медведівки у повоєнні роки та в роки відлиги. У повоєнні роки 30 вчителів Медведівської середньої школи навчали понад 300 учнів. У 1956 році було відбудоване і переобладнане приміщення Медведівської середньої школи, споруджено 2 гуртожитки для учнів віддалених сіл, майстерню. У 80-х роках у с. Медведівка було збудовано нове приміщення середньої школи.

У 50–80-ті роки також спостерігалось покращення матеріального життя медведівчан. Тут запрацював хлібозавод потужністю 10–12 тонн виробів за зміну. Населення обслуговувала

кравецька і шевська майстерні, пошта, перукарня, готель, ресторан і три їдальні, 9 магазинів, комунгосп, який виконував замовлення з ремонту приміщень, будівництва різних споруд та ін. Село було повністю електрифіковане та радіофіковане, мало автобусне сполучення з Черкасами, Чигирином, Олександрівкою та навколишніми селами. Зазнала розширення та переобладнань Медведівська лікарня. У ній на той час діяв стаціонар на 50 ліжок, рентгенівський і стоматологічний кабінети, операційна, здійснював виїзди автомобіль швидкої допомоги.

І нарешті, автор зосередив увагу на стані освіти краю у роки незалежності України. У с. Медведівка працює школа з диференційованим навчанням. Цей метод активізує розумову та пізнавальну діяльність учнів (Лазуренко, 2004).

Загалом вказане дослідження містить цінний історичний матеріал з актуальними та важливими авторськими характеристиками, фаховий аналіз політичних, суспільних, економічних особливостей розвитку району.

Актуальною є робота Юрія Мицика «Чигирин – гетьманська столиця», в якій він узагальнив дослідження з історії гетьманської столиці – Чигирин, з яким пов'язані часи Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 років, часи Руїни та Гайдамацького руху. Автор подає історію Чигиринського полку та низки населених пунктів на його території (Суботова, Медведівки та ін.). Праця ґрунтується як на опублікованих, так і на архівних джерелах, проливає світло на незнані сторінки історичного минулого та охоплює період з давніх часів до XIX століття.

Провідне місце у книзі присвячено історії с. Медведівка. Автор описує історію заснування та походження назви, зокрема, що Медведівку нібито заснував покозачений татарин, який прийняв християнство. Його звали Аю, тобто Ведмідь (Медвідь) (тут пригадується «Аюдаг» у Криму, тобто «Ведмідь-гора»), отже, засноване ним містечко стало називатися Медведівкою. Він описував можливість перейменування з Медведівки у Данилів або Данилоград, але ця назва не прижилася.

Дослідник вказує, що у сеймовій постанові Речі Посполитої 1607 року «Про українські міста», ухваленій, щоб принаймні частково приборкати «сваволю» українських козаків та міщан, у числі значних козацьких міст тодішнього Київського воєводства згадується Чигирин разом з Корсунем, Стеблевим і Даниловим, тобто Медведівкою. Люстрація королівщин 1616 року свідчить, що Данилів (Медведівка) нараховував 280 козацьких домів і 20 домів тих, хто виконував «послушення», жителі мали звільнення від податків. 26 листопада 1656 року Юрій Хмельницький у Медведівці видав два оборонні універсали грецьким купцям.

Юрій Мицик описує титулування Дорошенка як гетьмана «його королівської милості». У цьому статусі в березні 1666 року він і видав у Медведівці універсал про взяття під свою оборону Лебединського монастиря (Мицик, 2007).

Книга Юрія Мицика містить цікаві додатки: списки чигиринської старшини, уривки з мемуарних творів, записок та щоденників Павла Алеппського, Евлія Челебі, Ієроніма Піночі, листи високопосадовців Речі Посполитої. Книга дає змогу сформулювати чітке уявлення про функціонування однієї з чотирьох гетьманських резиденцій козацької держави. Ця праця відомого українського історика є важливим джерелом не лише для фахівців, а й пізнавальним твором для широкого кола поціновувачів вітчизняної історії (Щербак, 2007).

Отже, дослідження Юрія Мицика присвячене історії однієї з резиденцій гетьманів України – Чигирину, воно окреслює важливі сторінки історії цього краю (зокрема, с. Медведівка) та насичене важливими архівними джерелами.

Юрій Мицик перевидав книгу 2021 року «Чигирин – гетьманська столиця». Це доповнене узагальнююче видання з історії гетьманської столиці, яке висвітлює події з давніх часів до XIX століття. Тут описуються події Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., Руїни та Гайдамацького руху (Мицик, 2021).

У роботі Наталії Кукси та Яніни Діденко «Наддніпрянська минувшина XVIII–XX століття» розповідається про історію та пам'ятки краю крізь призму бачення сучасників – видатних учених – істориків, письменників, поетів, художників та громадських діячів XVIII–XX століть.

У розділі «Архітектурні пам'ятки Потясминня у студіях Григорія Павлуцького» описано сторінки історії Медведівського Миколаївського монастиря Чигиринського повіту.

Автори дають географічну довідку про розташування будівлі, а саме: Медведівський Миколаївський монастир Київської губернії Чиринського повіту лежить на острові серед річки Тясмина за три версти від містечка Медведівки між селами – Трушівцями та Івківцями. Час створення монастиря невідомий: перші документальні відомості про нього зустрічаємо в 1663 році, коли ігумен цього монастиря Саватій супроводжував посольство Богдана Хмельницького в Москву з метою збору пожертв на монастир.

Потім в універсалах гетьманів Юрія Хмельницького (1661 року) і Павла Тетері (1663 року), що дарують монастирю земельні угіддя, сказано, що монастир цей існує здавна, так що він виник, ймовірно, на початку XVI століття. Під час Руїни в 1678 році, після падіння Чигирини, Медведівський монастир розділив долю всієї південної України: він був розорений татарами; церква втім уціліла і при ній залишалося кілька чоловіків ченців.

Також у дослідженні зображується план і креслення Миколаївської соборної церкви в Медведівському монастирі Чигиринського повіту з праці Г. Павлуцького.

Приділили увагу дослідниці і постаті Климента Квітки (1880–1953) – фольклориста, музикознавця, правознавця, який долучився до культурної спадщини Чигиринщини. Працюючи в Чигирині, Квітка займався збиральницькою роботою і за його твердженням він записав дві мелодії пісні про напад турок на Ведмедівку (Кукса, Діденко, 2018).

Одним із дослідників Чигиринщини, а зокрема історії Медведівського Миколаївського монастиря, є Назар Лавріненко. У статті «Медведівський Миколаївський монастир: від перших згадок до XXI ст.» на основі архівних документів і власних польових досліджень автор висвітлює історію монастиря, його участь у подіях Коліївщини та освітню діяльність, простежує розвиток монастирського архітектурного ансамблю.

Назар Лавріненко зробив огляд історіографії, присвяченої Медведівському Миколаївському монастирю, і дійшов висновків, що обитель неодноразово привертала увагу істориків різних періодів. Серед них Ю. Мариновський «Куполи над Тясмином», Н. Кукса «Медведівський Миколаївський чоловічий монастир», С. Кілессо «Медведівський Пустинно-Миколаївський монастир і його архітектурний комплекс». Це дало можливість частково розкрити деякі сторінки історії храму, але це не дає уявлення про цілісне минуле (Лавріненко, 2008).

Назар Лавріненко став одним із ініціаторів та засновників щорічної Учнівської наукової краєзнавчої конференції «Залізнякаві читання», яка вперше відбулася у 2009 році. Конференція має неабияке значення для розвитку історичних досліджень цього району, має на меті залучити молодь до науково-дослідної роботи, культивувати почуття патріотизму та гордості за свій край. За результатами конференції видається збірник. З кожним роком конференція набирає обертів і до юних дослідників долучаються відомі історики, краєзнавці, археологи (Лавріненко, 2010). Збірники конференцій є унікальним джерелом історії не лише с. Медведівка, а й Черкаської області загалом. Адже автори висвітлюють теми Гайдамацького руху, Коліївщини, історії Черкащини у період Другої світової війни, українцям на примусових роботах у Німеччині, трагічній сторінці хутору Будда, хутору Вдовичин, Черкащині у сучасному краєзнавчому русі, окремим відомим постатям регіону (Порфирію Демуцькому, Федору Матушевському, Івану Ядловському та ін.). Статті насичені архівними відомостями та занотованими свідченнями очевидців.

Колектив авторів Назар Лавріненко, Наталія Кукса, Михайло Сиволап у дослідженні «Гетьманський Пустинно-Миколаївський Медведівський монастир» оприлюднив результати досліджень на основі архівних документів та польових розвідок історії Медведівського Свято-Миколаївського монастиря від часів заснування до сьогодення, простежили розвиток монастирського архітектурного ансамблю, реконструювали структуру господарства й освітньої діяльності монастиря. Висвітлили ставлення як більшовицької, так і української влади до монастиря. Вперше опубліковано низку архівних матеріалів, свідчень очевидців та археологічних знахідок (Лавріненко, Кукса, Сиволап, 2012).

Висновки. Отже, на сучасному етапі розвитку історичної науки вкрай важливим є дослідження історії рідного краю. Адже народ, який знає та шанує власну історію, непереможний, сильний духом та національно ідентифікований. Українська історіографія з історії села Медведівка Черкаського району Черкаської області є підтвердженням глибокої шани та любові істориків до свого краю. Сторінок історії с. Медведівки прямо або опосередковано торкнулися відомі вчені сучасності, такі як: В. Лазуренко, Н. Кукса, Н. Лавріненко, Ю. Мищик, М. Сиволап, Я. Діденко та ін.

Разом із тим вказані дослідження містять цінний історичний матеріал з актуальними та важливими авторськими характеристиками, фаховим аналізом політичних, суспільних, економічних особливостей розвитку рідного краю.

Науковий доробок учених дає можливість прослідкувати історичні події, які відбувалися на території вказаного населеного пункту від давніх часів до сьогодення та простежити етнографічні та архітектурні особливості краю, виховати патріотизм та національну гордість у молодого покоління.

Джерела та література

- Історична довідка** Медведівської сільської ради. (2024). Медведівська сільська територіальна громада.
- Кукса, Н., & Діденко Я.** (2018). Наддніпрянська минувшина XVIII–XX століття. Черкаси : Вертикаль. Видавець С.Г. Кандич.
- Лазуренко, В.** (2004). Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення) : навчальний посібник. Черкаси : «Ваш дім», видавець О.О. Дикий.
- Лавріненко, Н.** (2010). *Залізнякові читання : матеріали Другої учнівської наукової краєзнавчої конференції*, с. Медведівка. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.
- Лавріненко, Н.** (2008). Медведівський Миколаївський монастир: від перших згадок до XXI ст. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ».
- Лавріненко, Н., Кукса, Н. & Сиволап, М.** (2012). Гетьманський Пустинно-Миколаївський Медведівський монастир. Черкаси : Чабаненко Ю.А.
- Ластовська, О.** (2006). Матеріали Державного архіву Черкаської області як джерело з історії Православної церкви XVIII – поч. XX ст. Київ : Логос.
- Мищик, Ю.** (2007). Чигирин – гетьманська столиця. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Мищик, Ю.** (2021). Чигирин – гетьманська столиця. Київ : Видавництво «Кліо».
- Пашковський, О.** (2010). Дослідження поселення козацької доби біля с. Медведівка. Київ : ІА НАН України.
- Щербак, В.** (2007). о. Юрій Мищик. Чигирин – Гетьманська столиця. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія».

References

- Istorichna dovidka** Medvedivskoyi silskoyi rady (2024). [Medvedivka village council]. Medvedivska silska terytorialna hromada [in Ukrainian].
- Kuksa, N. & Didenko, Ya.** (2018). Naddnipyrianska mynuvshyna XVIII–XX stolittya [The Naddnipyrianska past of the 18th–20th centuries]. Cherkasy: Vertykal [in Ukrainian].
- Lazurenko, V.** (2004). Istoriya Chyhyrynshchyny (z naydavnishykh chasiv do sohodennya): navchalnyy posibnyk [History of Chiirynshchyna (from the earliest times to the Ascension): Study guide. Cherkasy: «Vash dim». Vydavets O.O. Dykyu [in Ukrainian].
- Lavrinenko, N.** (2010). Zaliznyakovi chytannya: materialy Druhoyi uchnivskoyi naukovoyi krayeznavchoyi konferentsiyi, s. Medvedivka [Zaliznyakovi readings: materials of the Second Student Scientific Regional History Conference, Medvedivka village]. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. [in Ukrainian].
- Lavrinenko, N.** (2008). Medvedivskyy Mykolayivskyy monastyr: vid pershykh zghadok do XXI st. [Medvedivsky Mykolaiivsky Monastery: from the first mentions to the 21st century]. Kuiv: ZAT VIPOL [in Ukrainian].
- Lavrinenko, N., Kuksa, N. & Syvolap, M.** (2012). Het'mans'kyu Pustynno-Mykolayivs'kyu Medvedivs'kyu monastyr [Hetmansky Desert-Mykolaiiv Medvediv Monastery]. Cherkasy: Chabanenko Yu. [in Ukrainian].
- Lastovska, O.** (2006). Materialy Derzhavnoho arkhivu Cherkas'koyi oblasti yak dzherelo z istoriyi Pravoslavnoyi tserkvy XVIII – poch. XX st. [Materials of the State Archive of the Cherkasy region as a source of the history of the Orthodox Church XVIII – beginning. 20th]. Kuiv: Lohos [in Ukrainian].

- Mytsyk, Yu.** (2007). Chyhyryn – hetmanska stolytsya [Chihirun is the hetman’s capital]. Kuiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylyanska akademiya» [in Ukrainian].
- Mytsyk, Yu.** (2021). Chyhyryn – hetmanska stolytsya [Chyhyryn is the hetman’s capital]. Kuiv: Vudavnuctvo “Klio” [in Ukrainian].
- Pashkovskyy, O.** (2010). Doslidzhennya poselennya kozatskoyi doby bilya s. Medvedivka [Research on the settlement of the Cossack period near the Medvedivka village]. Kuiv: IA NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
- Shcherbak, V.** (2007). о. Yuriy Mytsyk. Chyhyryn – Hetmanska stolytsya [at. Yury Mytsyk. Chiirin is the Hetman’s capital]. Kuiv: «Vud. Dim Kuevo-Mogulainska akademiya» [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 31.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

УДК 069-056.2/.3(100)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.17>

Валентина НАДОЛЬСЬКА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, індекс 43025 (nadolsk65@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9621-0074>

Світлана ГАВРИЛЮК

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, індекс 43025 (romir1991@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5142-7464>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3002386/svitlana-havryliuk>

Scopus-Author ID: ABD-1806-2020

Бібліографічний опис статті: Надольська, В., & Гаврилюк, С. (2024). Міжнародний досвід упровадження музейної інклюзії. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 151–187. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.17>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ МУЗЕЙНОЇ ІНКЛЮЗІЇ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати діяльність зарубіжних музеїв, спрямовану на подолання бар'єрів і перешикоду в отриманні доступу до музейних предметів, створюваних музейними закладами культурних послуг. **Методологія дослідження.** Основні аспекти проблеми розглядаються у статті на основі інституційного, комунікаційного, комплексного підходів, сукупності загальнонаукових та спеціальних методів. **Наукова новизна** дослідження полягає у спробі комплексного аналізу зарубіжних музейних практик взаємодії з людьми з інвалідністю, світових тенденцій поширення у музейному середовищі доступності, безбар'єрності та інклюзивності. **Висновки.** Як висновок у статті наголошується, що у сучасному музейному світі однією з головних визнається діяльність із налагодження різновекторної взаємодії із відвідувачами та врахування їхніх потреб. Зростає значення музеїв у процесах соціальної адаптації всіх категорій громадян, незалежно від їх фізичних чи ментальних особливостей, розвитку культурного середовища у напрямі його безбар'єрності та доступності. Музейна інклюзія базується на цінностях різноманітності, рівності, справедливості, співробітництва, участі. Діяльність зарубіжних музеїв щодо задоволення потреб людей із фізичними, ментальними, інтелектуальними та сенсорними розладами є системною, орієнтованою на можливості та запити різних груп відвідувачів, базується на новітніх наукових методиках і технічних розробках, комплексних стратегіях інклюзивного розвитку. Функції доступності для людей з інвалідністю у зарубіжному музейному середовищі включають фізичну доступність до експозицій; наявність відкритих субтитрів та аудіодискрипцій, тактильних елементів для експозицій; переклад екскурсій та експозиційного контенту мовою жестів; доступ до публічних та розробку спеціалізованих програм; використання музейних мобільних додатків; залучення людей з інвалідністю до популяризації музейних предметів. Дослідження міжнародного досвіду музейної інклюзії сприяє створенню нових форматів інклюзивної взаємодії людей з інвалідністю та об'єктів культурної спадщини у вітчизняному музейництві.

Ключові слова: музей, експозиція, музейне середовище, музейна інклюзія, доступність, безбар'єрність.

Valentyna NADOLSKA

PhD (History), Associate Professor, Department of Museum and Monument Studies, and Information-Analytical Activities, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Av., Lutsk, Ukraine postal, code 43025 (nadolsk65@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9621-0074>

© Надольська Валентина, Гаврилюк Світлана, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Svitlana HAVRYLIUK

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of Museum and Monument Studies, and Information-Analytical Activities, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Av., Lutsk, Ukraine, postal code 43025 (romir1991@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5142-7464>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3002386/svitlana-havryliuk>

Scopus-Author ID: ABD-1806-2020

To cite this article: Nadolska, V., & Havryliuk, S. (2024). Mizhnarodnyi dosvid uprovdzhennia muzeinoi inkluzii [International experience of museum inclusion]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 151–157. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.17> [in Ukrainian].

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF MUSEUM INCLUSION

Summary. *The purpose of this study is to analyze the activities of foreign museums aimed at overcoming barriers and obstacles in gaining access to museum objects created by museum institutions of cultural services. Research methodology.* The article considers the main aspects of the problem based on institutional, communication, complex approaches, and a set of general scientific and specific methods. **The scientific novelty attempts to comprehensively analyze foreign museum practices of interaction with people with disabilities, global trends in promoting accessibility, barrier-free, and inclusiveness in the museum environment. Conclusions.** In conclusion, the article emphasizes that in the modern museum world, one of the main activities is establishing multi-vector interaction with visitors and considering their needs. The importance of museums is growing in the social adaptation of all categories of citizens, regardless of their physical or mental characteristics, and the development of the cultural environment in the direction of barrier-free and accessibility. Museum inclusion is based on the values of diversity, equality, justice, cooperation, and participation. The activity of foreign museums in meeting the needs of people with physical, mental, intellectual, and sensory disorders is systematic, oriented to the possibilities and requests of different groups of visitors, based on the latest scientific methods and technical developments, and complex, inclusive development. Accessibility features for people with disabilities in the foreign museum environment include physical accessibility to exhibits; availability of open subtitles and audio scripts, tactile elements for expositions; translation of tours and exhibition content into sign language; access to public and development of specialized programs; use of museum mobile applications; involvement of people with disabilities in the popularization of museum objects. The international experience of museum inclusion contributes to new formats of inclusive interaction of people with disabilities and objects of cultural heritage in the national museum industry.

Key words: museum, exposition, museum environment, museum inclusion, accessibility, barrier-free, foreign museums.

Постановка проблеми. Музей як одна із ключових інституцій культурної сфери виступає чинником об'єднання соціальних спільнот навколо цінностей, історичної пам'яті та національної ідентичності. Згідно з оновленим визначенням Міжнародної ради музеїв (ICOM), «музей – це некомерційна, постійно діюча на службі суспільства організація, яка збирає, зберігає, досліджує, інтерпретує та експонує матеріальну і нематеріальну спадщину. Відкриті для громадськості, доступні та інклюзивні музеї сприяють різноманітності та стійкості світу. Їхня робота й комунікація ґрунтуються на засадах етики і професійності, за участю громад, пропонуючи різноманітний досвід для навчання, розваг, спонукаючи до роздумів та обміну знаннями (Нове визначення, 2022). Тому важливою є взаємодія якнайширшого кола різновікових груп відвідувачів із музейними предметами. Обмеженість доступу до музейних продуктів та послуг мають люди з інклюзією, що суперечить загальним принципам рівності та багатоманітності. Вітчизняні музеї в останні десятиріччя роблять важливі кроки на шляху формування інклюзивного середовища, доступності експозиції. Подальшому розширенню відповідних практик у вітчизняній музейній діяльності, розробці та впровадженню стратегій інклюзивного розвитку закладів культури, які здійснюють охорону та популяризацію культурної спадщини, сприятиме

вивчення та використання досвіду упровадження інклюзивних практик у музейному просторі світу, що актуалізує тему дослідження.

Аналіз досліджень. Вивчення проблем упровадження інклюзії у музейні практики започатковане вітчизняними дослідниками на початку XXI ст. За останні два десятиріччя з'явилася низка наукових розвідок, присвячених аналізу як теоретичних, так і практичних аспектів названої проблеми. Українські вчені звертаються до з'ясування сутнісних характеристик інклюзії загалом (В. Кушнір (Кушнір, 2022)). Низка статей музеєзнавців і музейників-практиків присвячена висвітленню реалізації проєктів музейної інклюзії в Україні (Ю. Ключко (Ключко, 2022), О. Міхно (Міхно, 2021), М. Ясеновська, О. Зіненко (Ясеновська, Зіненко, 2020)). Окремі публікації розкривають питання інклюзії відвідувачів з конкретними фізичними вадами (дисфункції слуху – О. Потимко, О. Бонковська (Потимко, Бонковська, 2017); інтелектуальними порушеннями – Р. Кравченко, Г. Рудик (Кравченко, Рудик, 2020)). Разом із тим тема актуальних міжнародних практик інклюзії в діяльності музеїв комплексно не висвітлювалася, а тому потребує ґрунтовного вивчення.

Мета статті – проаналізувати діяльність зарубіжних музеїв, спрямовану на подолання бар'єрів і перешкод в отриманні доступу до музейних предметів, створюваних музейними закладами культурних послуг.

Виклад основного матеріалу. Важливим складником трансформації музейного світу у XXI ст. стало перетворення музею з установи, що зберігає, вивчає і популяризує культурні цінності, на інституцію, орієнтовану на людину з її інтересами та прагненнями. Це передбачає розвиток культурного середовища у напрямі його безбар'єрності та доступності, збільшення рівня інклюзивності у музейній роботі.

Музейна інклюзія є складним процесом пошуку і запровадження ефективних методик та форм, які враховують питання багатоманітності, навчають співіснувати з відмінностями і розглядаються як стимул у залученні музейної аудиторії до надбань історико-культурної спадщини (Ключко, 2022). Вона дозволяє залучати до музейного простору соціальні групи, котрі раніше були виключені з музейної роботи у зв'язку з наявністю низки зовнішніх і внутрішніх перешкод. Інклюзивна діяльність базується на цінностях різноманітності, рівності, справедливості, співробітництва, участі.

Музейна інклюзія ставить за мету насамперед ліквідацію соціальної ізоляції, подолання соціальної ексклюзії (соціального виключення). «Музейна» інклюзія – це не лише універсальна адаптація простору і послуг: так, щоб людина з інвалідністю вільно й комфортно користувалася музеєм на рівних з іншими. Інклюзивною можна назвати ситуацію тоді, коли доступність ресурсу не має за умову публічне визнання людиною своєї інвалідності» (Семенік, 2020). Музейна інклюзія – процес активного включення у соціальне життя всіх категорій громадян, незалежно від їх фізичних чи ментальних особливостей (Міхно, 2021).

Досвід зарубіжних музеїв свідчить, що у процесі формування доступності музеїв для людей з інвалідністю важливо створити простір, у якому кожен відвідувач зможе почуватися вільно та не потребуватиме допомоги оточуючих. Тому діяльність музеїв спрямовується на задоволення потреб людей із фізичними, ментальними, інтелектуальними та сенсорними розладами. Світові музеї укладають нормативні документи, створюють спеціалізовані інформаційні блоки, присвячені всім складникам інклюзивної політики. Наприклад, на сайтах Метрополітен-музею, Смітсонівського інституту, Національного музею Сінгапуру та ін. є окремий розділ «Доступність», де можна ознайомитися із політикою установ щодо інституційної різноманітності, інклюзивності та рівного доступу (Accessibility at The Met, 2023; Accessibility for Visitors, 2023; Accessibility, 2024). В Україні така практика лише формується. Зокрема, на офіційному сайті Музею голодомору є окрема вкладка «Доступність», де висвітлена діяльність музею у цій галузі (Доступність, 2024). Музейні інституції України не мають окремих виписаних інституційних стандартів інклюзивності та здебільшого створюють музейні інклюзивні продукти та послуги, орієнтуючись на потреби окремих соціальних груп.

Необхідність розвитку безбар'єрного культурного середовища зумовила формування зарубіжними музеями універсального дизайну: зручного та привабливого простору, де кожен

відвідувач знаходить власний спосіб отримання інформації про експозицію. Часто музеї використовують додаткові предмети, які посилюють сприйняття експонату – музейного предмета: зразки тканин елементів одягу, прикрас чи інших об'єктів, що відтворені на картині. Наприклад, Музей історії мистецтва у Відні представив новий унікальний сервіс для людей, які мають проблеми зі слухом та зором. Ініціатива базується на використанні рельєфів, які забезпечують точне зображення конструкції шедеврів та їх численні деталі (Approaching, 2024). У багатьох музеях світу, зокрема в Луврі, Метрополітен-музеї, Лондонській національній галереї, для людей з інвалідністю доступні тактильні копії експозицій (скульптур, картин), створені за технологією 3D-друку. У Британському музеї використовуються інформаційні табло для людей із порушеннями зору, тактильні картини, книжки і брошури, а також спеціальні окуляри, що збільшують зображення.

Для незрячих відвідувачів або відвідувачів зі слабким зором у зарубіжних музеях розроблені путівники та карти шрифтом Брайля, великим друком, рельєфні зображення, що допомагають орієнтуватися під час відвідування музею. У більшості музеїв світу заздалегідь можна замовити екскурсовода або аудіозапис для людей з інвалідністю. Для глухих та слабочуючих відвідувачів передбачено медійні засоби, які мають відкриті субтитри.

Для людей з інвалідністю світові музеї реалізують низку спеціальних програм. У Метрополітен-музеї розроблено лекції для незрячих дітей, екскурсії для людей з порушенням слуху та проєкти для відвідувачів із невиліковними прогресуючими захворюваннями. У музеї більше десяти років функціонує програма для відвідувачів з деменцією, яка включає лекції про мистецтво та екскурсії. Однією з найкращих практик музею є реалізація проєкту «Seeing Through Drawing» («Дивлячись через малюнок»), який передбачає проведення уроків малювання для людей з частковою або повною втратою зору. Тактильний контакт і докладний опис експозицій дозволяє відвідувачам з інвалідністю відтворювати твори, які згодом експонуються у виставковій галереї музею (Seeing, 2023). Співробітники музею також проводять екскурсії мовою жестів, використовуючи «мультисенсорні станції», на яких відвідувачі досліджують експонати через запах, звук і музику, дотик, вербальні описи.

Цілісна стратегія музейної інклюзії розроблена та реалізується у Луврі. Для людей з інвалідністю тут створена фізична доступність: паркувальні місця, ліфти, інвалідні візки та індукційні петлі. У штаті музею працюють гіді, що володіють методиками роботи з людьми з інвалідністю; розроблені тактильні буклети, де представлені ключові твори мистецтва із рельєфними малюнками та шрифтом Брайля, доступні аудіотури та субтитровані відео про експозицію. Вхід для людей з інвалідністю та тих, хто їх супроводжує, є безкоштовним.

Такою ж комплексною є робота з людьми з інвалідністю у музеях Смітсонівського інституту. Окрім спеціалізованих екскурсій, тут доступні відеосерії-огляди предметів з колекцій музеїв мовою ASL (американська мова жестів). Для людей з порушеннями зору пропонується голосовий переклад та субтитри. Музеї пропонують аркуші з підказками, сенсорні карти, соціальні наративи та візуальні розклади, які розроблені, щоб допомогти людям з когнітивними та сенсорними вадами отримати задоволення від відвідування музеїв. Сенсорні карти демонструють кожен рівень виставки та виділяють зони, де звуки гучні, світло яскраве, де відвідувачі можуть скористатися тактильним сприйняттям об'єкта. На знайомстві з мистецтвом у невеликій групі базується програма «Побач мене у Смітсонівському американському художньому музеї», спрямована на покращення самопочуття людей із деменцією, осіб, які доглядають за ними (Dementia, 2023). Музей пропонує своїм відвідувачам копії експонатів, виготовлені за допомогою 3D-принтера. Їх огляд навпомацки дозволяє відвідувачу вивчити текстуру, масштаб та інші сенсорні характеристики копії музейного предмета, недоступні у разі візуального сприйняття. Тактильні засоби часто поєднані з принципами аудіодискрипції – словесними описами для незрячих та слабозорих людей візуального складника предметів, експозиції загалом.

У музеях Австрії, зокрема художньому музеї Альбертіна, для людей з порушенням слуху доступний тур мовою жестів. Музей історії мистецтва організовує екскурсії для людей з деменцією, проводить екскурсії мовою жестів. Музей пропонує сенсорні екскурсії, у ході яких люди

з порушенням зору отримують детальний опис картин і можуть взаємодіяти із тактильними матеріалами (Kunsthistorisches, 2023).

Цікавою є практика соціалізації людей з інвалідністю, розроблена Музеєм сучасного мистецтва в Бонні. Для людей із хворобою Альцгеймера співробітники музею створили програму «Кольори у голові». У межах програми для відвідувачів проводять екскурсію, після якої пропонують створити власний твір мистецтва (Museum, 2024). У Національному музеї Сінгапуру дітям з аутизмом видають сенсорні сумки, що містять навушники, сенсорні карти, візуальний розклад та сенсорні іграшки (Accessibility, 2024).

Першим музеєм в Європі, який запропонував своїм відвідувачам відеогід на трьох мовах жестів – бельгійській, фламандській та англійській – став брюссельський Музей Рене Магрітта (Visitors, 2024). Відеогід музею дає можливість відвідувачам з порушенням слуху поглибити своє знайомство з експозицією музею. У Музеї американського мистецтва Вітні (Нью-Йорк) для людей з інвалідністю доступні відеотури, які включають цикл коротких відеоекскурсій американською мовою жестів. Їх проводять музейні педагоги із порушеннями слуху. Реалізація названого проєкту дозволяє співробітникам музею розширити культурні можливості для глухих і слабочуючих людей, а також створити словник термінів мовою жестів у галузі сучасного мистецтва. Для людей із порушенням зору така інформація представлена в рельєфно-графічній формі або у вигляді об'ємних макетів (Whitney, 2023).

Для розширення комунікації із людьми з інвалідністю музеї світу широко використовують мобільні додатки. Наприклад, у Смітсонівському музеї авіації та космонавтики доступна програма Служба мобільної інформації та вербального опису. Aira Access – безкоштовний додаток, який допомагає відвідувачам з порушенням зору отримати візуальні описи експозицій. Відвідувачі можуть завантажити програму Aira на смартфон, підключитися до безкоштовного Wi-Fi та використовувати її під час відвідування музею (Public, 2024).

У сучасних музейних установах застосовують музейні мобільні додатки, що допомагають людям із порушенням слуху: вся аудіоінформація представлена у вигляді тексту і зручна для сприйняття. Практикою застосування таких додатків відомий Бостонський музей образотворчого мистецтва (Museum, 2023). Дизайн додатка побудований таким чином, що його контент є доступним для всіх відвідувачів музею. Мобільний додаток, який пропонує відвідувачам Музей Гуггенхайма, також пропонує вербальні описи експозиції; його дизайн дозволяє здійснювати виключно сенсорне управління, що зручно для людей із порушеннями слуху (Guggenheim, 2024).

У Національній галереї портретів Смітсонівського американського художнього музею відвідувачам представлені аудіовізуальні описи низки портретів президентів США із постійної колекції. Описи призначені для сліпих або людей зі слабким зором та використовують точну, спонукальну мову, щоб передати візуальний образ мистецтва, та є однаково цінними для зрячих відвідувачів, які прагнуть детальнішого сприйняття творчості. Описи можна переглянути й на сторінці Audio Portrait Descriptions або в додатку SmARTify (Audio, 2024).

Функціонують навігаційні системи, які допомагають відвідувачам з інвалідністю самостійно орієнтуватися в будівлі музею та його експозиції. Наприклад, у Кембриджі для музеїв розроблена технологічна інновація ByteLight. Вона базується на використанні світлодіодного освітлення та допомагає відвідувачу зі смартфоном орієнтуватися і досліджувати внутрішнє середовище музею у режимі реального часу (Sigmond, 2013).

Висновки. Отже, функції доступності для людей з інвалідністю у зарубіжному музейному середовищі включають низку складників: фізична доступність представлена наявністю карт доступності; безкоштовне користування засобами пересування, інвалідними візками; наявність відкритих субтитрів та аудіодискрипцій для експозицій; наявність та доступність тактильних елементів; переклад екскурсій та експозиційного контенту мовою жестів; доступ до публічних програм; допоміжні пристрої для прослуховування, аудіоописи та субтитри.

Практика впровадження інклюзії зарубіжними музеями свідчить про важливість та пріоритетність на сучасному етапі формування політики доступності музею. Світові музеї роз-

робляють та впроваджують різноманітні технології та програми для людей з інвалідністю. Системна політика формування доступу до музейних продуктів та послуг сприяє соціалізації людей з інвалідністю та їх доступу до культурної світової спадщини. Безбар'єрне музейне середовище впливає на самооцінку людей з інвалідністю, підвищуючи рівень їх залученості до суспільних процесів, здійснює освітній і виховний вплив, формує нові уміння й компетенції, які є важливими для самореалізації та самоорганізації особистості. Дослідження міжнародного досвіду музейної інклюзії сприяє створенню нових форматів інклюзивної взаємодії людей з інвалідністю та об'єктів культурної спадщини у вітчизняному музейництві.

Джерела та література

- Доступність / Музей голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/accessibilities/> (дата звернення: 22.12.2023).
- Ключко, Ю.М.** (2022). Сучасні соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв. *Питання культурології*. Вип. 39, с. 141–150. doi: 10.31866/2410-1311.39.2022.256913
- Кравченко, Р., & Рудик Г.** (2020). Доступність музеїв для людей з інтелектуальними порушеннями : методичні рекомендації. Київ. 76 с.
- Кушнір, В.** (2022). Інтерактивність, інклюзія та партисипація як магістральні лінії інноваційних практик музейної роботи. *Народознавчі зошити*. № 1 (163), с. 16–30. doi: <https://doi.org/10.15407/nz2022.01.016>
- Міхно, О.** (2021). Інклюзія як напрям роботи Педагогічного музею України. *Art museum: минуле і сьогодні : збірник наукових статей*. Вип. III. Чернівці. С. 53–57.
- Нове визначення музею затвердила Міжнародна рада музеїв ICOM. 25.08.2022. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2222> (дата звернення: 05.12.2023).
- Потімко, О.З., & Бонковська, О.Б.** (2017). Аудіодискрипція в Україні : методика коментування творів мистецтва для осіб з дисфункцією зору. Львів : Афіша. 61 с.
- Семенік, О.** (2020). Інклюзія – це спроба пізнати іншого: культурні проекти про інклюзивні програми. URL: <https://creativeeurope.in.ua/posts/inclusion-in-cultural-projects> (дата звернення: 20.12.2023).
- Ясеновська, М., & Зіненко, О.** (2020). Кращі практики інклюзії. Friedrich Ebert Stiftung. 32 с.
- Accessibility at The Met / The Metropolitan Museum of Art. URL: <https://www.metmuseum.org/learn/accessibility> (дата звернення: 24.12.2023).
- Accessibility for Visitors / Smithsonian Institution. URL: <https://www.si.edu/visit/VisitorsWithDisabilities> (дата звернення: 17.12.2023).
- Accessibility / National Museum of Singapore. URL: <https://www.nhb.gov.sg/nationalmuseum/visitor-information/nmsquicklinkretailvenue/rental/accessibility> (дата звернення: 17.01.2024).
- Approaching art from a new angle. URL: <https://www.wien.info/en/travel-info/accessible-vienna/accessible-museums-338206> (дата звернення: 14.01.2024).
- Audio Descriptions of Presidential Portraits / National Portrait Gallery, Smithsonian. URL: <https://npg.si.edu/learn/access-programs/audio-portrait-descriptions> (дата звернення: 03.01.2024).
- Dementia Programs / American Art Museum and its Renwick Gallery. URL: <https://americanart.si.edu/education/adult/dementia-programs> (дата звернення: 19.12.2023).
- Guggenheim Museum. URL: <https://www.guggenheim.org/> (дата звернення: 03.01.2024).
- Kunsthistorisches Museum Wien. URL: <https://www.khm.at/en/learn/art-education/inclusive-art-education/> (дата звернення: 19.12.2023).
- Museum of Fine Arts Boston. URL: <https://www.mfa.org/visit> (дата звернення: 20.12.2023).
- Public Programs / National Air and Space Museum. URL: <https://airandspace.si.edu/visit/museum-dc/visiting-tips#accessibility> (дата звернення: 03.01.2024).
- Seeing Through Drawing. URL: <https://www.metmuseum.org/events/programs/met-creates/visitors-disabilities/seeing-through-drawing> (дата звернення: 16.12.2023).
- Sigmond Catherine (2013). Science in Museums: Cambridge Startup ByteLight Brings LED-based Navigation to the Museum of Science. 23.01.2013. URL: <https://sites.tufts.edu/museumstudents/2013/01/23/science-in-museums-cambridge-startup-bytelight-brings-led-based-navigation-to-the-museum-of-science/> (дата звернення: 03.01.2024).
- Visitors requiring assistance / Magritte Museum. URL: <https://fine-arts-museum.be/en/visit/planning-my-visit/visitors-requiring-assistance> (дата звернення: 03.01.2024).
- Whitney Museum of American Art. URL: <https://whitney.org/visit/access> (дата звернення: 20.12.2023).

References

- Dostupnist / Muzei holodomoru [Availability / Museum of the Holodomor]. Retrieved from: <https://holodomormuseum.org.ua/accessibilities/> (Last accessed: 22.12.2023) [in Ukrainian].
- Kliuchko, Yu.M.** (2022). Suchasni sotsiokulturni praktyky inkliuzii v diialnosti muzeiv [The modern sociocultural practices of inclusion in the activities of museums]. *Pytannia kulturolohii – Issues in cultural studies*, 39, 141–150 [in Ukrainian].
- Kravchenko, R., & Rudyk, H.** (2020). Dostupnist muzeiv dlia liudei z intelektualnymy porushenniamy: metodychni rekomendatsii [Accessibility of museums for people with intellectual disabilities: guidelines]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kushnir, V.** (2022). Interaktyvnist, inkliuziia ta partysypatsiia yak mahistralni linii innovatsiinykh praktyk muzeinoi roboty. *Narodoznavchi zoshyty – The Ethnology notebooks*, 1 (163), 16–30 [in Ukrainian].
- Mikhno, O.** (2021). Inkliuziia yak napriam roboty Pedagogichnoho muzeiu Ukrainy [Inclusion as a direction of work of the Pedagogical Museum of Ukraine]. *Art museum: mynule i sohodennia*. Zbirnyk naukovykh statei. Vyp. III. Chernihiv, 53–57 [in Ukrainian].
- Nove vyznachennia muzeiu zatverdyla Mizhnarodna rada muzeiv ICOM [The new definition of the museum was approved by the International Council of Museums]. 25.08.2022. Retrieved from: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2222> (Last accessed: 05.12.2023) [in Ukrainian].
- Potymko, O.Z., & Bonkovska, O.B.** (2017). Audiodyskrypsiia v Ukraini: metodyka komentuvannia tvoriv mystetstva dlia osib z dysfunktsiieiu zoru [Audio description in Ukraine: a method of commenting on works of art for people with visual impairment]. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
- Semenik, O.** (2020). Inkliuziia – tse sproba piznaty inshoho: kulturni proiekty pro inkliuzivni prohramy [Inclusion is an attempt to know another: cultural projects about inclusive programs]. Retrieved from: <https://creativeeurope.in.ua/posts/inclusion-in-cultural-projects> (Last accessed: 20.12.2023) [in Ukrainian].
- Yasenovska, M., & Zinenko, O.** (2020). Krashchi praktyky inkliuzii [The best practices for inclusion]. Friedrich Ebert Stiftung [in Ukrainian].
- Accessibility at The Met / The Metropolitan Museum of Art. Retrieved from: <https://www.metmuseum.org/learn/accessibility> (Last accessed: 24.12.2023) [in English].
- Accessibility for Visitors / Smithsonian Institution. Retrieved from: <https://www.si.edu/visit/VisitorsWithDisabilities> (Last accessed: 17.12.2023) [in English].
- Accessibility / National Museum of Singapore. Retrieved from: <https://www.nhb.gov.sg/nationalmuseum/visitor-information/nmsquicklinkretailvenue rental/accessibility> (Last accessed: 17.01.2024) [in English].
- Approaching art from a new angle. Retrieved from: <https://www.wien.info/en/travel-info/accessible-vienna/accessible-museums-338206> (Last accessed: 14.01.2024) [in English].
- Audio Descriptions of Presidential Portraits / National Portrait Gallery, Smithsonian. Retrieved from: <https://npg.si.edu/learn/access-programs/audio-portrait-descriptions> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Dementia Programs / American Art Museum and its Renwick Gallery. Retrieved from: <https://americanart.si.edu/education/adult/dementia-programs> (Last accessed: 19.12.2023) [in English].
- Guggenheim Museum. Retrieved from: <https://www.guggenheim.org/> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Kunsthistorisches Museum Wien. Retrieved from: <https://www.khm.at/en/learn/art-education/inclusive-art-education/> (Last accessed 19.12.2023) [in English].
- Museum of Fine Arts Boston. Retrieved from: <https://www.mfa.org/visit> (Last accessed: 20.12.2023) [in English].
- Public Programs / National Air and Space Museum. Retrieved from: <https://airandspace.si.edu/visit/museum-dc/visiting-tips#accessibility> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Seeing Through Drawing. Retrieved from: <https://www.metmuseum.org/events/programs/met-creates/visitors-disabilities/seeing-through-drawing> (Last accessed: 16.12.2023) [in English].
- Sigmond Catherine (2013). Science in Museums: Cambridge Startup ByteLight Brings LED-based Navigation to the Museum of Science. Retrieved from: <https://sites.tufts.edu/museumstudents/2013/01/23/science-in-museums-cambridge-startup-bytelight-brings-led-based-navigation-to-the-museum-of-science/> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Visitors requiring assistance / Magritte Museum. Retrieved from: <https://fine-arts-museum.be/en/visit/planning-my-visit/visitors-requiring-assistance> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Whitney Museum of American Art. Retrieved from: <https://whitney.org/visit/access> (Last accessed: 20.12.2023) [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.18>

Viktoriya TELVAK

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoriya-telvak/>

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: X-5320-2018

Fadey YATSENYUK

PhD in History, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 Mykhailo Kotsyubinsky Street, Chernivtsi, Ukraine, postal code 58000 (fadey2010@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2054-9805>

To cite this article: Telvak, V., Telvak, V., & Yatsenyuk, F. (2024). Obhovorennia problem teorii ta metodolohii na storinkakh „Kwartalnika Historycznego” do 1914 r. [Discussion of problems of theory and methodology on the pages „Kwartalnika Historycznego” before 1914]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 158–169. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.18>

DISCUSSION OF PROBLEMS OF THEORY AND METHODOLOGY ON THE PAGES „KWARTALNIKA HISTORYCZNEGO” BEFORE 1914

The purpose of the article – to find out the peculiarities of the discussion of theoretical and methodological issues by the authors of the «Kwartalnik Historyczny» journal during the first period of its existence (before 1914). **The methodological basis** of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method, based on the principles of objectivity and historicism. **The scientific novelty** of the article lies in the study of a little-known problem of moderation by magazine editors «Kwartalnik Historyczny» theoretical and methodological discussions at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. **Conclusions.** In conclusion, we note that “KH” appears as a true laboratory of Polish theoretical and methodological thought of the late 19th – early 20th centuries. The focus of theoretical reflections of the magazine’s authors was on the issue of defending Polish historical interest while portraying the key events of the past of Central and Eastern Europe. Polish intellectuals depended on prescribing in the historical discourse of the time an idealized image of the Polish-Lithuanian Commonwealth as a powerful European state, which was famous for its democratic system and tolerant attitude towards its national minorities. The authors of the magazine explained the decline of the state exclusively by the fact of external aggression. In the field of methodology of historical knowledge, thanks to the publication’s openness to representatives of various historical schools and directions, the presence of many cognitive constructs is noticeable on its pages – from classic positivist to modern ones in the style of Karl Lamprecht’s cultural-historical direction. The leading feature of the periodical of the pre-war period was empiricism, which came to Lviv scholars from the German historiographical tradition, to which the founders of the periodical appealed as a model. The consequence of this empiricism was theoretical skepticism, which consisted in an extremely cautious attitude towards both classical methodological techniques and the latest epistemological models. The demonstrated theoretical openness and content universality of “KH” allow us to attest that the journal is the mouthpiece of the entire Polish historical science of the modernist era.

Key words: “Kwartalnik Historyczny”, Polish historiography, problems of theory and methodology, scientific press, reception.

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriateltvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-teltvak/>

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, 82100 (teltvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: X-5320-2018

Фадей ЯЦЕНЮК

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, вул. Михайла Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна, 58000 (fadey2010@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2054-9805>

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В., Тельвак, В., & Яценюк, Т. (2024). Обговорення проблем теорії та методології на сторінках „Kwartalnika historycznego” до 1914 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 158–169. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.18>

ОБГОВОРЕННЯ ПРОБЛЕМ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ НА СТОРІНКАХ „KWARTALNIKA HISTORYCZNEGO” ДО 1914 Р.

Анотація. Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей обговорення теоретико-методологічної проблематики авторами часопису «Kwartalnik Historyczny» у перший період його існування (до 1914 р.). **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності та історизму. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні малознаної проблеми модерування редакторами часопису «Kwartalnik Historyczny» теоретико-методологічних дискусій наприкінці XIX – на початку XX ст. **Висновки.** У підсумку зауважимо, що „КН” постає правдивою лабораторією польської теоретико-методологічної думки кінця XIX – початку XX ст. У фокусі теоретичних рефлексій авторів часопису перебували питання відстоювання польського історичного інтересу при зображенні ключових подій минулого Центрально-Східної Європи. Польським інтелектуалам залежало на прописуванні в тогочасному історичному дискурсі ідеалізованого образу Речі Посполитої як могутньої європейської держави, яка славилася демократичністю устрою та толерантним ставленням до своїх національних меншин. Занепад держави автори часопису пояснювали винятково фактом зовнішньої агресії. В ділянці методології історичного знання, завдяки відкритості видання для представників різноманітних історичних шкіл і напрямків, на його сторінках помітною є присутність багатьох пізнавальних конструктів – від класичних позитивістських до модерних у стилі культурно-історичного напрямку Карла Лампрехта. Провідною рисою часопису довоєнного періоду був емпіризм, котрий дістався львівським ученим з німецької історіографічної традиції, до якої як взірцевої, апелювали засновники часопису. Наслідком цього емпіризму став теоретичний скептицизм, що полягав у надзвичайно обережному ставленні як до класичних методологічних технік, так і до новітніх епістемологічних моделей. Продемонстровані теоретична відкритість та змістова універсальність „КН” дозволяють нам атестувати часопис рупором всієї польської історичної науки доби модернізму.

Ключові слова: „Kwartalnik Historyczny”, польська історіографія, проблеми теорії та методології, наукова преса, рецепція.

Problem statement. Modern historiography pays special attention to periodicals as platforms of scientific communication and mouthpieces of the latest conceptual trends. At the same time, specialised journals played a particularly significant role in non-state nations during the imperial era, when they not only moderated the activities of researchers of the past but were also tribunes of public

education and national awareness. In this regard, the activity of the well-known Lviv magazine is marked by considerable influence „Kwartalnik Historyczny” (further – „KH”). As a result of its continuous operation for almost 150 years, the magazine became an expression of paradigmatic changes in Polish and, more broadly, the entire Eastern European historiography.

The role of the journal in discussing ways of updating the methodological foundations of historical science is especially significant. For the first time, such a loud discussion took place at the turn of the 19th and 20th centuries, which marked the beginning of a radical change in the theoretical and methodological paradigm that determined the ways of modern humanitarianism. With this in mind, below we will focus on understanding the theoretical and methodological issues presented on the pages of the pre-war publication. In our opinion, this problem is important for a better understanding of the peculiarities of the formation of contemporary Polish historiography.

The purpose of the article – to find out the peculiarities of the discussion of theoretical and methodological issues by the authors of the „KH” journal during the first period of its existence (before 1914).

Analysis of recent research and publications. Modern researchers of the Lviv historiographic centre note the importance of studying the contribution of Polish scientific periodicals to the modernization of the theoretical and methodological foundations of professional historiography (Śreniowska, 1960; Maternicki, 1996). However, despite the exceptional role played by “KH” in the structuring of the Lviv historiographic center (Polish and Ukrainian), we can name only a few articles in which the contribution of the magazine’s editors to the conceptual rearmament of socio-humanitarian studies at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries is casually mentioned. (Руда, 2004; Тельвак, 2005; Тельвак, Тельвак, 2005, s. 11–39; Тельвак, 2008, s. 75–99; Лазурко, 2010; Telwak, Łazurko, 2013; Lazurko, Dikhtiiievskiyi, 2021; Telvak, Telvak, Zhuravlov, 2023; Telvak, Telvak, Vlada, 2023). This determines the relevance of the topic of our research.

Presentation of the main material. When considering the theoretical and methodological reflection in the pages of the journal, we can talk about the existence of two types of publications. The first, where theoretical reflection was the subject of special research, is called “declarative”. And the second, presented by “applied theory” – instrumental and specific application of theoretical and methodological constructs. And if there were few investigations of the first type, then “applied theory” was, to some extent, inherent, understandably, in practically all publications. Summarizing the available material, we grouped it into several most frequently emphasized theoretical and methodological problem groups.

Theoretically, the magazine was set on defending the rights of Poles within the boundaries of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. First of all, such a historiosophical confrontation was directed against the official spokesmen of German and Russian historiography, who tried to prove the historical inevitability of the divisions of Poland, to defend the special culture-treger mission of their states concerning European peoples in general and Polish in particular. The attempts of foreign scientists to enrich their national treasury by borrowing Polish cultural heritage were particularly acutely perceived by Polish historians. K. Liske’s review of the German publication about Kromer’s life and activities was indicative in this respect. In it, the author, basing his argumentation on the fact of the latter’s German speeches, presented Kromer as a figure of German culture. The reviewer quite emotionally finished his critical review: “Gentlemen of the Germans, we will not take Fr. archbishop Dinder, no matter how often he speaks Polish to his diocesans, so leave us also – please – our Kromer and do not make him someone so disgusting as a national hermaphrodite who does not know what nationality he belongs to” (X., 1887, s. 52–53). German researchers tried to prove the naturalness of the occupation of the western territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth, to break the chain of historical memory of the Poles who inhabited it. Those, in turn, contrasted with them the facts of the ethnic composition of the lands seized by the Germans, proving the durability of the historical tradition between all the former lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth (Łoziński, 1906, s. 724–728). Polish scholars accused their German colleagues of a weak familiarity with authentic sources and the Polish historiographical tradition.

No less a threat to national Polish historiography was posed by Russian historical works written from the official point of view of the invading state. Russian historians emphasized the plight of the peasantry within the ancient Polish-Lithuanian Commonwealth, and hyperbolized social and state conflicts, leading the reader to think about the historical futility of Polish state governance and the inevitability of Poland's divisions. At the same time, historiosophical theses were put forward in the spirit of Slavophiles about an ideal confederation of all Slavs under the "wise" rule of the Russian autocracy. We note that the origins of such historiosophical constructions were to a large extent in the Polish intellectual tradition itself. T. Korzon was one of the first to draw attention to this in his essay on the historiosophy of S. Staszic. He proved that a prominent Polish public figure long before the Russian Slavophiles formulated the key provisions of the theory of all-Slavic brotherhood (Korzon, 1887). Polish historians, reviewing all, however noticeable, phenomena of Russian Polonistics, conducted a sharp polemic with its theoretical constructs. Especially unacceptable were theses about the historical perniciousness of Polish parliamentarism, the "saving" role of Russians in the fate of Poles in the 19th century, the "naturalness" of the unity of all Slavs in a single Russian empire, the usurpation of the Polish nobility on Ukrainian lands, etc. According to B. Lozinsky's accurate expression, Russian scientists often "...allowed the temperament of a political figure to disturb the peace of a historian" (Łoziński, 1909, s. 631).

The biggest professional flaw of Russian Polonistics was the weak familiarity with Polish primary sources and historiographical material, which also did not contribute to the translation of many discussions into a scientific channel, giving rise to all kinds of, as one of the reviewers figuratively put it, "sucked from the finger" conjectures and fantastic constructions (Lewicki, 1887). In general, Polish scholars noted the existence of significant mental and socio-political obstacles in the Russian professional environment regarding the coverage of Poland's past. Polish historians considered the works of Galician Muscophiles to be a certain local variant of the Russian odious historiographic scheme. A. Petrushevich's works were a favourite object of Polish scientific criticism. Reviewers wrote about the tendency of the author, hatred of everything Polish, and sympathy for Russia. The greatest harm of his works, according to Polish historians, was the significant spread among the common people, the intelligentsia and the clergy. They argued that the escalation of national hatred could not be acceptable to the historian.

No matter how strange it may seem at first glance, criticism of Russian and German historiographical literature was not self-important for Polish historians. Against the background of a sharp confrontation with the spokesmen of historical officialdom, we often come across reviews marked by a completely different tonality. Polish researchers sincerely welcomed the phenomena of Russian Polonistics, written from the standpoint of objectivity and scientific correctness (Godzawa, 1887). Polish scientists are convinced that the latest Russian historical science is increasingly getting rid of the stereotypical view of the Polish past. The evaluations of M. Kareev's historical works were positive. Although the Russian scientist was accused of a certain national bias, the latter was at the expense of the all-Russian historiographical tradition, with which M. Kareev increasingly breaks away. In connection with the works of the latter, certain mental national stereotypes, which were transferred to historiographic works, were recognized as insurmountable. An example of such "natural stereotypes" was cited by Polish scientists as the persistent negative attitude of Russians towards the politics of the Jesuits. "It would be simply ridiculous," noted one of the reviewers of M. Kareev's work, "if someone wanted a Russian historian to be a friend of the Jesuits" (W.Z., 1887, s. 337).

Polish scientists also awarded S. Platonov's works with high marks, marked, in their opinion, by objectivity and national tolerance. And, even though the author is poorly oriented in Polish sources and historiographical material, his works "are a good expression of the progress of Russian historical science" (Czermak, 1890, s. 586). We can cite no fewer examples of the positive assessment of some phenomena of German Polonistics (Askenazy, 1899). This once again proves the thesis about national tolerance and the correctness of the editorial policy of the magazine's editors.

The problem of the presentation of Ukrainian historiography on their pages is of special interest to domestic researchers of Polish historical periodicals. In the case of "KH", this interest is strength-

ened by the fact of the active participation of Ukrainian scientists themselves in reviewing Slavic literature for publication. So, I. Franko and B. Barvinskyi were regular reviewers of the magazine. In general, modern researchers write about the importance of studying the contribution of Polish scientific periodicals to the formation of domestic professional historiography (Maternicki, 1996, s. 284). It should be noted that the magazine has always been distinguished by prudence and correctness in its assessment of Ukrainian historical works and has not allowed chauvinism to enter its columns.

The Polish-Ukrainian theoretical discussion, devoted to the past of the Ukrainian lands as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, was marked by a much calmer tone, however, with no less zeal. This polemic became especially acute after the arrival of the still-young M. Hrushevsky in Lviv, who, after heading the university department, launched an extremely active scientific and organizational activity. The historical school created by an outstanding scientist focused mainly on the past of Galicia and the Right Bank. In general, despite the polemical nature of most reviews of Ukrainian scientific literature, reviewers have always noted the high professional level of domestic historians. Especially high were the evaluations of the works of the most prominent Ukrainian scientists of the specified region, I. Franko and M. Hrushevsky.

Polish historians highly appreciated the methodological level of the works of many Ukrainian historians, the detail of their treatment of the problem, the depth of historiographical and source analysis. In the context of the investigated problem, it is extremely interesting to trace the common understanding of scientific theoretical and methodological standards by representatives of the Polish and Ukrainian scientific environment. Young Ukrainian historiography also faced the task of defending the priority of objectivity and scientific correctness of historical research, fighting diltantism and national chauvinism (Тельвак, 2001). This similarity is especially noticeable during the regular analysis of review texts on the latest publications, posted on the pages “Notes of the Shevchenko Scientific Society” and “KH”. Let’s look at the characteristic example – two reviews – the Polish one by A. Cholovsky (Czołowski, 1889) and the Ukrainian one by M. Hrushevsky (Грушевський, 1900) based on the work of A. Petrushevich. Comparison of the critical considerations identified by these predecessors reveals the complexity of the criteria that they were summed up by reviewers until the famous Galician historian – it’s an insult to write about the vastness of systematization and the facts of the matter. A. Petrushevich, criticize the specific language of the author. In general, the materials of the journal disprove the claims in a number of modern scientific works regarding the underestimation by the “KH” editorial board of the importance of researching theoretical and methodological issues.

Criticism by Polish researchers of foreign Polonistics was not limited to historiographies of immediate neighbors. Researchers from other countries, who approached the study of Polish history incorrectly and without detailed knowledge of the matter, distorting the national historiographic scheme, were repeatedly criticized by Polish historians. We find especially a lot of criticism of French Polonistic studies, the authors of which not only, according to the conviction of most reviewers, were unfamiliar with Polish sources and historiography, but also, quite often, had little orientation in the most elementary historical specifics (Korzon, 1890, s. 193). O. Baltser, a regular reviewer of French Polish studies, even remarked on this matter: “It is not news for us to find in French literature works about Polish affairs, written without familiarity with Polish affairs; these are, usually, real “historical fantasies” that can sometimes be good fun” (Balzer, 1887a).

Methodological problems on the pages of the magazine differed by much less declarativeness, compared to historiosophical topics. However, her presence in the “applied” plane was no less representative and multifaceted. Such predominance of the practical aspect over the declarative testified to the depth of methodological interests in the professional Polish environment, an effort not to get carried away with the creation of abstract constructions, but to implement in practice a methodological toolkit useful for the researcher. Professor B. Dembinski of the Lviv University expressed this opinion in a concentrated way: “The development of science, the expansion and deepening of the range of research always requires attention to the method, requires detailed equipment and improvement of weapons for the protection of knowledge and truth” (Dembiński, 1893, s. 199).

Among the contemporary publications on the pages of “KH”, the most specific methodological load was carried by critical materials. The general point of the reviews published in the journal was to focus on methodical and methodological aspects of the research, that is, on those epistemological foundations that allowed the author to solve the task set before him. Almost all critics noted the degree of methodological skill of the author of the reviewed publication, its compliance with the scientific standards of the time. The first review of the first volume of “KH” was symbolic in this regard, in which, among the advantages of the reviewed treatise by Professor M. Sokolovsky, it was noted that it was “written with an understanding of the method” (Σ., 1887).

The main goal, which determined the magazine’s editorial policy for a long time, was the competition for the scientific status of historical works through meticulous scientific criticism of historical Polonistics. Among the leading principles of historical research that ensured its scientific status, almost all authors of the journal preferred the principle of objectivity. What parameters did Polish historians put into the concept of objectivity and what research procedures ensured it? The authors of the magazine put critical source studies at the forefront. The presence of historical sources that exist independently of the researcher, they are convinced, allows to reconstruct the past of the people. The contributors to the magazine were convinced that there is a cardinal professional rule “to take every information from the original source” (Semkowicz, 1887). Practically every work published on the pages of the journal contained a review and criticism of the sources. It was this procedure that was supposed to distinguish fiction from science (Semkowicz, 1894). A constant refrain was also the emphasis on the need to use as many different sources as possible, which could mutually verify each other’s testimony during the analysis of historical events. For reviewers of the magazine, the violation of the principle of objectivity was monistic argumentation, that is, the researcher’s use of only one type of source, which leads to a distortion of the true image of history. Note that the understanding of critical source studies as a necessary component of the category of objectivity was inherent in most methodological works of the late 19th and early 20th centuries.

Overcoming subjectivism in historical science was also associated by Polish scientists with the rejection of speculative metaphysical theories and schemes that do not take into account all the diversity of historical events, thereby distorting the real picture of the past. On the pages of “KH” we constantly find reviews of various kinds of historiosophical opuses, usually created by amateurs. In these works, the historical specifics are prepared according to the intellectual and ethical preferences of their authors, without taking into account the elementary logic of historical development, not to mention any points of professional ethics. According to the general recognition of the journal’s authors, a priori, myth-making and tendency are quite often the consequences of the scientist’s banal unprofessionalism, unfamiliarity with research methods and methodology (Balzer, 1890, s. 165).

Another means of achieving objectivity in history, according to the authors of “KH”, is a comprehensive coverage of the studied phenomenon in order to reveal its essence and diversity of relationships with the surrounding world. Each event should be considered by scientists in the context of its immediate historical situation (Bostel, 1887). Reviewers of scientific literature have always advocated the tracing of genetic connections in history, which, in their opinion, would allow avoiding one-dimensionality in the explanation of events. V. Smolenskyi, T. Korzon, O. Baltser, V. Abraham and many other authors of “KH” wrote about the need to study the phenomena of the past in a broad historical context.

Among the methods of historical research on the pages of “KH”, we most often come across the use of the comparative-historical method. The importance of comparativism, according to Polish historians, is due to the fact that it plays the role of an experiment in history. They were convinced that the comparative method allows not only to increase knowledge about the past, but also to organically introduce the Polish past into the world historical process. Especially many works using the historical-comparative method can be found on the pages of “KH” in the field of legal history. As V. Semkovich emphasized, “the importance of comparative studies in the field of the history of Slavic law and system does not need to be proven” (Smoleński, 1890). Speaking about the heuristic advantages of the comparative method, the authors of “KH” drew the attention of researchers to the need to

observe certain rules for its use. You can compare only well-known historical objects and phenomena of the same type that are at the same stage of development, or different types at different stages (Semkowicz, 1908, s. 562).

Historical statistics can be attributed to the noted novelties of the methodological arsenal of Polish historians. At that time, it was considered that for the social sciences it is similar to the induction method in the natural sciences. At the end of the 19th century historical statistics was just beginning its ascent to the heights of popularity among humanitarians, therefore the authors of "KH", known for their theoretical skepticism, urged to be very careful and skeptical about the possibilities of new technology. They pointed to insufficient verification of their current statistical information, the weakness of the methodology of its processing, which must necessarily affect the final results. The use of the method in relation to ancient eras was considered a particularly difficult operation, as it was extremely difficult to verify the veracity of source evidence. S. Glombinski, reviewing S. Dashinska's essay "A few words about the method of historical statistics", using the example of this work, showed the methodological errors of the author when she calculated the population of ancient Greece on the basis of evidence about the amount of wheat imported from abroad. The reviewer emphasized the need for careful and critical application of historical statistics and denied the author's thesis about its independent disciplinary status (Halban, 1901). Therefore, the flourishing of historical statistics, S. Glombinski is convinced, is a matter of the future.

The discussion of the social functions of the knowledge produced by historians was marked by a solid methodological burden in European historiography at the time. The most important function of history, which reflects its nature and significance in society to the greatest extent, according to the magazine's authors, is the function of social memory. Historians saw the main goal of their studies as restoring historical justice in assessing the real contribution of the Polish people to the treasury of world culture, showing its important role in the European past. In their writings, Polish scientists especially emphasized the scientific-cognitive or heuristic function of historical science. In their opinion, the central task of history in performing this function is to provide society with the necessary knowledge to correctly solve problems that are important to it. Determining the regularity of the historical process, researchers often used their knowledge in discussing topical issues in the life of Polish society at that time. They convinced that the events of the past and historical experience should be taken into account by political figures. For Polish historians, the most urgent task was to present the key moments of the national past from the standpoint of the state tradition. The topics of the most recent period of history were marked by the special irritation of the discussion. Regarding the methodology of research and the methodology of representation of events of the recent past, a lively discussion broke out on the pages of "KH", in which Sh. Askenazi and B. Dembinski took part.

The focus of modern history researchers was on the events of the end of the 18th and the first half of the 19th century, when the Poles lost their independence and tried to regain it during a series of unsuccessful uprisings. Thus, O. Baltser, reviewing the work of T. Korzon about the times of Stanislaus Augustus, among its positive signs, particularly highlights the respectable public sounding of many of the historian's conclusions (Głabiński, 1893, s. 684). The discussion of the events of the last Polish uprising was marked by somewhat more lively reflection. "Every educated person," convinced H. Lisytka, "must know the past of his people, not only the distant past, but also the nearest". Therefore, the history of our last uprising must be written, and the sooner it happens, the better" (Balzer, 1887b, s. 696). Since this event was extremely "fresh" at the end of the 19th century, Polish historians suggested not to burden the course of the story with evaluative interpretations and not to impose their views and opinions on society, limiting themselves to the presentation of event material.

A key component of the set of discussed problems about the place of the historian and the knowledge he creates was the problem of writing a popular science synthesis of the history of Poland. The polemic surrounding the creation of popular and educational historical literature proposed by the editors has acquired a respectable theoretical and methodological sound. All participants in the discussion recognized the need for increased professional requirements for this type of work, given the exceptional importance they play in the formation of national consciousness. Scientists posed and

tried to solve the problem of the historian's professional and ethical responsibility to society. S. Kutrzeba voiced this position most exhaustively (Lisicki, 1893, s. 161). The result of the discussion was the development of certain recommendations necessary for writing popular and educational literature. First of all, there was a demand for professional and didactic excellence of the training manual. Also, significant demands were made for the simplicity and clarity of the presentation language, the rationality and uniformity of the structure of the material, its division into structural units (Kutrzeba, 1901, s. 554). Along with detail, excessive pettiness was rejected, the requirement not to abuse terminology and not to get carried away with quoting sources was emphasized (Kwiatkowski, 1894). It was called necessary to present Poland's past in a broad world civilizational context, which would make it possible to reveal the real contribution of Poles to the treasury of world culture. Equally important for the popular work was the problem of the correct chronological arrangement of the material, since in the textbook, which represents the entirety of the history of the people, the problem of periodization is of primary importance, and the accuracy of the view of the different periods of the past people largely depends on the chronological boundaries adopted by the author.

The set of theoretical and methodological issues analyzed above, traditional for positivist historiography, was far from exhausting all its diversity on the pages of "KH". After all, it is clear that the spokesperson of the national historiography could not stand aside from the latest theoretical trends that appeared in humanitarianism at that time. And although the position of the authors of the journal can be safely called "theoretical skepticism", this does not mean that they ignore the methodological innovations of the time.

L. Finkel's treatise published in the volume of 1894, dedicated to the novelties of the historical and theoretical thought of that time, is indicative in this regard. The reviewer's focus is on the historiographical discussion around the cultural-historical concept of K. Lamprecht. The Polish scientist analyzes in detail the arguments of supporters of political and culturally oriented historiography. According to his conviction, classically explained political history, as a story only about significant phenomena of the past, has long been unable to withstand criticism. On the other hand, a significant exaggeration for him is the absolutization of the factor of culture in history, the rejection of its political and state dimension, which also does not contribute to the adequacy of historical reconstruction. L. Finkel sees a way out of the situation in the unification and balancing of the best achievements of political history and cultural history, which will allow to harmonize the image of Clio at that time. However, such balancing of the subject of historical research should take place on the basis of political history, to which the Polish author gives the palm of primacy (Prochaska, 1901). It is noteworthy that the editorial board took a clear neutrality in methodological discussions, although it noted the importance of methodological topics for Polish science.

Conclusion. In conclusion, we note that "KH" appears as a true laboratory of Polish theoretical and methodological thought of the late 19th – early 20th centuries. The focus of theoretical reflections of the magazine's authors was on the issue of defending Polish historical interest while portraying the key events of the past of Central and Eastern Europe. Polish intellectuals depended on prescribing in the historical discourse of the time an idealized image of the Polish-Lithuanian Commonwealth as a powerful European state, which was famous for its democratic system and tolerant attitude towards its national minorities. The authors of the magazine explained the decline of the state exclusively by the fact of external aggression. In the field of methodology of historical knowledge, thanks to the publication's openness to representatives of various historical schools and directions, the presence of many cognitive constructs is noticeable on its pages – from classic positivist to modern ones in the style of Karl Lamprecht's cultural-historical direction. The leading feature of the periodical of the pre-war period was empiricism, which came to Lviv scholars from the German historiographical tradition, to which the founders of the periodical appealed as a model. The consequence of this empiricism was theoretical skepticism, which consisted in an extremely cautious attitude towards both classical methodological techniques and the latest epistemological models. The demonstrated theoretical openness and content universality of "KH" allow us to attest that the journal is the mouthpiece of the entire Polish historical science of the modernist era.

Джерела та література

- Грушевський, М.** (1900). [Рец.] Лингвистическо-исторические исследования о начатках города Львова..., написал А. С. Петрушевич. *Записки НТШ*, XXXVII, 10–12.
- Лазурко, Л.** (2010). Часопис «Kwartalnik Historyczny» і розвиток польської історіографії останньої чверті XIX – першої половини XX ст. Дрогобич.
- Руда, О. В.** (2004). Українська тема на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny» («Історичний кварталник») в 1887–1914 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 13, 308–321.
- Тельвак, В.** (2001). Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М.С.Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.). *Київська Старовина*, 5, 157–166.
- Тельвак, В.** (2005). «Kwartalnik Historyczny» – феномен інституції (кінець XIX – початок XX ст.). *Ейдос*, 1, 317–332.
- Тельвак, В.** (2008). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич.
- Тельвак, В., Тельвак, В.** (2005). *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*. Київ–Дрогобич.
- Σ.** (1887). Wystawa Archeologiczna Polsko-Ruska we Lwowie 1885. *Kwartalnik Historyczny*, I, 24.
- Askenazy, Sz.** (1899). [Rec.] Ulmann Heinrich. Über die Memoiren des Fürsten Adam Czartoryski. *Kwartalnik Historyczny*, III, 593–599.
- Balzer, O.** (1887a). [Rec.] G.Ardant. La question agraire et la Pologne.... *Kwartalnik Historyczny*, I, 463–464.
- Balzer, O.** (1887b). [Rec.] Korzon T. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)... *Kwartalnik Historyczny*, I, 696.
- Balzer, O.** (1890). [Rec.] Winawer M. Studium nad księgą prawa zwyczajowego... *Kwartalnik Historyczny*, IV, 165.
- Bostel, F.** (1887). [Rec.] Dzieje reformacyi w Polsce od wejścia jej do Polski aż do jej upadku. Zebrał i opowiedział X. Julian Bukowski. Tom II... *Kwartalnik Historyczny*, I, 348–352.
- Czermak, W.** (1890). [Rec.] Платонов С.Ф. Древнерусские сказания и повести о смутном времени XVII века, как исторический источник. *Kwartalnik Historyczny*, IV, 586.
- Czolowski, A.** (1889). [Rec.] Petruszewycz A.S. Krytyko-istoryczeskija razsuzdenja o naddistrjańskom horodi Hałyczi i jeho dostopamiastnostiach. *Kwartalnik Historyczny*, III, 745–751.
- Dembiński, B.** (1893). Vico i jego metoda historyczna. *Kwartalnik Historyczny*, VII, 199.
- Głabiński, St.** (1893). Dr. [Rec.] Daszyńska Zofia dr. Kilka słów o metodzie statystyki historycznej. *Kwartalnik Historyczny*, VII, 684.
- Godzawa, M.** (1887). [Rec.] Papskij nuncij Kommendone w Polsce, przez N.Lubowicza... *Kwartalnik Historyczny*, I, 517–518.
- Halban, A.** (1901). [Rec.] Balzer O. Historia porównawcza praw słowiańskich. *Kwartalnik Historyczny*, XIV, 250–256.
- Korzon, T.** (1887). Staszyc jako historiozof. *Kwartalnik Historyczny*, I, 561–583.
- Korzon, T.** (1890). [Rec.] La Question d'Orient au XVIII siècle, le partage de la Pologne et le traité de Kaïnardji par Albert Sorel. *Kwartalnik Historyczny*, IV, 193.
- Kutrzeba, S.** (1901). [Rec.] Gorzycki K. Zarys społecznej historii państwa polskiego. *Kwartalnik Historyczny*, XIV, 554.
- Kwiatkowski, S.** (1894). [Rec.] Korzon T. Historia wieków średnich. *Kwartalnik Historyczny*, VIII, 326–331.
- Lazurko, L., Dikhtievskiy, P.** (2021). From ancient times to Rzeczpospolita: history of the Polish state in the reception of the journal «Kwartalnik Historyczny» (1887–1939). *Східноєвропейський історичний вісник*, 19, 77–86.
- Lewicki, A.** (1887). [Rec.] D. Hławajski, kniaźyż period Ukrany-Rusy. *Kwartalnik Historyczny*, I, 323–326.
- Lisicki, H.** (1893). [Rec.] S.Z.L. Historia dwóch lat 1861-1862. Część wstępna 1856-1860. *Kwartalnik Historyczny*, VII, 161.
- Łoziński, B.** (1906). [Rec.] Geffcken H. Preussen, Deutschland und die Polen seit dem Untergang des polnischen Reiches. *Kwartalnik Historyczny*, XX, 724–728.
- Łoziński, Br.** (1909). [Rec.] Filewicz I.P. Iz istorii Karpatskoj Rusi. Oчерki hałycsko-russkoj žizni s 1772 g. *Kwartalnik Historyczny*, XXIII, 631.
- Maternicki, J.** (1996). *Historia jako dialog*. Rzeszów.
- Prochaska, A.** (1901). [Rec.] Kochanowski J.K. Kazimierz Wielki. Zarys żywota i panowania. *Kwartalnik Historyczny*, XIV, 267–268.

- Semkowicz, A. E.** (1887). [Rec.] Callier. Szkice geograficzno-historyczne. *Kwartalnik Historyczny*, I, 75–76.
- Semkowicz, Al.** (1894). [Rec.] Sędziwój Pałuka z Szubina, wojewoda kaliski... *Kwartalnik Historyczny*, VIII, 521.
- Semkowicz, W.** (1908). [Rec.] Włodycy polscy na tle porównawczem słowiańskim. *Kwartalnik Historyczny*, XXII, 562.
- Smoleński, W.** (1890). [Rec.] Żywioly zachowawcze i komisya edukacyjna... *Kwartalnik Historyczny*, IV, 203–206.
- Śreniowska, K.** (1960). Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887-1900 w świetle „Kwartalnika Historycznego”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne, seria I*, z. 15, 153–163.
- Telvak, V. P., Telvak, V. V., Vladyga, O.** (2023). The “Kwartalnik historyczny” of the late XIX and early XX centuries: ideology, issues, reception. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 70, 1, 23–31.
- Telvak, V. P., Telvak, V. V., Zhuravlov S.** (2023). Images of the Ukrainian Clio of the 19th-20th centuries on the pages of the magazine “Kwartalnik Historyczny”. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 67, 2, 31–39.
- Telwak, W., Łazurko, L.** (2013). Ukrainika na łamach «Kwartalnika Historycznego» w okresie międzywojennym. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, LVIII, 239–255.
- W. Z.** (1887). [Rec.] N.Karejew. Oczerk istorii reformacjonnowo dviżenia i katoliceskoj reakcii w Polsce. *Kwartalnik Historyczny*, I, 337.
- X.** (1887). [Rec.] Die Deutschen Predigten und Katechesen der ermländischen Bischöfe Hosiui und Kromer von dr. Franz Hipler. *Kwartalnik Historyczny*, I, 52–53.

References

- Σ.** (1887). Wystawa Archeologiczna Polsko-Ruska we Lwowie 1885 [Polish-Rus Archaeological Exhibition in Lviv 1885]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 24. [in Polish].
- Askenazy, Sz.** (1899). [Rec.] Ulmann Heinrich. Über die Memoiren des Fürsten Adam Czartoryski [Ulmann Heinrich. About the memoirs of Prince Adam Czartoryski]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, III, 593–599. [in Polish].
- Balzer, O.** (1887a). [Rec.] G.Ardant. La question agraire et la Pologne... [G.Ardant. The agrarian question and Poland...]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 463–464. [in Polish].
- Balzer, O.** (1887b). [Rec.] Korzon T. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)... [Korzon T. The internal history of Poland under Stanisław August (1764-1794)...]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 696. [in Polish].
- Balzer, O.** (1890). [Rec.] Winawer M. Studium nad księgą prawa zwyczajowego... [Winawer M. Study on the Book of Common Law...]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, IV, 165. [in Polish].
- Bostel, F.** (1887). [Rec.] Dzieje reformacyi w Polsce od wejścia jej do Polski aż do jej upadku. Zebrał i opowiedział X. Julian Bukowski. Tom II... [The history of the Reformation in Poland from its entry into Poland until its fall. Collected and told by X. Julian Bukowski. Volume II...]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 348–352. [in Polish].
- Czermak, W.** (1890). [Rec.] Platonov S.F. Drevnerusskiye skazaniya y povesty o smutnom vremeny XVII veka, kak ystorycheskyi ystochnyk [Platonov S.F. Old Russian legends and stories about the troubled times of the 17th century, as a historical source]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, IV, 586. [in Polish].
- Czołowski, A.** (1889). [Rec.] Petruszewycz A.S. Krytyko-istoryczeskija razsuzhdenja o naddistrjańskom horodi Hałyczi i jeho dostopamiastnostiach [Petrushevich A. S. Critical and historical discussions about the Trans-Dniester city of Galich and its attractions]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, III, 745–751. [in Polish].
- Demiński, B.** (1893). Vico i jego metoda historyczna [Vico and his historical method]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, VII, 199. [in Polish].
- Głabiński, St.** (1893). Dr. [Rec.] Daszyńska Zofia dr. Kilka słów o metodzie statystyki historycznej [Daszyńska Zofia Ph.D. A few words about the historical statistics method]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, VII, 684. [in Polish].
- Godzawa, M.** (1887). [Rec.] Papskij nuncij Kommendone w Polśe, przez N.Lubowicza... [Papskij nuncij Kommendone in Poland, by N.Lubowicz...]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 517–518. [in Polish].
- Halban, A.** (1901). [Rec.] Balzer O. Historia porównawcza praw słowiańskich [Balzer O. Comparative history of Slavic laws]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XIV, 250–256. [in Polish].
- Hrushevskiy, M.** (1900). [Rets.] Lynhvystychesko-ystorycheskye yssledovanyia o nachatkakh horoda Lvova..., napysal A.S.Petrushevych [Linguistic and historical research on the beginnings of the city of Lvov..., written by A.S. Petrushevich]. *Zapysky NTSh – Notes of SSS*, XXXVII, 10–12. [in Ukrainian].

- Korzon, T.** (1887). Staszyc jako historiozof [Staszyc as a historiosopher]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 561–583. [in Polish].
- Korzon, T.** (1890). [Rec.] La Question d'Orient au XVIII siècle, le partage de la Pologne et le traité de Kaïnardji par Albert Sorel [The Eastern Question in the 18th century, the partition of Poland and the Treaty of Kaïnardji by Albert Sorel]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, IV, 193. [in Polish].
- Kutrzeba, S.** (1901). [Rec.] Gorzycki K. Zarys społecznej historii państwa polskiego [Gorzycki K. Outline of the social history of the Polish state]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XIV, 554. [in Polish].
- Kwiatkowski, S.** (1894). [Rec.] Korzon T. Historia wieków średnich [Korzon T. History of the Middle Ages]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, VIII, 326–331. [in Polish].
- Lazurko, L. & Dikhtiiivskyi, P.** (2021) From ancient times to Rzeczpospolita: history of the Polish state in the reception of the journal «Kwartalnik Historyczny» (1887 – 1939). *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 19, 77–86. [in English].
- Lazurko, L.** (2010). Chasopys «Kwartalnik Historyczny» i rozvytok polskoi istoriohrafii ostannoï chverti XIX – pershoï polovyny XX st. [«Kwartalnik Historyczny» Journal and the Development of Polish Historiography in the Last Quarter of the 19th and the First Half of the 20th Century]. Drohobych. [in Ukraine].
- Lewicki, A.** (1887). [Rec.] D. Hłowajski, kniaźyż period Ukrany-Rusy, 1886 [D. Hlowaisky, prince of the period of Ukraine-Rus, 1886]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 323–326. [in Polish].
- Lisicki, H.** (1893). [Rec.] S.Z.L. Historia dwóch lat 1861–1862. Część wstępna 1856–1860 [S.Z.L. History of two years 1861-1862. Introductory part 1856–1860]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, VII, 161. [in Polish].
- Łoziński, B.** (1906). [Rec.] Geffcken H. Preussen, Deutschland und die Polen seit dem Untergang des polnischen Reiches [Geffcken H. Prussia, Germany and the Poles since the fall of the Polish Empire]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XX, 724–728. [in Polish].
- Łoziński, Br.** (1909). [Rec.] Filewicz I.P. Iz istorii Karpatskoj Rusi. Oчерki hałycko-russkoj žizni s 1772 g. [Filevich I. From the history of Kartatian Rus'. Sketches of Galician-Russian life since 1772]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XXIII, 631. [in Polish].
- Maternicki, J.** (1996). *Historia jako dialog* [History as dialogue]. Rzeszów. [in Polish].
- Prochaska, A.** (1901). [Rec.] Kochanowski J.K. Kazimierz Wielki. Zarys żywota i panowania [Kochanowski J.K. Kazimierz The Great. An outline of his life and reign]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XIV, 267–268. [in Polish].
- Ruda, O.** (2004). Ukraińska tema na storinkakh lvivskoho chasopysu «Kwartalnik Historyczny» («Istorychnyi kvartalnyk») v 1887–1914 rr. [Ukrainian theme in the pages of the Lviv journal «Kwartalnik Historyczny» in 1887–1914]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky – International relations of Ukraine: scientific research and findings*, 13, 308–321 [in Ukrainian].
- Semkowicz, A. E.** (1887). [Rec.] Callier. Szkice geograficzno-historyczne [Callier. Geographical and historical sketches]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 75–76. [in Polish].
- Semkowicz, Al.** (1894). [Rec.] Sędziwój Pałuka z Szubina, wojewoda kaliski... [Sędziwój Pałuka from Szubin, voivode of Kalisz...]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, VIII, 521. [in Polish].
- Semkowicz, W.** (1908). [Rec.] Włodycy polscy na tle porównawczem słowiańskim [Polish rulers against a comparative Slavic background]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XXII, 562. [in Polish].
- Smoleński, W.** (1890). [Rec.] Żywioly zachowawcze i komisya edukacyjna... [Conservative elements and the educational commission...]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, IV, 203–206. [in Polish].
- Śreniowska, K.** (1960). Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887-1900 w świetle „Kwartalnika Historycznego”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne – Scientific Journals of the University of Lodz. Humanities and Social Sciences*, I, 15, 153–163. [in Polish].
- Telvak, V.** (2001). Teoretychni problemy istorii v tvorchii spadshchyni M.S.Hrushevskoho-retsensenta (1894-1914 rr.) [Theoretical problems of history in the creative legacy of M. S. Hrushevskyi, the reviewer (1894-1914)]. *Kyivska Starovyna – Kyiv Antiquity*, 5, 157–166. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2005). «Kwartalnik Historyczny» – fenomen instytuttsii (kinets XIX – pochatok XX st.) [«Kwartalnik Historyczny» – a phenomenon of the institution (late 19th – early 20th Century)]. *Eidos – Eidos*, 1, 317–332 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykh (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Creative Heritage of Mykhailo Hrushevsky in judgements of his contemporaries (end XIX c. – 1930s)]. Kyiv-Drohobych. [in Ukrainian].
- Telvak, V. P., Telvak, V. V., Vladyga, O.** (2023). The “Kwartalnik historyczny” of the late XIX and early XX centuries: ideology, issues, reception. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk – Topical Issues in the Humanities*, 70, 1, 23–31. [in English].

- Telvak, V. P., Telvak, V. V., Zhuravlov S.** (2023). Images of the Ukrainian Clio of the 19th–20th centuries on the pages of the magazine “Kwartalnik Historyczny”. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues in the Humanities*, 67, 2, 31–39. [in English].
- Telvak, Viktoriia, & Telvak, Vitalii.** (2005). *Mykhailo Hrushevskyyi yak doslidnyk ukrainskoi istoriohrafii* [Mykhailo Hrushevskyyi as a researcher of Ukrainian historiography]. Kyiv-Drohobych. [in Ukrainian].
- Telvak, W., & Łazurko, L.** (2013). Ukrainika na łamach «Kwartalnika Historycznego» w okresie międzywojennym. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie – Yearbook of the Scientific Library of the PAS and the PAS in Krakow*, LVIII, 239–255 [in Polish].
- W. Z.** (1887). [Rec.] N.Karejew. Oczerk istorii reformacjonnowo dviżenia i katoliczeskoj reakcii w Polsce [N. Kareev. Essay on the Reformation Movement and Catholic Reaction in Poland]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 337. [in Polish].
- X.** (1887). [Rec.] Die Deutschen Predigten und Katechesen der ermländischen Bischöfe Hosiui und Kromer von dr. Franz Hipler [The German sermons and catecheses of the Warmian bishops Hosiui and Kromer by dr. Franz Hipler]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 52–53. [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 06.02.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 821.161.2.09(092)Франко:908(477.83)
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.19>

Володимир ГАЛИК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (galykvol@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9761-7661>

МАНДРИ ПО ЛЬВІВЩИНІ З ІВАНОМ ФРАНКОМ

Рецензія на науково-популярне видання:

В дорогу з Франком. Мандруймо Львівщиною / ідея та упорядкування – Богдан Тихолоз ; вступ. слово – Максим Козицький. Львів : [Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка], 2021. 112 с., іл. (Серія «Бібліотека Дому Франка»; Вип. 9).

Сьогоднішнє франкознавство не перестає дивувати новими креативними підходами та ідеями щодо популяризації життя та багатогранної діяльності Івана Франка. Зокрема, у 2021 р., з нагоди 165 річниці великого українського генія, до рук широкого читача потрапив оригінальний путівник туристичною Львівщиною, де за задумом Богдана Тихолоза, «головним персонажем-андрівником та гідом-екскурсоводом» став сам Іван Франко.

Оригінальність та унікальність даного видання, зумовлюється у першу чергу тим, що в ньому вперше зроблено передрук поетичної хроніки Івана Франка «В дорогу!» із збереженими автографами учасників славнозвісної студентської подорожі 1884 р., оригінал котрої зберігається у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. Разом із тим, у даній книжці надруковано малознану статтю Івана Франка «Верх Пікуя», а також маловідомі широкому загалу мемуари Тараса Франка про одну із пристрастей батька – мандри.

Тепер по-порядку. Книжка розпочинається із вступного слова Максима Козицького «Мандруймо Львівщиною!». У ній, автор зазначає на значимості туристичної галузі, привабливості Львівщини крізь призму минулого, тематичності туристичних напрямів в регіоні тощо. Акцентуючи на внеску Івана Франка у розвиток туристичної галузі, М. Козицький зазначає: «...вдячно згадуємо ушановане ім'я Івана Франка – геніального письменника і вченого, політика і громадського діяча, уродженця підгірських Нагуєвич та громадянина міста Львова, а ще – великого мандрівника, краєзнавця і природодослідника, який чи не найбільше свого часу зробив для вивчення й утвердження рідної Львівщини. Небезпідставно саме Івана Франка вважають засновником організованого туризму в Галичині!...».

Наступне вступне слово до даного видання, належить його ідейному авторові та упоряднику – Богданові Тихолозу. У своєму вступі «Франкомандри: Іван Франко як мандрівник і тревел-блогер», Б. Тихолоз представляє читачу великого українця у контексті сучасних туристичних термінів і понять. Зокрема, акцентуючи на характеристиці багатогранної діяльності Івана Франка, автор підкреслює, що вчений був: «...батьком-засновником українського туризму. Він сам був завзятим мандрівником, прихильником «зеленого», гірського й пішохідного туризму в Галичині, учасником і організатором цілої низки групових мандрівок та етнографічних і краєзнавчих експедицій... Також варто підкреслити, що Франко фактично був тревел-блогером (за сучасною термінологією), позаяк не лише подорожував, а й систематично фіксував свої туристичні враження і спостереження у різних формах і жанрах (поетичних, прозових, non-fiction тощо)».

Продовжуючи аналіз, зауважимо, що рецензоване нами видання, уміщує в собі п'ять розділів: «*В дорогу!*» (с. 16–52), «*На Пікуй!*» (с. 53–61), «*Франкові мандри*» (с. 63–90), «*Цікаві факти*» (с. 91–106), «*Поради туристам*» (с. 107–111).

У першому розділі, «*В дорогу!*», уміщено репринт Франкової поетичної хроніки, котру було видано ще 1884 р. Згадана праця І. Франка, подається мовою оригіналу з дотриманням особливостей правопису Франкового часу, а також подається кольорова обкладинка із зворотом, де представлено автографи усіх учасників цієї подорожі того часу. Окремими частинами розділу, тобто параграфами, стали наступні публікації віршованого твору Івана Франка «*В дорогу!*», як окремої брошури, котру було доповнено окремими частинами у різних виданнях часу Івана Франка, а саме: «*Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.*» (с. 35–36), «*В дорогу!*» (с. 37–38), «*Мандрівнича хроніка*» (с. 39–52), котрі супроводжуються коментарем тексту щодо першовидання уміщеного тексту, поясненням топонімів, гідронімів, поданням коротких біограм згаданих персонажів тощо.

У другому розділі «*На Пікуй!*», уміщено дві тематичні статті: одна авторства Івана Франка, інша – Олеся Пограничного. Перша стаття «*Верх Пікуя. Із краєзнавчої спадщини Івана Франка*» (с. 55–58), є свого роду передмовою з коментарями до опублікованої О. Морозом маловідомої статті І. Франка («*Верх Пікуя*»), котра була вперше надрукована на сторінках щомісячного літературно-мистецького та громадсько-політичного журналу спілки письменників України «*Жовтень*», ще у 1986 р. У даних матеріалах подаються окремі відомості про гору Пікуй, що на Турківщині, а особливо цікавими є відомості І. Франка, який ділиться своїми спостереженнями під час особистого сходження на неї. У згаданій статті, також подані коментарі щодо роз'яснення окремих мір довжини та окремих топонімів згаданого регіону Підгір'я Карпат. У другій, уміщеній тут статті «*Пам'ятний знак на горі Пікуй*» (с. 59–61), авторства О. Пограничного, подано матеріали про історію встановлення у 1990 р. та відновлення у 2020 р. пам'ятного знаку на горі Пікуй у честь підйому на неї у серпні 1888 р. Івана Франка.

Наступний розділ «*Франкові мандри*», наповнений маловідомими мемуарами Франкового сина Тараса, які упорядковані Наталією Тихолоз під окремим блоком «*Тарас Франко про батька як мандрівника*», у котрих описуються цікаві місцевості рідного краю, де побував батько впродовж свого життя. Розділ складається із шести частин.

Перша – це спогади Т. Франка «*Стежками рідного краю. (Спогади про Івана Франка)*» (с. 65–72), котру вперше було опубліковано автором у періодичному виданні «*Україна*» у 1956 р.

У другій частині уміщено перелік місцин, котрі систематизував за періодами життя і діяльності батька його син Тарас під назвою «*Місця, зв'язані з життям Івана Франка*» (с. 73–77), котру вперше було надруковано у першому томі двотомного витання творів Т. Франка у 2015 р.

Наступна частина даного розділу умістила у собі публікацію «*Іван Франко у Карпатських горах*» (с. 79–80), де Т. Франко окреслює гірські місцевості Гуцульщини – місця перебування батька із своїми друзями у період з 1877 р. до 1901 р. Згадана публікація вперше була оприлюднена у 1962 р.

Відомо, що запорукою будь-яких вдалих туристичних мандрів є фізична підготовка туриста, про що часто стверджував І. Франко. З огляду на це, наступні три частини даного розділу, наповнили публікації Т. Франка про місце фізичної культури та спорту у житті І. Франка та його родини. Зокрема, тут подано наступні параграфи, які у різні часи та у різних виданнях були опубліковані окремими статтями Т. Франком: «*Іван Франко і фізична культура*» (с. 81–83), «*Іван Франко і спорт*» (с. 85–88), «*Франки і спорт*» (с. 89–90). Змістове наповнення вище згаданих матеріалів, дають підстави стверджувати, що тіловиховання було одним із ключових елементів побуту І. Франка та його родини, котрі слідували за своїм здоров'ям, займалися різними видами спорту, долучалися та популяризували тогочасні спортивні товариства тощо. Загалом акцентуємо на тому, що саме така активність у плані підтримування тіловиховних традицій і надавали Іванові Франкові невичерпної енергії в процесі організації частих туристичних студентських і родинних мандрівок, екскурсій тощо.

У четвертому розділі *«Цікаві факти»*, уміщено кілька підрозділів. Перший – *«Топ-20 цікавих фактів про Франка-мандрівника»* (с. 93–101), вибраних із життя та діяльності Івана Франка Богданом та Наталією Тихолозами. Зокрема, до їх переліку увійшли наступні спостереження, які виокремлені за окремими періодами життя вченого, особливими та нестандартними видами Франкової діяльності, діапазоном інтересів тощо. Автори представляють наступні: *«Малий Мирон»*, *«Лісова душа»*, *«Природодослідник-аніمالіст»*, *«Звіряча клініка»*, *«Грибник»*, *«Рибалка»*, *«Фанат Карпат»*, *«Закоханий у рідний край»*, *«Піонер гуцульських Атен»*, *«Засновник організованого туризму»*, *«Автор туристичного гімну»*, *«Етнограф і фольклорист»*, *«Учасник та співорганізатор наукових експедицій»*, *«Засновник історичного краєзнавства»*, *«Далекі подорожі»*, *«Італійські враження»*, *«Ходок»*, *«Велосипедист без ровера»*, *«Батько мандрівників»*, *«Дарунки на згадку»*. В контексті вище окресленого, хочемо акцентувати, що подані подружжям Тихолозів 20-топ фактів із теми Франко-мандрівник за своєю значимістю та наповненістю, можуть стати у майбутньому, і це без перебільшення, окремими предметами спеціальних наукових досліджень, котрі б змогли більш ґрунтовно, всебічно та вичерпно представити франкознавчій науці характеристику окремо вибраної діяльності українського вченого.

У другому – *«Топ-10 вершин Львівщини»* (с. 102–103) подано окремі короткі відомості про вершини краю, а саме: Пікуй, Парашку, Лопату, Маківку, Ключ, Ільзу, Високий Верх, Чорну Ріпу, Дрогобицький Камінь, Чонтиївку. В останньому підрозділі подано *«10 цікавих фактів про Львівщину»* (с. 104–106), де акцентовано на коротких історичних довідках про різного роду унікальні пам'ятки історичного, археологічного, містобудівного та архітектурного, монументального характеру та об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

В останньому розділі книги *«Поради туристам»*, подано два підрозділи, у котрих уміщено *«Правила поведінки на природі»* (с. 108–109) та *«Безпека в горах»* (с. 110–111), із яких читач може почерпнути найнеобхідніші знання щодо поведінки та убезпечення себе під час туристичними мандрями у гірській місцевості.

Назагал скажемо, що рецензоване нами видання *«кишенькового»* формату є ошатним та гарним, віддруковане на крейдованому папері цифровим друком. Усе змістове наповнення книги супроводжується різного роду наочністю: зображеннями видань Франкового часу та пізніших періодів, ретро-поштівками із зображенням окремих місцевостей Львівщини, фотодокументами, матеріалами довідкового характеру, посторінковими посиланнями на першодруки, різного роду коментарі тощо.

Без сумніву можемо стверджувати, що дана книга уже зайняла, або ж займе своє почесне місце у книгозбірнях не лише франкознавців, музейників, букіністів чи туристів, а й стане при нагоді будь-кому, хто матиме намір відправитися у велику чи навіть невеличку мандрівку по Франкових місцях теренами Львівщини. З огляду на це, бажаємо авторам-упорядникам ще великих накладів, багатьох ідей та нових проєктів креативної популяризації франкової родинної спадщини для сучасного та майбутнього покоління.

*Рецензія надійшла до редакції 06.02.2024 р.
Рецензія рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

Володимир ДРАГАН

історик, вчитель історії та правознавства, директор Бориславської загальноосвітньої школи I–III ступенів №3 Бориславської міської ради Львівської області, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії «вчитель-методист», вул. Шкільна, 19, м. Борислав, Львівська обл., Україна, індекс 82300 (zosh3_borislav@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-4473>

СТЕФАН КОВАЛІВ ВИХОДИТЬ ІЗ ЗАБУТТЯ

Рецензія на наукове видання:

Стефан Ковалів та український літературний процес : [збірник матеріалів] / упоряд. Р. Тарнавський, О. Микулич ; ред. та автор передмови М. Шалата. Дрогобич : Пóсвіт, 2020. 136 с.

2023 рік – рік Стефана Коваліва у Бориславській громаді. Його було проголошено з нагоди 175-річчя від дня народження визначного бориславчанина, педагога, письменника, багаторічного директора Бориславської вищої народної школи, почесного члена Українського педагогічного товариства – Стефана Коваліва.

Але, хочемо повернутися, ще до далекого 1998 р. – року, коли бориславчани відзначали 150 річницю від дня народження С. Коваліва. Саме цього року, у Бориславі впродовж 24–25 грудня проходила Всеукраїнська наукова конференція «Стефан Ковалів та український літературний процес», у ході роботи якої взяли активну участь близько двох десятків учасників, з-поміж яких були відомі історики, краєзнавці, літературознавці, музейники, вчителі та інші. Робота конференції супроводжувалася цікавими змістовними доповідями про окремі аспекти життя та діяльності визначного бориславчанина. Проте, матеріали конференції було оприлюднено аж у 2020 р. окремим збірником матеріалів під назвою «Стефан Ковалів та український літературний процес» у дрогобицькому видавництві «Пóсвіт» загальним обсягом 136 сторінок.

Наукове видання побачило світ у форматі «А5» на офсетному папері офсетним друком. В анотації до видання вказано: «Пропоноване видання містить матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Стефан Ковалів та український літературний процес», що відбулася з нагоди 150-річчя цього письменника і педагога в місті Бориславі, де він жив і працював від 1879 року до кінця життя, себто понад чотири десятиліття. Своєчасно ці матеріали не вдалося видати, та інтерес до них не змалів, адже постать С. Коваліва – літературного класика вельми самотнього – як не прикро, ще належно недосліджена...».

Переглянувши надруковані у збірнику матеріали, ми з упевненістю можемо засвідчувати, що актуальність змісту уміщених тут статей є неабияк актуальною і сьогодні, адже у них представлено малознані широкому загалу дані про окремі аспекти життя і діяльності Стефана Коваліва. З огляду на це, хочемо представити їх загальну характеристику.

Розпочнемо з того, що у наповнення збірника матеріалів згадуваної конференції увійшли передмова М. Шалати та статті чотирнадцяти авторів, які намагаються всебічно охарактеризувати окремі життєві періоди та різнобічну діяльність визначного бориславчанина.

Отже, розпочинає збірник передмова М. Шалати «Найпочесніший бориславець. (Слово про Стефана Коваліва)». У ній, дослідник акцентує на значимості постаці С. Коваліва, робить огляд наявної літератури про визначного письменника, торкається аналізу його письменницької спадщини у контексті позитивних і негативних рефлексій визначних сучасників (М. Коцюбинського, Л. Українки, М. Євшана, О. Маковея, К. Малицької, І. Франка), намагається спростувати неточності, які помічені у наявних виданнях творів С. Коваліва, проливає світло на

деякі упущення із біографічних даних бориславського письменника тощо. Разом із тим, у своїй передмові, М. Шалата робить публікацію ще невідомих праць С. Коваліва, які дістаються йому для опрацювання від його сина о. Степана Коваліва. Зокрема це, «дидактичне слово до якоїсь книжки для дітей», а також низка поетичних творів, перед публікацією котрих, М. Шалата провів спеціальне дослідження щодо авторської приналежності С. Коваліва до їх написання, але все ж таки не з'ясувавши питання достеменно, зробив їх публікацію із застереженням: «... вірші, якщо й зазнали редакції Коваліва-сина, то найвірогідніше – лиш правописної».

Разом із тим, у передмові М. Шалати уміщено ще низку малознаних творів С. Коваліва, котрі дісталися автору знову ж таки від сина о. Степана Коваліва. Зокрема це казка «Про трьох синів і сімнадцять верблюдів» та педагогічна стаття «Заклики за новочасною наукою». Завершується передмова М. Шалати короткими біографічними нарисами про сина письменника о. Степана Коваліва й аналізом наявної бібліографії про самого Стефана Коваліва-батька.

Продовжуючи подальший аналіз уміщених у збірнику матеріалів, хочемо звернути увагу на те, що вони подані безсистемно, без будь-якого групування по темах досліджень. З огляду на це, пропонуємо власне структурування поміщених тут досліджень різних авторів, відштовхуючись від їх змістової канви.

В першу групу пропонуємо включити статті, у котрих у повній мірі висвітлюються окремі аспекти життя та діяльності Стефана Коваліва. До цього блоку хочемо віднести наступні праці: М. Гнатюк «Учитель життя людського» (у даній статті подано короткий біографічний нарис із акцентами на окремі ключові діяльнісні інтереси письменника); Я. Грицак «Стефан Ковалів і *Gazeta Naddniestrzańska*» (у згаданому дослідженні робиться спроба спростування версії про співпрацю С. Коваліва із редактором часопису «*Gazeta Naddniestrzańska*» та публікацію власних творів на її сторінках); П. Сов'як «Педагогічна діяльність Стефана Коваліва» (у статті, через призму біографічних даних С. Коваліва, акцентується на його педагогічній діяльності, аналізується його педагогічно-дидактична спадщина, на основі чого виокремлено новаторські впровадження бориславського педагога щодо навчання та виховання підростаючого покоління); Р. Тарнавський «Прижиттєві та посмертні видання творів С. Коваліва» (у дослідженні представлено аналіз співпраці С. Коваліва із різними періодичними виданнями (галицькими та буковинськими газетами й журналами), аналізуються збірки творів знаного бориславчанина (прижиттєві видання, видання радянської доби, видання творів часу незалежної України).

До другої групи пропонуємо віднести історико-краєзнавчі та літературознавчі дослідження, в основу котрих ліг глибокий аналіз різножанрової спадщини С. Коваліва, на основі чого зроблено окремі узагальнення щодо життя та побуту земляків С. Ковалів, способу наповнення сюжетної канви художніх творів письменника, особливостей стилю їх писання тощо. До цієї когорти статей належать: Р. Горак «Творчість Стефана Коваліва в контексті української літератури»; О. Шалата «Стефан Ковалів і європейська рецепція роману Д. Дефо «Робінзон Крузо»; З. Гузар «Чудовицька «дилогія» С. Коваліва»; О. Колінько «Стильові модифікації малої прози С. Коваліва»; О. Микулич «Борислав у творчості Стефана Коваліва».

Окремою групою можна виокремити представлені у збірнику дослідження, у котрих робиться спроба аналізу взаємин С. Коваліва із його сучасниками, зокрема І. Франком та О. Партицьким, де акцентується на внеску других у процес формування С. Ковалів як письменника і педагога, а разом із тим, у контексті порівняльної характеристики, виокремлюються подібності та відмінності у способах писання прозових творів чи формуванні поглядів на основні засади виховання. До таких досліджень належать: А. Войтюк «Іван Франко і Стефан Ковалів»; М. Зубрицький «Описи доріг до Борислава в оповіданнях І. Франка та С. Коваліва»; І. Паньків «Добрий заробок»: однойменні оповідання І. Франка та С. Коваліва. (Проблеми типового)); І. Ольшанецький «Стефан Ковалів і Омелян Партицький про вчителя та основні засади виховання».

На завершення, хочемо виокремити окремою одиницею статтю М. Івасенка «Кімната-музей І. Франка та С. Коваліва в Бориславі», де мова йде про історію відкриття музейної кімнати та її експозиційне наповнення.

Завершується рецензоване нами видання відомостями про авторів опублікованих досліджень та змістом.

Підсумовуючи скажемо, що представлені у згаданому збірнику матеріалів «Стефан Ковалів та український літературний процес» є науковими дослідженнями з правильно оформленим науковим апаратом (обґрунтовується актуальність дослідження, викладено основний матеріал досліджуваної проблеми, до кожної статті подається список використаних джерел та літератури із супроводженням посилань на них у тексті, присутні аргументовані висновки, зроблені окремі узагальнення тощо).

Отже, з впевненістю можемо стверджувати, що так довго очікуване видання, слугуватиме важливим джерелом різноаспектної інформації про життя і діяльність маловідомого Стефана Коваліва для істориків, краєзнавців, поціновувачів української літератури й зрештою для старшого та молодого поколінь бориславців та українців загалом.

*Рецензія надійшла до редакції 02.02.2024 р.
Рецензія рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

Володимир ГАЛИК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (galykvol@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9761-7661>

Олег КЕКОШ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (oleh.kekosh@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5551-5664>

ФОРМУЛА ДОЛІ ПЕТРА ФРАНКА

Рецензія на монографію:

Тихолоз Наталя. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби) : монографія / Наталя Тихолоз. Львів : [Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка], 2021. 288 с., іл. (Серія «Бібліотека Дому Франка». Вип. 8).

Неабияка цікавість у сучасному франкознавстві припадає на вивчення життя і діяльності нащадків Івана Франка, а в першу чергу – його дітей. Не так давно (у 2021 р.), серія «Бібліотека Дому Франка» Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка поповнилася черговим, восьмим випуском видань, а саме монографією знаної львівської дослідниці-літературознавиці та франкознавиці, директорки Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка – Наталі Тихолоз, яка своєю науковою діяльністю зробила уже вагомий внесок у розвиток франкознавчої науки.

Наталя Тихолоз є авторкою низки потужних франкознавчих досліджень, у тому числі і про Франкового первістка Андрія, донечку Анну та середульшого сина Тараса. Ці дослідження супроводжуються неабиякою новизною у площині розкриття малознаних, а в більшості й незнаних фактів із життя та діяльності Франкових дітей, і це закономірно, адже авторка опрацювала величезний масив різного роду джерельного матеріалу, значна частина якого, була введена до наукового обігу вперше. Згадані праці про Франкових дітей авторства Наталі Тихолоз характеризуються нестандартністю підходів щодо викладення матеріалів, а самі матеріали супроводжуються значним масивом вдало підібраного ілюстративного наповнення, що слугує запорукою кращого сприйняття й переосмислення змістовної канви досліджень¹.

Рецензована нами монографія Н. Тихолоз, є четвертим дослідженням, яке представляє життєпис четвертої дитини, третього сина Івана Франка – Петра Франка, що на сьогодні можна без перебільшення вважати самим ґрунтовним з точки зору максимально-повного вивчення життя, діяльності та творчої спадщини Франкового сина. Зважаючи на складність і багаторівневість формули долі Петра Франка, авторка робить спробу через призму розв'язання ребуса із багатьма невідомими, показати весь різновекторний потенціал Петра Франка.

¹ Рекомендуємо ознайомитися із працями Наталі Тихолоз про Франкових дітей Андрія, Анну і Тараса:

– про Франкового сина Андрія див.: Тихолоз Н. Згасла свічка Андрія Франка. *Дзвін*. 2010. № 8. С. 113–121 ; Андрій Франко Найдорожчий помічник : творчий доробок / Передмова, упорядкування і коментарі Наталі Тихолоз. Львів : [Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка], 2017. 248 с., іл. (Серія «Бібліотека Дому Франка»; Вип. 1). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dimfranka.lviv.ua/wp-content/uploads/2023/10...>;

– про Франкову дочку Анну див.: Тихолоз Н. У пошуках утраченого раю (Любов і туга Анни Франківни). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна: Франкознавство*. 2011. Вип. 55. С. 169–194 ; Тихолоз Н. Бранка ностальгії (Анна Франко-Ключко: повернення). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2016/08/06...>;

– про Франкового сина Тараса див.: Тарас Франко. Вибране / Тарас Франко ; упорядники Євген Баран, Наталя Тихолоз. Том 1. Івано-Франківськ : Видавеш Сеньків М. Я., 2015. 964 с. ; Том 2. Івано-Франківськ : Видавеш Сеньків М. Я., 2015. 760 с. ; Тихолоз Н. Тарас, але не Шевченко. Франко, але не Іван). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2017/03/10...>

У згаданій монографії, Петро Франко представлений як фаховий інженер, добрий учений-хімік, спортовець та пластун, січовий стрілець і сотник УГА, знаний авіатор, удатний видавець, завзятий мандрівник, добротний письменник, хороший педагог, славний винахідник, характерний депутат, вольовий декан, дбайливий директор музею та людина і особистість, котра за своє життя зробила чимало у площині розвитку української науки, освіти та культури.

Характеристику згаданого видання, розпочнемо з того, що авторка запропонувала нестандартний підхід щодо структурних елементів дозування матеріалу про Петра Франка. В основу структури монографії увійшли не розділи, підрозділи чи параграфи, як це зазвичай прийнято, а компоненти, які скоріше можна ототожнити з структурними формуванням твору театрального мистецтва, наприклад вистави, адже у дослідженні побутує режисерський задум та авторська постановка викладу життєпису Петра Франка із чітким окресленням часових меж-періодів з життя та багатогранної діяльності Франкового сина.

Отже, книга у структурному плані складається із вступного слова Богдана Тихолоза, «Пролога», «Дії I», «Дії II», «Дії III», «Дії IV», «Інтермедії I», «Дії V», «Дії VI», «Інтермедії II», «Дії VII», «Ексода», «Епілога». У кінці книги окремими рубриками подано основні друковані праці Петра Франка, архівні джерела, примітки та іменний покажчик.

Книга розпочинається із авторської присвяти: «Присвячую Ользі Франко з Білевиців, яка любила і чекала...». У вступному слові «Повернення (з) легенди», Богдан Тихолоз акцентував на значимості імені Петра Франка та його нащадків для сьогодення, окресливши притаманні йому різнобічні риси, зазначив здобутки тощо. В «Пролозі», авторка дослідження означила фактори, які спонукали її до вивчення життя та діяльності Петра Франка через призму означення окремих кроків у цьому напрямі зазначивши: «...я намагалася бути об'єктивною, гендерно неупередженою і зібрати про свого героя якнайбільше інформації». Разом із тим, Н. Тихолоз подала перелік головних «дійових осіб» дослідження із кола близьких родичів Петра Франка та адресувала подяки усім тим, хто її підтримав «на цьому шляху словом і ділом».

«Дія I» під назвою «Початок лету: від рідного гнізда до світу пригод», хронологічно охоплює період 1890–1914 рр. Тут мова йде про народження, хрестини та хресних батьків Франкового сина Петра; про його дитинство, яке «минало в тісному зв'язку з природою»; про навчання в народній школі (1896–1902 рр.), у Львівській цісарсько-королівській академічній гімназії (1902–1910 рр.) та у Львівській політехніці (1910–1914 рр.). Разом із тим, окремими блоками розкрито спортивні інтереси Петра Франка у цей час, Петрову зацікавленість «Пластом» й активною участю у його популяризації. Уміщений тут текст супроводжується ілюстративним наповненням, а саме: публікацією свідоцтв про хрещення та народження Петра Франка; фотографіями хресних батьків; родинними фотографіями; зображенням поштових листівок та листів до батька від Петра та до нього від брата Андрія; груповим фото із зображенням П. Франка із гімназистами 4 класу та викладачами Львівської цісарсько-королівській академічній гімназії часу 1905/1906 н.р.; свідоцтвом зрілості П. Франка; фотодокументальною хронікою спортивного життя П. Франка у молодечі роки; зображенням уривка репортажного нарису П. Франка «Лещатарська прогулька», котра була опублікована в газеті «Діло» від 5 лютого 1923 р.; зображенням посвідчення члена Українського спортивного кружка, виданого Грицю Лучаківському із засвідченим підписом П. Франка як голови кружка від 1909 р.; фотознімком П. Франка від 1910 р. в однострої пластуна (1913 р.); зображенням початку рукопису праці П. Франка «Пласт» від 1912 р. а також іншим тематичним підбором ілюстрацій даного часу, дотичних до середовища та діяльності Франкового сина.

«Дія II» «Крізь вир війни: на землі й повітрі» хронологічно обмежується межами 1914 – 1919 рр. – періодом, від коли Петро Франко зголосився до Української бойової управи і згодом увійшов до Легіону УСС, а також часом навчання у Летунській школі в Райльоваці поблизу Сараєва. В основному, тут досить ґрунтовно висвітлюється процес формування офіцерської та летунської кар'єри Петра Франка. Викладений матеріал, супроводжується значним масивом маловідомого ілюстративного наповнення: тогочасні світлини з зображенням П. Франка—одноосібні і групові фото, публікація особистих документів, листівки періоду Першої

світової війни, фотоматеріали про перебування І. Франка у Притулку хворих та виздоровців УСС й похорон вченого, свідоцтво про одруження Петра Франка із Ольгою-Марією Білевич від 6 жовтня 1919 р. тощо.

У «Дії III», «На руїнах старої Європи: з Білгорода до Відня» розкрито період життя і діяльності П. Франка часу 1919–1922 рр. Саме у цей час, Франків син пробував себе як дипломат відбуваючи низку місій у справі українських військовополонених. Разом із тим, у цей відтинок часу активізується видавнича діяльність П. Франка, адже саме у тогочасному Відні, ним було закладено низку видавничих товариств. Саме у цій «дії», досить ґрунтовно, на основі значного малознаного джерельного масиву, розкрито ті й інші види діяльності третього сина І. Франка у цей час. Аналогічно, матеріал подається у супроводі значного ілюстративного наповнення: особисті документи П. Франка (зокрема сторінки паспорта сотника Петра Франка як громадянина УНР), групові й особисті фото, фотознімка з дружиною, листівки та сучасні світлини автора із зображенням місць перебування П. Франка з дипломатичними місіями, обкладинки тогочасних видань П. Франка, фрагменти листування тощо.

«Дія IV» присвячена висвітленню ще одного важливого періоду із життя та діяльності П. Франка – 1922–1930 рр. – часу його професорства в українській гімназії в Коломиї. Вона має умовну назву «Коломия не помя, Коломия – місто». Тут авторка акцентує на його викладацькій діяльності в гімназії, зокрема на предметах, які він викладав як у Коломийській державній чоловічій гімназії та приватній жіночій гімназії «Рідної школи», на його популяризації спорту і руханки, опікунством «Пласту», просвітницькій діяльності й історії звільнення з місця праці. Відповідно, поданий матеріал обрамлений великим жмутом ілюстрацій: сімейні фото родини П. Франка, груповими та одноосібними фото з місця роботи, документами про чергові освітні здобутки, фотознімками особистих речей, фрагментами листування, обкладинками видань та титульними сторінками Петрових різножанрових праць тощо.

Далі у книзі, розбавляє так звані «дії» «Інтермедія I» під назвою «Франко-син: у пошуках творчого «Я». Задум авторки досить вдалий, адже тут, вона зосередила свою увагу на представленні П. Франка як письменника зазначивши, що «формула долі Петра Франка була б неповною без його літературної діяльності». Щодо характеристики літературної діяльності третього Франкового сина, то авторкою окреслюються її витoki та перші спроби, які передували ще «коломийському періодові» і розвивалися у його час. Зокрема, тут розкрито Петрові опрацювання художніх творів батька, його драматургічні спроби, роботу у площині історико-патріотичної прози, звернута увага на його твори для дітей і молоді та інші. В контексті аналізу літературної діяльності П. Франка, Н. Тихолоз виокремлює чинники та фактори, які мали прямий чи опосередкований вплив на формування сюжетної канви його творів, способів написання, вибору тем його літературно-художніх праць тощо.

Після «Інтермедія I», у книзі чередує «Дія V» під назвою «У «червоному» Харкові: рай чи гетто?», де звернута увага на період 1931–1936 рр. – час, коли Петро Франко працював на посаді старшого наукового співробітника у науково-дослідному Інституті прикладної хімії в Харкові. В основному тут увага звернута на здобутках, винаходах та патентах П. Франка, а також охарактеризовано витoki перших підозр радянської системи щодо нього в агентурній діяльності, шпигунстві та націоналізмі. Тематично, як і у попередніх «діях», викладений матеріал представлений численним ілюстративним супроводом: особистими та родинними фото, фотознімками товаришів, фрагментами родинного листування, посвідкою на перебування Ольги-Марії Франко в УРСР від 1932 р., сторінками закордонного паспорта П. Франка 1935 – 1936 рр., дорученням Анни Ключко з Франків братові Петрові на авторське право у виданні творів їхнього батька від 11 квітня 1930 р., зображеннями окремих проектів винаходів та авторських свідоцтв на винаходи, документи про підтвердження П. Франка як працівника в інституті молочної промисловості в Харкові й співробітника Експериментально-конструкторського інституту хімічного машинобудування (1936 р.), протоколом продажу речей П. Франка з його харківського помешкання від 20 грудня 1936 р. тощо.

«Дія VI» рецензованої нами книги охоплює представлення відтинку життя та діяльності П. Франка, який хронологічно обмежується періодом 1936–1939 рр. – тобто часом, коли третій син Івана Франка займався учительською діяльністю у гімназіях Львова та Яворова, видав спогади «Іван Франко зблизька» та публічно виступав з інформацією про голодомор, зробивши з цього приводу публікацію у газеті «Діло». Це був один із дуже головоломних періодів у житті П. Франка, адже авторка не випадково назвала його «Повернення в Галичину: пошуки місця під сонцем». Поряд, тут окрема увага авторки привернута на аналіз тогочасної різножанрової творчої діяльності П. Франка. Поданий матеріал, знову ж таки подається в акомпанементі численного й різного роду ілюстрацій: родинні, сімейні та особисті фотографії (як одноосібні так і групові), особисті посвідчення про призначення на роботу, запрошення на віче, обкладинки окремих особистих видань творів та періодичних видань із якими співпрацював П. Франко тощо.

Наступна, уміщена у книзі «Інтермедія II» має назву «Стрілецький тревелог: «Від Стрипи до Дамаску». Пригоди четаря УСС» є свого роду продовженням характеристики письменницької діяльності Петра Франка. Особливий акцент робиться авторкою на аналізі його «найпомітнішого здобутку» на ниві художньої літератури, повісті «Від Стрипи до Дамаску» у рамках чого звертається увага на «сенсаційність» твору через ґрунтовний аналіз скандалу, котрий був спричинений навколо аналізу його змістовної канви. Відповідно, подані тут матеріали супроводжуються цікавим ілюстративним наповненням, дотичним до порушеної проблеми.

«Дія VII» є останньою у книзі – її назва «Перші совіти: в обставинах радянської окупації». Тут представлений останній період життя і творчості Петра Франка, який хронологічно обмежується 1939–1941 рр. – часом, коли третій син Івана Франка був учасником Народних Зборів Західної України 1939 р., займався фундаторською діяльністю «музейного франкознавства» та був депутатом Верховної Ради УРСР. Разом із тим, тут подано, в якості ілюстрацій до матеріалу: тогочасні особисті й родинні фото П. Франка (одноосібні та групові); фотознімки окремих подій на яких є присутній П. Франко; зображення його пропускних документів на різного роду події за його участю; окремі фотоматеріали до історії відкриття музею Івана Франка у Львові; зображення листівок, надісланих П. Франкові від різних дописувачів; ілюстрації із тогочасної преси тощо.

Передзавершується книга «Ексодом», свого роду заключною частиною трагедії – виходом головного героя зі сцени, який охоплює невеличкий період червня-липня 1941 р. – часом зникнення та таємничої смерті П. Франка. В основу змісту «ексоду» лягла характеристика обставин «арешту чи евакуації» П. Франка із детальним аналізом самого процесу, рефлексій у пресі та деталізації проведення обшуків. Поряд із цим, тут, на основі вивчення авторкою значного масиву майже незнаного джерельного матеріалу, проаналізовано офіційні та неофіційні версії, а також контраверсії смерті Петра Франка. Виклад даних матеріалів, супроводжується канвою принагідних темі ілюстрацій: тогочасні фотознімки самого П. Франка та його рідних й близьких; фото осіб, які були дотичними до організації формування справи проти Франкового сина і його смерті; фотокопії різного роду документів, на основі яких робиться аналіз процесу арешту та пояснення обставин смерті П. Франка.

В «Епілозі» до книги, або так званих висновках, авторка намагається окреслити своє бачення розв'язку складного ребусу із багатьма невідомими, свого роду формули долі Петра Франка. Акцентуючи на здобутках Франкового третього сина та його досягненнях у різних галузях, авторка рецензованої нами праці констатує, що «в кожній із цих галузей він був ПЕРШИМ або серед ПЕРШИХ», а висновуючи, зазначає: «Петро Франко був людиною чести та людиною діла. Мав неперевершений талант організатора. Коли захоплювався справою, то горів нею і віддавав їй цілого себе. Любив ризикувати. Любив завойовувати світ, випробувати його і себе на міцність...». Також, в «епілозі» представлено низку ілюстрацій на тему вшанування пам'яті Франкового Петра через призму фотофіксації пам'ятних заходів, філателії, кінематографу, філокатрії тощо.

В кінці книги представлено весь науковий апарат, який прислужився авторці у процесі дослідження життєпису Петра Франка. Тут, подано структуровані за жанрами основні друковані праці Петра Франка, архівні джерела, а також представлено примітки до тексту, які чітко

дають можливість побачити весь багаж використуваного джерельного матеріалу та історіографії в процесі дослідження. Завершується книга іменним покажчиком.

Підсумовуючи, звернемо увагу й на те, що рецензована нами книга надзвичайно гарна та ошатно оформлена, великого формату, віддрукована на крейдованому папері офсетним друком загальним накладом 2000 примірників.

Беззаперечно стверджуємо, що дана праця уже займає почесне місце на полиці доробку сучасного франкознавства та у світі цінителів-букіністів, а тому бажаємо авторці повторних накладів та креативних новинок у площині вивчення та популяризації Франка і його нащадків.

*Рецензія надійшла до редакції 05.02.2024 р.
Рецензія рекомендована до друку 20.02.2024 р.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 15/57 (2024)

Головний редактор *Юрій Стецик*
Технічний редактор *Галина Гриценко*
Коректор *Олександр Голубєв*

Підписано до друку 01.04.2024 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 10,58. Тираж 50. Замовлення № 0324/239.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 15/57 (2024)

Editor-in-chief *Yuriy Stetsyk*
Technical Editor *Halyna Hrytsenko*
Corrector *Oleksandr Golubev*

Signed for printing on 01.04.2024 p. Format 60x84/16. Offset paper.
Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 10.58.
Circulation 50. Order № 0324/239.
Printed from the finished original layout.

Printing House – Publishing House “Helvetica”
6/1 Inglezi, Odessa, 65101
Phone +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of the subject of publishing business
DK No. 7623 dated June 22, 2022